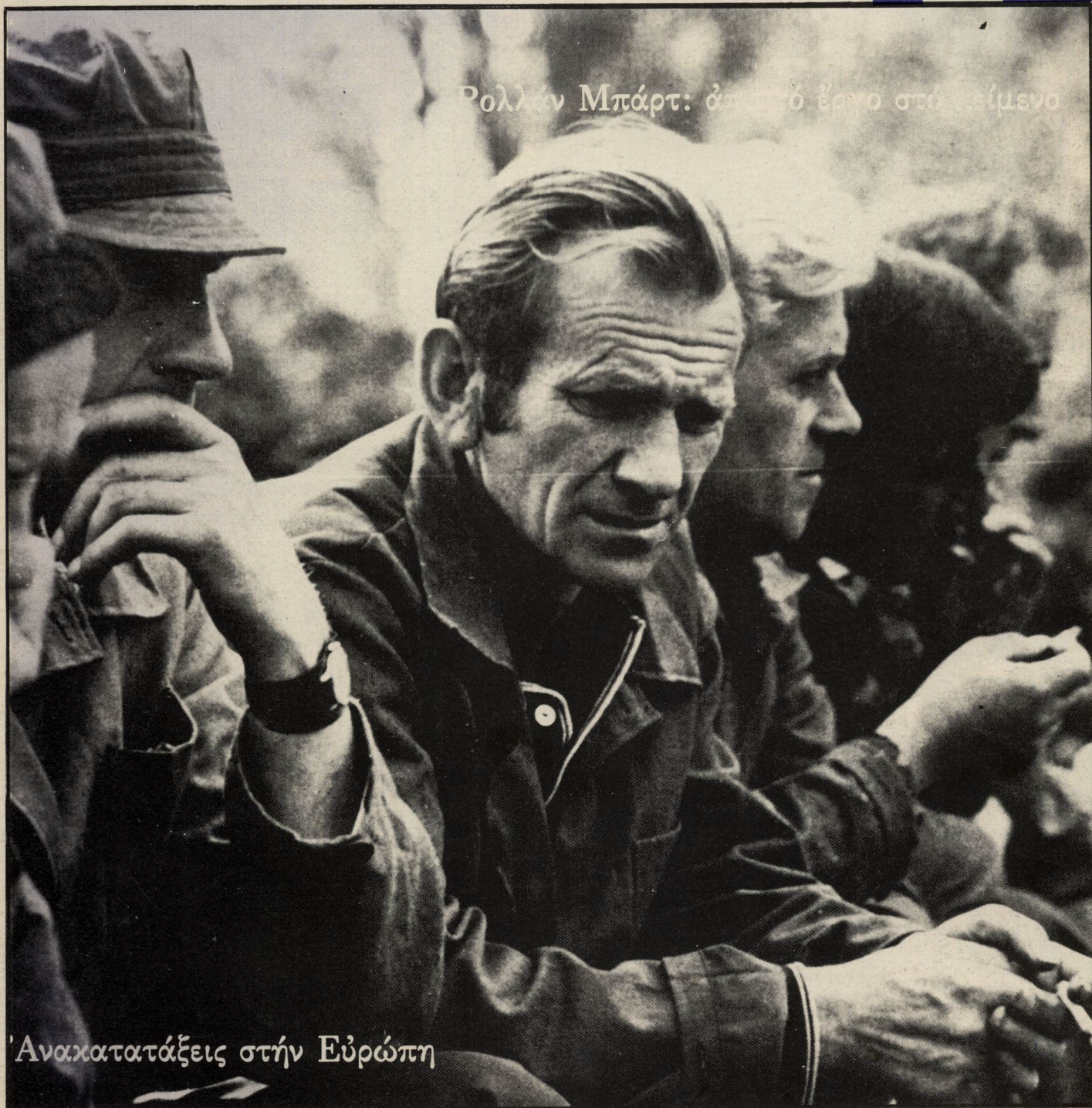

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση
τεύχος 76 (4), Φεβρουάριος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

Ρολάν Μπάρτ: άπειρο έργο στο κείμενο

Ανακατατάξεις στην Εύρώπη

Καπιταλιστική αναδιάρθρωση

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΔΕΥΤΕΡΑ 16 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1987
τεύχος 76 (4) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδα Λουλούδης, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστειδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Νίκος Πολίτης, Έλενη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.

• Τή διόρθωση των δοκιμίων έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασία, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.

• Έκδότης, ο Ά. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• Εκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερι, τηλ. 5757-940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
Άπό τό τεύχος 1 έως τό 72
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ	7
Άγγελου Έλεφάντη, Έγώ άπλως προήδρευα	8
Θανάση Τζαβάρα, Περί του έπιθετικού προσδιορισμού «παθητικός»	10
Νικόλα Άναστασάτου, Διαλυτήριο στη Χίο	11
Νίκου Καίσαρη, Τό Νόμπελ των 6	12
Θανάση Κωνσταντινίδη, «Άξιοκρατία» αντί μορίων	13
Νίκου Τσιγώνια, Άντιδικίες: νέοι και «ΝΕΑ»	14
Μπάμπη Κοβάνη, Έξελιξεις στον συνδικαλισμό	15
Άγγελου Έλεφάντη, Ό Βασιλεύς απέθανε, ζητώ ο Βασιλεύς	17
Μαριάννας Δήτσα, Κυκλοφορώ κι όπλοφορώ	18
Γεράσιμου Μακρίδη, Η συζήτηση για τήν Έθνηκή Άμυνα στη Βουλή	20
Λάκη Δεδουσόπουλου, Άναδιάρθρωση του κεφαλαίου και παραγωγική διαδικασία	23
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Οικονομία των πολιτών ή Οικονομική πολιτική	27
Νίκου Προκόβα, Δύσκολοι καιροί για πρίγκηπες στη Γαλλία	33
Θόδωρου Παρασκευόπουλου, Έκλογές στη Δυτική Γερμανία	36
Χάνς Μάγκνους Έντσενσμπέργκερ, «Η κοινωνία δέν είναι κοπάδι προβάτων» (συνέντευξη)	39
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΑΥΘΟΡΜΗΤΑ	46
Σπύρου Γεωργάτου, Οι άξίες είναι σχέσεις	48
Δημήτρη Κυρτάτα, Οι δούλοι στην κλασική αρχαιότητα	53
Ρολλάν Μπάρτ, Άπό τό Έργο στο κείμενο	58
Σάββα Πατσαλίδη, Ό θάνατος του συγγραφέα και ή διασπορά του νοήματος	65
Ντίτερ Μαζούρ, Συζήτηση με τήν Άννα Καφέτση	75
Παντελή Μπουκάλα, «Κέρματα»	78
Κ. Λογαρά, Για τήν «Ιστορία τής Όλγας» τής Ρ. Γαλανάκη	80
Άνδρέα Πανταζόπουλου, «Άντίο στο προλεταριάτο» του Α. Γκόρτζ	82
Γιώργου Σωτήρχου, «Δοκίμια οικονομικής θεωρίας»	85
ΒΙΒΛΙΑ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	86
Νίκου Τσικόπουλου, Οι κοινοτικοί Ραδιοσταθμοί	88
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	89

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, έξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερι, τηλ. 5757-940

Ἡ φάρσα τῆς φάρσας

Εἶναι πιά πολὺς καιρὸς πού ἡ «ἀλλαγὴ» ἔχει χάσει κάθε ἐπαφή μὲ τὴν ὅποια ἀλλαγὴ, πού οἱ ἀγῶνες καὶ τὰ αἰτήματα δεκαετιῶν διακωμωδοῦνται ἀναδρομικὰ διὰ τῆς «ὕλοποίησέως» τους. Καὶ πᾶνε κοντὰ ἔξι χρόνια πού τὰ ὄραματα καὶ ἐπισήμως ἀνελήφθησαν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, μακρὰ ἀπὸ τὴν καθημερινότητα, μὲ κάτι «μπωφόρ» νὰ λυσομανᾶνε ἀνάμεσά τους. Μὲ αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς εἶναι ἐξαιρετικὰ περίπλοκο νὰ κατανοήσῃ κανεὶς ποιά θὰ εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στὴν ἀλλαγὴ γιὰ τὴν ὅποια μιλάει σήμερα ὁ κ. Παπανδρέου.

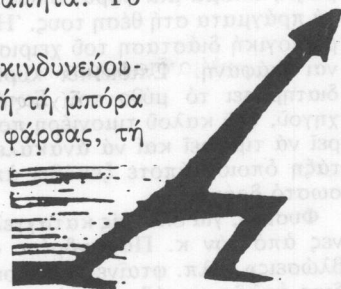
Αχρωμοὶ κεντρῶι χαρακτηριστήσαν αὐτοὶ πού στελέχωσαν τὴ νέα κυβέρνησι μετὰ τὸν πρόσφατο ἀνασχηματισμὸ. Ἄχρωμοι, γιὰτὶ ὁ κ. Παπανδρέου ἔτσι θέλει τοὺς συνεργάτες του — ἄλλωστε ὁ ἀνασχηματισμὸς ἔγινε γιὰ νὰ φύγουν ὅσοι μὲ τὸν καιρὸ εἶχαν ἀποκτήσει κάποιους προσωπικοὺς χρωματικοὺς τόνους, ὅπως παλιότερα εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς ἄλλοι γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους. Τὴν ἀναγκαιότητα τῆς κεντρώας σύνθεσης δὲν χρειαζόταν νὰ τὴν ἀναλύσει ὁ πρωθυπουργὸς στὸ Νταβὸς — τὴν γνωρίζαμε κι αὐτὴν ἀπὸ παλιότερα.

Ἄλλὰ εἶπαμε ὁ ἀνασχηματισμὸς ἔγινε γιὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν κάποια ἄτομα ἀπὸ τὴν κυβέρνησι — τό ὅτι ἄλλοι πῆραν τὴ θέση τους ἦταν ἀπλῶς ἐπόμενο. Πίσω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ κρύβεται λοιπὸν μιὰ ἀδυσώπητη μάχη γιὰ τὴν ἐξουσία κι αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε τό μοναδικὸ σταθερὸ χαρακτηριστικὸ πού συνοδεύει τό ΠΑΣΟΚ ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια. Μόνον πού σήμερα ἡ μάχη γιὰ τὴ διατήρησι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μοιάζει νὰ χάνεται κι ἔτσι προέχουν οἱ ἐξελίξεις στὴν κομματικὴ ἐξουσία, ἡ ὅποια εἶναι ὁ μοχλὸς γιὰ κάθε καινούργια ἐξόρμησι. Στὸ ἐπίπεδο λοιπὸν αὐτὸ ὁ κ. Παπανδρέου προσπαθεῖ σήμερα νὰ ἀναδιατάξῃ ἀνθρώπους, ιδέες, καρέκλες, ὥστε νὰ δοθεῖ εὐκαιρία στὸν ἴδιο καὶ τοὺς ἀπογόνους του νὰ ἐπανεξορμήσουν ἔχοντας ὑποστει τὶς λιγότερες δυνατές ἀπώλειες (ἀνθρώπων, ιδεῶν, καρεκλῶν).

Αλλ' ἐνῶ αὐτὰ συμβαίνουν μέσα στὸ κάστρο, ἔξω ἀπὸ αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι κουράστηκαν καὶ — κυρίως — οἱ ιδέες γελοιοποιήθηκαν. Γιὰτὶ χρειάζεται μεγάλο στομάχι γιὰ νὰ χωνέψῃ κανεὶς τὰ «high tech» τοῦ Νταβὸς μὲ σάλτσα κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης τὴν ὅποια μαγεύει καὶ θὰ συνεχίσει νὰ μαγεύει ὁ κομματικὸς μηχανισμὸς τοῦ ΠΑΣΟΚ. Χρειάζεται φαντασία τέτοια πού προϋποθέτει ἀμνηστία γιὰ νὰ παντρέψῃ κανεὶς τὸν τρισχιλιετὴ ἄκαμπτο κ. Σαρτζετάκη, τὸν «δημοκρατικὸ Πρόεδρο», μὲ τοὺς πρό εἰκοσαετίας δημοκρατικοὺς ἀγῶνες, ὡς γνήσιο τέκνον τῶν ὁποίων προέκυψε ὁ κ. Πρόεδρος.

Στέρεψαν λοιπὸν ἄνθρωποι καὶ ιδέες — δὲν τοὺς ἔμεινε παρά ὁ Ἄχελῶος νὰ στερέψουν. Καὶ ἐτοιμάζονται νὰ ἐπανεξορμήσουν. Γιὰ τὸν Ἄχελῶο. Τὰ Σπάτα. Τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες. Τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Τὸ 2.000. Τὸν ἀσφαλτοτάπητα. Τὸ σοσιαλισμὸ. Τὴν ἐξουσία.

Ἄν ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται ὡς φάρσα, ἐμεῖς δὲν κινδυνεύουμε προσεχῶς νὰ ζήσουμε σὲ μιὰ τέτοια περίοδο — αὐτὴ τὴ μπόρα τὴν περάσαμε ἤδη. Τώρα ἔχουμε τὴν ἐπανάληψιν τῆς φάρσας, τὴ φάρσα τῆς φάρσας.

Αἰφνιδίασε ὁ κ. Παπανδρέου μὲ τὸν ἀνασχηματισμὸ: τὰ «παλιὰ καταξιωμένα στελέχη» του, πού δὲν τοὺς ἔμενε ἄλλο παρά νὰ δακρῦσουν, τὸν κ. Τσιγαρίδα πού ἤρθε καὶ γι' αὐτὸν ἡ ὥρα, ἔλεω Ἄντρεα, νὰ τὸν μάθει ὁ θυρωρὸς του, τὸν πολὺ κόσμον πού ἀναρωτιέται τί τὸν ἔπιασε πάλι τὸν Ἄντρεα χεμιωνιάτικα καὶ θυμήθηκε τίς «ἔσωτερικὲς τριβές». Καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἀπάντησε σὲ ὅλες αὐτές τίς ἀπορίες μὲ τὴν ῥῆσι: «ἀλλαγὴ μέσα στὴν ἀλλαγὴ». Καὶ ὅλοι ἐνόησαν καὶ ἤσυχασαν.

Πρίν από τόν σαρωτικό άνασχηματισμό: 'Εγώ απλῶς προήδρευα...

Ο «σαρωτικός» ανασχηματισμός της κυβέρνησης κατέπληξε τούς πάντες τόσο μέ τό εὔρος τῶν ἀλλαγῶν πού ἐπέφερε ὄσο καί μέ τίς ὑπόγειες, ἄν καί ἀναγνώσιμες, διαδικασίες πού ὑπαινίσσεται.

Ο κ. Παπανδρέου, ἄλλη μιά φορά, θέλησε νά λειτουργήσῃ ὡς χεῖρ τιμωρός πού βάζει στή θέση τους (ἢ μάλλον βγάζει ἀπό τή θέση τους) κάποιους ὑπεύθυνους γιά τήν κυβερνητική κακοδαιμονία, τήν «ἀλαζονεία», τά παθολογικά «ἐκφυλιστικά» φαινόμενα, τίς «στρεβλώσεις», τίς «φυγόκεντρες τάσεις», τούς ὑπαίτιους γιά τήν μετατροπή τῆς ὀργανώσεως, μετά τό 1981, σέ «μηχανισμό διάμεσολάβησης σέ παλαιά πρότυπα».

«*Ἐπιστολή-χαστούκι ἀπό Ἄνδρεια γιά στελέχη*» χαρακτηρίζαν τά φιλοκυβερνητικά *Νέα* τόν κυβερνητικό ἀνασχηματισμό. Καί πράγματι τό χαστούκι ἦταν δυνατό καί ἤχηρό ὥστε ν' ἀκουστῆ ἀπ' ὄλους ὄσοι στήν κομματική βάση καί ἀνάμεσα στούς ὄπαδούς τοῦ ΠΑΣΟΚ καταγράφουν ἐπίσης στρεβλώσεις, ἀλαζονεῖες, ἀνεπάρκειες, ὑπαναχωρήσεις, «βάλτωμα τῆς ἀλλαγῆς». Ἄλλά ἰδοῦ ἡ τιμωρός χεῖρ πού βάζει, ἀκόμα μιά φορά, ὅπως πάντα, τά πράγματα στή θέση τους. Ἡ σωτηριολογική διάσταση τοῦ χειρισμοῦ εἶναι διάφανη. Ἐπιδιώκει κυρίως νά διατηρήσῃ τό μῦθο τοῦ Σωτήρα-ἀρχηγού, τοῦ καλοῦ τιμονιέρη πού μπορεῖ νά τιμωρεῖ καί νά ἀνακαλεῖ στήν τάξη ὅποιονδήποτε ξεκόβει ἀπό τόν σωστό δρόμο.

Φυσικά, γιά ὄλες τίς καταγγελλόμενες ἀπό τόν κ. Παπανδρέου «στρεβλώσεις» κ.λπ. φταῖνε οἱ ἄλλοι. Ὁ ἴδιος ἀπλῶς προήδρευε σέ μιά κυβέρνηση πού παρουσίασε τά ἐκφυλιστικά φαινόμενα. Πῶς θά 'ταν Σωτήρας ἄν

καί ὁ ἴδιος, ἡ κυρίως ὁ ἴδιος, εἶχε συμβάλει στήν παθολογία τοῦ συστήματος; Ὡστόσο, ὁ καθένας τό ξέρει, «ὄλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπό τόν Ἀρχηγό καί ἀσκοῦνται ἐπ' ὄνομάτι του». Ἄλλά αὐτή ἡ συμπύκνωση τῶν συστατικῶν καί ὀργανωτικῶν ἀρχῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού κάποτε τοῦ προσέφερε προωθητική ἐνέργεια, τώρα λειτουργεῖ ἀνασχετικά. Ἄν μεταξύ τοῦ στελεχικοῦ δυναμικοῦ σέ τούτη τήν ἔξαρση αὐταρχικότητας, καί παρά τίς μελοδραματικές ἀντιδράσεις ὀρισμένων, τελικά οἱ ἀντιστάσεις ἦταν ἀσήμαντες, γιά πολὺ κόσμο πού παλιότερα σαηνευόταν ἀπό τά λόγια καί τίς θεαματικές χειρονομίες τοῦ ἀρχηγού, αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ πολιτική ἔχει καταταγεῖ στίς ἀκραῖες μορφές πολιτικοῦ κυνισμοῦ.

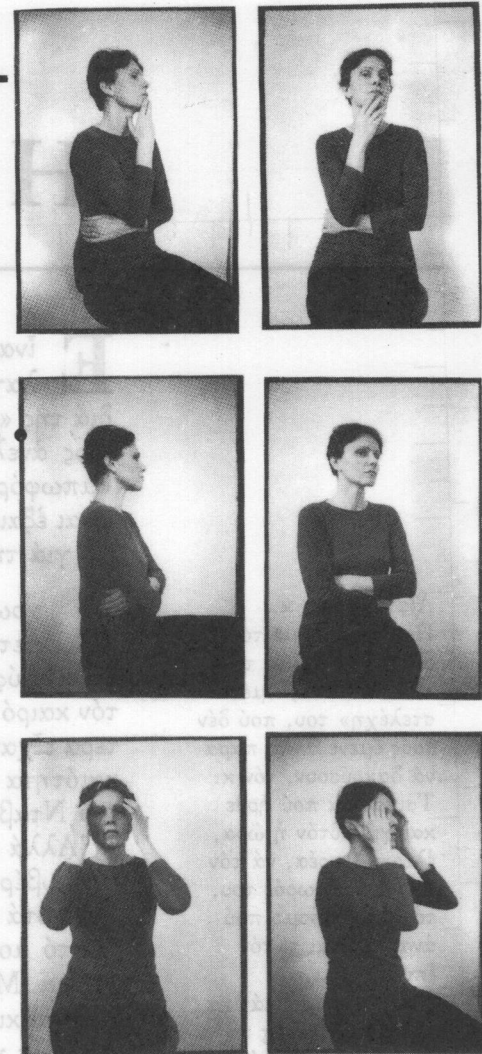
ΜΙΑ ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ

Κυνικότατα, λοιπόν, μέ τή μαγική του ράβδο ὁ ἀρχηγός ἐπεδίωξε μιά πολυδιάστατη ἐπέμβαση πάνω στό πληγισμένο κορμί τῆς «ἀλλαγῆς». Καί συγκεκριμένα:

1) Νά ὁμογενοποιήσῃ τήν κυβέρνηση αἶροντας τίς ἀντιφάσεις μεταξύ ἀριστερῶν δραμάτων καί δεξιῶν πράξεων, νά τῆς δώσει, ὅπως τόνησε καί ὁ κ. Ἀρσένου, ἕνα προφίλ καθαρά κεντρῶο ἢ καί κεντροδεξιό. Διότι δέν ἀρκεῖ ἡ πολιτική νά εἶναι δεξιόστροφη, καί πρέπει νά φαίνεται τέτοια.

2) Νά καταστρέψῃ ἐστίες πιθανῆς ἀμφισβήτησης πού δημιουργεῖ ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας μέ τόν καιρό, ἰσχυροποιώντας τούς κατόχους τῆς (ὑπουργούς κ.λπ.).

3) Νά ἐπανακτήσῃ ἡ χειμαζόμενη ὀργάνωση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐπιχειρησιακή ἱκανότητα μέ τή συνδρομή τῶν «ἱστορικών στελεχῶν». Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει νά ἀποκτήσῃ πολιτικές λειτουργίες —οὐδέποτε ἄλλωστε εἶχε, γιατί ἡ πολιτική λειτουργία ἀνῆκε ἀποκλειστικά στόν ἀρχηγό— ἀλλά νά δράσῃ ἀποτελεσματικά ὡς ὀργανωτικός διαμεσολαβητής γιά τή σύνδεση τοῦ λόγου τοῦ ἀρχηγού μέ τήν κομμα-

τική βάση καί τούς ὄπαδούς.

ΚΑΘ' ὍΣΟΝ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΟΕΚΚΛΟΓΙΚΗ

Μιά κεντρῶα κυβέρνηση, πού μέ συνένεια θά ἐφαρμόσει τό ἐν Νταβός τῆς Ἑλβετίας ἀναγγελθέν πρόγραμμα ξενοδοχομεταπρατικῆς ἀνορθώσεως τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, θά συντηρήσῃ δηλαδή τό πλῆθος τῶν ἀνερχομένων τῶν ὑπηρεσιῶν καί τοῦ μεταπρατισμοῦ σέ κατάσταση «ψαύσεως» τῆς ἐξουσίας, ὅταν γι' αὐτήν ἔχουν χαθεῖ ὄλα τά τρένα τῆς ἀλλαγῆς, στήν πραγματικότητα ἔχει ἕναν καί μόνο ρόλο νά διαδραματίσει: νά ἐλαχιστοποιήσῃ τίς ἀπώλειες τοῦ ΠΑΣΟΚ πρὸς τά δεξιά, πρὸς τήν ἀνερχόμενη Ν.Δ., καί νά μεγιστοποιήσῃ τούς ἐκβιασμούς πρὸς τά ἀριστερά, μέσα σέ μιά σχεδόν κλασικοῦ τύπου διμετωπική ἀντιπαράθεση. Φυσικά καί τώρα, ὅπως καί παλαιότερα, θά περισσέψουν οἱ ρητορείες γιά τήν πραγμάτωση τῶν δραμάτων τῆς ἀλλαγῆς, γιά τήν πρόοδο τοῦ σταθεροποιητικοῦ προγράμματος καί τῆ συνολικῆ ἀνάκαμψη τῆς οἰκονομίας.

Τά περιθώρια ὁμως εἶναι ιδιαίτερα στενά καί ἡ ἀφερεγγυότητα πρὸς τήν πασοκική διαχείριση δεδομένη. Ἀπομένει ὁ στόχος νά ἀποτραπῆ ἡ κατάρ-

ρευση. Τουτό σημαίνει να άπεμπλακει τó ΠΑΣΟΚ άπό τήν έξουσία όσο είναι καιρός, όσο άκόμη αúτ ή άπεμπλοκή τού έπιτρέπει να διατηρήσει τή μαζική του βάση, να διατηρηθεί δηλαδή σε ποσοστά κοντά στό 40%, έστω κι αν ύποχρεωθεί να περάσει στήν άντιπολίτευση. Άλλωστε πολλοί παράγοντες θά συμβάλουν στή διαμόρφωση τού πραγματικού προεκλογικού κλίματος πού τώρα μόλις διαγράφεται σε άχνές γραμμές: τó έπικείμενο Νόμπελ στούς έξι (μεταξύ τών όποιων ό κ. Παπανδρέου), οί διαπραγματεύσεις για τή διατήρηση τών άμερικανικών βάσεων, ή πορεία τών έλληνοτουρκικών σχέσεων και πιέσεις για τήν έναρξη διαλόγου με τήν Τουρκία κ.λπ.

Είναι εύνόητο ότι σε αúτ ή τήν προεκλογική προοπτική, όπου ό κ. Παπανδρέου δέν μπορεί να προσδοκά τίποτε καλύτερο άπό τή διατήρηση τού κύριου όγκου τών δυνάμεων τού κόμματός του, ό διαμεσολαβητικός ρόλος τής όργάνωσης τού «Κίνηματος» είναι άποφασιστικός, όπως και ό ίδιος τόνισε στή συνεδρίαση τής Κεντρικής Έπιτροπής πού «έξελέξε» τó νέο Έκτελεστικό Γραφείο: «Ή έπιστροφή στό Κίνημα τόσο σημαντικών στελεχών (...) άναποκρίνεται στό πάγιο αίτημα τού άπλου μέλους να ζαναδει τó Κίνημα στήν πρωτοπορία τών κοινωνικών και έθνικών αγώνων και όχι άπλά στή διαχείριση τής κρατικής έξουσίας». Τουτό άλλωστε επιβεβαιώνεται άπό τήν άνάθεση στόν κ. Κουτσόγιωργα τής ευθύνης για τήν «πορεία πρós τó λαό».

Μετα άπό αúτά, ή Νέα Δημοκρατία δέν είχε κανένα λόγο να μη θέσει άμέσως ζήτημα πρόωρων εκλογών. Τó μήνυμα ήταν σαφές και ό κ. Μησοτάκης σωστά «διάβασε» τó νόημα τού άνασχηματισμού, επιλέγοντας να επιτεθεί πρώτος, παρά να περιμένει κάποιον νέο αϊφνιδιασμό τού κ. Παπανδρέου. Άπομένει να άποσαφηνιστεί ό χρόνος διεξαγωγής, θέμα πρόσφορο για τά «σενάρια» τής έφημεριδογραφίας μας. Μέσα στό '87 ή άρχές 1988;

Και για τó ζήτημα τούτο θά άποφασίσει τελικά ό συσχετισμός δυνάμεων άνάμεσα στις δύο μεγάλες παρατάξεις. Όσο τó ΠΑΣΟΚ αισθάνεται έντονότερα τήν άποδυνάμωση, όσο περισσότερο φεύγει τó έδαφος κάτω άπό τά πόδια του, τόσο γρηγορότερα τó συμφέρει να άπεμπλακει.

Ότως έχόντων τών πραγμάτων, είναι περίπου να άπορεί κανείς μπροστά στό μέγεθος τής πολιτικής ρηχότητας καθώς ό Λεωνίδας Κύρκος τó μόνο πού βρήκε να πει ήταν ότι οί «νέες λύσεις μπορούν να προκύψουν μόνο μέσα άπό τó διάλογο (...) να άνοιξει ή τηλεόραση σε αúτό τó διάλογο». Άλλά τó διάλογο τίνων, επί ποίου θέματος και με ποιά συγκεκριμένη προοπτική;

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΜΑΚΡΑΝ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ

Άν όμως ή άνανεωτική Άριστερά, ή

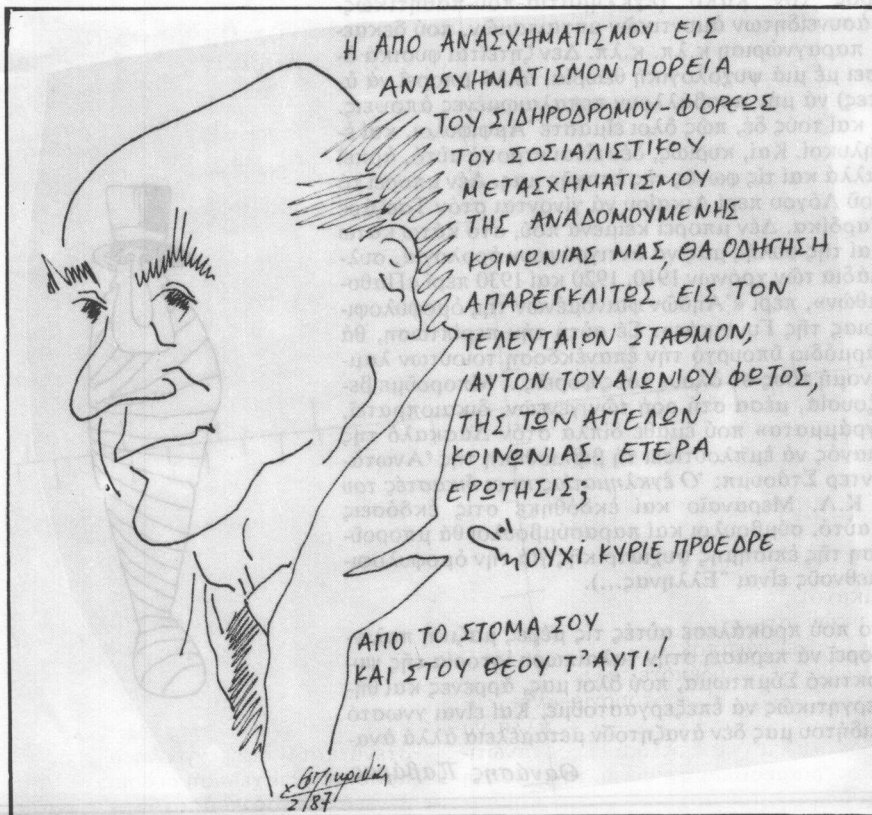
μάλλον τó τμήμα της πού μετεξελιόσεται έν χορδαίς και όργανοις, δέν προσφέρει κάποια πειστική άπάντηση στα πολιτικά άδιέξοδα, αν δέν μπορεί ν' άποτελέσει ένα άνάχωμα έστω στήν άπειλή τής επανόδου τής Δεξιάς στήν έξουσία, για τήν ώρα κατάφερε ένα άξιοσημείωτο ρεκόρ: να χωρίσει τόν λιγοστό της κόσμο σε δύο παρατάξεις. Διότι ό νέος φορέας, μετά και τήν συγκρότηση τής ΚΠΟΕ και τήν έπίσημη άναγγελία τού ιδρυτικού συνεδρίου για τó τέλος τού έρχόμενου Άπρίλη, είναι πλέον γεγονός, ένα γεγονός πού σημάδεψε ήδη και θά σημαδέψει άκόμη πιο άρνητικά τήν Άριστερά στόν τόπο μας. Παρά τούς έξωραϊσμούς τών έμπνευστών τού νέου φορέα, έχουν διαψευστεί οί προσδοκίες για συσπείρωση δυνάμεων πέραν τού ΚΚΕ έσωτ. Άν θελήσει να πάει κανείς λίγο κάτω άπό τή φλούδα πού δημιουργούν οί δημοσιογραφικοί έντυπωσιασμοί, στό νέο σχήμα άπλως συγκολλούνται τμήματα τού ΚΚΕ έσωτ. και τμήματα τής πάλαι ποτέ «Σοσιαλιστικής Πορείας». Μιά ύπέρβαση πρós τά κάτω δηλαδή.

Άπό τήν άλλη μεριά, στό χώρο τής τάσης τού ΚΚΕ έσωτ. πού έμμένει στήν προοπτική τής κομμουνιστικής άνανέωσης, αν τά προβλήματα για τήν όργανωτική του άνασυγκρότηση είναι πολλά, οί ύποκειμενικές άναστολές και οί άντικειμενικές δυσκολίες περισσότερες, ώστόσο ένα πράγμα μοιάζει σίγουρο: ότι ή συγκατοίκηση με τή «ΝΕΑ» άποκλείεται. Άυτό τόνισε κατηγορηματικά και ό Γιάννης Μπανιάς σε συγκέντρωση τής «άναβάθμισης» στή Θεσσαλονίκη στις 9.2.87, συγκέντρωση πού ή έπιτυχία της ξάφνιασε και τούς πιο αισιόδοξους. Ήδη προετοιμάζεται μία πανελλαδική διάσκεψη για τίς άρχές τού Μάρτη πού στόχο θά έχει τήν κατ' άρχήν καταγραφή τών δυνάμεων και τήν εκπόνηση μιάς διακήρυξης πού θά καταγράψει τίς ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις τών κομμουνιστών της άνανέωσης.

Πυκνώνουν επίσης οί προετοιμασίες τού ΚΚΕ για τó συνέδριό του. Ήδη έχει δώσει στή δημοσιότητα τίς «Θέσεις» (με τó περιεχόμενό τους θά άσχοληθούμε έκτενώς στό έπόμενο τεύχος) με τίς όποιες προσπαθεί να έναρμονιστεί με τó άνανεωτικό πνεύμα Γκορμπατσόφ και να διευρύνει τήν κοινωνική του βάση με βασικό μοχλό τή «συνεργασία» τών δυνάμεων τής άριστερας.

Σίγουρα ό Φλεβάρης δέν θά ναι μήνας πληκτικός...

Άγγελος Έλεφάντης

Περὶ τοῦ ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ «παθητικός»...

Ο ἐπίσημος, θεσμοποιός, Λόγος τοῦ Κράτους περὶ τὰ Ἀνθρώπινα καλεῖται νὰ εἶναι (καί πρέπει νὰ εἶναι) εὐλεξίς καί νὰ διαθέτει ὀρθοπρέπεια (τάκτ). Ὄταν δέ ἀναφέρεται εἰς τὰ φυλικά (περὶ τῶν φύλων λεγόμενα) πράγματα, τότε ἡ σαφήνεια τῶν νοημάτων, ἡ καθαρότης τῶν σκοπῶν καί κυρίως οἱ Λέξεις, χωρίς παραφερνάλια καί δερμοστιζίες, ἀποτελοῦν τὸ μέγιστον Ἦθος τοῦ Νόμου καί τοῦ Λόγου. Ἀνεκοινώθη, ὅθεν, σήμερον εἰς τὸ Πανελλήνιον ἐκ τῆς ἀνωτάτης γραφίδος τῶν Νεοελλήνων ὅτι «...τοῦ δράστου, πού ἦταν παθητικός ὁμοφυλόφιλος πολὺ χρόνο προτοῦ γνωρίσει τὸ θῦμα, μέ τὸ ὁποῖο, ὡς ἐνεργητικὸ ὁμοφυλόφιλο συνῆψε ἀκολούθως σαρκικές σχέσεις...».

Τὸ κείμενο λοιπὸν αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ὡς πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ εὐ λέγειν, πού δεχτήκαμε ὡς θεμέλιο γιὰ τὴν κρίση κάθε λόγου περὶ τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν φύλων του. Τὸ κεντρικὸ νόημα πού διέπει τὴν ἀνάλυση καί ἀξιολόγηση τῶν (ἀνθρωπίνων) σχέσεων, ἀκόμη καί σαρκικῶν, στὸ ἐν λόγω κείμενο, εἶναι τὸ ζεῦγος τῶν ἀμοιβαίως ἀποκλειομένων ἐπιθέτων: ἐνεργητικός – παθητικός. Μέ ἄλλα λόγια, ἰδοῦ ἡ ἀπορία του: πὺς δύναται ἕνας παθητικός (ὁμοφυλόφιλος) νὰ δρᾷ, νὰ σκοτώνει ἐν προκειμένῳ, ἐνεργητικῶς (τὸν ἐνεργητικὸ του ἐραστή);! Ὁ ἀμοιβαῖος ἀποκλεισμός ἐνεργητικότητας/παθητικότητας στὶς ψυχικές τάσεις, καταστάσεις καί συμπεριφορές ὁδηγεῖ νομοτελειακὰ τὸν (δῆθεν) Ὁρθόν Λόγον τοῦ νόμου στὸ ὡς ἄνω (ψευδο)δίλημμα.

Ἄς δοῦμε κατ' ἀρχὴν τὴν καταγωγή τῶν λέξεων ἐνεργητικός/παθητικός. Πολλὰ ρήματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἐμφανίζονται καί στὴν ἐνεργητικὴ καί στὴ μέση καί στὴν παθητικὴ φωνή, προσφέροντας ἔτσι στὸν Λόγον εὐλυγισία καί εὐθυκρισία. Τὰ ἀντίστοιχα ρήματα γιὰ τὸ ζεῦγος πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ εἶναι:

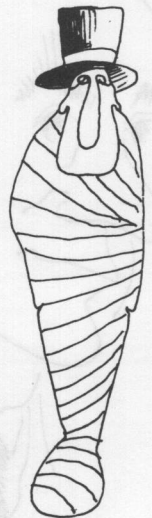
ἐνεργῶ = εἶμαι ἐν δράσει καί ἐνεργοῦμαι = ἔχω ἐκκένωσιν (ἐπὶ προσώπων)

παθαίνω = κινῶ εἰς πάθος καί παθαίνομαι = δεινοπαθῶ

Φυσικά, ἐπιλέγουμε ἀπὸ τίς πολλαπλές σημασίες ἐκεῖνες πού ἐνισχύουν τίς θεωρητικές βάσεις τοῦ κριτικοῦ τοῦτου σημειώματος. Λοιπὸν, ἐάν τὸ πανελλήνιον παθαίνεται (δεινοπαθεῖ) αὐτὲς τίς μέρες ἀπὸ τοὺς ἐν δράσει ἐνεργοῦμενους ἐσχατολόγους εἶναι διότι παθητικῶς κινεῖ εἰς πάθος ἢ ἐμμονὴ τινῶν, μέ τενόρου τὴν πρώτη γραφίδα τοῦ κράτους, στή μὴ ἀναγνώριση τῆς δομικῆς ἀμφισημίας τοῦ ἀνθρωπίνου ψυχισμοῦ καί, κυρίως, τῆς κατ' οὐσίαν Ἀμφιφυλίας μας. Ἦ ἐναγώνιος ἀντιπαράθεση ἐνεργητικοῦ πρὸς παθητικὸ, ἀρσενικοῦ πρὸς θηλυκὸ, καλοῦ (ἐγκληματία-πού-ἐνεργῶς-μεταμελεῖται) πρὸς τὸν κακὸ (ἐγκληματία-πού-παθητικῶς-ἀνθίσταται) φέρεται καταφανῆ τὰ σημάδια τῶν ἀσυνειδήτων ἀμυντικῶν μηχανισμῶν, πού δεκαετίες τώρα ὁ Φρόνυτ περιέγραψε: ἐκλογίκευση, παραγνώριση κ.λπ. κ.λπ. Δὲν ζητεῖται φυσικά ἀπὸ κανέναν (ἔστω καί ἄρχοντα) νὰ συμφωνήσῃ μέ μιὰ ψυχολογικὴ θεωρία, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἀπαιτηθεῖ ἀπὸ ὅλους (καί κυρίως τοὺς Ἀρχοντες) νὰ μὴ προβάλλουν πεπαλαιωμένες ἀπόψεις. Κάποιος θὰ πρέπει νὰ πληροφορήσῃ τοὺς μὲν καί τοὺς δέ, πὺς ὅλοι εἴμαστε Ἀμφιφυλοῖ, καί ἐνεργητικοί καί παθητικοί, καί ἀρσενικοί καί θηλυκοί. Καί, κυρίως, δέν εἶναι ντροπὴ αὐτὸ, ἀρκεῖ νὰ ἀκούσουμε τὴν ἐν τῷ βῆθει ὑπόστασὴ μᾶς ἀλλὰ καί τίς φωνές τῆς ἐποχῆς μας. Δέν μπορεῖ τὸ 1987, ἀδιαμαρτυρητῆ, οἱ σιωπηρὲς ἀναφορὲς τοῦ Λόγου περὶ Δικαίου νὰ γίνονται στὸν Τσεζᾶρε Λομπρόζο μέσω τοῦ ἐθνικοῦ μας μεταπράτη Γαρδίκᾶ. Δέν μπορεῖ κείμενα πού, στὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, δίνουν τὸ στίγμα καί τοῦ φύλου καί τῆς φυλῆς μας νὰ ἀντιγράφουν ὁρολογία, συλλογισμοὺς καί σύνταξη ἀπὸ ἀνεκδιήγητα φυλλάδια τῶν χρόνων 1910, 1920 καί 1930 περὶ «Παθολογικοῦ Ἐκφυλισμοῦ», περὶ «Ἀφροδισίων Παθῶν», περὶ «Ἀηδῶν φαινομένων τῆς ὁμοφυλοφιλίας» καί περὶ «τῆς «Φυσιολογικῆς Ἀμβλύνοιας τῆς Γυναίκος». Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν, θὰ μπορούσαμε νὰ προτείνουμε στὸν καθ' ὕλην ἀρμόδιο ὑπουργὸ τὴν ἐπανεκδοσὴ τοιοῦτων λαμπρῶν ἐγχειριδίων, καί τῆ (φυσικά) δωρεάν διανομὴ τους σὲ ὅλους τοὺς φορεῖς... Μποροῦμε βεβαίως νὰ κατανοήσουμε πὺς ἢ Δικαστικὴ Ἐξουσία, μέσα στὴ ροὴ τῶν γενεῶν, δικαιοπρατεῖ, δικαιογραφεῖ καί δικαιοδοτεῖ μέσα ἀπὸ τὰ «γράμματα» πού ἔμαθε δίπλα στὸν Δάσκαλό τῆς (τόν Γαρδίκᾶ);. Δέν βρέθηκε ὅμως ἕνας χριστιανὸς νὰ ἐμπλουτίσει τὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀνωτάτης Γραφίδος μέ τὸ σεμνὸ πόνημα τοῦ Ἀλεξάντερ Στάουμπ: Ὁ ἐγκληματίας κι οἱ δικαστές του πού μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Κ.Λ. Μεραναῖο καί ἐκδόθηκε στὶς ἐκδόσεις «Ὁρίων», στὴν Ἀθήνα, τὸ 1943!... Καί ἂν ὄχι αὐτὸ, σύμβουλοι καί παρασύμβουλοι θὰ μπορούσαν νὰ πληροφορηθοῦν ποιά εἶναι σήμερα ἡ θέση τῆς ἐπίσημης ψυχιατρικῆς γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία (ἄλλωστε ὁ Πρόεδρος τῆς Ψυχιατρικῆς Διεθνοῦς εἶναι Ἑλληνας...).

Συμπερασματικά, τὸ ψυχotraυματικὸ κείμενο πού προκάλεσε αὐτὲς τίς μέρες μαζικὴ παλινδρόμηση στὸν δημοσίως ἐκφερόμενο λόγο, μπορεῖ νὰ περάσει στὴν ταλαίπωρη ἱστορία τῆς ψυχικῆς υγείας στὸν τόπο μας ὡς τὸ μέγιστο Πρωκτικὸ Σύμπτωμα, πού ὅλοι μας, ἄρρενες καί θῆλεις, ἄρχοντες καί ἀρχοῦμενοι, καλούμεθα ἐνεργητικῶς νὰ ἐπεξεργαστοῦμε. Καί εἶναι γνωστὸ πὺς τὰ ἐπανακάμπτοντα ἀποπαῖδια τοῦ Ἀσυνειδήτου μας δέν ἀναζητοῦν μεταμέλεια ἀλλὰ ἀναγνώριση καί δημιουργικὸ ἔλεγχο.

Θανάσης Τσαβάρης

Διαλυτήριο πλοίων στη Χίο: ἓνα παλιό σενάριο σέ νέα ἔκδοση

Σέ μία περίοδο κρίσης (οικονομικής — πολιτικής — πολιτιστικής), ὅπου τὰ πάντα βρίσκονται ὑπὸ «αἶρεση», ἡ συζήτηση περί οικολογίας εὐτυχῶς βρίσκει ὀρισμένους Ἕλληνες εὐαίσθητοποιημένους (μετά τις καταστροφικές συνέπειες τῆς ἔκρηξης στὸν ἀντιδραστήρα τοῦ Τσερνόμπιλ). Ἔτσι δέν εἶναι τυχαῖο τὸ φαινόμενο τῆς ἀντίθεσης πολλῶν πολιτῶν στὴ Χίο στὴ δημιουργία διαλυτηρίου πλοίων.

Ἡ ἱστορία εἶναι παλιά. Τὸ 1979 γίνεται ἀπόπειρα δημιουργίας τοῦ στό Λαύριο, ὕστερα στὴν Πύλο, μετὰ, τὸ 1981, στό Δέλτα τοῦ Ἐβρου, τὸ 1983 στὴ Καβάλα καὶ τὸ 1985 στὸν Παγασητικό. Ὅλες οἱ προσπάθειες ματαιώθηκαν μετὰ ἀπὸ τὸν ξεσηκωμὸ τῶν κατοίκων...

Ἄντι τὸ δέν μπόρεσε νὰ γίνει ἐκεῖ, ἐπανέρχεται στὴν ἀκριτική Χίο καὶ μάλιστα μέ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης! Τὸ 1983, μεσουρανοῦντος τοῦ πράσινου ἡλίου μιά ἑταιρία μέ τὸν τίτλο ΣΚΡΑΠ Α.Ε. παίρνει ἄδεια κατασκευῆς τῆς μονάδας.

Τὸ 70% τῶν μετοχῶν ἀνήκει σέ ἰδιῶτες καὶ τὸ 30% δίνεται προίκα στὴν Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση, κάτι πού θά ἀποτελέσει καὶ τὸ ἄλλοθι τῶν «ὕψηλά ἱσταμένων» γιὰ τὴ χορήγηση τῆς ἄδειας λειτουργίας. Ὁ δήμος Βροντάδου καὶ οἱ κοινότητες Συκιάδας καὶ Λαγκάδας θά πάρουν ἀπὸ ἓνα 10% τῶν μετοχῶν. Τὸ ὕψος τῆς ἐπένδυσης προσδιορίζεται στὰ 100 ἐκ. καὶ οἱ προβλεπόμενες θέσεις ἐργασίας γύρω στὶς 60. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἔγκριση ἐκφράζονται ἐνδοιασμοὶ γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐπιχείρησης στό περιβάλλον. Καταγράφουμε ἐπὶ λέξει: «Ὁ σοβαρὸς ἐνδοιασμὸς γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ἑταιρίας εἶναι ἡ ἐπίδραση στό περιβάλλον. Ἰδιαίτερα στὴν ἄμεση τοποθεσία, ἀλλὰ ἐπίσης στοὺς δρόμους καὶ στὴν τουριστικὴ προβολὴ τοῦ τόπου. Σὰν πρώτη μονάδα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐπιχείρηση ἔχει καθήκον καλοῦ γείτονα (sic) καὶ ὑπεύθυνη δέν εἶναι ἡ διοίκηση, ἀλλὰ καὶ οἱ μέτοχοι πού ἀντιπροσωπεύουν τὸ κοινὸ καλὸ τῆς περιοχῆς».

Γιὰ τὴν περιβαλλοντικὴ ζημιὰ πού θά γίνει ἔχουν γραφεῖ τόσο πολλὰ¹ πού θά ἦταν κουραστικὴ ἡ λεπτομερειακὴ παράθεση στοιχείων. Ἄν ξεπεράσουμε καὶ τὴ σκοπιμότητα τῆς ἐπιχείρησης ἀπὸ ἄποψη «καθαρά» οικονομικὴ στό πλαίσιο ἐνὸς ἐθνικοῦ σχεδιασμοῦ, πού καὶ αὐτὴ ἀμφισβητεῖται ἔντονα,² παρά τὰ τόσο θερμὰ λόγια τοῦ προέδρου τῆς Ε.Τ.Ε.³ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας ἐνὸς διαλυτηρίου πλοίων στὴ χώρα μας (ὄχι τοῦ συγκεκριμένου), μᾶς μένει νὰ ἐξετάσουμε σέ τί ἐξυπηρετεῖ τὴ συγκεκριμένη περιοχὴ ἡ μονάδα αὐτή. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν ἀπασχόληση 30 περίπου ντόπιων⁴, ἴσως τίποτα ἄλλο. Ἀντίθετα, θά καταστραφεῖ μιά ἀπὸ τίς ὁμορφότερες περιοχῆς τῆς Χίου πού θά μπορούσε νὰ ἀξιοποιηθεῖ διαφορετικὰ (ἰχθυοκαλλιέργειες, γεωργία καὶ τουρισμὸς) καὶ θά «μαραθοῦν» παραδοσιακὰ ἐπαγγέλματα (ψαράδες, γεωργοὶ) λόγω τῆς μόλυνσης.

Γιὰ ἄλλη μιά φορά, ἀποφάσεις τόσο σημαντικὲς παίρνονται σέ κάποια γραφεῖα τῆς Ἀθήνας, χωρὶς στοιχειώδη ἐνημέρωση τῶν «ἰθαγενῶν» πού πληροφοροῦνται πάντα κατόπιν ἐορτῆς τὰ τεκταινόμενα. Τὸ θετικὸ στὴν ὅλη ἱστορία εἶναι ἡ εὐαίσθητοποίησις τοῦ κόσμου τῶν γύρω περιοχῶν καὶ ἡ ἀφύπνιση συνειδήσεων ἀπὸ ἓναν λήθαργο πού τόσο πολλοὶ ἐπιθμοῦν...

Ἦδη μιά εὐρεία ὁμάδα πρωτοβουλίας ἔχει ξεκινήσει καμπάνια «διαφώτισης» τοῦ κόσμου γιὰ τὸ ὅλο πρόβλημα, σέ συνεργασία μέ τούς πολιτικτικούς συλλόγους τῶν χωριῶν Λαγκάδας καὶ Καρδαμύλων.

Τὸ ΚΚΕ «ἀναγκάστηκε» νὰ πάρει θέσει ἐναντία στο διαλυτήριο (ἐνῶ στὴν ἀρχὴ τὸ ἐβλεπε θετικά) καὶ τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ τὸ ΚΚΕ ἔσωτ.

Ἡ ἱστορία θά δείξει ἂν ἡ δυναμικὴ πού ὑπάρχει θά μπορέσει νὰ σταματήσει τὸ διαλυτήριο. Ὅμως, οὐσιαστικὰ ἐρωτήματα πού παραμένουν εἶναι: ὡς πότε ὁ κόσμος θά εἶναι ἀποδέκτης καὶ μόνο τόσο σοβαρῶν ἀποφάσεων, μέχρι πότε οἱ ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν τὴν περιφέρεια θά παίρνονται ἀπὸ τὸ κέντρο, πότε τὰ κόμματα τῆς ἀριστερᾶς θά κατορθώσουν νὰ κάνουν μιά ἄλλη πρόταση γιὰ τὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας, πειστικὴ καὶ τεκμηριωμένη;

Μέχρι τὴν ὥρα αὐτὴ, θά ξεφτυρώνουν σ' ὅλη τὴν («σοσιαλιστικὴ» σήμερα, «φιλελεύθερη» αὐριο) Ἑλλάδα «ὄχλοῦσες» βιομηχανίες καὶ γιατί ὄχι καὶ τὸ πρῶτο πυρηνικὸ ἐργοστάσιο (ὄνειρο συμπολίτευσης καὶ ἀντιπολίτευσης), γιὰ τὸ ὁποῖο τόσοσ λόγος γίνεται.

Νικόλας Θ. Ἀναστασάτος

1. Βλ. *ANTI*, 1.4.86, *Οικολογία καὶ Περιβάλλον*, Ὀκτώβριος '83.
2. Βλ. *Οικονομικὸ Ταχυδρόμο*, 30.12.82, ἄρθρο Η. Χααραλαμπίδη.
3. Βλ. *Οικονομικὸ Ταχυδρόμο*, 2.12.82, ἄρθρο Α. Μπούμπη.
4. Βλ. Ἀνακοίνωση ἐπιτροπῆς ἐναντία στό διαλυτήριο.

Τό άβέβαιο Νόμπελ, καί ή επιβεβαίωση άνησυχιών

Η ύποψηφιότητα τών «έξι» γιά τό Νόμπελ Ειρήνης δέν άποτελεί έκπληξη γιά όσους παρακολουθοϋν τά πράγματα.

Έξι ήγέτες κυβερνήσεων μή πυρηνικών κρατών συνιστοϋν άπό τετραετίας μόνιμη έπιτροπή παρέμβασης σέ θέματα έλέγχου τών πυρηνικών έξοπλισμών. Παράλληλα, στό ίδιο διάστημα αναπτύσσου έντονη διπλωματική δραστηριότητα σκοπεύοντας νά τιμηθοϋν μέ τό Νόμπελ Ειρήνης.

Είναι επόμενο πώς κάποιος άπό τούς έκατό περίπου δικαιούμενους προτάσεως θά ένδώσει ή θά πειστεί.

Αυτό βέβαια δέν κάνει πιθανή τή βράβευση αλλά άνοίγει δρόμους γιά παρεμβάσεις σέ άλλα επίπεδα. Γιατί, είναι κοινό μυστικό, ή Έπιτροπή άπονομής παίρνει υπόψη της κι άλλα πράγματα, περισσότερο άπό τίς προτάσεις τών μέχρι τώρα τιμηθέντων.

Τό ιδιαίτερο λοιπόν δέν είναι ή ύποψηφιότητα, αλλά οί προτείνοντες. Δηλαδή τό Διεθνές Γραφείο Ειρήνης (IPB) καί ή Άδέσμευτη Κίνηση Ειρήνης (ΑΚΕ) πού εισήγήθηκε τήν πρόταση. Τό IPB έπειδή παρέκαμψε σημαντικές προτάσεις άπό τούς κόλπους του στρεφόμενο σε 6 —νϋν ή τέως— πρωθυπουργούς. Η ΑΚΕ έπειδή παραμέρισε τά προβλήματα που —πιθανόν— θά δημιουργήσει ή εισήγησή της στό έσωτερικό της χώρας καί στή δική της δράση.

Η σχέση τών «έξι» μέ τό άδέσμευτο ευρωπαϊκό κίνημα ειρήνης, μέρος του όποιου φιλοδοξει νά έκφράσει τό IPB, ξεκίνησε τόν Ιούλιο του 1983 στήν 3η Συνδιάσκεψη στήν Περούτζια.

Η όμιλία του έκπροσώπου τους καί τά μηνύματα άρκετών άπό τούς «έξι», παρά τόν διακηρυκτικό τους χαρακτήρα πού ήταν ιδιαίτερα έντονος έκείνο τόν καιρό, έκτιμήθηκαν άπό τότε ως θετικά, όχι γιατί έλεγαν στους ειρηνιστές κάτι καινούργιο, αλλά γιατί πλησιάζοντας τίς δικές τους προτάσεις πολιτικοί πού άσκούσαν έξουσία, άναδείκνυαν ταυτόχρονα καί τό ρεαλισμό τους, πράγμα άπολύτως άναγκαίο άπό τότε καί μέχρι σήμερα.

Άλλωστε —καθυστερημένα ίσως— είχε άρχισει ή αναζήτηση συμμαχιών μέ τούς πολιτικούς, ιδιαίτερα άπό τήν ομάδα τών βορείων κινήματων (σοσιαλδημοκρατικής άπόχρωσης) παρά τούς φόβους τών Πράσινων γιά τό μέλλον της άυτονομίας του κινήματος.

Η αναζήτηση αυτή θά κατανοηθεί καλύτερα άν θυμηθοϋμε ότι τό άδέσμευτο κίνημα στήν Εϋρώπη, πού γεννήθηκε άπό τίς μαζικές διαδηλώσεις έναντίον τών Πέρσινγκ — Κρούζ καί SS-20, είχε μπει σέ περίοδο κάμψης άπό τίς άρχές του 1983. Είναι λοιπόν φανερός ό λόγος γιά τόν όποιο τό IPB, συνεχίζοντας τήν πολιτική τών βορείων κινήματων, άξιοποίησε τό προνόμιο του τιμηθέντος (1910) προτείνοντας πολιτικούς γιά τό Νόμπελ Ειρήνης.

Άν όμως είναι εύκολο νά διαβάσεις, καί ίσως νά κατανοήσεις, τήν πολιτική ενός διεθνούς οργανισμού, όταν ύπαγορεύεται άπό τέτοιες άνάγκες καί είναι άποτέλεσμα μακροχρόνιας έπεξεργασίας, είναι πολύ δύσκολο νά κατανοήσει κανείς τούς λόγους γιά τούς όποιους ή ΑΚΕ επέλεξε τό ρόλο του εισηγητή, παρά τήν έκφραση διαφορετικών γνώμων καί στό έκτελεστικό της όργανο.

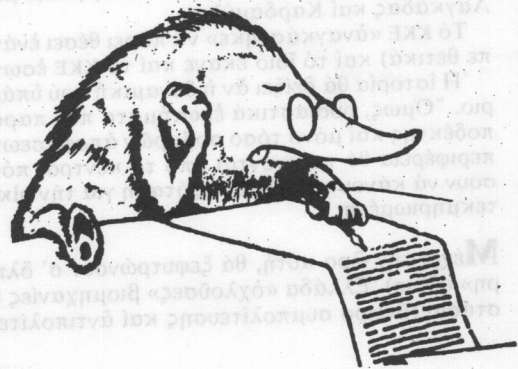
Γιατί πώς νά εξηγηθεί τό ότι ή ΑΚΕ φαίνεται νά προετοιμάζει καμπάνια έναντίον τών βάσεων καί δίνει «ειρηνιστικό» άλλοθι στόν κ. Παπανδρέου, βοηθώντας τον νά μειώσει τίς άποστάσεις του μέ τό άριστερό άκροατήριο.

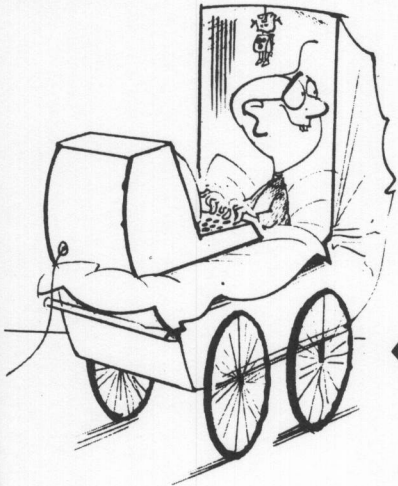
Καί πώς νά εξηγηθεί ότι ή εισήγηση γίνεται τρεις μόνο μέρες μετά τήν, παρά τά λεκτικά σχήματα, επιβεβαίωση μιάς κατεϋθυνσης παραμονής τών βάσεων μέ τόν πιο έπίσημο τρόπο, στή Βουλή.

Έξάλλου, ή προφανής άξιοποίηση της πρωτοβουλίας τών «έξι» γιά τήν έκτόνωση τών έσωτερικών προβλημάτων, τουλάχιστον στήν χώρα μας, αλλά καί γιά τήν άπόκρυψη αυταρχικών μορφών άσκησης της έξουσίας, δέν αφήνει περιθώρια κατανόησης μιάς τέτοιας ένέργειας.

Άλλωστε, ή πανηγυρική παρουσίαση του γεγονότος άπό τά κρατικά μέσα ενημέρωσης, στά όποια ή ΑΚΕ άκούστηκε περισσότερο άπ' ό,τι καί στίς τέσσερις μαζί μεταδικτατορικές μαραθώνιες πορείες της, κάνει καθαρά τά πράγματα.

Έπειδή λοιπόν γιά όλα αυτά δέν μπορείς νά βρεις ένα νήμα πολιτικής σκέ-

νης, όταν καλύπτεις σήμερα αυτά για τα οποία διαμαρτυρόσουν χθές, αρχίζουν να σε άνησυχούν κάτι κουβέντες που ακούγονται δειλά δειλά στο χόρο της ανανεωτικής άριστερας για ρεαλιστική πολιτική και χαμηλούς τόνους σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τα θέματα των βάσεων.

Νίκος Καίσαρης

«Αξιοκρατία» αντί «μορίων»

Ο τ. υπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως κ. Άκης Τσοχατζόπουλος στις 30.1.87 έδωσε στη δημοσιότητα το νομοσχέδιο που τροποποιεί και συμπληρώνει το σύστημα προσλήψεων στο Δημόσιο. Βασική καινοτομία των νέων ρυθμίσεων είναι η μερική αναθεώρηση του συστήματος των μορίων που προέβλεπε ο ν. 1320/1983, με την εισαγωγή «αξιοκρατικών» κριτηρίων, βάση των οποίων είναι οι τίτλοι σπουδών των υποψηφίων. Στο έξης τα απαιτούμενα προσόντα αποδεικνύονται από τους τίτλους σπουδών και κατατάσσονται ανάλογα με τις βαθμολογικές επιδόσεις των υποψηφίων, ενώ τα μόρια και τα κοινωνικά κριτήρια χρησιμεύουν μόνο για την κατάταξη τους στο εσωτερικό των γενικών κατηγοριών που συντάσσονται με βάση τα αντικειμενικά-αξιολογικά κριτήρια. Έτσι, ο περιβόητος «νόμος Κουτσόγιωργα» κάμπτεται σχετικά, αν δεν άναιρείται ολοκληρωτικά.

Η νέα εφεύρεση: κοινωνικός έλεγχος

Το νέο νομοσχέδιο αποτελεί μία ακόμη απόδειξη για το πόσο επιπόλαια είχαν μελετηθεί θεσμοί που με κωδωνοκρουσίες είχε εισηγηθεί και εφαρμόσει το ΠΑΣΟΚ, αφού ένας τόσο κρίσιμος νόμος, όπως ο «νόμος Κουτσόγιωργα», σε λιγότερο από τρία χρόνια άναιρείται ως προς τις βασικές του διατάξεις. Φυσικά, ούτε τώρα λείπουν οι πανηγυρισμοί και η κομπορρημοσύνη. Τα ιδεολογήματα που εφευρέθηκαν για να παρουσιάσουν τις νέες ρυθμίσεις ως κοσμοϊστορικές ήταν η «αξιοκρατία» και ο «κοινωνικός έλεγχος»: τέρμα στη γραφειοκρατία και την αντιπαραγωγικότητα του κρατικού μηχανισμού — τέρμα στα ρουσφέτια και στις πελατειακές σχέσεις. Είναι η χιλιοστή φορά που μπαίνει τέρμα στη γραφειοκρατία αλλά αυτή δεν λείει να πάρει τέλος.

Θεμέλιο πάντως αυτής της αισιοδοξίας, όπως παρουσίασε τα πράγματα ο κ. Τσοχατζόπουλος, είναι η σύσταση της Έθνικής Έπιτροπής Δημόσιας Διοίκησης (ΕΕΔΔ), στην οποία μετέχουν ο υπουργός Προεδρίας, οι γ.γ. των υπουργείων Έσωτερικών, Έθνικής Οικονομίας, Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Οικονομικών, ο γ.γ. του Έθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης, από ένας εκπρόσωπος των ΚΕΔΚΕ, ΑΔΕΔΥ, ΠΑΣΕΓΕΣ, ΓΕΣΕΒΕ, ΓΣΕΕ, ΓΕΣΑΣΕ, από ένας εκπρόσωπος των άναγνωρισμένων κομμάτων, σύν ένας κοινός εκπρόσωπος των Έπιμελητηρίων της χώρας.

Αυτοί, συνεργόμενοι δύο φορές το χρόνο (!), θα άσκούν κοινωνικό έλεγχο, δηλαδή θα εισηγούνται στον υπουργό Προεδρίας τις δέουσες λύσεις και μόνος αυτός θα είναι άρμόδιος να τις «ύλοποιήσει». Ο κοινωνικός έλεγχος εν τέλει — αφού παιχτεί, όταν κι αν χρειαστεί, το σχετικό θέατρο, με τη συμμετοχή των εκπροσώπων κομμάτων και κοινωνικών οργανώσεων — δεν θα ναι παρά η βούληση του έκαστοτε υπουργού Προεδρίας, η οποία όμως ποτέ δεν άρκεσε να θεραπεύσει την άθλιότητα της δημόσιας διοίκησης, ούτε όταν ίσχυε το καθεστώς των «διαγωνισμών» για τις προσλήψεις, ούτε με τα «μόρια» και την «κοινωνική προσφορά» που εφεύρε ο κ. Κουτσόγιωργας. Ούτε τώρα βέβαια θα αλλάξουν τα πράγματα έπειδή άνακαλύφθηκαν νέες βαρύγδουπες λέξεις όπως «αξιοκρατία» και «κοινωνικός έλεγχος». Θά επανέλθουμε.

Και όλιγος καπιταλισμός δεν βλάπτει

Όστόσο, από τώρα άς σημειωθεί μία λεπτομέρεια. Σύμφωνα με το νέο νόμο, ο υπουργός Προεδρίας (άρθρ. 22) με Π.Δ. (έννοείται!) έχει το δικαίωμα να συστήσει Έταιρεία του Δημοσίου που «θά λειτουργεί σύμφωνα με τους κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας» και με σκοπό τη μελέτη των πεπραγμένων των δημοσίων επιχειρήσεων ώστε να έξευρίσκονται τα κατάλληλα μέτρα για την όρθολογική και παραγωγική τους λειτουργία.

Καί ὡς ἐδῶ, ἴσως, οὐδεὶς ψόγος, διότι ὄχι μόνο εἶναι δικαίωμα ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωση τοῦ Δημοσίου νὰ διαμορφώνει τὰ κατάλληλα ὄργανα πού θά τοῦ εἰσηγοῦνται μελετημένες λύσεις καί προτάσεις, ὄργανα μόνιμα καί ἐξειδικευμένα. Τό πρόβλημα βρίσκεται πιά πέρα: ὅτι ὁ στόχος τῆς κυβέρνησης εἶναι νὰ βασιστεῖ στήν ἀρχή τῆς παραγωγικότητας μέ βάση τὰ ἰδιωτικοοικονομικά κριτήρια. Τοῦτο σημαίνει πολύ ἀπλά ὅτι εἰσάγεται προοδευτικά τό σύστημα τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐργαζομένων στίς δημόσιες ἐπιχειρήσεις μέ βάση τήν παραγωγικότητά τους. Ἄλλά ἀμοιβή, καί μάλιστα στόν δημόσιο τομέα, μέ βάση τήν παραγωγή σημαίνει κατάργηση στήν πράξη βασικῶν κατακτήσεων τῶν ἐργαζομένων.

Σημαίνει ἐπίσης ἐπικράτηση ἀκραίων καπιταλιστικῶν λύσεων σέ ἕναν τομέα πού σκοπό δέν ἔχει τό κέρδος ἀλλά τήν προσφορά κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν καί τήν ὀργάνωση τῆς δημόσιας δραστηριότητας τῶν πολιτῶν. Ἄλλοι οἱ ἐργαζόμενοι τῶν δημοσίων ἐπιχειρήσεων ἀντέδρασαν δυναμικά (π.χ. πρόσφατα οἱ σιδηροδρομικοί στή Γαλλία). Σέ μᾶς θά ἀρκεστοῦν στή «συμμετοχή» τους στήν ἀναγγελλόμενη Ἐθνική Ἐπιτροπή Δημόσιας Διοίκησης;

Θανάσης Κωνσταντινίδης

Ἀντιθέσεις: νέοι καί ἡ «ΝΕΑ»

Τίς τελευταῖες μέρες καί μέ ἀφορμή τήν ἀπόφαση τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ρήγα γιά τή μή συμμετοχή στό ἰδρυτικό συνέδριο τῆς «ΝΕΑ», οἱ ὑποστηρικτές τῆς μετεξέλιξης τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. (ἀπό δῶ καί πέρα χάριν ὄχι συντομίας ἀλλά οὐσίας: πρώτη καί τρίτη ἀποψη μαζί) ἀποδύθηκαν σέ μιά μεγάλη προσπάθεια, μέσω τῶν προσβάσεων τους στόν τύπο, μέ κύριο στόχο νά ἀποδείξουν τό ἔξῃς: τή διάσπαση καί διάλυση τῆς ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραῖος, τήν οὐσιαστική ἀνυπαρξία τῆς ὀργάνωσης καί τῶν μελῶν τῆς.

Διάλυση τοῦ Ρήγα ἐφόσον δέν γίνεται νεολαία τῆς «ΝΕΑ»

Αὐτός εἶναι λοιπόν ὁ στόχος. Ἔτσι καί ὁ ἀριστερός-ἐνοχλητικός Ρήγας παύει νά ὑπάρχει, ἄρα νά δυσκολεῖται τή μετεξέλιξη καί ἡ πλειοψηφία του, στά ὄργανα καί στή βάση, ἀχρηστεύεται!

Ἐν ὀνόματι ποιοῦ ἄραγε θά ἀσκεῖ πολιτική καί θά παίρνει ἀποφάσεις ἡ πλειοψηφία μᾶς ἀνύπαρκτης ὀργάνωσης;

Ἄφου ὅμως δέν εἶναι αὐτή ἡ πραγματικότητα; «Ἄς δοθεῖ τουλάχιστον αὐτή ἡ εἰκόνα». Ὅμως καί ἡ εἰκόνα αὐτή δέν ἦταν εὐκόλο νά δοθεῖ. Ἀνάψανε βέβαια τὰ τηλέφωνα τῶν δημοσιογράφων ἀπό τίς ἐπίμονες κλήσεις τῶν τελευταῖων ὁρόφων τῆς πλατείας Κουμουνοδούρου. Προσπάθησαν πολλοί σύντροφοι, «ἐπί ποδός πολέμου» ὅλη τήν ἡμέρα, καί ιδιαίτερα ἐκεῖνοι στό δωμάτιο μέ τίς φωτογραφίες τῶν Ζοσπέν καί Ροκάρ.

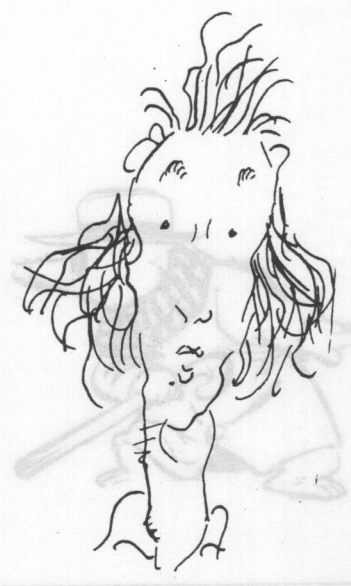
Παρ' ὅλα αὐτά, ὅσο κι ἄν φιλοτιμήθηκαν ὅλοι, ἀκόμη καί οἱ ἀρχισυντάκτες τῶν ἐφημερίδων —δέν ἔφταναν ἄραγε οἱ ὑπεύθυνοι ὕλης;— ἡ ἀπόφαση τοῦ Κ.Σ. ἦταν σαφής. Ἡ πλειοψηφία ἀκόμη πιά σαφής καί ἡ παραχάραξη δύσκολη. Τά περισσότερο κατασκευασμένα κομμάτια τῶν ρεπορτάζ ἦταν οἱ τίτλοι — ὑψηλῆ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται εὐθύνη. Καί αὐτοί ὅμως («διάλυση», «διάσπαση» κ.λπ.) συχνά σέ ἀντίθεση μέ τό περιεχόμενο.

Ἡ παρουσίαση τῆς ἀπόφασης ἀπό τόν τύπο δέν ἦταν αὐτό πού θά λέγαμε ἀντικειμενική. Δέν ἀπέδωσε ὅμως καί τά ἀναμενόμενα στούς συνηθισμένους σέ ἀκόμη πιά εὐνοϊκή μεταχείριση καί σέ ἀκόμη πιά μονομερεῖς σχολιασμούς φίλους τῆς μετεξέλιξης. Τό μόνο πού κατάφεραν σέ αὐτή τήν περίπτωση ἦταν νά δημιουργήσουν σύγχυση καί ἴσως νά τοῦς ἦταν κι αὐτό ἀρκετό. Ὅμως ἀτύχησαν καί ὡς πρὸς αὐτό.

Ὅσο εὐκόλα δέχτηκαν κάποιοι —εὐτυχῶς λιγότεροι ἀπό κάθε ἄλλη φορά— δημοσιογράφοι νά τοῦς «διευκολύνουν», τόσο δυσκολεύτηκαν νά πείσουν τά μέλη τοῦ Κ.Σ. καί τά μέλη τῆς Ὄργάνωσης στό σύνολό τους, ὅτι τό καλύτερο πού θά μπορούσαν νά κάνουν θά ἦταν νά συνομολογήσουν ὅλοι μαζί τή διάλυση, ἢ πιά σωστά τήν αυτοκατάργηση, τοῦ Ρήγα Φεραῖου.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι διαφορετική

Τά ἀντανაკλαστικά μέ τά ὅποια ἀντιμετώπισε ἡ ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραῖος τίς εὐθύνες τῆς, στήν ὑπόθεση σωτηρίας τοῦ Χρ. Ρούσου. Ἡ εὐαισθησία καί ἡ εὐθύνη μέ τήν ὅποια ἀναποκρίθηκε ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς ἀπόφασης Σαρτζετάκη σέ ὅλα τά δύσκολα καθήκοντα καί τίς πρωτοβουλίες γιά τόν συντονισμό αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Ἡ μαζική συμ-

Δια χειρὸν σφραγιστοῦ

μετοχή τῶν μελῶν τοῦ Ρήγα στίς δύο μεγάλες πορείες. Ἡ αἰσιοδοξία καί τελικά ἡ δικαίωση τῆς προσπάθειας γιά νά βρεθεῖ μιά κοινή γλώσσα καί μέ ἄλλες δυνάμεις πολιτῶν καί νεολαίας (ἐπιτροπές, ἄλλες ὀργανώσεις) σέ κρίσιμα κοινωνικά προβλήματα, ὅπως στή συγκεκριμένη περίπτωση: "Ὅλες αὐτές οἱ ἀποδείξεις κάθε ἄλλο, ἀσφαλῶς, παρά δικαίωσαν τίς προσδοκίες τῶν αἰτούντων τήν αυτοκατάρτιση τοῦ Ρήγα Φεραίου.

Δέν ἀπομένει παρά ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση νά ἀξιοποιήσει τά μηνύματα ἀπό αὐτήν τήν τόσο σημαντική ἐμπειρία. Ἐς προβληματιστοῦν ἰδιαίτερα καί ὅσοι στό ΚΚΕ ἔσωτ. καί στόν Ρήγα βιάστηκαν νά καταγγείλουν τήν πρωτοβουλία τῆς ἀναβάθμισης. Ἐς προβληματιστεῖ καί ἡ ΑΥΓΗ, πού ἀφιέρωσε τόν λιγότερο ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες ἐφημερίδες χώρο στό ξεκίνημα αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Ἐς προβληματιστοῦμε ὅλοι. Καί ἡ πλειοψηφία γιά τίς εὐθύνες τῆς στήν ὀργάνωση. Γιά τίς μαζικές, τολμηρές πολιτικές πρωτοβουλίες πού θά πρέπει ὅσο τό δυνατόν πιο γρήγορα νά ἀποφασίσει.

Ἐς προβληματιστοῦν καί οἱ σύντροφοί μας τῆς «ΝΕΑ». Αὐτή τήν ὥρα πού ἐτοιμάζον τίς ριζοσπαστικές τους διακηρύξεις, γιά νά συγκεντρώσουν τίς ὑπογραφές τῶν νέων γιά τό Ἰδρυτικό Συνέδριο τῆς Ἀνοιξης. Τήν ἴδια στιγμή πού δυσπιστοῦν, καί ἀρκετοί ἀπό αὐτούς *συνειδητά ἀπέχουν ἀπ' ὅσες πρωτοβουλίες τῆς ὀργάνωσης* μπορούν ν' ἀποκτήσουν μιάν ἀριστερή δυναμική, τουλάχιστον ἄς μήν πετᾶνε στά σύννεφα. Ἐν ἡ «ΝΕΑ» δέν πρόκειται νά ἀποτελέσει οὔτε καν τή *μετεξέλιξη*, παρά μόνον τή *μετεσάρκωση* τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., σέ ἕνα νέο πιο ἀδυνατισμένο, ἀνάπηρο σῶμα, *στή νεολαία οἱ ἀπόψεις τῆς δέν πρόκειται καν νά ἀποκτήσουν σῶμα.*

Θά περίμενε κανένας ὄχι τή μισαλλοδοξία καί τόν ὑποκειμενισμό, ὅπως συμβαίνει μέ τούς λιγοστούς πιά Ρηγάδες πού θά ἀκολουθήσουν τή «ΝΕΑ», ἀλλά τή μετριοπάθεια νά προτάσεται, σάν καλός σύμβουλος ἀλλά καί σάν ὄπλο, αὐτῶν πού εἶχαν τόσο πολλές καί χτυπητές πολιτικές ἀδυναμίες.

Ποιά ἀνοιξη τῆς Ἀριστερᾶς;

Ἦρθε μόνο καί μόνο μέ ὑπογραφές σύντροφοι καί πότε;

Ἦ θά ἀπαντήσετε τώρα ἢ θά ἀπαντήσει γιά σᾶς ὁ ποιητής. Μετά ἀπό λίγο καιρό: καί γεμάτος πίκρα:

«Ἀπλωθήκαμε σάν πολυθρόνες καφερείου

δέν ἐρχεται κανείς νά κάτσει» (Τ. Πατρίκιος, Ἀντιδικίες)

Υ.Γ. Ἡ ἐμπειρία τῶν Προπυλαίων, ἡ ἐμπειρία τῆς κοινωνίας, δέν ἀνταλλάσσεται μέ καμιά Π.Ο.Ε. (καί δυστυχῶς ἡ διάζευξη πολιτικῆς καί κοινωνίας εἶναι δική σας εὐθύνη).

Νίκος Τσιγώνιας

Μετά τόν ἀνασχηματισμό: ἐξελίξεις στό συνδικαλισμό

Ποιές θά εἶναι οἱ ἐξελίξεις στό συνδικαλιστικό κίνημα τώρα, μετά τόν ἀνασχηματισμό τῆς κυβέρνησης καί τήν ἀνασύνθεση τοῦ Ε.Γ. τοῦ ΠΑΣΟΚ; Τί θά γίνει μέ τά ἀνοιχτά θέματα ἢ καλύτερα μέ τό θέμα, τήν ἀποκατάσταση δηλαδή τῆς νομιμότητας στή ΓΣΕΕ; Ἐς σημειωθεῖ ὅτι ὅσο διαρκεῖ αὐτή ἡ κατάσταση, τίθεται σέ δοκιμασία ἡ ἴδια ἡ ὀργανωτική ταυτότητα τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Ἡ ἐκκρεμότητα αὐτή ἀναγνωρίζεται ἔμμεσα —πλὴν σαφῶς— καί ἀπό τήν κυβερνητική πλευρά: ἡ διοίκηση τῆς ΓΣΕΕ πού προήλθε ἀπό τό 23ο συνέδριό τῆς κάθε ἄλλο παρά νομιμοποιεῖται νά παίξει αὐτό τό ρόλο. Καί αὐτό ὄχι τόσο γιατί ὑπάρχει ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετείου ἡ ὁποία ἀκύρωσε στήν οὐσία τίς κυβερνητικές ἐνέργειες στή ΓΣΕΕ (παραίτηση μελῶν τῆς ΠΑΣΚΕ ἀπό τή διοίκηση τῆς ΓΣΕΕ μετά τίς διαγραφές στελεχῶν τῆς, διορισμός νέας διοικήσεως κ.λπ.), ὅσο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ΓΣΕΕ ἐκπροσωπώντας μόνον τίς δυνάμεις τῆς ΠΑΣΚΕ —καί αὐτές μέ πολλά προβλήματα πού ἀπορρέουν ἀπό τή γενικότερη κυβερνητική πολιτική— δυσκολεύεται νά παίξει σημαντικό ρόλο στό μαζικό ἀγωνιστικό κίνημα τῶν ἐργαζομένων.

Ἡ προσπάθεια πού ἔγινε τούς τελευταίους μῆνες νά ἐμφανιστεῖ ἡ διοίκηση Ραυτόπουλου μέ ἀγωνιστικό «προσώπειο» τερματίζεται μᾶλλον, καί μάλιστα ἄδοξα, γιατί οὔτε συγκέντρωση τόλμησε νά κάνει στή δεύτερη 24ωρη πού προκήρυξε καί πραγματοποίησε στίς 12 τοῦ μήνα.

Δια χειμνίου ασφάλειας

“Όσο γιά τήν ικανοποίηση τῶν αιτημάτων —έστω αὐτῶν τῶν ὑποβαθμισμένων— οὔτε λόγος νά γίνεται. Οἱ 205 δραχμές κρίθηκαν ὑπεραρκετές σ' αὐτή τή φάση. Ἄπό κεῖ καί πέρα μένει ἡ συμπάθεια πού ἐξέφρασε ὁ κ. Παπανδρέου — ὡς “Ἕλληνας καί ὄχι ὡς πρωθυπουργός. Καί ἡ σαφής προειδοποίηση ἀπό τό Νταβός ὅτι «δέν εἶναι ἡ ἐποχή γιά μέτρα, ἡ πολιτική μας ἀνακοινώθηκε μέ τόν Προϋπολογισμό».

Ἔτσι ἡ διοίκηση Ραυτόπουλου εἶναι ὑποχρεωμένη νά κατανοήσει τίς δύσκολες περιστάσεις καί νά ἐναρμονίσει τήν συμπεριφορά της σύμφωνα μ' αὐτές. Ἡ περίοδος τῆς σχετικῆς εὐχέρειας πού τοῦ παραχωρήθηκε ἀπό τά πάνω, δηλαδή ἀπό τό Ε.Γ. τοῦ ΠΑΣΟΚ καί κυρίως ἀπό τό πρωθυπουργικό περιβάλλον, τελειώνει. «Γιατί διαφορετικά —μᾶς πληροφορεῖ τό Βῆμα στίς 8-2-87— ἡ ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς Κ.Ε. πού ἔχει (ὁ Ραυτόπουλος) ἐπιφυλάσσει δυσάρεστες ἐκπλήξεις σέ ὅσους ἐναντιώνονται μέ τήν κυβερνητική πολιτική· τουλάχιστον αὐτό δείχνει τό παρελθόν καί γιατί νά μήν ὑποστεί καί ὁ κ. Ραυτόπουλος ἀνάλογες συνέπειες, ἐφόσον ἐπιμένει νά σκληραίνει τή θέση του». Ἐκτός ἀπό αὐτά ὑπάρχει καί ὁ ἄρειος Πάγος ὅπου ἔχει προσφύγει ἡ ἴδια ἡ ΓΣΕΕ γιά νά κρίνει ἐάν ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετερίου εἶναι ἐκτελεστή ἢ ὄχι.

Αὐτά σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς διεκδικήσεις καί τήν ἀγωνιστική παρουσία τῆς διοίκησης τῆς ΓΣΕΕ· ἀπό τήν ἄλλη ὑπάρχει ἡ κρίση τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος καί καλό εἶναι γιά λόγους τακτικῆς νά κρατιέται ἀνοιχτή ἡ δυνατότητα διαπαραταξιακοῦ διαλόγου.

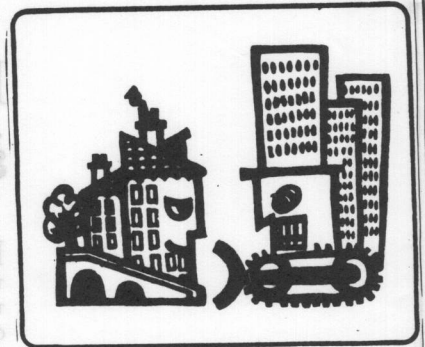
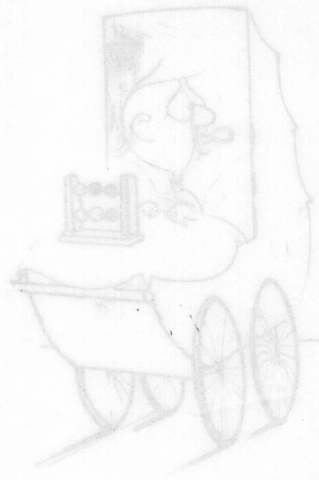
Μέ τήν τακτική αὐτή συμφωνεῖ, ἀπό τή δική της πλευρά, καί ἡ ΕΣΑΚ-Σ καί εἶναι ἀρκετά εὐγλωττο ποιός θά ἀναλάβει τήν εὐθύνη μιᾶς συμφωνίας, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, θά περιέχει κάποια στοιχεῖα συμβιβασμοῦ μπροστά στίς διαδικασίες καί στό τελικό σῶμα, τό 12ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ, ἕνα συνέδριο, ὅπου θά κριθοῦν πολλά... Ἔτσι μιᾶ ἄτυπη συμφωνία ὅπου ἡ μιᾶ παράταξη θά τείνει χεῖρα βοηθείας στήν ἄλλη μέσα ἀπό τά κομματικά γραφεῖα εἶναι ἡ καλύτερη λύση πρὸς τό παρόν. Ἡ κάθε κατηγορία μπορεῖ νά ἀντιμετωπιστεῖ γιατί δέν θά ὑπάρχουν ἀποδεικτικά στοιχεῖα. Ἡ τακτική δηλαδή νά τά «βρίσκουν» καί νά «τά σπᾶνε» ἀνάλογα μέ τή συγκυρία καί τά συμφέροντα τοῦ καθενός θά συνεχιστεῖ ἀδιατάραχτη μέχρι τίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ.

Ἐδῶ ἀνακύπτει τό ἐρώτημα τί κάνουν οἱ δυνάμεις πού πιστεύουν στήν αὐτονομία, στήν ἀνεξαρτησία καί στόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Κατά πόσον θά μπορέσουν μέσα ἀπό τίς διαφορετικές ἐμπειρίες τους νά συνενώσουν τίς δυνάμεις μακριά ἀπό βραχυπρόθεσμο ὑπολογισμούς, ὥστε νά προβάλλουν δυναμικά τά πραγματικά προβλήματα (νομιμότητα, ἐκδημοκρατισμός, οἰκονομική αὐτοδυναμία, κ.λπ.) καί νά τά κάνουν ὑπόθεση τῶν ἴδιων τῶν ἐργαζομένων.

Μιά τέτοια προοπτική εἶναι ἀναγκαῖος ὁρος γιά τήν ὑπαρξη καί τήν ἀγωνιστική παρέμβαση τοῦ ἐργατικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Οἱ τελευταῖες ἀγωνιστικές κινητοποιήσεις καί ἰδιαίτερα ἡ 24ωρη ἀπεργία τῆς 15ης Ἰανουαρίου ἦταν ἀρκετά ἐνθαρρυντικές. Βέβαια, ἡ συμμετοχή τῆς ΓΣΕΕ σ' αὐτήν ἀπελευθέρωσε δυνάμεις πού μέ μιᾶ διαφορετική στάση θά δυσκολεύονταν. Ποιός ὁμως μπορεῖ νά πείσει τίς δυνάμεις αὐτές πῶς ἡ σταθεροποιητική πολιτική, πολιτική τῆς σκληρῆς λιτότητας, εἶναι πρὸς ὄφελός της. Γι' αὐτό θά κληθεῖ τό νέο Ε.Γ., πού διαθέτει πιά ἐμπειρία καί δοκιμασμένα στελέχη, νά ἀναλάβει τό ἔργο. Ποιός ὁμως θά ἀποδεχτεῖ τά ὁράματα, ἀφοῦ ἡ πραγματικότητα θά τόν συμπιέζει καθημερινά; Καί μάλιστα ἡ συμπίεση πρὸς τά κάτω θά εἶναι τέτοια πού δέν πρόκειται —ὅπως γίνεται ἄλλωστε μέχρι τώρα— νά ξεφύγει κανείς;

Ἡ προειδοποίηση τοῦ κ. Σημίτη ἦταν σαφῆς γιά τό ἀσφαλιστικό. Τά αἰτήματα τοῦ ΣΕΒ γιά σύνδεση τῆς ἀμοιβῆς μέ τήν παραγωγικότητα καί ἡ περιοδική μετακίνηση τῶν ἐργασιμῶν ὥρων, καθώς καί τό θέμα τῶν ἀπολύσεων, πού ὅπως εἶπε ὁ πρωθυπουργός ἀπό τό Νταβός καί αὐτό τοῦς ἐνοχλεῖ, εἶναι μερικά ἀπό τά προβλήματα πού σιγά ἄλλα σταθερά θά προωθοῦνται. Ἀφοῦ παράλληλα θά προετοιμάζεται καί τό πολιτικο-ἰδεολογικό ἔδαφος νά τσακιστοῦν οἱ συντεχνίες πού ἐμποδίζουν τήν κίνηση τῆς κοινωνίας πρὸς τά μπρός. Καί βέβαια, τό πρόβλημα τῶν συντεχνιῶν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχει καί τό πρόβλημα τῶν συνθηκῶν καί τό γενικότερο πλαίσιο τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων.

Μπάμπης Κοβάνης

ἘΟ Βασιλεὺς ἀπέθανε, ζήτω ὁ Βασιλεὺς ἀπό τήν ἀποσταλινοποίηση στή ἀπομπρεζνιεφοποίηση

Ἀφοῦ ἡ «ἀποσταλινοποίηση» βάλωσε στό τέλμα τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ ἐπὶ εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια, ἀφοῦ ἡ βαλτωμένη κοινωνικά καί πολιτικά κοινωνία τῆς ΕΣΣΔ ἔφτασε στό ἀπροχώρητο, ἀνοίγει τώρα ἡ φάση τῆς «ἀπομπρεζνιεφοποίησης». Οἱ καταγγελίες τοῦ Γκορμπατσόφ γιά καταχρήσεις, διαφθορά στελεχῶν, ἀντιδημοκρατικές πρακτικές, παραβιάσεις τῆς «σοσιαλιστι-

Δια γυμνού σφραγιστού

κῆς νομιμότητας, τελμάτωση τῆς οἰκονομίας, οἱ γενικότερες θεωρήσεις του γιὰ τό καθεστῶς πού οἰκοδομήθηκε στή Σοβιετική Ἐνωσι πού πᾶνε πέρα ἀκόμη κι ἀπό τίς σφοδρότερες κριτικές του Χρουτσόφ, θά ἔκαναν καί τόν τελευταῖο Κνίτη πρὶν μερικές μόλις ἐβδομάδες νά ἔκραγεῖ σέ μύδρους κατὰ τῶν ἀντισοβιετικῶν στοιχείων, ἀντικομμουνιστῶν κ.λπ. κ.λπ. Δικό του τό πρόβλημα ἀν τῶρα, ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη, ἀγωνιᾷ νά περιμαζέψει τά ἀπεριμάζευτα. Καί πρόβλημα δικό μας δέν εἶναι ὅτι μποροῦμε τῶρα νά αἰσθανόμαστε δικαιωμένοι μιά καί ἀπό χρόνια καταγγέλαμε καί ἀναλύαμε τά τῶν κοινωνικῶν σοβιετικοῦ τύπου. Διότι παρὰ τίς καινοτομίες, τά ἀνοίγματα, ἀκόμα καί τόν ἄνεμο τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ καί τῆς φιλελευθεροπόδησης πού ἡ πολιτική Γκορμπατσόφ προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει στή σοβιετική κοινωνία, ἀκόμα κι ἂν ὅλα ὅσα ὑπόσχεται ἡ νέα ἡγεσία πραγματοποιηθοῦν ἐμεῖς θά ξέροουμε ὅτι ἡ κοινωνία αὐτή δέν θά εἶναι σοσιαλιστική. Ἡ πραγματικότητα τοῦ σταλινικοῦ κοινωνικοῦ καί ἰδεολογικοῦ κληροδοτήματος θά παραμένει ἀλόβωτη παρὰ τή χλαλή τῶν προπαγανδιστικῶν ἀφορισμῶν, τά ἀπολογητικά ἀναμασήματα καί τίς διαβεβαιώσεις τοῦ παγωμένου μαρξισμοῦ. Οὕτως ἢ ἄλλως δηλαδή, μέ μυστική ἢ φανερή ψηφοφορία στήν ἐκλογή τῶν ὀργάνων τοῦ κόμματος, μέ τούς μπρεζνιφικούς στά πόστα τους ἢ τούς ἀνανεωτές στίς θέσεις τους, θά παραγνωρίζονται οἱ πραγματικές συνθήκες πού ἐπιτρέπουν καί ἐπιβάλλουν τήν ἐπικράτηση τοῦ κράτους-Μολώχ· οὕτως ἢ ἄλλως θά προβάλεται, καί ἀπό τή νέα πολιτική, ἡ πρωταρχικότητα τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐκτοπίζοντας τό θέμα τῶν σχέσεων παραγωγῆς καί τῶν γενικότερων κοινωνικῶν σχέσεων· οὕτως ἢ ἄλλως οἱ κυρίαρχες οἱ κοινωνικές ὁμάδες, τοῦ κόμματος, τοῦ Στρατοῦ, θά ἐξακολουθοῦν νά κυριαρχοῦν σέ βάρος τῶν ἑκατομμυρίων ἐργαζομένων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνω-

σις. **Ἐ**ναγκαῖο εἶναι νά τονισθεῖ ὅτι δέν πρέπει νά ὑποτιμᾷ κανεῖς, κι ἀκόμα περισσότερο νά παραγνωρίζει, τά ἀνοίγματα τῆς πολιτικῆς Γκορμπατσόφ. Ἐν δέν ἀνοίγουν τό δρόμο γιὰ τήν ἐπικράτηση τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό βέβαιο, ὥστόσο παρέχουν δυνατότητες γιὰ τή διακίνηση ἰδεῶν, περισσότερο διαφάνεια, ἄμυνα ἀπό καλύτερες θέσεις ἐναντίον τῆς καταπίεσης—ὄρα ἀπόλυση «διαφωνούντων»—, καθιστοῦν εὐχερέστερη τή διεκδίκηση κοινωνικῶν δικαιωμάτων, ἐπιτρέπουν δηλαδή μιά λιγότερο διαθλασμένη καί λιγότερο ὑπόγεια ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς καί τῆς κοινωνικῆς πάλης τῶν τάξεων.

Ὅμως συχνά, ἀκόμη καί στίς γραμμές τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, τό πείραμα Γκορμπατσόφ παίρνει διαστάσεις σοσιαλιστικῆς κοσμογενίας. Ἐπιτέλους! Ἀρῆσαν μέν οἱ σοβιετικοί ἀλλά διορθώνουν τά «λάθη» τους. Ἡ γοητεία τῆς «ἀπομπρεζνιεφοποίησης»,—ἴσως γιὰ τὴν ἀπόσταλινδποίηση τῆς δεκαετίας τοῦ '50 πού, μέχρι ἕνα ὀρισμένο σημεῖο εἶχε τὰράξει τὰ νερά, ἀνέδειξε προβλήματα καί ἐπέτρεψε νέους γόνιμους προβληματισμούς— εἶναι τέτοια πού τείνει νά συγκαλύψει τίς κύριες πλευρές τοῦ προβλήματος. Ὅτι δηλαδή:

- Ἡ Ἀνατολική Εὐρώπη κατέχεται στρατιωτικά ἀπό τίς δυνάμεις τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσις· ὅτι στίς ἐπιμέρους χώρες συντηρεῖ μέ τή βία ἡγετικές ὁμάδες τῆς ἀρεσκείας τῆς, (βλέπε Χούζακ, Γιαρουζέλσκι) ὅτι τέλος ἐμποδίζει τήν ἐλεύθερη, κοινωνική καί πολιτική τους ἀνάπτυξη.
- Ὅτι ἡ ΕΣΣΔ κατέχει στρατιωτικά τό Ἀφγανιστάν καί συντηρεῖ ἐκεῖ μιά ἀπό τίς ἐστίες θερμοῦ πολέμου στὸν κόσμο.
- Ὅτι ἡ ΕΣΣΔ καί τοῦ Γκορμπατσόφ ἀσκεῖ διεθνή πολιτική μέ βάση τὰ μπρεζνιεφικότατα ἄλλωστε δόγματα τῆς ὑπερδύναμης, τοῦ διπολισμοῦ, τοῦ «κράτους-ὀδηγός».

● Ὅτι οἱ σοβιετικοί πολίτες στεροῦνται στοιχειωδῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν ὅπως τό νά ὀργανώνονται, νά συνέρχονται, νά διαδηλώνουν, νά ἀπεργοῦν, νά ἐκδίδουν ἐντυπα, νά ἀντιπολιτεύονται, δηλαδή νά διεκδικοῦν τήν ἐξουσία. Ἡ μήπως εἶναι ὑπερβολικό κι ἀντεπαναστατικό ἕνας λαός, ἢ κάποια τμήματά του νά διεκδικοῦν τήν ἐξουσία;

Ὁ κατάλογος τῶν ὑστερήσεων εἶναι μακρὺς, καί ἡ λίστα ὅπου ὁ Γκορμπατσόφ κατέγραψε ἀδυναμίες καί στρεβλώσεις τοῦ καθεστώτος μικρή, πολὺ μικρή. Γι' αὐτό καί δέν μποροῦμε νά μὴν ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ κομμουνιστική ἐπαγγελία, ἀποθνημένη ἀπὸ τὰ ἰδεολογήματα τῆς πραγματικῆς πολιτικῆς καί τοῦ «κατὰ βάση σοσιαλιστικοῦ χαρακτήρα» τῆς ΕΣΣΔ, ἂν θέλει νά διεκδικεῖ τή θέση ἀπελευθερωτικῆς ἐπαγγελίας δέν μπορεῖ νά συναλλάσσεται μέ τήν εἰκόνα τοῦ αἰσιόδοξου, ροδαλοῦ «σοβιετικοῦ ἀνθρώπου» πού φιλοτεχνεῖ ὁ χρωστήρας τοῦ Γκορμπατσόφ. Τίποτε δέν μποροῦμε νά ξεχάσουμε. Γιατί ἕνα κίνημα μέ ἀμβλυμένη ἱστορική μνήμη εἶναι κίνημα ἀνάπυρο. Πάει στά τυφλά!

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΚΥΚΛΟΦΟΡΩ

ΚΙ

ΟΠΛΟΦΟΡΩ

Μέ αφορμή
τήν υπόθεση Χρήστου
Ρούσσου

της **Μαριάννας Δήτσα**

Τή στάση του Σαρτζετάκη στην υπόθεση Χρήστου Ρούσσου τή σχολίασε ικανοποιητικά ο τύπος, οι πολιτικοί φορείς, οι νομομαθείς. Οι άνθρωποι που σχετίζονται μ' αυτό το περιοδικό ήταν οι πρώτοι και σχεδόν οι μόνοι που στά περίφημα γεγονότα της προεδροποίησης, τό Μάρτιο του '85, του κ. Σαρτζετάκη, εξέφρασαν δημόσια τίς πολιτικές τους αντιρρήσεις γιά τήν εκλογή και τή μεθόδευση τής υπερψηφίσης εκ μέρους του ΠΑΣΟΚ του πρώτου «άρχοντα» τής χώρας. «*Η εκλογή σου τώρα δικαιώνεται*» άκούστηκε εύστοχα τήν Τρίτη 27/1 στή γωνία Βασιλίσσης Σοφίας και 'Ηρώδου του 'Αττικού. "Όμως ποιοί μπορούν νά μιλοῦν γιά «δικαίωση» άν δέν εξασφαλίσουν πρώτα τή λήθη τής μνήμης.

Δέν είναι όμως αυτό τό θέμα μου. Υπενθυμίζω άπλώς όρισμένα γεγονότα γιά νά έχω τά νώτα μου καλυμμένα. Πού διασταυρώνεται όμως ή υπόθεση Σαρτζετάκη μέ τήν καθαυτό υπόθεση Ρούσσου; Τελικά τί εξέφραζε αυτή ή έντονη και πολυήμερη ένασχόληση τής κοινής γνώμης μέ τήν ιστορία του Ρούσσου;

Κι άπορώ πού μιά ζωή κυκλοφορώ

*και σέ λατρεύω
άλλά δέν είμαι και θεός
νά σέ παιδεύω**

Τό μείζον θέμα πού κατέλαβε τά πρωτοσέλιδα των έφη-

μερίδων, κατέληξε σέ δύο διαδηλώσεις και άπεργία πείνας γιά συμπάρασταση στον Χρ. Ρούσσο, τό δημιούργησε ή έμμονή του τελευταίου στή μακρόχρονη άπεργία πείνας ή ή έμμονή του Σαρτζετάκη νά άσκήσει τό βέτο του άκόμη και μέ τίμημα ένα ανθρώπινο θύμα;

Προφανώς, δέν μπορεί νά άπαντήσει κανείς θετικά στό ένα σκέλος του διαζευκτικού έρωτήματος. Γιά άλλους τήν αίχημή τή συνιστούσε ό πρόεδρος Σαρτζετάκης, γιά άλλους αίχημή ήταν ή άγανάκτηση νά παρακολουθείς έναν άνθρωπο, μιά ανθρώπινη ζωή όπως λέμε, νά οδηγείται στό θάνατο. "Η και τά δύο, (ή και σύν όρισμένα άλλα). "Εκείνο πού μπορούμε νά πούμε μέ βεβαιότητα είναι πώς ή «κοινή γνώμη», σ' ένα εξαιρετικά σύνθετο και δύσκολο κοινωνικό θέμα, έδειξε μιά άπροσποίητη ευαισθησία και δεκτικότητα και συμπεριφέρθηκε δίχως ιδιαίτερες άναστολές. Μιλάμε πάντοτε γιά κοινή γνώμη όπως αυτή εκφράζεται δημόσια κι όχι γιά

τή σιωπηρή πλειοψηφία.

Παραμένει έντούτοις ή άπορία εάν μέσα από αυτή τήν ιστορία διατυπώθηκαν εκείνα τά έρωτήματα πού άμφισβητούν όρισμένα θεσμικά, κοινωνικά αλλά και «ήθικά» άυτόνοητα.

*Δέν είχα φταιξει πουθενά
κι άσε με δώ στό σκοτεινά
νά προχωρώ*

Τί σημαίνει ποινή και φυλάκιση, ποιά είναι τό σωφρονιστικό μας σύστημα, ποιές θά 'πρεπε νά είναι οι δικαιοδοσίες των στρατοδικείων, θέματα δηλαδή πού σχετίζονται μέ τίς μορφές τιμωρίας και τό θεσμό τής φυλάκισης, πέρα άκόμη και από τίς άπάνθρωπες και μεσαιωνικές συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές, όπως π.χ. τής Κέρκυρας. Είναι αλήθεια πώς και στήν Ελλάδα έχει δημιουργηθεί τόν τελευταίο καιρό μιά κίνηση πού είτε θεωρητικά (βλ. π.χ. τό άρθρο του Α. Μανιτάκη στον προηγούμενο *Πολίτη*) είτε άγωνιστικά νοιάζεται γιά τό πρόβλημα αυτό. Τό θέμα άλλ-

λωστε δέν είναι έντελώς καινοφανές; και παλιότερα, ήδη από τόν 19ο αιώνα και στήν Ελλάδα, πολιτικοί φορείς και κινήσεις πού άμφισβητούσαν τήν έξουσία έθεταν, φυσικά σέ άλλες βάσεις τότε, τό πρόβλημα τής μεταρρύθμισης του σωφρονιστικού κώδικα και των συνθηκών διαβίωσης στις φυλακές (μάλιστα, στα χρόνια 1875-1878 έβγαινε και μηνιαίο περιοδικό μέ τίτλο *Εφημερίς των Φυλακών*). «Σέ άλλες βάσεις»: υπεύθυνο γιά τίς φυλακές ήταν πάντοτε τό κράτος, σήμερα όμως κάποιιοι λένε πώς τό κράτος εθύνεται και γιά τήν ύπαρξη των φυλακισμένων. "Ο φυλακισμένος είναι τιμωρημένος διότι πήγε ενάντια στή λογική των νόμων, ενάντια στό κράτος. Ζήτω, λοιπόν, οι άντάρτες, δολοφόνοι και ληστές (γιατί πολιτικοί κρατούμενοι, ελάχιστοι υπάρχουν). Αυτά πάντως άκούγονται σήμερα, άπλοϊκά όπως τά περιέγραφα παραπάνω, αλλά καμιά φορά και πολύ έπεξεργασμένα (διαμεσολαβημένα). Από λίγους, πάντως, άκούγονται. Και δέν μπορεί νά μή στήσουμε τό αυτί μας και νά μή σκεφτούμε πώς θά ήταν ό κόσμος μας τελείως άνάποδα άπ' ό,τι έχουμε συνηθίσει νά τόν βλέπουμε και νά τόν ζούμε.

Μόνο, εκεί πού πäs νά τό σκεφτείς, ή φαντασία σου άϊφνης *φυλακίζεται* στα μουντζουρωμένα πρωτοσέλιδα των άπογευματινών εφημερίδων: ό «ανάποδος» κό-

σμος δέν εἶναι ἕνας ἄλλος κόσμος ὀλόκληρος μέσα-ἔξω, ἀλλά περιέχει ὑποχρεωτικά στό κέντρο του τή συγκεκριμένη ἥρωική φάτσα τοῦ Ρωχάμη... Ἐπί τή μιά, λοιπόν, ὅπως εἶπαμε, ἀνοίγοντας μιά ἴσως φλύαρη παρένθεση, ὑπάρχει τό πρόβλημα τῆς φυλακῆς καί τῆς τιμωρίας, ἀπό τήν ἄλλη τῆς προεδρολογίας. Ἡ στάση τοῦ Σαρτζετάκη ἐδείξε ἀνάγλυφα τίς τερατώδεις ἐξουσίες πού μπορεῖ νά ἀσκήσει ὁ θεσμός τοῦ Προέδρου, κόντρα στούς πάντες καί τά πάντα.

*Κυκλοφορῶ κι ὄπλοφορῶ
καί σ' ἔχω ἀπάνω μου
σάν ροῦχο καθαρό*

Εἶναι γεγονός ὅτι στίς ἐφημερίδες, ἰδίως ἀπό τήν ἐπομένη τῆς προσωρινῆς λύσης διά ἀνηκέστον βλάβης πού δέντύχε ὁ Ρούσσο, ὑπῆρξαν ἐπάνωμοι ἀρθρογράφοι πού ἀσχολήθηκαν μέ τό θέμα ἀπό κάποια —ἀπαραίτητη— ἀπόσταση καί μέ σύνθετη προβληματική. Σέ ἀντίθεση μέ αὐτή τή σέ γενικές γραμμές σωστή καί ἐπαρκή στάση τῆς ἀρθρογραφίας ἀπέναντι σ' ἕνα ζήτημα ἐξαιρετικά λεπτό, πρέπει νά μνημονευθεῖ τό *ΒΗΜΑ* (1/2) γιά τό μνημειῶδες κύριο ἀρθρο του πού εἶχε τό θάρρος καί τό θράσος νά ὑπερασπιστεῖ τή στάση καί τή συμπεριφορά τοῦ Σαρτζετάκη. Στάση καί συμπεριφορά: γιάτί ἐδῶ δέν πρόκειται μόνο γιά μιά στάση ἐξουσίας (ἀρνηση ὑπογραφῆς), ἀλλά καί γιά μιά ἠθική ἢ ψυχολογική συμπεριφορά (τό περιεχόμενο τῆς ἀνακοίνωσης γιά τήν ἀπόρριψη τῆς χάριτος).

Ἐνάμεσα στά δύο αὐτά προβλήματα-ἀγκωνάρια, πού ἐνδιαφέρουν τούς «πολιτικοποιημένους» ἀνθρώπους, χῶρεσαν, ὅπως ἦταν φυσικό, διάφοροι ἐκ πεποιθήσεως περιθωριακοί, ἄρα ἠθικολόγοι λόγοι: ἡ αἰχμή τοῦ ἀγῶνα ἐδῶ ἦταν ἡ σεξουαλική διαφορετικότητα τοῦ Ρούσου, πού προεκτεινόταν σέ συνθήματα ἐναντίον τῆς φαλλοκρατίας καί τοῦ κοινωνικοῦ ρατσισμοῦ, γιά νά καταλήξει στή δικαίωση τοῦ φόνου. Αὐτές οἱ ἠθικολόγες στάσεις ἐκφράστηκαν κυρίως στά πηγαδάκια τῶν Προπυλαίων, ἀντιπροσωπεύονταν ὁμως καί ἀνάμεσα στούς «ἐπαγώνιους» πού στόν ἴδιο χῶρο ἔκαναν ἀπεργία πείνας συμπαραστάσης στόν Χρῆστο Ρούσο.

Ἀκουστικῆ μάστιχα ἀπό τό ἐκεῖ μέγαφωνο καί τό «*Ἦρω ὁ Χρῆστος Ρούσσο δικαιώνεται στή συνείδησή μας*». Τί ποῖο ἠθικολόγο ἀπό τό νά μιλάς μέ «συνειδήσεις», μάλιστα ἐν ὀνόματι τῶν ἄλλων, τῶν πάντων;

Ἐδῶ δέν μπορεῖ νά μή θυμηθοῦμε, ἔστω καί ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν τό θυμικό ξαναρχίζει νά λειτουργεῖ «ψυσιολογικά», πῶς στήν ἱστορία τοῦ Ρούσου τά πάντα συνέβαλαν ὥστε νά μήν πρόκειται γιά ἕναν κρατούμενο ἀπεργῶ πείνας μέ τό δίκαιο αἰτήμα του, ἀλλά γιά τόν «Ἄγγελον», ἥρωα μιάς ἐμπορικῆς ταινίας, τόν ὁποῖο δέν μποροῦσαν παρά νά τόν ἀνακαλύψουν οἱ (ἀπογευματινές) ἐφημερίδες σάν τήν περίπτωση-κουτί γιά νά ἀσκήσουν τήν πεπατημένη καί ἀποδεδειγμένα ἐπιτυχή δημοσιογραφία τους τῆς προσωποποίησης καί ἐξατομικεύσεως ἑνός κοινωνικοῦ προβλήματος.

Ἔτσι, σήμερα, 31 Ἰανουαρίου, πού ἀρχισα νά γράφω αὐτές τίς γραμμές, ἐνῶ προσωρινά ἡ ὑπόθεση αὐτή ἐκλείσει, σοβαρότατη κατά τά ἄλλα ἀπογευματινῆ ἐφημερίδα, μᾶς δείχνει πρωτοσέλιδα τόν Ρούσο νά πίνει τό πρῶτο του γάλα ἀπό τά χέρια τῆς πονεμένης μάνας: σωρεία ἀφελῶν, ἐκβιαστικῶν συμβολισμῶν.

Μά γιά σίριαλ κατεβήκαμε στό δρόμο;

*Κυκλοφορῶ κι ἀδιαφορῶ
κάνω τό τραῦμα πῶς βαθῶ
κι ἀποχωρῶ*

Ἀπό τή μιά, ἡ σεξουαλική διαφορετικότητα γίνεται γιά πρώτη φορά μέ τό AIDS, ὅπως δήλωσαν οἱ ἴδιοι οἱ ὁμοφιλόφιλοι, ἕνα κεντρικό πρόβλημα γιά τήν κοινωνία. Ἐπί τήν ἄλλη, ἡ παρατεταμένη, καταχρηστική, ἀδιάκριτη ἐνασχόληση μέ τίς ἐκ βαθέων ἐκμυστηρεῦσεις πρὸς τό δημόσιο τοῦ Χρῆστου Ρούσου, πού παροτρύνονται ἀπό τή δημοσιογραφία. «Ὅλα αὐτά δέν μᾶς πᾶνε καί πολύ μπροστά. Δείχνουν μιά κοινωνία πού, ἀφοῦ ἐξαναγκάστηκε νά μή σωπαίνει πλέον γιά τό φαινόμενο τῆς ὁμοφυλοφιλίας, τό μεταχειρίζεται ἐπιθετικά καί κατακτητικά, μέ τήν ἀνελέγητη ἐκείνη σκληρότητα πού ἀσκοῦσε ἀ-

νέκαθεν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Δέν πρόκειται, αὐτό ἐννοεῖται, μόνο γιά τή ἠθική τάξεως ἐρωτήματα πού τίθενται μέ τήν ἐπικίνδυνη ἥρωοποίηση ἑνός, ἐπισηλοῦς ψυχολογικῆς ἀντοχῆς, ἀνθρώπου.

Ἡ τρέχουσα δημοσιογραφία δέν ἀσκεῖ μιά περιθωριακή ἠθικολογία. Διαμορφώνει τήν κοινωνική ἠθική ἢ ἔστω τροφοδοτεῖ μέ νέα σύμβολα τή διαμορφωμένη τρέχουσα ἠθική. Τήν ἐμπεδώνει.

Ἀπό τήν ἄλλη, γιά πρώτη φορά τώρα, ἀρχισα νά γίνωμαι σκεπτική κατά πόσον καταγγελίες περί φαλλοκρατίας καί ρατσισμοῦ σήμερα ἀποτελοῦν ἐννοίες πού ἀναποκρίνονται στούς ὄρους τῶν σχετικῶν ζητημάτων. Ἐπί ὀρισμένα πράγματα ἔτσι κι ἄλλιως ἀρχισα νά μιλοῦνται στήν ἀγορά, ὄχι ἀπλῶς νά μιλοῦνται ἀλλά καί νά κατανοοῦνται διά στόματος τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Κρατικῆς ἠθικῆς, τό νά παραμύθουμε σέ αἰτήματα καί συνθήματα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί '70 εἶναι σάν νά ἐβελουφλοῦμε. Δέν ἰσχυρίζομαι βέβαια πῶς ἐκεῖνα τά αἰτήματα, πού τότε πρωτοτέθηκαν ἀπό τά ὀρμητικά φεμινιστικά κινήματα καί τήν κινήματα σεξουαλικῆς ἀπελευθέρωσης, ἔχουν ἰκανοποιηθεῖ. Ἐπισηλοῦμαι ὁμως πῶς θά ἔπρεπε νά ξανασζητηθοῦν μέ τά νέα δεδομένα.

Ὅσοι ἀστικά, στά δικά μας τά χρόνια, ἡ σεξουαλικότητα καί τή συναφή πρωτομιλήθηκαν καί δημοσιοποιήθηκαν. Σήμερα θά μπορούσαμε (καί θά ἔπρεπε) ν' ἀνιχνεύσουμε τόν κοινωνικό, ἰδεολογικό, ἐρωτικό λόγο, τόν κυρίαρχο λόγο περί ἐρωτα. Συλλέγοντας ἔστω ἀπό τά τρέχοντα ἐπιφανόμενα, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ χρησιμοποίηση τοῦ σέξ ἀπό τή διαφήμιση καί τήν κατανάλωση, ἢ ἡ σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ὡς κεκτημένο, καί κρίνοντας τίς ψυχολογικές συνέπειες αὐτῆς τῆς χρήσης, χωρίς νά παραβλέψουμε συγχρόνως τά θετικά σημεία, ἀφοῦ, ὅπως λέμε, «ἔσπασε τό ταμποῦ τῆς σιωπῆς» (ἄραγε ἡ σιωπή εἶναι ἢ δέν εἶναι χρυσός γιά τόν ἐρωτα;), θά διαπιστώσουμε κατ' ἀρχήν πῶς αὐτά τά πράγματα ἀφέθηκαν στή διαχείριση τῆς δημοσιογραφίας καί παντός εἶδους ἐμπόρων.

*Κυκλοφορῶ κι ὄπλοφορῶ
γιατί νά σ' ἀποκτήσω δέν
μπορῶ*

Ἐπί τήν ἄλλη, γιά πρώτη φορά τώρα, ἀρχισα νά γίνωμαι σκεπτική κατά πόσον καταγγελίες περί φαλλοκρατίας καί ρατσισμοῦ σήμερα ἀποτελοῦν ἐννοίες πού ἀναποκρίνονται στούς ὄρους τῶν σχετικῶν ζητημάτων. Ἐπί ὀρισμένα πράγματα ἔτσι κι ἄλλιως ἀρχισα νά μιλοῦνται στήν ἀγορά, ὄχι ἀπλῶς νά μιλοῦνται ἀλλά καί νά κατανοοῦνται διά στόματος τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Κρατικῆς ἠθικῆς, τό νά παραμύθουμε σέ αἰτήματα καί συνθήματα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί '70 εἶναι σάν νά ἐβελουφλοῦμε. Δέν ἰσχυρίζομαι βέβαια πῶς ἐκεῖνα τά αἰτήματα, πού τότε πρωτοτέθηκαν ἀπό τά ὀρμητικά φεμινιστικά κινήματα καί τήν κινήματα σεξουαλικῆς ἀπελευθέρωσης, ἔχουν ἰκανοποιηθεῖ. Ἐπισηλοῦμαι ὁμως πῶς θά ἔπρεπε νά ξανασζητηθοῦν μέ τά νέα δεδομένα.

Ὅσοι ἀστικά, στά δικά μας τά χρόνια, ἡ σεξουαλικότητα καί τή συναφή πρωτομιλήθηκαν καί δημοσιοποιήθηκαν. Σήμερα θά μπορούσαμε (καί θά ἔπρεπε) ν' ἀνιχνεύσουμε τόν κοινωνικό, ἰδεολογικό, ἐρωτικό λόγο, τόν κυρίαρχο λόγο περί ἐρωτα. Συλλέγοντας ἔστω ἀπό τά τρέχοντα ἐπιφανόμενα, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ χρησιμοποίηση τοῦ σέξ ἀπό τή διαφήμιση καί τήν κατανάλωση, ἢ ἡ σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ὡς κεκτημένο, καί κρίνοντας τίς ψυχολογικές συνέπειες αὐτῆς τῆς χρήσης, χωρίς νά παραβλέψουμε συγχρόνως τά θετικά σημεία, ἀφοῦ, ὅπως λέμε, «ἔσπασε τό ταμποῦ τῆς σιωπῆς» (ἄραγε ἡ σιωπή εἶναι ἢ δέν εἶναι χρυσός γιά τόν ἐρωτα;), θά διαπιστώσουμε κατ' ἀρχήν πῶς αὐτά τά πράγματα ἀφέθηκαν στή διαχείριση τῆς δημοσιογραφίας καί παντός εἶδους ἐμπόρων.

Ὅσοι σήμερα προτιμοῦν νά μιλοῦν γιά σεξουαλική ἀπελευθέρωση καί γιά «συνειδήσεις», ἀντί γιά τίς φυλακές καί τόν Σαρτζετάκη, αὐτό τό μοντέλο ἐρωτικῆς σχέσης, πού δέν γνωρίζει τάξεις οὔτε φύλα, εἴτε φτάνει ὡς τό φόνον εἴτε ὄχι, ἄς ἀμφισβητήσουν. Ἐπί τήν ἄλλη, γιά πρώτη φορά τώρα, ἀρχισα νά γίνωμαι σκεπτική κατά πόσον καταγγελίες περί φαλλοκρατίας καί ρατσισμοῦ σήμερα ἀποτελοῦν ἐννοίες πού ἀναποκρίνονται στούς ὄρους τῶν σχετικῶν ζητημάτων. Ἐπί ὀρισμένα πράγματα ἔτσι κι ἄλλιως ἀρχισα νά μιλοῦνται στήν ἀγορά, ὄχι ἀπλῶς νά μιλοῦνται ἀλλά καί νά κατανοοῦνται διά στόματος τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Κρατικῆς ἠθικῆς, τό νά παραμύθουμε σέ αἰτήματα καί συνθήματα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί '70 εἶναι σάν νά ἐβελουφλοῦμε. Δέν ἰσχυρίζομαι βέβαια πῶς ἐκεῖνα τά αἰτήματα, πού τότε πρωτοτέθηκαν ἀπό τά ὀρμητικά φεμινιστικά κινήματα καί τήν κινήματα σεξουαλικῆς ἀπελευθέρωσης, ἔχουν ἰκανοποιηθεῖ. Ἐπισηλοῦμαι ὁμως πῶς θά ἔπρεπε νά ξανασζητηθοῦν μέ τά νέα δεδομένα.

* Οἱ ὑπότιτλοι, γιά ὄσους τυχόν δέν τό ξέρουν, εἶναι στίχοι ἀπό τό δημοφιλές τραγοῦδι τοῦ Κραουνάκη πού τραγοῦδα ἡ Ἀλκηστις Πρωτοψάλτη.

‘Η συζήτηση στη Βουλή για τήν ‘Αμυνα

ΜΙΚΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΕΙΕΣ

του Γεράσιμου Μακρίδη

Οί συζητήσεις στη Βουλή των Ελλήνων σπανίως διακρίνονται για τήν ποιότητά τους, σπανιότερα μένουν μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο του υπό συζήτηση θέματος και ελάχιστες φορές τό αναλύουν σοβαρά. ‘Η κομματική διαμάχη επικαλύπτει συνήθως τό ζητούμενο και κατευθύνει τήν αντίπαρθεση σέ κενές ουσίας φραστικές επιδείξεις. ‘Ομως, ακόμη και όσοι έχουν πειστεί για τά παραπάνω, ξαφνιάστηκαν από τό χαμηλό επίπεδο τής «πρό ήμερησίας διατάξεως» συζήτησης «σέ επίπεδο άρχηγών κομμάτων» τής 22ας ‘Ιανουαρίου, για «ζητήματα εθνικής άμυνας». ‘Ο πρωθυπουργός, ό άρχηγός τής αξιωματικής αντιπολίτευσης και, πολύ περισσότερο, οί ήγέτες των μικρότερων κομμάτων, περιόρισθησαν σέ γενικολογίες άνίκανες νά δώσουν μιά αξιόπιστη εικόνα του προβλήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακρίβεια υπήρχε μόνο στις περί «κομματικοποίησης» του στρατεύματος και περί «φακελώματος» περιπτώσεις. Στο ποιός δηλαδή πίεσε ή πιέζει πέραν κάποιων όριων προς τήν κατεύθυνση του κομματικού έλέγχου του σώματος των αξιωματικών. Μπροστά σέ μιά τέτοια κατάσταση, οί επικλήσεις του Φλωράκη ή του Κύρκου για διαφάνεια στις περί άμυνας συζητήσεις ακούγονται εκτός τόπου και χρό-

**‘Αλλη μιά συζήτηση –
θέατρο στη Βουλή των
Ελλήνων περί ‘Εθνικής
‘Αμυνας. ‘Αλλη μιά φορά
εκτός ήμερησίας
διατάξεως**

νου. Πώς νά υπάρξει διαφάνεια όταν οί κοινοβουλευτικοί πατέρες του έθνους παρουσιάζονται παντελώς αδιάβαστοι και πνιγμένοι στα ιδεολογήματα; ‘Οταν τό μόνο πού έχουν νά προτείνουν είναι ή έξοδος από τό NATO —σάν άπειλή— σέ περίπτωση έμπλοκής με τήν Τουρκία. Λές και θά ‘χει κάποια σημασία ή έξοδος ή ή είσοδος μετά από μιά νέα στρατιωτική περιπέτεια τής χώρας. ‘Ολα αυτά είναι ένδειξεις ότι ή πολιτική, άρα και ή στρα-

τηγική διάσταση τής πολιτικής μας ήγεσίας, είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Καί όσο συμβαίνει αυτό, τά καιρία ζητήματα τής άμυνας, άλλα και τής έξωτερικής πολιτικής μερικές φορές, θά εξακολουθούν νά τά χειρίζονται οί στρατιωτικοί με όλα όσα συνεπιφέρει κάτι τέτοιο.

‘Ας πλησιάσουμε όμως λίγο τό ζητούμενο:

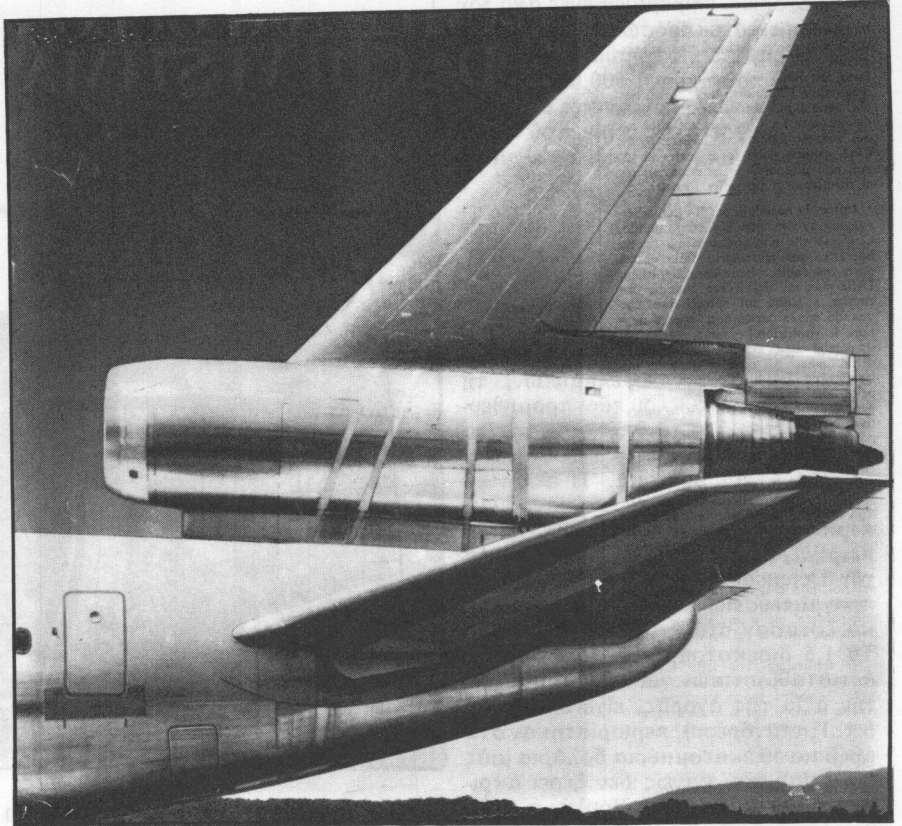
‘Η ‘Ελλάδα έχει έμπλακει σέ ανταγωνισμό εξοπλισμών με σύμμαχο, θεωρητικά, χώρα, ή όποια με αξιοσημείωτη έπιμονή και σταθερότητα ζητά νά επιβάλει κάποιες θέσεις της εις βάρος τής χώρας μας. ‘Ο ανταγωνισμός δέν φαίνεται νά είναι μόνο «διπλωματικός» και θεωρητικός, καθώς ή Τουρκία άπέδειξε τό 1974 ότι είναι έτοιμη νά εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες και καθώς οί εξοπλισμοί της φαίνεται ότι έξυπηρετούν συγκεκριμένους στόχους. ‘Ο πολυάριθμος στόλος μικρών και μεσαίων άποβατικών της, για παράδειγμα, σίγουρα δέν στοχεύει σέ μιά μελλοντική απόβαση στη Βουλγαρία, τό Λίβανο ή τή Σοβιετική ‘Ενωση. Τά στρατεύματα κατοχής στην Κύπρο, εξάλλου, βελτιώνουν όλοένα τις επιχειρησιακές τους δυνατότητες, τή στιγμή πού ή κυβέρνηση τής τελευταίας —παρά τις ευκαιριακές της διακηρύξεις— κρα-

τά τό ελεύθερο τμήμα του νησιού ούσιαστικά άοπλο, στο πλαίσιο μιάς σύνθετης και εκ των πραγμάτων άναποτελεσματικής πολιτικής.

Στή διαμάχη των δύο κρατών ούσιαστικό ρόλο διαδραματίζουν οι "Ηνωμένες Πολιτείες και μικρότερο ή Δυτική Εύρώπη. Η Σοβιετική Ένωση έχει, ιδιαίτερα αυτήν την εποχή, πολύ περιορισμένη δυνατότητα παρέμβασης έξω από τά όρια της σφαίρας επιρροής της. Άλλες διπλωματικές οντότητες όπως τά βαλκανικά κράτη, οι Άραβες, οι Άδέσμευτοι κ.λπ., πού έπικαλούνται κατά καιρούς ή Ελλάδα και ή Κύπρος, είτε έχουν θεωρητική μόνον ύπόσταση είτε, άπλούστατα, δέν μπορούν νά κάνουν τίποτε περισσότερο από τό νά εκφράσουν κάποια συμπάθεια. Στήν ούσια, τά ζάρια του παιγνιδιού, τά όπλα και τό χρήμα, τά κρατούν οι "Ηνωμένες Πολιτείες. Έχουν τή δύναμη νά διαμορφώνουν μέ τή στρατιωτική και οικονομική βοήθεια —άλλά και έπειδή είναι ό πιο ολοκληρωμένος κατασκευαστής όπλων στο δυτικό στρατόπεδο— τίς στρατιωτικές ισορροπίες. Άς θυμηθούμε τόν τρόπο για μιά πιθανή άνατροπή του γνωστού μας 7 προς 10. Φυσικά, ή σημαντική αυτή θέση τους τούς παρέχει τήν πολυτέλεια νά διατηρούν και στήν Ελλάδα και στήν Τουρκία κάποιες στρατιωτικές βάσεις, ηλεκτρονικά κέντρα, αεροδρόμια άνεφοδισμού, λίγα πυρηνικά όπλα και άρκετά «πρόνομια». Είναι χώρος τής συμμαχίας ή τής ήγεμονίας τους, άν προτιμάτε.

Σ' αυτόν τόν διπλωματικό χώρο καλλιεργείται ό άναγωνισμός έξοπλισμών, επιρροής και κύρους των δύο χωρών. Άναγωνισμός, πού ενώ διπλωματικά παρουσιάζεται ισόπαλος καθώς, δώδεκα χρόνια μετά τό 1974, καμιά από τίς δύο χώρες δέν έχει επιβάλει τίς θέσεις της στρατιωτικά, γέρνει ολοένα και περισσότερο υπέρ τής Τουρκίας. Ό συνδυασμός των δύο μπορεί εύκολα νά όδηγήσει σε επικίνδυνες καταστάσεις.

Πραγματικά, τό πρόβλημα πού παρουσιάζεται σήμερα ιδιαίτερα άπειλητικό είναι ή άνατροπή των στρατιωτικών συσχετισμών υπέρ τής Τουρκίας. Οι διαβεβαιώσεις του πρωθυπουργού ότι οι δύο χώρες ξεδεύουν περίπου τά ίδια για τήν άμυνα είναι παραπλανητικές. Οι μισθοί, για παράδειγμα, των αξιωματικών και των πάσης φύσεως μονίμων των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων είναι πολλαπλάσιοι των αντίστοιχων τουρκικών.* Οι παροχές επίσης. Όλόκληρες πολιτείες έχουν χτιστεί, καλώς ή κακώς, μέ τόν τίτλο «θέρετρα αξιωματικών», σε πολλές περιοχές τής χώρας μας. Καί άς συνυπολογίσουμε ότι ή Τουρκία σε 602.000 στρατευμένους έχει 58.000 μόνιμους (ποσοστό 9,63%) ενώ ή Ελλάδα σε

178.000 έχει 41.000 μόνιμους (ποσοστό 23,03%).

Άλλά τά ούσιαστικά στοιχεία βρίσκονται άλλοι: στο ναυτικό για παράδειγμα, όπου οι παραλαβές νέων πλοίων έχουν παγώσει από τό 1981, έτος κατά τό όποιο παρελήφθησαν οι φρεγάτες. Στήν Τουρκία, στο ίδιο διάστημα, προστέθηκαν ύποβρύχια, πυραυλάκατοι, άποβατικά, ενώ τέσσερις φρεγάτες βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο κατασκευής. Στήν αεροπορία, όπου ή ελληνική ύπεροχή ήταν ικανοποιητική μετά τό 1976, μόλις πρόσφατα ολοκληρώθηκε (;) ή παραγγελία 80 μαχητικών υπό τήν πίεση τής άπόκτησης 160 F-16 από τους γείτονες. Στο ίδιο διάστημα, οι τελευταίοι άγόρασαν τεράστιους αριθμούς μεταχειρισμένων αεροσκαφών και ποσότητες σύγχρονων αντιαεροπορικών βλημάτων (βρετανικά RAPIER). Στο στρατό ξηράς, τό πρόγραμμα έκσυγχρονισμού των τουρκικών άρμάτων εξελίσσεται ταχύτατα, όπως και ό έκμηχανισμός του στρατού. Άπό τήν έδω μεριά, τό ίδιο πρόγραμμα προχωρεί μέ βραδύτερους ρυθμούς. Η χώρα μας δέν έχει άγοράσει νέα άρματα από τό 1980-81, όποτε παρέλαβε τά πολύκροτα (λόγω σκανδάλων) Leopard. Ταυτόχρονα, ή παραγωγή του Λεωνίδας διακόπηκε χωρίς εξηγήσεις από τή Στάγερ-Έλλάς ενώ μόνο στο πυροβολικό φαίνεται νά υπάρχει κάποια

κινητικότητα (προμήθεια άποστασιόμετρων Laser, Radar πεδίου μάχης, νέων τυρομαχικών).

Τά παραπάνω είναι λίγο-πολύ γνωστά και ή εξάντληση τής ελληνικής ράς στον άναγωνισμό έξοπλισμών εκφράστηκε, έμμεσα κυρίως, και στήν κοινοβουλευτική συζήτηση. Υπάρχουν όμως και άλλες ένδείξεις, πού δέν εξηγούνται μέ τήν εξάντληση και πού προκαλούν έρωτηματικά και σκέψεις. Έπτά χρόνια μετά τήν παραγγελία τους και πέντε μετά τήν παραλαβή τους, οι φρεγάτες δέν έχουν ακόμα έξοπλιστεί μέ ενεργό άντιπυραυλικό σύστημα, πράγμα πού τίς κάνει ιδιαίτερα εύάλωτες σε έναν σύγχρονο πόλεμο. Κάτι παρόμοιο θά συμβεί και τά F-16 και Mirage 2000 πού θά τά παραλάβει ή αεροπορία χωρίς ένσωματωμένο σύστημα ηλεκτρονικής άμυνας. Τό τελευταίο θά τό φτιάξει κάποτε ή ελληνική βιομηχανία. Τέλος, για νά μείνουμε στα σημαντικά, τή στιγμή άκριβώς πού διαφημίζεται και προβάλλεται τό ελληνικό αντιαεροπορικό Άρτεμις-30, οι ένοπλες δυνάμεις άγοράζουν τό αντίστοιχο έλβετικό σύστημα τής Contraves. Πρόκειται για δίδυμα πυροβόλα των 35 mm, άντίστοιχα και άνάλογα μέ τά δίδυμα των 30 mm του Άρτεμις. Όλα αυτά δέν δείχνουν ιδιαίτερα λογικά, καθώς μάλιστα ή έλλειψη χρημάτων δέν είναι τό πρόβλημα τής στιγμής. Δημοσιογραφικές

πληροφορίες, επιβεβαιωμένες από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο, αναφέρουν ότι παραμένει άχρησιμοποίητο το τεράστιο ποσό των 1.500.000.000 δολαρίων από τις άμερικανικές στρατιωτικές πιστώσεις τις πρὶν τοῦ 1986. Ἐπομένως, ἄλλοῦ πρέπει νά εἶναι τό πρόβλημα.

Ὅταν τό 1981 τό ΠΑΣΟΚ ἀνέβηκε στήν ἐξουσία, διέκοψε τίς στρατιωτικές προμήθειες μέ βάση τίς τότε προγραμματικές του θέσεις. Εὐαγγελιζόταν τήν «ἐλληνοποίηση» τῶν προμηθειῶν, τήν ἐξασφάλιση τῶν μέγιστων ἀντισταθμιστικῶν ὠφελγημάτων, τή διεύρυνση τοῦ κύκλου τῶν προμηθειῶν. Ὅπως ὅλα τά ὑπόλοιπα σχέδια τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἔτσι καί τοῦτο φαίνεται πῶς ναυάγησε σύντομα. Ἡ ἐλληνική πολεμική βιομηχανία καρκινοβατεῖ περισσότερο παρά ποτέ (πρβλ. *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τευχ. 75, ἄρθρο γιά τήν Defendogy '86). Οἱ πολυετείς διαπραγματεύσεις γιά τά ἀντισταθμιστικά ἔφτασαν στό γνωστό τους τέλος. Τά 1,5 δισεκατομμύρια δολάρια τῶν ἀντισταθμιστικῶν γιά τά F-16 (ἴσο μέ τήν ἀξία τῆς ἀγοράς, εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ κ. Παπανδρέου), περιορίστηκαν στά ἀβέβαια 50 ἑκατομμύρια δολάρια μιᾶς ἐταιρείας πού κανεῖς δέν ξέρει ἀκριβῶς τί θά κάνει. Στή Βουλῆ, ὁ πρωθυπουργός μίλησε ὄχι πιά γιά 100% ἀλλά γιά 30%. Στή συμφωνία πού ὑπογράφηκε, τά ἀντισταθμιστικά περιορίστηκαν στό 3,3% (!) καί αὐτό ἀβέβαιο...

Γιά τή διεύρυνση τῶν προμηθειῶν δέν ἔχει κανεῖς νά πει τίποτα γιατί οὐσιαστικά οἱ στρατιωτικές ἀγορές ἔχουν παγώσει ἀπό τό 1981. Ὅσο γιά τό ἔσχατο ἐπιχείρημα ὅτι ἐπὶ ΠΑΣΟΚ ὑπάρχει προγραμματισμός καί προβληματική γιά τήν καταλληλότητα τῶν προμηθειῶν ἐνῶ πρὶν ἦταν τό χάος, καλύτερα νά μείνει ἀσχολιάστο. Ἄνάμεσα σέ λυτρωτικές ἐξαγγελίες νέων «δογμάτων» καί σέ ὄψεις ἀνακαλύψεις, τῆς ἀνάγκης, τοῦ τύπου τῆς «παλλαϊκῆς ἄμυνας», κρύβεται μιά φοβερή ἀμηχανία γιά τίς προοπτικές τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐξοπλισμῶν. Τά ἐλάχιστα πού ἀκούστηκαν στίς πρόσφατες ἀντικαταστάσεις ἀρχηγῶν, ἰδιαίτερα στό ναυτικό, ἦταν ἀποκαλυπτικά.

Ἡ ἀμηχανία εἶχε ἐκδηλωθεῖ πρὶν ἀπό τό 1981, ἐπὶ Νέας Δημοκρατίας, ὅταν συζητιόταν ἡ καταλληλότητα τῶν ὀλλανδικῶν φρεγατῶν γιά τό κλειστό Αἰγαῖο. Μετά ἀπό τήν ὀλοκλήρωση τῶν προγραμμάτων τοῦ 1974-75, στά ὅποια ἡ κρισιμότητα τῶν καιρῶν καί οἱ ἰκανότητες τοῦ πρόσφατα ἀποθανόντος στρατηγοῦ Ἀρμπουζή ἔβαλαν μιά σφραγίδα ποιότητας (χάρη σ' αὐτά διατηρεῖται ἀκόμα ἡ ἰσορροπία), δέν ἔγινε δυνατό νά προσδιορισθεῖ μέ ἀκρίβεια τό ἐπόμενο βῆμα. Ἄρχισαν

οἱ εὐκαιριακές ἀγορές, ὅπως ἐκείνη πού ἀπασχόλησε τή Βουλῆ, τῶν Chinook, τῶν CH-47D δηλαδή. Ἦταν μεγάλα ἐλικόπτερα πού εἶχε παραγγεῖλει τό καθεστῶς τοῦ Σάχη στήν Ἰταλία· ὅταν αὐτό κατέρρευσε ὁ Σάχης, τά ἐν λόγω ὑλικά ἐκπονήθηκαν σέ ἄλλες χώρες. Ἡ Ἑλλάδα ἀγόρασε δέκα ἐλικόπτερα ὅπως καί ἄλλα ὑλικά. Ὑπῆρχε τό πνεῦμα τοῦ «ὅποιος προλάβει» στίς περιπτώσεις αὐτές καί δέν προηγήθηκε κάποια ὀρθόδοξη διαδικασία γιά τήν ἀπόκτησή τους (ἡ ἀπόφαση ἐλήφθη σέ δέκα μέρες). Σέ ὅλο της τό μέγεθος ὁμως ἡ ἀμηχανία φάνηκε μετά τό 1981.

Ἡ ἄρνηση διαλόγου μέ τήν Τουρκία σήμαινε (καί σημαίνει) συνέχιση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐξοπλισμῶν. Ἐπειδή κάτι τέτοιο δέν εἶναι λογικό νά συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρον, ὁ ἀνταγωνισμός πρέπει νά ἔχει ἕναν συγκεκριμένο στόχο: τήν ἀνατροπή τῶν ἰσορροπιῶν ὑπέρ τῆς μίας ἀπό τίς δύο χώρες, ὥστε νά ἐξαναγκάσει σέ διάλογο ἀπό θέσης ἰσχύος τήν ἄλλη. Ἡ φορτωμένη μέ λαϊκίστικα ἰδεολογήματα πολιτική τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀρνήθηκε νά δεῖ τήν προοπτική αὐτή καί στήριξε τήν πολιτική της σέ μιά περίπλοκη διπλωματική δραστηριότητα πού ἀποσκοποῦσε στό νά ἀπομονώσει τήν Τουρκία καί στό νά ἐκβιάσει τίς Ἠνωμένες Πολιτείες ὥστε νά πάρουν συμφέρουσα πρὸς τίς ἐλληνικές ἐπιδιώξεις θέση. Τό σχέδιο αὐτό, τό ὅποιο ὁ κ. Παπανδρέου δέν φαίνεται νά ἔχει ἐγκαταλείψει ἀκόμα, ἔφερε ἐλάχιστους καρπούς. Οὕτε τό περίφημο 7 πρὸς 10 δέν διασφάλισε.

Καί τό χειρότερο εἶναι ὅτι ἡ γειτονική χώρα υἰοθέτησε μέ ἐπιμονή τήν ἰδέα τῆς ὑπέρ αὐτῆς ἀνατροπῆς τῆς στρατιωτικῆς ἰσορροπίας. Καί σίγουρο εἶναι ὅτι δέν θά σταματήσει τώρα πού πῆρε τό προβάδισμα καί τήν πρωτοβουλία. Πρὶν παραλάβει ἀκόμα τά 160 F-16, διαπραγματεύεται τήν ἀγορά Τορνέντο ἢ Μιράζ 2000...

Πέρα ἀπό τό τί συζητεῖται στή Βουλῆ, τά ἀδιέξοχα πληθαίνουν καί ὀδηγοῦν σέ σπασμωδικές ἀντιδράσεις. Παράδειγμα ἡ ἀνακοίνωση (καί ἡ πραγματοποίηση) τῆς ἀνακαίνισης τῶν ἀντιτορπιλικῶν πού ἡ κατασκευή τους ἀνάγεται στά 1944-45. Μετά ἀπό 40-45 χρόνια πολυτάραχης ζωῆς, τί θά τοῦς κάνει ἄραγε μιά πολυέξοδη ἀνακαίνιση; Ἡ ἀμυντική πολιτική, οἱ ἐξοπλισμοί, κοστίζουν σέ τελευταία ἀνάλυση περισσότερο ὅταν ἔχουν σπασμωδικό χαρακτήρα, ὅταν ὑπακούουν στήν λογική τοῦ «βλέποντας καί κάνοντας». Κοστίζουν καί δέν ἀποδίδουν κιόλας. Πόσο ἀξιόμαχα θά εἶναι αὐτά τά παμπάλαια πλοῖα, ἔστω καί ἐκσυγχρονισμένα;

Ἡ ἀνθολόγηση αὐτῶν τῶν πτυχῶν τῆς ἄμυνας ἴσως ἔδειξε τό πόσο μακριά ἦταν ἡ συζήτηση τῆς Βουλῆς ἀπό τά πραγματικά προβλήματα. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά ἐξέλιξη πού εἶναι πιθανόν νά μᾶς ὀδηγήσει μετά πέντε ἢ δέκα χρόνια σέ διαπραγματεύσεις γιά τά πάντα (καί γιά τήν Κύπρο καί γιά τό Αἰγαῖο καί γιά τή Θράκη). Διαπραγματεύσεις ὑπό ἀπειλή πού ἴσως πάρουν τή μορφή τῆς ὑπαγόρευσης ὄρων. Ἴσως καί νά μὴν γίνει ἔτσι. Ἡ Τουρκία εἶναι ἀβέβαιο κράτος, γιὰ τό ἐσωτερικές ἀντιφάσεις. Στή διατήρηση τῶν σημερινῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν καί ἰδεολογικῶν συνθηκῶν καί τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού μέ ἀφυγο ὀρθολογισμό προωθοῦν τίς θέσεις τους στόν γύρω χώρο, προβάλλεται ὀλοένα καί ἀπειλητικότερα ἡ ἀνατροπή ὑπέρ τῶν ἰσλαμιστῶν, πού ἴσως κάνει τίς ἀπειλές πιό ἐφιαλτικές. Βέβαια ὑπάρχει καί τό δημοκρατικό στρατόπεδο, τά κοινωνικά κινήματα, τά ἀπελευθερωτικά κινήματα τῶν μειονοτήτων. Ποιός θά ἔχει τό πάνω χέρι;

Γεράσιμος Μακρίδης

* Σχετικά μέ τοῦς μισθοῦς, καλό εἶναι νά παρατηρηθεῖ ἡ ἀνορθόδοξη κατανομή τους. Γιά παράδειγμα, ἐκεῖνοι τῶν ὑπαξιωματικῶν τοῦ πεζικοῦ ἢ τῶν ἀξιωματικῶν πού προέρχονται ἀπό τοῦς ὑπαξιωματικούς-ἀνθυπασιμιστές εἶναι ὑπερβολικά ὑψηλοί καί συναγωνίζονται αὐτοῦς τῶν ἀνότατων δικαστικῶν ἢ τῶν καθηγητῶν πανεπιστημίων. Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι τῶν πιλότων τῶν μαχητικῶν ἀεροπλάνων ἢ ἀκόμα τῶν πολυτίμων τεχνικῶν δέν παρουσιάζουν ἀντιστοιχία μέ τοῦς ἀντίστοιχους ἐκτός στρατεύματος.

Γιά τήν κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ

ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό 1986 ἦταν ἄλλη μιά χρονιά στή διάρκεια τῆς ὁποίας συνεχίστηκε στίς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε κρίση/ἀναδιάρθρωση. Στόν χρόνο πού πέρασε τά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἔγιναν σαφέστερα καί τά ἀποτελέσματα πιά εὐκόλα προβλέψιμα.

Ὡς πρός τήν ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου γενικά, μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι παρατηρήθηκαν ριζικοί μετασχηματισμοί σέ τρεῖς βασικούς τομεῖς. Πρόκειται γιά μετασχηματισμούς πού ἀφοροῦν τή διαδικασία παραγωγῆς μέ τή διπλή της ἔννοια, ἐκείνη τῆς φυσιοκρατικῆς ἐργασιακῆς διαδικασίας καί ἐκείνη τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ὑπεραξίας¹ γιά μεταβολές τῆς χωρικότητας (locality) τῶν οικονομικῶν δραστηριοτήτων καί τέλος γιά μετασχηματισμούς τοῦ κράτους καί τῆς σχέσης κράτους — οικονομίας.

Οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν μετασχηματισμῶν στήν κοινωνική ζωή καί τήν ταξική συγκρότηση τῶν κοινωνιῶν εἶ-

Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν γίνεται μιά προσπάθεια γιά νά ἐπισημανθοῦν οἱ μετασχηματισμοί στή διαδικασία παραγωγῆς. Στό ἐπόμενο τεῦχος θά ἀναφερθοῦν οἱ τάσεις γεωγραφικῆς ἀναδιάρθρωσης καί οἱ μετασχηματισμοί τοῦ κράτους, γιά νά ἀκολουθήσει μιά ἐκτίμηση τῶν ὄρων τῆς νέας ἡγεμονίας τῶν ΗΠΑ ἔναντι τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν.

ναί τεράστιες. Τό σύνολό τους σηματοδοτεῖ τό τέλος μιᾶς ἱστορικῆς φάσης τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης — τοῦ φορντισμοῦ καί τοῦ κράτους εὐημερίας — καί τήν ὀδυνηρή γέννηση ἑνός νέου μοντέλου συσσώρευσης. Παράλληλα, σηματοδοτεῖ μιά σημαντική ἤττα τῆς Ἀριστερᾶς, τῆς ὁποίας ἡ ἀδυναμία νά προτείνει μιά πειστική ἐναλλακτική πρόταση τή μετατρέπει εἶτε σέ ὑποταγμένο συνεργό τῆς καπιταλιστικῆς ἀναδιάρθρωσης εἶτε σέ πε-

ριθωριοποιούμενη ἀμυντική δύναμη τοῦ προηγούμενου μοντέλου συσσώρευσης.

Ἐπιγραμματικά θά ἔλεγα ὅτι ἐνώ ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ, μέσα ἀπό τή μαζική ἀπαξίωση τῶν συσσωρευμένων κεφαλαίων, ὀδηγεῖ στήν ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου, ἡ κρίση τῆς Ἀριστερᾶς ἀπλῶς συνεπάγεται τήν «ἀπαξίωση» τῶν ἰδίων τῶν ἀριστερῶν, τῶν ἰδεῶν καί τῆς πρακτικῆς τους.

Σέ ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο, ἡ ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου συνεπάγεται τήν ἐγκαθίδρυση ἑνός νέου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Οἱ πρόσφατες ἐξελίξεις δείχνουν ὅτι στό νέο παγκόσμιο καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀποκαθίσταται ἡ κυρίαρχη θέση τῶν ΗΠΑ, γεγονός πού ἐκφράζεται κυρίως μέ τήν ἀνανέ-

1. Γιά τή σύλληψη τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ὡς ἐνότητας τῶν δύο διαδικασιῶν μεταξύ τῶν ὁποίων ἐγκαθίστανται σχέσεις καθορισμοῦ δέξ Α. Δεδουσόπουλου, «Παραγωγική καί μὴ παραγωγική ἐργασία στόν Μάρξ — Μία ἐρμηνεία», Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, 1983, τ. 51.

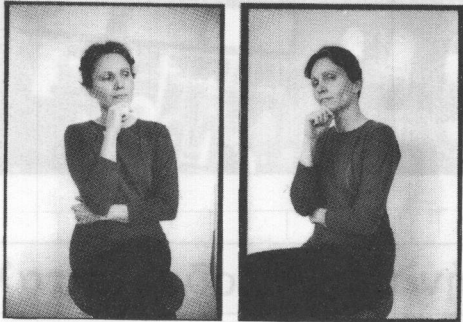
ωση τής ήγεμονίας τους έναντι των δυτικοευρωπαϊκών χωρών.

2. Ο ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ

Οι πρόσφατοι μετασχηματισμοί τής παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή οι μετασχηματισμοί που προωθήθηκαν άποφασιστικά μέσα από τήν κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, μπορούν νά περιγραφούν από τό δίπτυχο «αυτοματισμός/κατακερματισμός».

Δέν πρέπει νά δημιουργούνται συγχύσεις μεταξύ των δύο αυτών μετασχηματισμών, άν και τά αίτια και τό πεδίο αναφοράς τους είναι κοινά. Όμως σηματοδοτούν διαφορετικές μορφές οργάνωσης τής παραγωγικής διαδικασίας και διαφορετικούς τρόπους άπόσπασης τής ύπεραξίας. Ό μόν αυτοματισμός πρεσβεύει τήν ύποκατάσταση τής ανθρώπινης εργασίας από εργαλειομηχανές ικανές νά προσφέρουν όχι πλέον μία εξειδικευμένη λειτουργία (γεγονός που είναι συμβιβάσιμο μέ τήν οργάνωση τής τεχνικής διαδικασίας παραγωγής σύμφωνα μέ τίς άρχές του τεύλορισμού), αλλά *σειρά σύνθετων λειτουργιών*, συνδέοντάς τες μέ κεντρικούς ηλεκτρονικούς ύπολογιστές.²

Άντίθετα, ό κατακερματισμός τής παραγωγικής διαδικασίας χαρακτηρίζεται από τή μετατροπή τής παραγωγής σε σειρές (άλυσίδα παραγωγής) σε παραγωγή από σχετικά άνεξάρτητες ομάδες εργαζομένων, είτε αυτές συγκροτούνται στό έσωτερικό του παραδοσιακού χώρου παραγωγής (έργοστάσιο) είτε συγκροτούνται ως αυτόνομες

έπιχειρηματικές μονάδες μικρού μεγέθους (παράλληλες ομάδες παραγωγής).

Κοινή άναφορά και των δύο μετασχηματισμών είναι ή χρήση «νέας τεχνολογίας». Πράγματι, οι εξελίξεις στόν τομέα τής ηλεκτρονικής επενδύομενες σε σταθερό κεφάλαιο έπιτρέπουν τήν εμφάνιση και των δύο μορφών οργάνωσης τής παραγωγικής διαδικασίας.

Τά κίνητρα για τήν υιοθέτηση τής «νέας τεχνολογίας» στην παραγωγή δέν πρέπει νά θεωρούνται ως ούδέτερα ή άπλως τεχνικά. Πίσω από τή φαινομενική «ουδέτερότητα» τής έπιλογής τής αύξημένης παραγωγικότητας κρύβονται συγκρούσεις, τόσο μεταξύ τάξεων, όσο και μεταξύ ταξικών μερίδων. Η τεχνολογική γνώση δέν άρκει νά είναι «διαθέσιμη» για νά έنسωματωθεί στην παραγωγική διαδικασία. Πρέπει νά πληροί ταυτόχρονα και άλλα κριτήρια που είναι κοινωνικά προσδιορισμένα.³ Και, κυρίως, πρέπει νά ικανοποιεί τό βασικό κριτήριο άξίωσης τής εργασίας στόν καπιταλισμό που είναι ή κερδοφορία, υπό τούς περιορισμούς που θέτουν οι κοινωνικές συγκρούσεις, είτε εκφράζονται στόν κεντρικό πολιτικό χώρο είτε διαχέονται στόν κοινωνικό ιστό.

Δέν πρέπει, συνεπώς, νά προκαλεί έκπληξη τό γεγονός ότι άν και ή βασική τεχνολογία ήταν διαθέσιμη από τή δεκαετία του 1950 — και χωρίς νά παραβλέπουμε τίς πρόσφατες προόδους στην ηλεκτρονική —, μόλις στό τέλος τής δεκαετίας του 1970 άρχίζει νά χρησιμοποιείται εύρύτερα.⁴

Όμως, δέν είναι μόνο οι εξελίξεις στην αυτοματοποιημένη παραγωγή που χαρακτηρίζουν τή σημερινή φάση αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου. Έξίς σου σημαντικές είναι οι εξελίξεις που συνδέονται μέ τόν κατακερματισμό τής παραγωγικής διαδικασίας σε «παράλληλες ομάδες παραγωγής». Η τεύλορική άλυσίδα παραγωγής δέν άποτελεί πλέον τήν προσηρότερη τεχνολογία — μέθοδο ύποταγής τής εργασίας στό κεφάλαιο.⁵

Αυτό που προωθείται είναι ή δημιουργία μικρών ομάδων εργαζομένων που δέν άναλαμβάνουν νά διεκπεραιώσουν μία εξειδικευμένη φάση τής παραγωγικής διαδικασίας αλλά τό σύνολό τής. Αυτές οι παράλληλες ομάδες παραγωγής, που λειτουργούν είτε στό έσωτερικό τής (μετασχηματισμένης) παραδοσιακής έπιχειρηματικής μονάδας είτε ως «άνεξάρτητες» παραγωγικές μονάδες, δορυφορικές τής άρχικής, έντάσσονται έξαρχής σε μία σχέση άνταγωνισμού προς τίς όμοειδείς ομάδες, άνταγωνισμού που οι όροι του καθορίζονται λεπτομερειακά από τή διεύθυνση τής κύριας έπιχειρήσης.

Τό προϊόν τής παραγωγικής διαδικασίας των «παράλληλων ομάδων παραγωγής» είναι όμοιογενές και σφραγίζεται από τό σήμα και τήν έγγύηση τής άρχικής έπιχειρήσης, ή όποία άναλαμβάνει και τήν προώθησή του στην άγορά. Η τυποποίηση του προϊόντος, ή ένιαία οργάνωση τής παραγωγής και ή προμήθεια των πρώτων ύλών και του κεφαλαιουχικού έξοπλισμού στις «παράλληλες ομάδες παραγωγής» επιβάλλουν μία μορφή άνταγωνισμού μεταξύ τους, ή όποία προκύπτει ως συνεχής έντατικοποίηση τής παραγωγικής προσπάθειας.

Ός άκραία μορφή «έσωτερικευμένου άνταγωνισμού» μπορούμε νά άναφέρουμε τήν αυτοκινητοβιομηχανία τής FIAT, όπου ή εισαγωγή μιάς σειράς παραγωγής βασισμένης στην αυτοματοποίηση οδήγησε στην παράλληλη διατήρηση των κλασικών τεύλορικών άλυσίδων παραγωγής, μέ τήν προϋπόθεση όμως ότι οι τελευταίες δέν θά ύπολείπονται σε παραγωγικότητα από τήν αυτοματοποιημένη σειρά.⁶

Άν και ή τάση άποειδίκευσης τής εργασίας, που χαρακτηρίζει τόν τεύλορισμό, φαίνεται νά έξασθενεί μέ τή δημιουργία των «παράλληλων ομάδων παραγωγής», δέν πρέπει νά μάς διαφεύγει τό γεγονός ότι ή εισαγωγή των νέων μεθόδων οργάνωσης τής παραγωγικής διαδικασίας στοχεύει στόν άποτελεσματικότερο έλεγχο τής εργασιακής σχέσης, στην ένίσχυση τής εργατικής πειθαρχίας και του έλέγχου του κεφαλαίου μάλλον, παρά στόν «έξανθρωπισμό» τής εργασίας. Τά παραδείγματα — και όχι μόνον όσα σχετίζονται μέ τήν έγγενή άνταγωνιστικό-

2. Δές W. Leontief — F. Duchin, *The future impact of automation on workers*, Oxford U.P., 1986, σ. 30-1.

3. Άλλά και ή διαδικασία τής τεχνολογικής προόδου δέν είναι μία άπλή, συνεχής σωρευτική διαδικασία. Δές λ.χ. τό άρθρο του D.F. Noble, «Social choice in machine design: The case of automatically controlled machine tools», στό A. Zimbalist, *Case studies on the labor process*, Monthly Review Press, 1979.

4. Όπως έχει πολλές φορές έπισημανθεί, στη μεταλλουργία ή βασική τεχνολογία αυτοματισμού τής παραγωγής ήταν διαθέσιμη από τίς άρχές τής δεκαετίας του 1950. Όμως στις ΗΠΑ μέχρι τό 1977 μόνο τό 2% των μηχανών του κλάδου ήταν σε αυτοματοποιημένα κυκλώματα. Δές W. Leontief — F. Duchin, *ό.π.*, σ. 31 και D.F. Noble, *ό.π.* Για τήν άλλαγή του προσανατολισμού, σημειώνεται ένδεικτικά ότι ή General Motors προέβλεπε τό 1982 πώς τό 1987 τό 90% των επενδύσεων σε κεφαλαιουχικό έξοπλισμό θά ήταν σε έλεγχόμενες από ύπολογιστές εργαλειομηχανές.

5. Δές B. Coriat, *Ό έργάτης και τό χρονόμετρο*, έκδ. Κομμούνα.

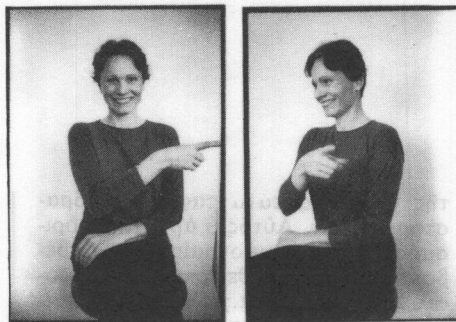
6. B. Coriat, *ό.π.*

τητα των σχέσεων μεταξύ των «παράλληλων ομάδων παραγωγής»— άφθονου: από τα εργοστάσια στα όποια οι εργαζόμενοι είναι υποχρεωμένοι να φέρουν ειδικές μαγνητικές ταυτότητες, ώστε να ελέγχονται πλήρως οι κινήσεις τους στο χώρο του εργοστασίου (από το χρόνο που «ξοδεύουν» στην τουαλέτα και τη διάρκεια του διαλείμματος για το κολατσιό μέχρι το ποιος συναντά ποιόν για λόγους άσχετους με την εργασία),⁷ έως το εργοστάσιο υψηλής τεχνολογίας που λειτουργεί στη Μεγάλη Βρετανία, με κεφάλαια προερχόμενα από την Ταϊβάν, και στο όποιο ο κανονισμός λειτουργίας απαγορεύει το γέλιο, λόγω της «ειδωσιμότητας» της παραγωγικής διαδικασίας. Όντως, η αναδιάρθρωση του κεφαλαίου δεν πρέπει να προκαλεί τόν γέλωτα στους εργαζόμενους.

Και οι δύο μετασχηματισμοί της παραγωγικής διαδικασίας οδηγούν σε κρίση το μοντέλο του εργοστασιακού συνδικαλισμού, το όποιο λειτουργεί ως βάση για την ανάπτυξη του «κοινωνικού διαλόγου» και για τη νομιμοποίηση του φορντισμού. Η κρίση του εργοστασιακού συνδικαλισμού, η απομαζικοποίηση των κλαδικών συνδικάτων και η ανεπάρκεια των εθνικών συνδικαλιστικών όμοσπονδιών δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την πολιτική κυριαρχία του κεφαλαίου τόσο στο χώρο της παραγωγής, όσο και στο κεντρικό πολιτικό επίπεδο.⁸

Μέχρι στιγμής, οι πύο πάνω σύντομες παρατηρήσεις περιγράφουν την ομοιομορφία των αποτελεσμάτων της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας. Όμως, μεταξύ των δύο νέων μεθόδων οργάνωσης της παραγωγής υπάρχει μία ουσιαστική διαφορά που αφορά τον τρόπο άντλησης της υπεραξίας από τους άμεσα εργαζόμενους.

Η μέθοδος παραγωγής που βασίζεται στις «παράλληλες ομάδες παραγωγής» παράγει τόσο σχετική, όσο και απόλυτη υπεραξία. Η άντληση της απόλυτης υπεραξίας είναι πύο εμφανής εκεί όπου η δημιουργία των «παράλληλων παραγωγικών ομάδων» παίρνει τη μορφή συμβολαίου μεταξύ της κύριας επιχείρησης και της ανεξάρτητης μικρής επιχειρηματικής μονάδας. Έδω δεν έχουμε να κάνουμε με περιπτώσεις άπλης εμπορευματικής παραγωγής.⁹ Τό «συμβόλαιο» δεν είναι νομική ρύθμιση μεταξύ ισοδύναμων μερών, ούτε αφορά τό προϊόν καθ' έαυτό. Αφορά, αντίθετα, την παραχώρηση της εργατικής δύναμης που συνδέεται με τη μικρή επιχείρηση — οικογενειακή εργασία, μισθωτή εργασία — για την παραγωγή με συγκεκριμένα μέσα παραγωγής (πρώτες ύλες, μηχανήματα) συγκεκριμένου προϊόντος και μέσα σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά με κατάργηση των περιορισμών στο ώράριο εργασίας.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αυτή η ρύθμιση της παραγωγής μεταξύ της κύριας επιχείρησης και των (υπεργολαβικών) παραγωγικών μονάδων επιτρέπει την πλήρη οικονομική κυριότητα των μέσων παραγωγής από την κύρια επιχείρηση, γεγονός που συνεπάγεται άμιγως καπιταλιστικές μορφές εκμετάλλευσης. Όμως, τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά οργάνωσης της παραγωγής στις δορυφορικές επιχειρήσεις επιτρέπουν την παραγωγή απόλυτης υπεραξίας με την επιμήκυνση του χρόνου εργασίας.

Η εισαγωγή της νέας τεχνολογίας είναι άπαραίτητη για να γίνει αποτελεσματική η οργάνωση και ό έλεγχος της παραγωγής. Όπως σημειώνει ό Α. Ζίμπαλιστ, «στό βαθμό που αυτά τά μικροεργαστήρια αρχίζουν να δημιουργούν προβλήματα, δεν είναι παρά μία σχετική άπλη διαδικασία τό να μεταφερθεί ή πληροφόρηση που υπάρχει στις ταινίες του κομπιούτερ (που ελέγχει και συντονίζει τις εργαλειομηχανές) από τό ένα εργαστήριο στό άλλο, σε άλλη πόλη, σε άλλη πολιτεία, ή σε άλλη χώρα (δ.π., σ. ΧΙΧ). Η πιεθάρχηση, συνεπώς, της εργασίας και ή λειτουργία της παραγωγής βάσει της νόρμας διασφαλίζονται στό σύνολο των δορυφορικών επιχειρήσεων με μεθόδους που δεν άπαιτούν την άμεση χρησιμοποίηση έποπτικής εργασίας.

Τά άποτελέσματα αυτού του μετασχηματισμού της παραγωγικής διαδικασίας είναι αναγνώσιμα: Μείωση του κόστους για την άμεση έποπτεία των εργαζόμενων και έλεγχος μόνο της ροής και ποιότητας του τελικού προϊόντος. Δραστική μείωση του άριθμού

των συνδικαλισμένων εργαζόμενων και έξουδετέρωση του εργοστασιακού συνδικαλισμού. Μείωση του κόστους για δαπάνες κοινωνικής ασφάλισης των εργαζόμενων και ουσιαστική καταστράγγιση όλων των νομικών προϋποθέσεων που ρυθμίζουν την ασφάλεια και υγιεινή του χώρου εργασίας.

Αυτές οι παρατηρήσεις μάς οδηγούν στην έπισημάνση της συμβατότητας ανάμεσα στη διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου και την επέκταση της λεγόμενης «μαύρης εργασίας». Είναι σαφές ότι πρόκειται για ποιοτικά διαφορετικά φαινόμενα από τη μαύρη εργασία και την παραοικονομία που συναντάμε στις ύπανάπτυκτες χώρες. Και αυτό είναι μία ουσιαστική διαφορά, την όποία παραβλέπει ή «παραοικονομολογούσα» φιλολογία στην Έλλάδα.

Άπό την άλλη πλευρά, ή παρέμβαση της αυτόματοποιημένης παραγωγικής διαδικασίας στοχεύει κυρίως στην έξασφάλιση των «υπερκερδών», σε προσοδιακές, δηλαδή, μορφές εισοδημάτων, με την άξιοποίηση των μηχανισμών παραγωγής και διανομής της υπεραξίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι γνωστοί οι μηχανισμοί που ενεργοποιούμενοι από τίς σχέσεις ένδοκλαδικού και διακλαδικού άνταγωνισμού (δηλαδή από τίς σχέσεις καθορισμού των τιμών παραγωγής) επιτρέπουν την εμφάνιση προσοδιακών εισοδημάτων (διαφορική πρόσδοδος που όφειλεται στην τεχνολογική καινοτομία). Χωρίς, βέβαια, να παραβλέπουμε και τη σταδιακή έμπορευματοποίηση και καπιταλιστική οργάνωση της παραγωγής «νέων» προϊόντων, όπως ή λογική των προγραμμάτων ήλεκτρονικών ύπολογιστών και ή πληροφόρηση,¹⁰ που δημιουργούν έτσι τίς προϋποθέσεις άντλησης υπεραξίας παρά την άπομάκρυνση της «ζωντανής εργασίας» από βιομηχανικό πυρήνα.

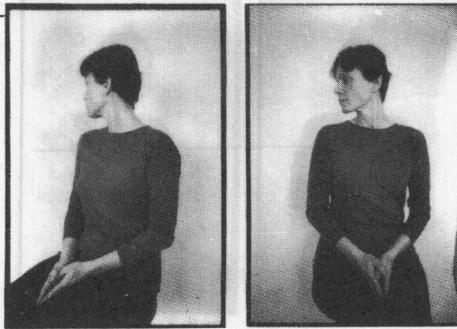
Οί πύο πάνω παρατηρήσεις, με όλα τά προβλήματα που συνεπάγεται ή συ-

7. Αναφέρεται στό περιοδικό *Capital and Class*, 1977, τ. 3.

8. Όπως παρατηρεί ό Α. Zimbalist, «οί πύο έπιτυχείς ένέργειες των συνδικάτων μερικές φορές καθυστέρησαν την εισαγωγή της νέας τεχνολογίας και έξασφάλισαν την εργασία των μελών των συνδικάτων, με έλκυστικούς όρους για τά ήδη μέλη, αλλά τίποτε περισσότερο» (δ.π., σ. ΧΙΥ). Ό άναγνώστης θά βρεί ένδιαφέροντα σημεία και στό άρθρα των Β. Jessop et al. και S. Hall στό *New Left Review*, τ. 147 και 151.

9. Για την ειδικότητα των σχέσεων παραγωγής που ισχύουν στην άπλη έμπορευματική παραγωγή, δές Α. Δεδουσόπουλου, «Άπλη έμπορευματική παραγωγή, καπιταλισμός και έμπορικό κεφάλαιο», *Πολίτης*, 1985, τ. 69-70.

νοπτική και μη συστηματική παρουσίασή τους, προδιαγράφουν τήν απάντηση που σέ θεωρητικό και έμπειρικό επίπεδο πρέπει νά δοθεί πρὸς τούς θεωρητικούς που ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ σύγχρονες μέθοδοι παραγωγῆς ἀναιροῦν τὸν λόγο ὑπαρξῆς τῆς ἐργατικῆς τάξης. Αὐτὸ που ἀναιροῦν εἶναι ἡ δυνατότητα ὑπαρξῆς μιᾶς συγκεκριμένης ἐργατικῆς τάξης με πολιτικο-ιδεολογική συγκρότηση καὶ οικονομικὸ ρόλο στὴν παραγωγή καὶ κατανάλωση, που ἀπετέλεσαν τὴ βάση τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης τοῦ κράτους εὐημερίας. Ἡ νέα ἐργατικὴ τάξη προβάλλει μέσα ἀπὸ τὴν ἥττα τῆς περισσότερο ἀβέβαιη, περισσότερο κατακερματισμένη, λιγότερο μαχητικῆ. Ὅμως, ἡ ταξικὴ πάλη, «ἄλλοτε φανερὴ καὶ ἄλλοτε ὑποβόσκουσα», συνεχίζεται, χωρὶς καμιά βεβαιότητα γὰρ τὴ δικαίωσή της.

τῶν νομικῶν κανόνων. Ἄλλα τότε ὁ χώρος τῆς παραοικονομίας προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μὴ ἀποτελεσματικότητας τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ὡς ἀρνητικὸ παράγωγο τῆς δράσης ἱστορικῶν καθορισμένων κρατικῶν μηχανισμῶν. Αὐτὸ μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους με προβλήματα ἄλλης τάξεως ἀπὸ ἐκεῖνα που προσφέρονται στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο. Μᾶς ἀναγκάζει νά θέσουμε τὰ ἐρωτήματα τῆς ταξικότητας τοῦ κράτους καὶ τῶν τρόπων με τούς ὁποίους ἡ ταξικότητα αὐτὴ ἀναπαράγεται μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κρατικούς μηχανισμούς συνθέτοντας τὴν πρόταση τῆς πολιτικῆς ἡγεμονίας.

Στὸ θέμα αὐτὸ ἐλπίζω νά ἐπανέλθω ἀναλυτικὰ σέ μιὰ ἄλλη εὐκαιρία. Ἐδῶ θά ἤθελα νά σημειώσω μόνο μιὰ κατεύθυνση που προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν μετασχηματισμῶν τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Εἶναι ἀπαραίτητο νά διακρίνουμε τίς «μὴ ἐλεγχόμενες» ἀπὸ τὸ κράτος οικονομικὲς δραστηριότητες ἀνάλογα με τὸ ἂν προκύπτουν ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τῆς καπιταλιστικῆς ἀναπαραγωγῆς (ὅπως εἶναι ἡ «παραοικονομία» τῶν (μετα-) βιομηχανικῶν χωρῶν) ἢ ἂν ἀποτελοῦν «νησίδες» ἀντίστασης (παρελθόντων ἢ μελλοντικῶν) τρόπων παραγωγῆς, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάλυση παραπέμπει σέ διαφορετικὰ ἐρμηνευτικὰ σχήματα τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἄλλιωθ, φοβᾶμαι, ὅχι μόνο «τὰ άτομα κινεζικά ἰδεογράμματα» θά συνεχίζουν τὴν ἀντίστασή τους στὴν «ὀποιαδήποτε κατηγοριοποίησή τους»,¹² ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ θά γίνεται ἀντικείμενο ἐσφαλμένων καὶ ἰδεολογικῶν ἀναγνώσεων.

3. ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Εἶναι ἀπαραίτητη, ἴσως, ἐδῶ μιὰ διευκρίνιση σχετικὰ με τὴν παραοικονομία. Καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιατί ἡ συζήτηση γιὰ τὸν ὅρισμό καὶ τὸ ρόλο τῆς παραοικονομίας στὴν κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ ἀναπαραγωγή φαίνεται νά ὀδηγεῖ στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἱεροῦ τράγου, που με τὴ θυσία του — ἢ, πιὸ σωστά, με τὸν ἐξορκισμό του — προσφέρει τὴν ἀναγκαῖα «κάθαρση». Ὅμως αὐτὴ ἡ ἰδεολογικὴ χρῆση τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν πολὺ λίγο συμβάλλει στὴν ἀποσαφήνιση τῶν σημαντικῶν θεωρητικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων που ὑποκρύπτονται. Με ἐξαίρεση μερικὲς ψυχραίες ἀναλύσεις (ὅπως π.χ. τοῦ Μ. Καβουριάρη στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τ. 75), ἡ συζήτηση προσλαμβάνει ἐντονα φορμαλιστικὲς διαστάσεις με προφανῶς ἰδεολογικούς προσδιορισμούς: Συνήθως ἐκφράζεται ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ «ἡμιτελές» τῆς καπιταλιστικῆς ὀλοκλήρωσης στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ (ἀπὸ μερικούς συμβάλλοντες στὴ «συζήτηση») ἡ αἰτιολόγηση τῆς προφανοῦς ἀποτυχίας τῶν οικονομικῶν μέτρων τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1985 νά ὀδηγήσουν σέ θετικὰ ἀποτελέσματα.

Ἄν ἐξετάσουμε προσεκτικὰ τοὺς ἀλληλοσυγκρουόμενους ὁρισμούς που προτείνονται γιὰ τὴν παραοικονομία,¹¹ παρατηροῦμε ὅτι οἱ παραοικονομικὲς δραστηριότητες ὀρίζονται (α) σέ μιὰ σχέση «ἐξωτερικότητας» ἢ «παράλληλιας» πρὸς κάποιο, ὑποθετικὸ, κανονικὸ ἢ τυπικὸ πρότυπο οικονομικῆς δραστηριότητας· (β) ἡ κανονικότητα αὐτοῦ τοῦ προτύπου προκύπτει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἐλέγχου του ἀπὸ τὸ κράτος. Ὁ χώρος, συνεπῶς, τῆς παραοικονομίας προκύπτει ὡς ἀρνηση τῆς κρατικῆς ρύθμισης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀρνηση

τῆς κρατικῆς καταγραφῆς τῶν δραστηριοτήτων. Αὐτὸς ὁ ἀρνητικὸς ὁρισμὸς τῆς παραοικονομίας ἐξηγεῖ βέβαια γιὰτί τόσο οἱ θεωρητικοὶ τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ (π.χ. ὁ Μ. Φρήντμαν), ὅσο καὶ τάσεις τῆς Ἀριστερᾶς (ἰδιαίτερα οἱ συνδεόμενες με τὰ ἐναλλακτικὰ κινήματα στὴ Γερμανία) θεωροῦν τὸν χώρο τῆς παραοικονομίας ὡς τὸν πλέον ὑποσχόμενο στὴν κοινωνικὴ δυναμικὴ.

Ὅμως, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀρνητικοῦ κριτηρίου τῆς ἀνυπαρξίας ἀμεσοῦ ἢ ἔμμεσου κρατικοῦ ἐλέγχου γιὰ τὸν ὅρισμό τῆς παραοικονομίας ἀποδεικνύει τὴ θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ ἀσάφεια τοῦ ὅρου. Πρῶτον, γιὰτί τὸ εὔρος καὶ οἱ μορφές τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου εἶναι ἱστορικὰ προσδιορισμένες, μεταβάλλονται διαχρονικὰ καὶ ἀπὸ χώρα σέ χώρα. Δὲν προκύπτουν δηλαδὴ ἀπὸ ἓνα αὐστηρὰ καθορισμένο, νοηματικὸ πρότυπο που ἐκδηλώνεται ὡς χεγκελιανὴ «ἀρχή». Δεύτερον, γιὰτί ὁ «ὁρισμός» αὐτὸς προκύπτει ὡς ὁρισμὸς ἑνὸς ὑπολείμματος καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὁμαδοποίηση κάποιων κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὀριζόμενων δραστηριοτήτων, χαρακτηριστικῶν που τίς καθιστοῦν διακριτὲς ἀπὸ λοιπὲς κατηγορίες οἱ ὁποῖες θεωροῦνται κανονικές.

Τὸ σημαντικότερο, ὅμως, πρόβλημα εἶναι ἀκριβῶς σὸ τί σημαίνει κρατικὸς ἐλεγχος. Ἄς ἐξετάσουμε τὴν περίπτωση τῶν κανόνων ἀσφαλείας σὸν χώρο ἐργασίας. Ἐάν θεωρήσουμε ὡς κρατικὸ ἐλεγχὸ τὴ νομικὴ ρύθμιση, εἶναι προφανές ὅτι καταλήγουμε σέ ἀδιέξοδο: Ὁ νόμος ἔχει γενικὴ ἐφαρμογὴ, ἰσχύει γιὰ κάθε μορφή ὀργάνωσης τῆς (συγκεκριμένης) παραγωγικῆς δραστηριότητας, χωρὶς νά ἀφήνει «κενά» γιὰ τίς παραοικονομικὲς δραστηριότητες. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ σύνολο τῆς κρατικῶν ρυθμίσεων, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀσφάλιση μέχρι τὸν καθορισμὸ τοῦ βασικοῦ ἡμερομισθίου καὶ τοῦ ὥραριου ἐργασίας.

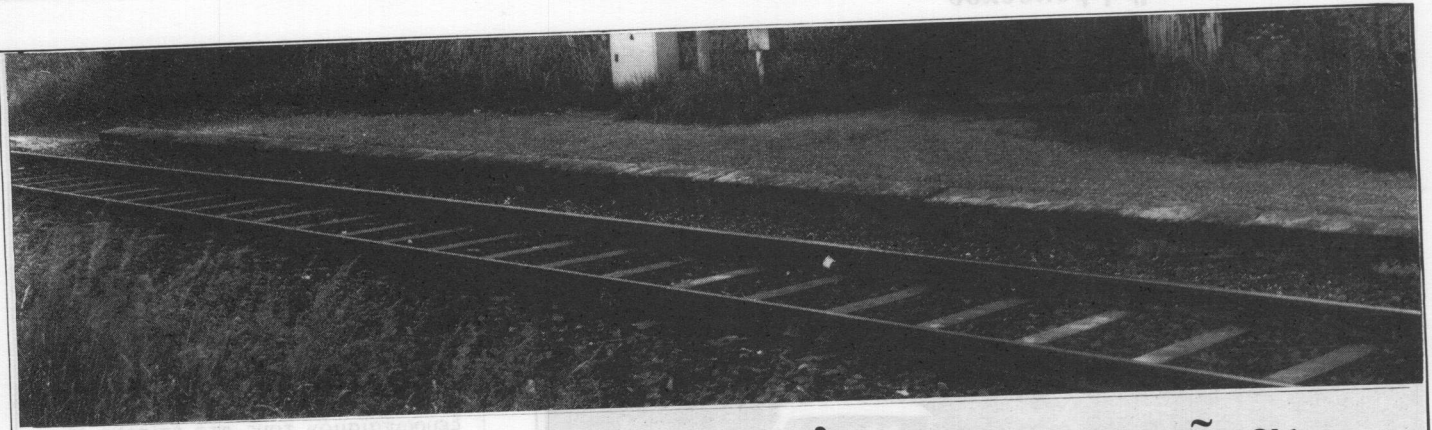
Προφανῶς, ἡ προσφυγὴ στὴ νομικὴ ρύθμιση δὲν λύνει τὸ πρόβλημα. Χρειαζέται νά ἀνατρέξουμε στὴν ἐφαρμογὴ

10. Δές σχετικὰ τὴ συζήτηση μεταξύ τῆς Tessa Moms-Suzuki καὶ τοῦ I. Steedman σὸν *New Left Review*, τεύχη 147, 151, 160.

11. Δές π.χ. V. Tanzi (ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington Books, Τορόντο 1982, καὶ τὸ N. Redclift — E. Mingione (eds), *Beyond Employment: Household, Gender and Subsistence*, Blackwell, Oxford, 1985.

12. Κ. Τσουκαλᾶς, *Κράτος, κοινωνία, ἐργασία*, σ. 316. Αὐτὴ ἡ παραπομπὴ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Κ. Τσουκαλᾶς ἀντιμετωπίζει ἀπλουστερικὰ τὴν ἐννοια τῆς παραοικονομίας, ἐφόσον τὸν ἀπασχολεῖ ἡ παραοικονομικὴ δραστηριότητα συγκεκριμένων κοινωνικῶν κατηγοριῶν. Ὅμως, ὅπως ἔχω σημειώσει καὶ ἄλλοι, τὸ πρόβλημα στίς ἀναλύσεις τοῦ Κ. Τσουκαλᾶ εἶναι ἡ ἀπουσία μιᾶς θεωρίας τῆς ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ὡς συγκεκριμένου τρόπου παραγωγῆς. Ἐνα πρόσθετο πρόβλημα στίς πρόσφατες ἀναζητήσεις τοῦ Κ. Τσουκαλᾶ προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι προσπαθεῖ νά ὑποστηρίξει ἐμπειρικὰ τὴ θεωρία του με βάση ἓνα ἐμπειρικὸ ὕλικό που δὲν διατίθεται γι' αὐτὴ τὴν ὑποστήριξη.

Ἐνῶ ὁ καπιταλισμός ἀνασυγκροτεῖται

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Ἡ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ;

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρίου

Τά λόγια εἶναι τοῦ διευθυντῆ τῆς «Ρενώ» Ζώρζ Μπές ἀπό συνέντευξή του πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *4 Τροχοί*. Ὁπως σημειώνει τό περιοδικό, ὁ Μπές «ἦταν ὁ ἀρχιτέκτονας τῆς οικονομικῆς ἀνόρθωσης τῆς προβληματικῆς κρατικοποιημένης ἐταιρείας. Ὁ ἄνθρωπος πού κυριολεκτικὰ ἔσωσε τή «Ρενώ» ἀπό τήν καταστροφή». Στίς 17 Νοεμβρίου ὁ Μπές δολοφονήθηκε στό Παρίσι ἀπό δύο ἀγνώστους.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Δέν εἶναι ὁμως ἡ δολοφονία τοῦ Μπές ἡ αἰτία πού γράφεται τοῦτο τό κείμενο. Πολύ περισσότερο μᾶς ενδιαφέρουν ὅσα ἔλεγε ὁ τέως διευθυντής τῆς «Ρενώ», πού εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικά γιά ὅ,τι συμβαίνει σήμερα σέ κάθε εὐρωπαϊκή ἐπιχείρηση. Ἡ «Ρενώ», στό παράδειγμά μας, ἀπέλυσε τό 25% τοῦ προσωπικοῦ τῆς καί μέ τό ἀπομένον προσωπικό διατήρησε τήν παραγωγή στά ἴδια ἐπίπεδα (αὐξήσε δηλαδή τήν «παραγωγικότητα» κατά 25% περίπου) καί ἔτσι, μέ τόν ἴδιο ὄγκο παραγωγῆς καί πωλήσεων ξαναγύ-

«Ἀκόμα πιά σημαντικό γεγονός εἶναι ἡ μείωση τοῦ προσωπικοῦ μας κατά 25% σέ λίγο

περισσότερο ἀπό δύο χρόνια.

Ἡ παραγωγή μας ἦταν 10,9 αὐτοκίνητα ἀνά ἐργαζόμενο κατ' ἔτος. Μέχρι τό τέλος τοῦ χρόνου θά εἶναι 13,6 καί τόν ἐπόμενο χρόνο 15.

Στό διάστημα μεταξύ τοῦ Ὀκτωβρίου 1984 καί τοῦ Δεκεμβρίου 1986 θά ἔχουν ἐγκαταλείψει τή Ρενώ

25.000 ἄτομα. (...) Πρέπει νά ἐξακολουθήσουμε νά βελτιώνουμε τήν παραγωγικότητά μας κατά

6 ἕως 7% τό χρόνο μόνο καί μόνο γιά νά φτάσουμε τοὺς Γιαπωνέζους ἀνταγωνιστές μας.

Γιά ν' ἀποφύγουμε κι ἄλλη μείωση τοῦ προσωπικοῦ θά πρέπει νά αὐξήσουμε ἀρκετά τίς πωλήσεις μας...».

ρισε στά κέρδη — κέρδη πού ὅπως φαίνεται προέρχονται ἀπό τοὺς κερδισμένους γιά τήν ἐταιρεία μισθοῦς τῶν 25.000 ἀνθρώπων πού ἀπολύθηκαν.

Μᾶς ενδιαφέρει ἀκόμα ὅτι ἡ διαδικασία αὐτή ὀνομάζεται —καί εἶναι— «σωτηρία τῆς «Ρενώ» ἀπό τήν καταστροφή», διαδικασία δηλαδή αὐτονόητα θετική, γι' αὐτό ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Μπές καυχίεται γι' αὐτήν, τό δέ περιοδικό τήν προβάλλει συνοδεύοντάς την μέ τά εὐνοϊκότερα σχόλια. Καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καί τό κοινό ἀπό τή μεριά του θά δεχθεῖ ὡς αὐτονόητο —ἄλλωστε τόν ἔχει πρό πολλοῦ δεχθεῖ πολιτικά— τόν «οικονομικό κυνισμό» τῶν λόγων τοῦ Μπές πού, σήμερα, ἀντίθετα μέ ὅ,τι συνέβαινε πρὶν ἀπό λίγα μόλις χρόνια, δέν μοιάζει πιά νά σοκάρει. Θεωρεῖται δηλαδή φυσιολογικό ἀπέναντι στή διατήρηση τῆς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων νά ἔχει προτεραιότητα ἡ διατήρηση τῆς «ἐπιχειρήσεως» καί ἐπειδή ἡ ἐπιχείρηση αὐτή εἶναι —ἐξίσου αὐτονόητα— καπιταλιστική, ἡ σωτηρία τῆς δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ σωτηρία τοῦ κέρδους τῆς.

Σήμερα, λοιπόν, σέ μιάν ἐποχή πού ἡ σωτηρία τοῦ κέρδους συνεπάγεται τή θυσία ὄχι ἀπλῶς μέρους τοῦ μισθοῦ ἀλλά συνήθως τῶν ἰδίων τῶν θέσεων ἐργασίας, ὅλο καί περισσότεροι ἐργαζόμενοι μοιάζουν, ἂν μή τι ἄλλο, νά ἔχουν ἀποδεχθεῖ αὐτήν τήν κατάσταση· καί ὅλο καί περισσότερος κόσμος ὄχι

άπλως αποδέχεται αλλά εμφορείται από την αντίστοιχη αστική ιδεολογία, μία ιδεολογία που μιλάει τη γλώσσα της μόνης, ύπαρκτης αλήθειας, της αλήθειας των πραγμάτων.

Μόλις πριν από λίγα χρόνια η αστική τάξη αγωνιζόταν να πείσει την κοινωνία ότι τα δύο σκέλη, η καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική ανάπτυξη, η, με τα δικά της λόγια, η «ευημερία των ατόμων», ταυτίζονται. Ο αγώνας της ήταν εν μέρει μάταιος, ίσως γιατί το επιχείρημα ήταν ψευδές. Σήμερα, και αυτό είναι φαινομενικά παράδοξο, έχει καταφέρει να πείσει για τό αντίθετο: ότι η κοινωνική ανάπτυξη αντιστρατεύεται την οικονομική, ή όποια και προέχει. "Οτι ό καθένας και όλοι μαζί πρέπει με αυτοθυσία να υπηρετήσουν την καπιταλιστική ανάπτυξη, να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους (ή τις μη υπηρεσίες, εφόσον έτσι τους ζητηθεί) στο νόμο του κέρδους.

"Ο,τι λοιπόν δεν κατάφερε ο ουμανισμός, με τον όποιο έντυνε την ιδεολογία του ό αστικός κόσμος παλαιότερα, τό κατάφερε ο οικονομικός κυνισμός που άκούει σήμερα στό όνομα νεοφιλελευθερισμός και που στή γενικευμένη του έκφραση δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να δίνει την προτεραιότητα στους «καθαρούς» και «παγκόσμιους» νόμους της καπιταλιστικής οικονομίας. "Η προϊούσα φθορά των αντίπαλων ιδεολογιών που τίς καθιστούσε άνίκανες να αντιμετωπίσουν τή «νέα», επιθετική αστική ιδεολογία, τό γεγονός ότι η ιδεολογία αυτή έλεγε, από τή σκοπιά της, για πρώτη φορά τά πράγματα με τό όνομά τους (σάν ένα είδος καπιταλιστικού νεοθετικισμού), τέλος, ή ίδια ή πίεση των πραγμάτων που προέκυψε μέσα από τίς ιστορικές διαδικασίες της δεκαετίας του '70, όλα αυτά όδήγησαν στην επικράτηση της νέας ιδεολογίας και μάλιστα σέ τέτοιο βαθμό ώστε ή επικράτηση να μίν συντελείται άπλως στό πολιτικό επίπεδο· πρόκειται δηλαδή για ήγεμονία (ή περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, που αυτοαποκαλείται σοσιαλιστικό κόμμα, είναι έδώ χαρακτηριστική ως προς τήν ήγεμονία αυτή).

Η ΙΑΠΩΝΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

"Ίσως ό πιο καθарός και παγκόσμιος νόμος στήν οικονομία, τήν κάθε οικονομία, είναι ό ανταγωνισμός. "Η έννοια είναι βέβαια άφηρημένη, έκδηλώνεται όμως κάθε φορά συγκεκριμένα στό επίπεδο που όρίζει ό έκάστοτε τρόπος παραγωγής. "Η δέ οικονομική, κατ' άρχήν, έκδήλωση του ανταγωνισμού δεν παραμένει πάντοτε σ' αυτό τό επίπεδο. Πολλές φορές γενικεύεται, επεκτείνεται και σέ άλλα επίπεδα και ένιote ή έκβασή του λύνεται μέσω συγκρούσεων στό πολιτικό επίπεδο ή στό επίπεδο του συσχετισμού των δυνάμεων.

"Η Ευρώπη δέχθηκε σέ όλη τή διάρκεια της δεκαετίας του '70 τον αυξανόμενο οικονομικό ανταγωνισμό της "Ιαπωνίας, μιάς χώρας της όποίας ή οικονομία αναπτυσσόταν (και αναπτύσσεται) με γοργότερο ρυθμό άπ' ό,τι ή κοινωνία — σέ σχέση τουλάχιστον με τά δυτικά πρότυπα της κοινωνικής ανάπτυξης. "Η παραγωγή της στόχευε κατευθείαν στην έξωτερική

άγορά, άφου τά πρότυπα που θά επέβαλε ή καθυστερημένη έσωτερική άγορά της χώρας αυτής, όσον άφορά τό τελικό προϊόν, δεν θά καθιστούσαν επικίνδυνο τον ανταγωνισμό για τίς δυτικές χώρες. Οί Γιαπωνέζοι άπλως μιμήθηκαν στό επίπεδο της παραγωγής τά πρότυπα που επέβαλαν οί δυτικές άγορές, δηλαδή οί πιο προηγμένες κοινωνίες, και στόχευσαν κατευθείαν σ' αυτές. Με αυτό τον άπλό (άλλά και πρωτοφανή) τρόπο προσπάθησαν (αντίθετα άπ' ό,τι ή "Ελλάδα π.χ.) τον «έξευρωπαϊσμό» τους στό επίπεδο της παραγωγής και όχι της κατανάλωσης, έδωσαν δηλαδή προτεραιότητα άυστηρά στήν καπιταλιστική ανάπτυξη. "Αν στίς άρχές της δεκαετίας του '70 οί Ευρωπαίοι μπορούσαν ακόμα να χαμογελουν με τίς χοντροκομμένες άπομιμήσεις που παρήγαγαν οί Γιαπωνέζοι, στά μέσα της δεκαετίας ένα όρισμένο καταναλωτικό κοινό είχε ήδη στραφεί προς αυτούς κυρίως λόγω της τιμής του τελικού προϊόντος (και θά είχε ένδιαφέρον να εξέταζε κανείς τά χαρακτηριστικά αυτού του κοινού), στά δέ τέλη της δεκαετίας ή "Ιαπωνία είχε σέ πολλούς τομείς καταλάβει τήν πρώτη θέση στήν παγκόσμια άγορά, έχοντας μάλιστα πρό πολλού ξεπεράσει τό στάδιο της μίμησης άφου έχει πλέον φτάσει να παίζει ρόλο όδηγού.

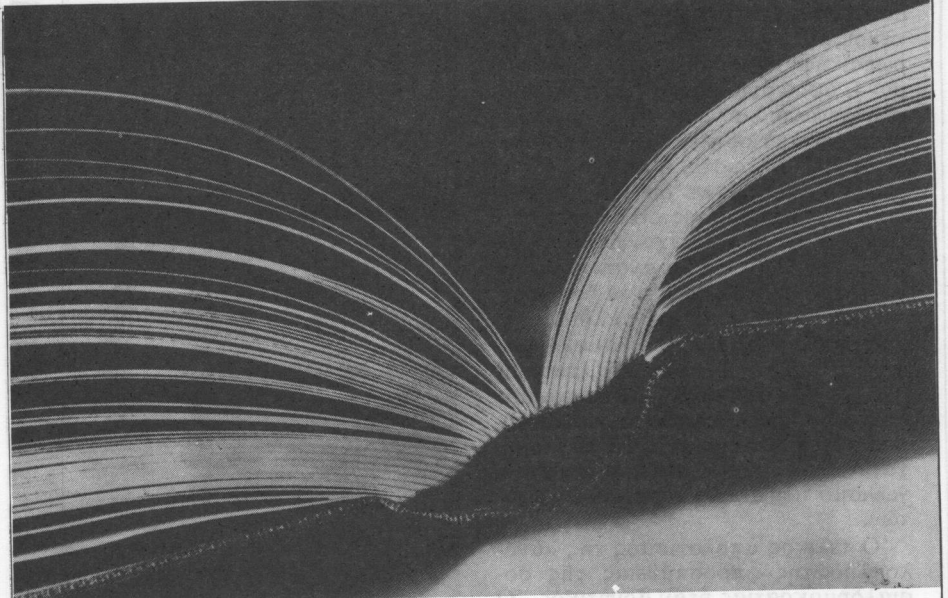
"Ο γιαπωνέζικος ανταγωνισμός βασίστηκε στή χαμηλή κοινωνική ανάπτυξη της χώρας αυτής και συνεπώς στή χαμηλή, από πλευράς ανταλλακτικής άξιας, τιμή της εργασίας, που όμως ήταν ιδιαίτερα ύψηλή από πλευράς άξιας χρήσης (γι' αυτούς που τήν χρησιμοποιούσαν έννοείται). "Η κατάκτηση τμήματος της άγοράς από τους Γιαπωνέζους σήμανε αντίστοιχα τήν άπώλεια του τμήματος αυτού για τίς παραδοσιακές βιομηχανικές χώρες, χωρίς από τήν άλλη να τους προσφέρεται τή δυνατότητα επέκτασης στην σχεδόν άνύπαρκτη ιαπωνική άγορά.

"Η άπώλεια αυτή δεν μπορούσε παρά να σημαίνει κρίση, ή όποια θά έπαιρνε μάλιστα πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, άν τήν ίδια εποχή δεν σημειωνόταν μιά διεύρυνση σέ άλλους τομείς, μιά πρωτοφανής ανάπτυξη και ανανέωση των παραγωγικών δυνάμεων, κυρίως στίς πληροφορίες και επικοινωνίες, γεγονός που (σέ μιά πρώτη τουλάχιστον περίοδο) δημιούργησε νέες παραγωγικές δραστηριότητες πάνω σέ νέα αντικείμενα. "Η ιαπωνική πρόκληση συνέπεσε επίσης και με τίς δύο μεγάλες ενεργειακές κρίσεις της δεκαετίας του '70, και αυτό έκανε πολλούς να συνδέσουν τήν οικονομική κρίση κυρίως με τό ενεργειακό. "Αλλά οί επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης ήταν σημαντικότερες ίσως στόν ψυχολογικό παρά στόν οικονομικό τομέα. "Η άνοδος της τιμής του πετρελαίου μόνο βραχυχρόνιες οικο-

νομικές επιπτώσεις μπορούσε να έχει (καί είχε), έως ότου ο πληθωρισμός εξισορροπήσει κάπως τα πράγματα αποκαθιστώντας τις φυσιολογικές σχέσεις μεταξύ των τιμών. Αντίθετα, τα μεγαλύτερης διάρκειας φαινόμενα που παρατηρούνται τα τελευταία δέκα χρόνια και που έχουν περιγραφεί ως δομική κρίση του (από τη μεριά του) ανθούοντος καπιταλισμού, κυρίως δέ τό φαινόμενο της δομικής ανεργίας, οφείλεται στον γιαπωνέζικο ανταγωνισμό και στή συνακόλουθη ραγδαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, κυρίως δέ στον τρόπο με τον οποίο δόθηκε απάντηση στον ανταγωνισμό αυτό.

Ο γιαπωνέζικος ανταγωνισμός βοήθησε σημαντικά τήν αστική τάξη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών στήν προσπάθειά της να καθυποτάξει τις όποιες ποσοδότησε πιο προηγμένες κοινωνίες που είχε απέναντί της. Η ευρωπαϊκή αστική τάξη δέχθηκε τον οικονομικό ανταγωνισμό και τον αντιμετώπισε στο επίπεδο που αυτός όριζει, δηλαδή στο οικονομικό επίπεδο και όχι με πολιτικά μέσα. Στο οικονομικό, λοιπόν, επίπεδο ή μόνη λύση ήταν να μιμηθούν ως ένα σημείο οι Ευρωπαίοι τους Γιαπωνέζους, να περιορίσουν τις απαιτήσεις τους, να παραιτηθούν από όρισμένες κατακτήσεις τους, να αυξήσουν τήν παραγωγικότητά τους (άλλα και τήν απόδοσή τους), να δεχθούν απολύσεις συναδέλφων τους και γενικά να κάνουν ό,τι επιβάλλεται ώστε να διατηρηθούν ανταγωνιστικές (ή λέξη έγινε τής μόδας), επομένως να διατηρηθούν εν ζωή, δηλαδή κερδοφόρες, οι οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Η μίμηση λοιπόν έπρεπε να αντιστραφεί και αφού πρώτοι οι Γιαπωνέζοι μιμήθηκαν τους Δυτικούς στο επίπεδο του προϊόντος, τώρα έπρεπε οι Δυτικοί να μιμηθούν τους Γιαπωνέζους ως προς τή διαδικασία παραγωγής του.

Η ευρωπαϊκή απάντηση δόθηκε, λοιπόν, υπό τήν ηγεμονία της αστικής ιδεολογίας, ή όποια όχι μόνο θέλησε να πείσει τους Ευρωπαίους να δουλεύουν σάν Γιαπωνέζοι, αλλά και κατάφερε να αναγάγει τό ιδιωτικό οικονομικό συμφέρον, τό όποιο βρισκόταν σέ κίνδυνο, σέ «έθνικό συμφέρον» γιά τήν κάθε ευρωπαϊκή χώρα. Η διαδικασία αυτή, από διαφορετική σκοπιά, θά μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: οι ευρωπαϊκές κοινωνίες (αν μπορούμε να θεωρήσουμε μιά τέτοια έννοια έξω από τον τρόπο παραγωγής που κυριαρχεί στις κοινωνίες αυτές) δέν μπόρεσαν να διαφυλάξουν τις κατακτήσεις τους αναζητώντας άλλους, έξω οικονομικούς, και επομένως πολιτικούς, τρόπους απάντησης στον ανταγωνισμό. Πολλές ευρωπαϊκές επιχειρήσεις κινδύνευαν να χρεοκοπήσουν, επομένως κινδύνευαν και οι αντίστοιχες θέσεις εργασίας και τουτό τό τε-

λευταίο συνετέλεσε στήν αναγωγή του ιδιωτικού συμφέροντος σέ έθνικό. Από τή στιγμή που ή απόκρουση των ιαπωνικών εξαγωγών ούτε καν συζητήθηκε στις κοινωνίες αυτές ως μέσο αυτοπροστασίας τους (προστασίας των κατακτήσεών τους δηλαδή), από τή στιγμή που δέν προβλήθηκε ένα κοινωνικό αίτιομένο απέναντι στή γιαπωνέζικη πρόκληση, ως μόνη ρεαλιστική προοπτική έμενε ή προσαρμογή στο οικονομικό αίτιομένο που ή πρόκληση αυτή υπαγόρευε. Η εϋθύνη βαρύνει βέβαια τήν Άριστερά συνολικά, χωρίς ή διαπίστωση αυτή να σημαίνει ότι παραγνωρίζουμε τό γεγονός πως ή ευρωπαϊκή Άριστερά δέν ήταν ιστορικά σέ θέση να δώσει τήν απάντηση που, λογικά, σέ σχέση δηλαδή με τή ταξική σκοπιά από τήν όποια πολιτεύεται, έπρεπε να δώσει.

Μπορεί επομένως να μιλήσει κανείς για εϋθύνη, όχι επειδή ή τελευταία δέν επέβαλε τις απαντήσεις της, αλλά επειδή ούτε καν τις προέβαλε ούτε αγωνίστηκε γι' αυτές. Η προοπτική που υπαγόρευσε ο καπιταλισμός ήταν κατόπιν αυτού ή μόνη ύπαρκτή, πράγμα που τήν καθιστούσε «ρεαλιστική».

ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τό επίτευγμα αυτό της αστικής πολιτικής (και ιδεολογίας) συντελέστηκε από τά τέλη της δεκαετίας του '70 και μετά και αφού κατά τή διάρκεια της δεκαετίας αυτής στις περισσότερες χώρες τής Ευρώπης τή διακυβέρνηση άσκησαν σοσιαλδημοκρατικά, έργα-

τικά ή σοσιαλιστικά κόμματα, κόμματα δηλαδή που εγγράφονται στο ευρύτερο πλαίσιο της Άριστεράς. Οι κομμουνιστές ήδη μετά τό τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, άλλου (στή Βόρεια Ευρώπη) πιο γρήγορα, άλλου με κάποια καθυστέρηση, είχαν πάψει να παίζουν σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις λόγω τής «έθνικοποίησης» τής σοσιαλιστικής προοπτικής που επέφερε ή σταλινική πολιτική αλλά και τής άπαθητικής δύναμης που άσκούσε πιά τό σοβιετικό μοντέλο. Έτσι, μετά τό τέλος μιάς εικοσαετούς περιόδου οικονομικής ανασυγκρότησης, τήν όποια έφεραν σέ πέρας συντηρητικές κατά κανόνα πολιτικές δυνάμεις, ή άνοδος τής Άριστεράς στά τέλη της δεκαετίας του '60 άφορούσε κυρίως τά σοσιαλδημοκρατικά κατ' άρχήν ή τά ιδιότυπα σοσιαλιστικά κόμματα του ευρωπαϊκού Νότου άργότερα.

Τά κόμματα αυτά άφησαν μέν άθικτη τήν οικονομική δομή και άσκησαν παράλληλα (ή προσπάθησαν να άσκήσουν) μιά πολιτική μερικής αναδιανομής του εισοδήματος και γενικότερα μιά κοινωνική πολιτική μέσω του κράτους. Τό κράτος χρησιμοποιήθηκε εδω ως αντίπαλο δέος τής οικονομίας, που είχε, ποιοτικά τουλάχιστον, ολοκληρώσει τήν ανάπτυξη της στήν προηγούμενη εικοσαετία, έγινε δηλαδή μιά προσπάθεια όχι βέβαια να έλεγχθει, ή πολύ περισσότερο να υποταγεί, ή οικονομία στις ανάγκες τής κοινωνίας, τουλάχιστον να εξισορροπηθούν όρισμένες άρνητικές γιά τήν κοινωνία συνέπειες τής καπιταλιστικής οικονομίας. Η πολιτική αυτή θά μπορούσε, από τή σκοπιά τής κοινωνίας αλλά και τής Άριστεράς, να όνο-

μαστει άμυντική — πράγμα πού χαρακτηρίζει άλλωστε τήν πορεία τής ευρωπαϊκής Άριστεράς από παλαιότερα—, άφου άναλωνόταν σέ μιås μορφής κοινωνικό συνδικαλισμό χωρίς στή βάση νά άμφισβητεί τό ρόλο του κεφαλαίου. Άλλωστε, ή άσκηση αúτης τής πολιτικής έγινε δυνατή άκριβώς γιατί οι άνορθωμένες οικονομίες τών ευρωπαϊκών χωρών είχαν άφενός ολοκληρώσει έναν κύκλο ανάπτυξης και ταυτόχρονα δέν ένωσαν νά άπειλούνται από πουθενά. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο πού ή πρώτη σοβαρή άμφισβήτηση τής κεύνσιανής πολιτικής ξεκίνησε στή Μεγάλη Βρετανία, μία χώρα πού, άρκετά πριν έκδηλωθεί ό γιαπωνέζικος άνταγωνισμός, είχε δει τή βιομηχανία τής νά κλονίζεται από τόν άνταγωνισμό τών άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

Ό τελικός άπολογισμός τής «άνοκλήρωτης» προσπάθειας τής σοσιαλδημοκρατίας ήταν άρνητικός. Ό κεύνσιανισμός (τόν όποιο άσκούσαν άκόμα και συντηρητικά κόμματα στίς άρχές τής δεκαετίας του '70) έπαψε νά άποτελεί δόκιμη πολιτική μόλις οι άπαιτήσεις του καπιταλισμού εντάθηκαν. Κι αυτό συνέβη μόλις έμφανίστηκαν οι νέοι πρόσ ανάπτυξη αλλά και πρόσ κατάκτηση τομείς τής έπικοινωνίας, τών πληροφοριών, τής ηλεκτρονικής, ή προοπτική περαιτέρω άυτοματοποίησης στήν ίδια τήν παραγωγική διαδικασία, πού έδινε βέβαια συγκριτικά πλεονεκτήματα σέ όσους τήν εφαρμόζαν, και ταυτόχρονα ό γιαπωνέζικος άνταγωνισμός, ό όποιος έκδηλώθηκε σέ όλους τούς τομείς, τόσο στους νέους, όσο και στους παραδοσιακούς. Μόλις διαλύθηκε ή άπνοια, διαλύθηκε και ή σύμβαση του έφησυχασμού στίς χώρες όπου κυβερνούσε ή σοσιαλδημοκρατία. Οι νέες άπαιτήσεις του κεφαλαίου σέ θέματα συσσώρευσης, σέ θέματα άρσης τών περιορισμών στίς άπολύσεις (είτε για λόγους προσαρμογής στα νέα δυσμενέστερα δεδομένα τής αγοράς, για λόγους «σύμπτυξης» δηλαδή, είτε για λόγους εισαγωγής νεοτερισμών και άυτοματοποίησης στήν παραγωγική διαδικασία, συνήθως δέ και για τούς δύο αúτους λόγους κατά σειρά), βρήκαν τή σοσιαλδημοκρατία άπροετοίμαστη και χωρίς πολιτική.

Άπό κεί και πέρα, τό τί άκριβώς έπακολούθησε στίς διάφορες χώρες είναι περισσότερο θέμα τοπικών ιδιομορφιών. Γενική ήταν πάντως ή έκδήλωση τής οικονομικής κρίσης, τής ύφεσης και τής άνεργίας μόνο, πού αúτη ή τελευταία εξέλήφθη (και ίσως για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα ήταν) ως άποτέλεσμα τής οικονομικής ύφεσης, ενώ άργότερα έγινε δομική συνέπεια τής άνόδου τής παραγωγικότητας. Γενική ήταν επίσης ή άμηχανία τής σοσιαλδημοκρατίας πού έβλεπε τή συνταγή τής νά μίν έχει πλέον πέ-

ραση και τόν έαυτο της άναγκασμένο είτε νά ξηλώσει μέ τά ίδια τής τά χέρια τούς θεσμούς πού είχε στήσει είτε νά άποχωρήσει από τήν έξουσία, προκειμένου τό έργο αúτό νά τό αναλάβουν άλλοι.

Ήδη, αúτοι οι άλλοι πού θά αναλάμβαναν τό ξήλωμα είχαν έμφανιστεί δυναμικά στό προσκήνιο: ό νεοφιλελευθερισμός μέ τό «λιγότερο κράτος» δέν ήταν παρά ή αντίδραση και συνάμα ή άπάντηση στον κεύνσιανισμό τής σοσιαλδημοκρατίας. Και αúτό τό «δέν ήταν παρά ή αντίδραση» είναι κυριολεκτικό: είναι ίσως ή πρώτη φορά πού εμφανίζεται μέ αξιώσεις ιδεολογίας ένα σύνολο ιδεών περιορισμένων αúστηρά στό οικονομικό επίπεδο, και πού άκόμα και εκεί δέν έχει νά πεί τίποτα παραπέρα από τήν άρνηση του ρόλου του κράτους όπως τόν έβλεπε ή σοσιαλδημοκρατία, δέν έχει νά εκφράσει παρά ένα μόνο αίτημα, τό παλιό laissez faire, τό αίτημα δηλαδή νά άπελευθερωθεί τό οικονομικό επίπεδο από τά κάθε λογής δεσμά. Τό αίτημα όμως αúτό τό έθετε ό καπιταλισμός και ήταν ιστορικά έπίκαιρο.

Ή διαδικασία ιδεολογικής και πολιτικής επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού και τών συντηρητικών δυνάμεων σέ όλη σχεδόν τήν Εύρώπη είναι άρκετά σύνθετη. Άλλου, στή Βόρεια Εύρώπη κυρίως, ή οικονομική κρίση και ή άμηχανία στήν αντιμετώπισή τής προκάλεσε τή μεταστροφή κάποιων, κυρίως μικροαστικών, στρωμάτων και τήν πτώση τών σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων. Στή Νότια Εύρώπη πάλι (χαρακτηριστική ή περίπτωση τής Ελλάδας), τά ιδιότυπα σοσιαλιστικά κόμματα πού είχαν πιο πρόσφατα ανέλθει στήν έξουσία, παρέμειναν σ' αúτη, άναγκάστηκαν όμως, άφου άλλωστε και τό consensus του κεύνσιανισμού είχε πλέον σπάσει και μέσα στήν ίδια τήν ΕΟΚ, νά εφαρ-

μόσουν μία πολιτική περισσότερο ή λιγότερο προσαρμοσμένη στίς έπιταγές του φιλελευθερισμού. Άλλά ούτε κι αúτό γλίτωσε τούς Γάλλους σοσιαλιστές από τήν έκλογική ήττα και τό μέλλον έπιφυλάσσει τήν ίδια τύχη και στό δικό μας ΠΑΣΟΚ. Ή διαφορά είναι άπλως ότι στή Βόρεια Εύρώπη ή σοσιαλδημοκρατία, άπομακρυσμένη από τήν έξουσία, μπόρεσε κάπως νά περισώσει τόν πυρήνα τών ιδεολογικοπολιτικών της καταβολών, σέ αντίθεση μέ τά «συγγενή» κόμματα του Νότου πού, άσκώντας από θέσεις έξουσίας μία πολιτική αντίθετη μέ τίς καταβολές αúτές, κατέστησαν τόν έαυτο τους πολιτικά και ιδεολογικά άφερέγγυο, τή δέ ιδεολογία τους διάτρητη.

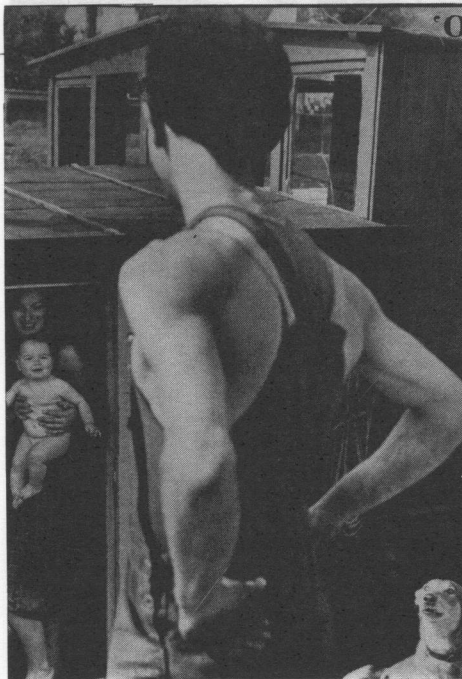
Ότως ή άλλως, ή επικράτηση τής άστικής ιδεολογίας είναι πιά όλοκληρωτική, στό δέ κεντρικό πολιτικό επίπεδο έχουν εκλείψει και οι παραμικρές ένστάσεις. Ή μέν σοσιαλδημοκρατία έχει μείνει πιά, άνομολόγητα ίσως, έμφανέστατα όμως για όλους, χωρίς πολιτική στό επίπεδο αúτό, ό δέ νεοφιλελευθερισμός διαμορφώνει πλέον θεσμούς και καταστάσεις κομμένες και ραμμένες στα μέτρα του, καταστάσεις δηλαδή πού προδιαγράφουν τό μέλλον, σαρώνοντας ένα ένα τά στηρίγματα πού κάθε άριστερή πολιτική θά είχε ανάγκη. Δέν θά ήταν ύπερβολή αν λέγαμε ότι ό κεύνσιανισμός σέ όλες του τίς παραλλαγές έσπασε κυριολεκτικά τά μούτρα του, άφου ή σοσιαλδημοκρατία δέν ήταν σέ θέση νά άποκρούσει εν τή γενέσει του τόν άνταγωνισμό πού έκδηλώθηκε σέ ένα επίπεδο πού αντίστρατευόταν τόν ίδιο τόν πυρήνα τής πολιτικής τής ή, έστω, τής πολιτικής της διαφοροποίησης ως πρόσ τήν άμιγώς άστική πολιτική. Και δέν ήταν σέ θέση νά τό πράξει γιατί κάτι τέτοιο δέν έμπεριεχόταν στήν ιδεολογία της. Ή δέ κρίση τής Άριστεράς, όχι αúτη για τήν όποία μιλούσαμε παλιότερα, αλλά εκείνη πού σήμερα περιγράφεται πιο εύγλωττα μέσα από τήν όλοκληρωτική επικράτηση μιås άμιγούς άστικής ιδεολογίας (και έδω όλοκληρωτική σημαίνει και οικουμενική αλλά και γενική, μέ τήν έννοια ότι δέν περιορίζεται στον τομέα τής οικονομίας, αλλά επεκτείνεται σέ όλους τούς τομείς τών κοινωνικών συμπεριφορών τίς όποιες εξατομικεύει, κατακερματίζει αλλά και κατευθύνει στή βάση τών δικών της αξιών), ή ήγεμονία λοιπόν αúτη καταγράφεται ιστορικά ως άποτέλεσμα τής σοσιαλδημοκρατικής άποτυχίας. Αúτό δέν λέγεται για νά άποσιωπηθεί ή κρίση τής κομμουνιστικής Άριστεράς. Άπλως οι κομμουνιστές και οι άλλες άριστερές δυνάμεις επιβίωσαν όλα αúτά τά χρόνια κάτω από τήν όμπρέλα τής σοσιαλδημοκρατίας, ή όποία ήταν και εκείνη πού έδινε τόν τόνο στίς έξελιξεις.

ΚΑΙ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ;

«Αν αυτή είναι σέ γενικές γραμμές ή πορεία των τελευταίων χρόνων, υπάρχουν κάποια συμπεράσματα που θα ήταν χρήσιμα για τό μέλλον; Κατ' αρχήν δέν θά ήταν άνευ νοήματος νά επαναλάβουμε έδω όρισμένες διαπιστώσεις που θεωρούνται ήδη κατεκτημένες (χωρίς όμως και τά αντίστοιχα πολιτικά συμπεράσματα νά εξάγονται ως τήν έσχατη συνέπειά τους).

Η σχετικότητα των οικονομικών μεγεθών και γενικότερα της ίδιας της έννοιας της οικονομικής ανάπτυξης καθιστά τήν έννοια αυτή χωρίς ουσιαστικό νόημα. Πολύ περισσότερο έχει νόημα νά μιλάει κανείς για οικονομική ύπεροχή, ύπεροχή δηλαδή ή όποια εκδηλώνεται σέ κάποιο από τά σημεία του κύκλου της παραγωγικής διαδικασίας που χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό. Η ύπεροχή αυτή μπορεί πολύ γρήγορα νά καταστήσει μίαν «άνεπτυγμένη» οικονομία ύπανάπτυκτη, χωρίς τά απόλυτα μεγέθη της τελευταίας νά έχουν έξαρσης μειωθεί, ώστε νά δικαιολογείται κάτι τέτοιο, μπορεί νά επιφέρει οικονομικές κρίσεις ακόμα και καταστροφές, και συνεπώς νά αποτελέσει τόν κινητήριο μοχλό για σημαντικές ιστορικές ανακατατάξεις. Από τήν άλλη πλευρά, οι δυνάμεις του σοσιαλισμού δέν έχουν κανένα όπλο στο πεδίο που όρίζει ή οικονομική ύπεροχή, αντίθετα αυτό είναι τό πεδίο στο όποιο θέλουν νά παρέμβουν, τό όποιο επιδιώκουν νά ύποτάξουν. Οφείλουν, συνεπώς, νά τό άρνηθούν έμπράκτως και ή έμπρακτη αυτή άρνηση δέν θά είναι άποτελεσματική αν είναι μεμονωμένη, αν δηλαδή δέν άφορά ταυτόχρονα έναν ίκανό αριθμό οικονομικά προηγμένων κρατών. Άλλ' έπ' αυτού θά επανέλθουμε.

Μιά δεύτερη διαπίστωση είναι ότι ή άποτυχία της σοσιαλδημοκρατικής προσπάθειας νά άναιρεθούν μέσω του κράτους όρισμένες από τις συνέπειες της φιλελεύθερης οικονομίας φέρνει, λογικά, στο προσκήνιο τις δυνάμεις εκείνες της Άριστερας που μιλούν για τήν άνατροπή του καπιταλισμού, φέρνει δηλαδή στο προσκήνιο τους κομμουνιστές. Αυτή ή λογική σκέψη και όχι ιστορική διαπίστωση ήχει γελοία σήμερα, σέ μιά περίοδο που ή Άριστερά έχει παραδώσει σχεδόν όλα τά μέτωπα στους αντιπάλους της. Όμως, τουλάχιστον στο επίπεδο των ένδοο-αριστερών διεργασιών (και έπεξεργασιών), μπορεί νά περιμένει κανείς ότι —όχι χωρίς συγκρούσεις και διασπάσεις— θά ύπάρξει ένας προβληματισμός κατά πόσον, ύστερα από τήν ιστορική άποτυχία της, ή λογική της άμυνας θά πρέπει νά δώσει τή θέση της στη λογική της επίθεσης. Στο σημείο όμως αυτό και ή ίδια ή κομμουνιστική Άριστερά μέ τά άπειρα έρωτηματικά

που της κληροδότησε ή έμπειρία του σοβιετικού μοντέλου είναι περισσότερο άπροετοιμάστη παρά ποτέ. Παρατηρείται έτσι τό φαινόμενο, όλοένα και λιγότεροι άριστεροί νά συγκατανεύουν σήμερα στο ζήτημα της κατάργησης της άτομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, άκριβώς γιατί δέν είναι σύμφωνοι, άλλ' ούτε και σίγουροι, για τό τί θά αντικαταστήσει τήν άτομική ιδιοκτησία.

Κάποτε όμως θά πρέπει νά έπιχειρήσουμε νά ξανασυζητήσουμε αυτά τά ζητήματα και νά ξανατσακωθούμε για αυτά, γιατί δέν μπορεί νά νοηθεί ή ύπαρξη μιάς Άριστερας που δέν τά θέτει. Άς προσπαθήσουμε λοιπόν νά τά θέσουμε μέ διαφορετικό τρόπο και σ' αυτό, νομίζω, μάς βοηθάει ή διαδρομή που έπιχειρήσαμε προηγουμένως: ή πάλη της Άριστερας (σέ όλες της τις πολιτικές εκδοχές) ήταν και είναι ή πάλη της κοινωνίας (ή ενός τμήματός της) νά έλέγξει τήν οικονομία, νά επιβληθεί σ' αυτήν. Η προσπάθεια αυτή δέν μπορεί νά περάσει παρά μόνο και μέσα από τό κράτος, τήν κατάκτηση της έξουσίας δηλαδή, κι αυτό γιατί δέν μπορεί νά νοηθεί άλλο έργαλειό έπιβολής πάνω στις άνεξέλεγκτες διαδικασίες της οικονομίας εκτός από τό (δημοκρατικό) κράτος. Η σοσιαλδημοκρατική άποτυχία νά ύπάρξει ίσορροπία άνάμεσα σέ μιά καπιταλιστική οικονομία και σέ ένα κράτος που δέν έλέγχει τόσο τήν ίδια, όσο προσπαθεί νά άναιρέσει όρισμένες από τις κοινωνικά άνεπιθύμητες συνέπειές της, επανεπιβεβαιώνει ότι ή έπιβολή της κοινωνίας στην οικονομία συνεπάγεται τήν κατάργηση του καπιταλισμού. Η πάλη της μη σοσιαλδημοκρατικής Άριστερας λοιπόν συντείνει σέ έναν στόχο: στην ύπαγωγή της οικονομίας στην πολιτική και μέσω αυτής στην πολιτική κοινωνία. Σ' αυτό τό επίπεδο, τό πολιτικό, είναι δυνατό νά συ-

ναντηθεί μιά κοινωνία μέ τις —διχασμένες σήμερα— εκφάνσεις του έαυτού της, τή διαδικασία της παραγωγής από τή μιά και τήν ύπαρξη της ως άγορας από τή άλλη, σ' αυτό μόνο τό επίπεδο μπορεί, όχι βέβαια νά καταργήσει αλλά νά άντιμετωπίσει, νά συνδέσει, τις δύο αυτές διχασμένες στιγμές της ύπόστασής της και συνεπώς νά τις έλέγξει.

Γενικεύοντας ακόμα περισσότερο θά λέγαμε ότι για τήν Άριστερά τό ζητούμενο είναι ό «δημοκρατικός» τρόπος παραγωγής. Προς άποφυγήν έννοιολογικών παρεξηγήσεων, θά πρέπει έδω νά διευκρινιστεί ότι ή λέξη «δημοκρατικός» χρησιμοποιείται κατ' άντιδιαστολήν του «κεφαλαιοκρατικός», άκριβώς για νά ύποδείξει τήν αντικατάσταση της κυριαρχίας του κεφαλαίου από τήν κυριαρχία του δήμου, της κοινωνίας, στην παραγωγή. Ωστόσο, ή έννοια καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δέν είναι παρά τό θεωρητικό και ύπαρκτό βέβαια έπαγόμενο κάποιων ύπαρκτων και πρϋπαρχουσών σχέσεων παραγωγής, οι όποιες και τόν διαμορφώνουν. Ο «δημοκρατικός» τρόπος παραγωγής αντίθετα είναι για τήν ώρα μιά θεωρητική αντίθεση, μέ ζητούμενες ή και άγνωστες τις παραγωγικές σχέσεις που τόν συγκροτούν. Άλλά αυτό που φαινομενικά μοιάζει αντιφατικό, στην πραγματικότητα είναι άπολύτως συνεπές μέ τή βασική επιδίωξη της Άριστερας που είναι ή άντιστροφή της σχέσης βάσης — έποικοδομήματος, ή ύπαρξη έπομένως, για τήν περίπτωση στην όποια άναφερόμαστε, όχι παγιωμένων σχέσεων παραγωγής αλλά ό έπικαθορισμός τους από διαδικασίες που συντελούνται στο έποικοδόμημα. Και για νά μήν άεροβατούμε, ως συγκεκριμενοποιήσουμε σέ πίο ρεαλιστική βάση τό ζητούμενο. Μέ δεδομένες τις ύπάρχουσες σχέσεις μισθωτής έργασίας, και μέ δεδομένες ακόμα τις ύπάρχουσες κοινωνικές διαστρωμάτωσεις μέσα στα ίδια τά στρώματα των μισθωτών, μέ βάση δηλαδή τήν ύπαρκτή διάταξη και τόν ύπαρκτό καταμερισμό της μισθωτής έργασίας τόν όποιο έχει διαμορφώσει ή κεφαλαιοκρατία, είναι δυνατόν ή ίδια αυτή κοινωνία νά λειτουργήσει αν κοπεί τό «κεφάλι του ψαριού», αν δηλαδή οι μισθωτοί αποτινάξουν από πάνω τους τήν κυριαρχία του κεφαλαίου; Είναι δηλαδή σέ θέση και μέσω αυτού θεσμικού συστήματος νά αυτοκαθοριστούν ως κοινωνία, νά καθοριστούν μέσα από τήν πολιτική (ταξική) πάλη αλλά και τις άνάγκες του κοινωνικού συνόλου τόν άναγκαίο καταμερισμό της έργασίας που σέ κάθε χρονική περίοδο θά άντιστοιχεί στις δυνατότητες αλλά και τις άνάγκες της κοινωνίας, νοούμενης έδω ως άγορας, καθώς και στην ταξική σύγκρουση στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας;

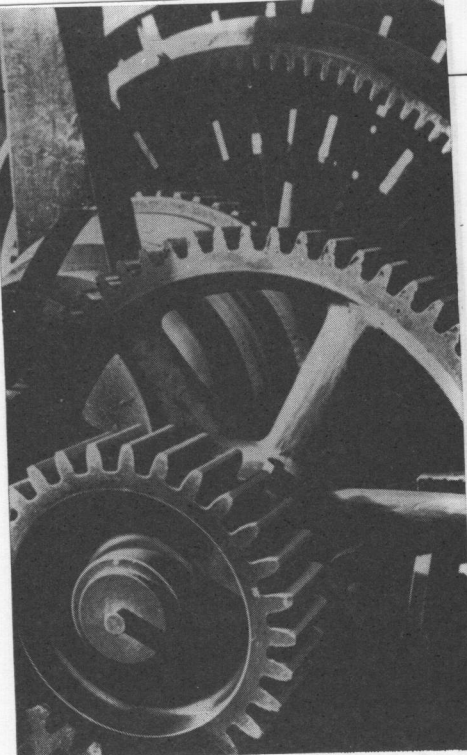
Η ύποκειμενική άνωριμότητα ως προς την απάντηση, ή έστω τή διερεύνηση, του έρωτήματος, δέν σημαίνει ότι αυτό δέν επιδέχεται θεωρητική, αλλά άκόμα και ιστορική, απάντηση ούτε ότι ή απάντηση είναι τόσο μακρινή για τίς σημερινές κοινωνίες, όσο μοιάζει στίς δύσκολες μέρες πού περνάμε.

Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι ή επίκράτηση συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων στίς περισσότερες άνεπτυγμένες χώρες κατά τήν τελευταία δεκαετία, έχει φέρει τόν άγώνα τής Άριστερας πολύ πίσω, σε βαθμό μάάλιστα άποθαρρυντικό. Η κυριαρχία αυτή διαμορφώνει ένα πλαίσιο θεσμών πού προκαταβολικά άκυρώνει κάθε ουσιαστική προσπάθεια παρέμβασης τής Άριστερας στό κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ή ένοποίηση τής ευρωπαϊκής άγορας πού άποφασίστηκε για το 1992.

Οί άστικές πολιτικές δυνάμεις, πού —σ' αυτή τήν ιστορική περίοδο— είναι άντικρατιστικές, άκριβώς γιατί θεωρούν πώς κάθε πολιτική, δηλαδή κοινωνική, έξουσία δυνάμει άντιστρατεύεται τήν έλευθερία δράσης του κεφαλαίου, επεδίωξαν και πέτυχαν μιάν ένοποίηση στά μέτρα τους. Μιάν οικονομική ένοποίηση, δηλαδή, στό επίπεδο τής άγορας μέ άνύπαρκτη ταυτόχρονα τήν ένοποιημένη πολιτική έξουσία πού θά μπορούσε νά έλέγξει αυτή τήν άγορά.

Στήν Ευρώπη αυτή κυριαρχούν οι νόμοι τής άγορας, οι ένουχισμένες έθνικές έξουσίες είναι πιά πολύ αδύναμα έργαλεία για νά τίς έλέγξουν. Πώς θά μπορούσε —για νά φέρουμε ένα παράδειγμα— νά σταθεί ένας περιοριστικός νόμος για τίς άπολύσεις στήν Ελλάδα, όταν άρκει νά άπελευθερώσει τίς άπολύσεις έστω και μιά συντηρητική κυβέρνηση άλλου κράτους για νά διαλυθεί κάθε ίσορροπία μέσα σ' αυτή τήν άγορά και νά επίκρατήσουν πάλι οι νόμοι του ζέφρενου άνταγωνισμού;

Άκόμα πιο άποθαρρυντικό —καθότι καθοριστικό— είναι τό γεγονός ότι οι άριστερές δυνάμεις (και σχεδόν οι κάθε άπόχρωση) στή Δυτική Ευρώπη δέν άσχολούνται πλέον μέ τά κρίσιμα ζητήματα πού τίθενται στό κεντρικό πολιτικό επίπεδο, κρίσιμα γιατί αυτά καθορίζουν τό μέλλον των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η σοσιαλδημοκρατία μετά τή χρεοκοπία του κενσινιανισμού ως «πρότασης ζωής» για τήν κοινωνία, έχει έγκαταλείψει τό κεντρικό πολιτικό επίπεδο, ρίχνοντας τό πολιτικό της βάρος, αλλά μέ μεταφυσικό πλέον τρόπο, στό ζητήματα ειρήνης και άφοπλισμού (μιά τέτοια άπογείωση στους ουρανούς διακρίνει και τό δικό μας ΠΑΣΟΚ, πού κατά τά άλλα, κατά τά εγκόσμια, επιδίδεται στή γνωστή «δεξιά στροφή»). Οί οικολόγοι θέτουν μέν τό ζήτημα των παραγωγικών δυνάμεων, άλ-

λά κι αυτοί μέ τρόπο άν όχι μεταφυσικό, ή μάλλον χριστιανικό, τουλάχιστον μή πολιτικό καθώς άρνούνται νά άγγίξουν τά αντίστοιχα ζητήματα των παραγωγικών σχέσεων. Άλλες πάλι ομάδες άσχολούνται μέ ζητήματα τοπικού επιπέδου και καθημερινότητας, άλλες, στήν άπόγνωση τους, δολοφονούν τόν Ζώρζ Μπές και τούς όμοιούς του σε άλλες χώρες, επιδιδόμενες στόν έπαναστατικό συμβολισμό. Και πολλές από αυτές τίς νέες επιδόσεις, θά ήταν άκρως συμπαθείς άν δέν συνοδεύονταν από μιά θεληματική σχεδόν άπουσία τής Άριστερας και των ιδεών της από τό κεντρικό πολιτικό επίπεδο, ίσως και κάτι παραπάνω: μιά βιωματική άποστροφή προς ό, τι σχετίζεται μέ τήν τήν πολιτική πού καθορίζει τά πράγματα.

ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΟΜΩΣ ΝΑ ΑΙΣΙΟΔΟΞΟΥΜΕ

Ίσως όμως δικαιούμαστε νά είμαστε λίγο πιο αισιόδοξοι από τόσο: παρ' ότι ή Άριστερά βρίσκεται σε πλήρη υποχώρηση, ή «άπελευθερωμένη» άστική κοινωνία παράγει εκείνες τίς αντίθεσεις πού θά έπανατροφοδοτήσουν τόν άγώνα της (όρα και τίς κινητοποιήσεις τής νεολαίας στή Γαλλία, Ίσπανία και άλλου, πού δέν παύουν νά άποτελούν μιά κοινωνική αντίσταση στήν προοπτική πού ύπαγορεύει στή νεολαία ό καπιταλισμός).

Άλλά και στό επίπεδο των ιδεών ύπάρχουν παραδείγματα πού δείχνουν ότι κάτω από τό μανδύα τής άστικής ήγεμονίας, τό σπέρμα των ιδεών τής Άριστερας όχι μόνο παραμένει ζων-

τανό, αλλά και έκδηλώνεται πολλές φορές, και μάάλιστα όχι μόνον από τούς άριστερούς αλλά μέσα από τό ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Στήν Ελλάδα, λ.χ., άσχολούμασταν καθημερινά πρό όλίγου μέ σκάνδαλα πού διαπράττουν υπεύθυνοι δημόσιων επιχειρήσεων ιδιοποιούμενοι πόρους πού ανήκουν στό δημόσιο, δηλαδή σε κανέναν και σε όλους ταυτόχρονα. Τό γεγονός θεωρήθηκε σκάνδαλο, ως λύση του όμως προβλήθηκε έντονα ή ιδιωτικοποίηση των επιχειρήσεων αυτών, ώστε, προφανώς, ή ιδιωτοποίηση νά γίνεται πλέον νόμιμα (άραγε, τί παραπάνω έκαναν οι κύριοι αυτοί των δημοσιων επιχειρήσεων από αυτό πού καθημερινά πράττουν οι μέτοχοι και διευθυντές των ιδιωτικών;). Η λύση πού προβλήθηκε δείχνει βέβαια τήν ήγεμονία τής άστικής ιδεολογίας πού μέ τό (πραγματικό) έπιχείρημα τής «υπεροχής» τό έπιχείρημα τής δύναμης δηλαδή, προσπαθεί νά επιβάλει τίς λύσεις της. Ταυτόχρονα, όμως, ό σκανδαλισμός τής κοινωνίας από τό γεγονός τής ιδιωτοποίησης δείχνει ότι υπάρχει μιά, ύποτυπώδης έστω και άκαλλιέργητη, κοινωνική συνείδηση πού είναι και τό βασικό ύλικό μέ τό όποίο οικοδομείται ή Άριστερά.

Ύπάρχουν λοιπόν μέσα στό άνυπέρβλητα σχεδόν έξωτερικά έμπόδια, παράλληλα, και οι «έξωτερικές» προϋποθέσεις για νά υπάρξει και νά άσκήσει πολιτική ή Άριστερά. Τό μεγαλύτερο ίσως έμπόδιο είναι σήμερα ό Ίδιος της ό έαυτός και οι δύο τάσεις πού έκδηλώνονται στους κόλπους της, μιά «άριστερή» πού άποστρέφεται τήν πολιτική και μιά δεύτερη πού παραδέρνει στό λαβύρινθο του πολιτικού «ρεαλισμού», έχοντας πιά χάσει όχι μόνο τόν προσανατολισμό αλλά και αυτή τήν ίδια τή σκοπιά από τήν όποία έκπορεύεται ή άριστερή πολιτική. Κυρίως ή δεύτερη. Γι' αυτό και σήμερα σε μιά εποχή ζυμώσεων αλλά και τεράστιων κομματικών και πολιτικοϊδεολογικών άνακατατάξεων στό πλαίσιο τής Άριστερας, σήμερα πού πολλά άκούγονται στήν Ελλάδα για υπέρβαση του ιστορικού σχίσματος αλλά και πού οι Ίταλοι κομμουνιστές προσπαθούν νά συζητήσουν ή και νά συμφωνήσουν μέ τούς Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες, ή διαφύλαξη τής σκοπιάς και —ως εκ τούτου— ή συζήτηση από αυτή τή σκοπιά επί των πραγματικών προβλημάτων, όσο άπαραίτητα είναι από τή μιά, άλλο τόσο δέν είναι διόλου αυτονόητα πράγματα, ούτε έχουν έκπληρωθεί ως προϋποθέσεις, από τήν άλλη. Κινδυνεύουμε, όμως, έτσι πιο πολύ νά υπερβούμε τούς έαυτούς μας και τήν άριστερή μας ιδιότητα (πρός άγνωστη κατεύθυνση), παρά νά «υπερβούμε» τά πραγματικά προβλήματα πού μάς έχουν καθηλώσει.

Δαμανός Παπαδημητρίου

'Απεργίες...

Δύσκολοι καιροί για πρίγκηπες στη Γαλλία

Η φαντασία στην εξουσία. Μαθητές του λυκείου και είκοσάχρονοι φοιτητές αναπτύσσουν όλη τη φαντασία που τους δίνει η νιότη τους σ' αυτή τους την πρώτη αναμέτρηση με την κυβέρνηση. Και η φαντασία τους αχαλίνωτη, γιατί ακριβώς είναι απείδευτοι στην πολιτική κονίστρα. Πολύ νέοι για να έχουν ζήσει το Μάη του '68 και τ' όσα ακολούθησαν, με μιά πολύ άχνη ανάμνηση της γιορτής που ακολούθησε την έκλογική νίκη των σοσιαλιστών του 1981, παιδιά της κυβέρνησης της Άριστερας και παιδιά της κρίσης, τό μόνο που διδάχτηκαν είναι τό να είναι πειθήνιοι και «έπιτυχημένοι». Αυτόι είναι οί καρποί της τακτικής των άριστερών κομμάτων, αυτό έμαθαν τ'α παιδιά. Καί άπογοιτεύτηκαν. Καί άπαρηθήκαν όχι βέβαια τήν ούσία, αλλά τό έπιφαινόμενο — τήν πολιτική γενικά, τούς πολιτικούς καί τ'α κόμματα. Καί τ'ς παρατάξεις, πού τρέχαν καί δέν φτάναν για να διορθώσουν τό κακό. Καί τούς γονείς τους, πού παρακολουθούσαν με δέος τ'ς έξελίξεις, χωρίς να καταλαβαίνουν τί γίνεται καί άπλώς προσπαθούσαν να προστατέψουν τ'α σπλάχνα τους κάνοντας άναφορές σ'τα προσωπικά τους βιώματα...

1. ...ΑΛΛΑ ΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ ΕΠΗΜΕΝΟΥΝ...

Άς δοϋμε, λοιπόν, τήν άλλη όψη τού νομίσματος. Οί εργατικές κινητοποιή-

* Για τή σύνταξη αυτού τού άρθρου, πολύτιμη όπηρε ή βοήθεια καί συνεργασία τού Ντανιέλ Μπονσέρ, άνώτατου στελέχους τής CGT, με πολύχρονη συνδικαλιστική πείρα καί κυρίως με άνεξάντλητη διαθεσιμότητα. Έντούτοις, οί άπόψεις καί οί εκτιμήσεις πού παρατίθενται παραμένουν έντελώς προσωπικές καί τυχόν λάθη ή παραλείψεις δέν βαρύνουν παρά μόνο τό συντάκτη.

Όπως τό ύποσχεθήκαμε στό προηγούμενο τεϋχος, θά επιδιώξουμε έδώ να παρουσιάσουμε τί ακολούθησε τ'α φοιτητικά γεγονότα τού Νοεμβρη καί τού Δεκεμβρη στη Γαλλία καί τ'ς επίσης έντυπωσιακές κινητοποιήσεις τών εργαζομένων τού δημοσίου τομέα, καί κυρίως τών σιδηροδρομικών. Τό πράγμα έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί εκεί πού επικρατούσε νηνεμία καί πολιτικό βάλτωμα, «αιφνιδίως» τό πολιτικό σκηνικό αλλάζει καί, κυρίως, άναδεικνύεται ένα ρωμαλέο καί πολύτροπο κοινωνικό κίνημα πού άμφισβητεί τή νεοφιλελεύθερη συνταγή.

σεις πού συντάραξαν τή Γαλλία πάνω από ένα μήνα, μπορούν να θεωρηθούν ως άλυσιδωτές αντιδράσεις πού ακολούθησαν τή σχάση τού πυρήνα τής επικρατούσας νηνεμίας. Δημοσιογράφοι τού κρατικού πρακτορείου ειδήσεων, υπάλληλοι τής ηλεκτρικής εταιρείας καί τών ταχυδρομείων, ναυτικοί, δάσκαλοι, αστυνομικοί καί, κυρίως, σιδηροδρομικοί, μπήκαν στόν ξέφρενο χορό τών διεκδικήσεων με τρόπο δυναμικό, άν καί τ'α αίτήματά τους αυτά περιέμεναν τή λύση τους έδώ καί χρόνια...

Άσφαλώς δέν είναι τυχαίο ότι ό δημόσιος τομέας πρώτος παίρνει τή σκυτάλη καί αρχίζει τόν «ταξικό» άγώνα: επί σοσιαλιστών, οί υπάλληλοι τών δημοσίων επιχειρήσεων αισθάνονταν ύποτιμημένοι ακούγοντας τήν κυβέρνηση να πλέκει τό εγκώμιο τής άποδοτικότητας καί τού όρθολογισμού τού ιδιωτικού τομέα, ενώ —έξαιτίας τής αντιπληθωριστικής

πολιτικής— τ'α εισοδήματά τους έμειναν στάσιμα από τό 1985, δηλαδή ή άγοραστική τους δύναμη μειωνόταν (μείωση τού φόρου σ'τα ύψηλά κλιμακία, κατάργηση τού φόρου τών μεγάλων περιουσιών, σημαντικά δάνεια στους άγρότες). 4,5 έκατομμύρια υπάλληλοι καί 2,2 έκατομμύρια συνταξιούχοι τού δημοσίου τομέα αισθάνονται —με τό δίκιο τους— άδικημένοι. Τ'α συνδικάτα δραστηριοποιούνται καί όλος ό κόσμος, επί ποδός πολέμου, περιμένει να καταθεθεί ό προϋπολογισμός τού 1987 καί να άρχίσουν οί διαπραγματεύσεις για τή συλλογική σύμβαση εργασίας. Όμως, ή φοιτητική καί μαθητική έξέγερση, απ' τή μιά, καί ή ένταση τού κλίματος στους σιδηροδρομικούς απ' τήν άλλη, θά επιταχύνουν τ'α γεγονότα.

Άπ' όλες τ'ς κινητοποιήσεις πού σημειώθηκαν, ή σημαντικότερη, ως προς τή διάρκεια, τήν άποφασιστικότητα, τήν ένταση καί τήν δξύτητα, ήταν άναμφισβήτητα αυτή τών «σεμινό» (σιδηροδρομικών), κλάδου με μεγάλη συνδικαλιστική ιστορία καί ύψηλό ποσοστό (συνδικαλιστικής) συμμετοχής τών 250.000 εργαζομένων πού άπασχολεί. Άλλά ως πάροουμε τ'α πράγματα από τήν αρχή:

Μέσα Αδγούστου, ό Γάλλος ύπουργός Συγκοινωνιών Ντουφιάνκ άνακοινώνει τήν πρόθεσή του να τροποποιήσει τόν κανονισμό τού προσωπικού τής εταιρείας σιδηροδρόμων γιατί «δέν βρισκόμαστε πιά στην εποχή τών άτμομηχανών με κάρβουνο καί διάφορα επιδόματα καπνού καί σκόνης δέν έχουν νόημα». Άμεση ήταν ή αντίδραση τών συνδικάτων καί κυρίως τής CGT πού είναι ή μαζικότερη δύναμη (47%) στους σιδηροδρομικούς: όχι στην κατάργηση τών επιδομάτων γιατί μπορεί να μην πάσουμε πιά από τόν καπνό καί τή σκόνη αλλά πάσουμε από τήν έντατικοποίηση καί τήν αυτοματοποίηση τής εργασίας. Η γενική γραμμή είναι: εκφράστε τή δυ-

σαρέσκειά σας άμέσως μετά τις διακοπές, μήν περιμένετε τό νέο κανονισμό καί τή συλλογική σύμβαση. Στίς 21 'Οκτωβρίου όργανώνεται προειδοποιητική άπεργία πού σημειώνει έπιτυχία.

Στό μεταξύ, ό ρυθμός τών γεγονότων έπιταχύνεται: ή διεύθυνση τής έπιχείρησης άποφασίζει τήν κατάργηση ένός έπιδόματος 300 φράγκων (6.000 δρχ. περίπου) πού παίρνουν όσοι ύπάλληλοι άσχολούνται μέ τις κρατήσεις θέσεων καί τών όποιων ό μέσος μισθός δέν ύπερβαίνει τά 5.000 φράγκα (έλάχιστα πάνω από τό κατώτατο όριο τών μισθών στή Γαλλία). 'Η άπεργία αυτών τών ύπαλλήλων ξεσπάει άμέσως, αλλά, παρά τό ότι διαρκεί δύο περίπου μήνες, περνάει σχεδόν άπαρατήρητη γιατί ή κοινή γνώμη έχει στραφεί σέ ένα άλλο γεγονός πού συμβαίνει παράλληλα: στους μαθητές καί τούς φοιτητές πού κατεβαίνουν μαζικά στους δρόμους...

'Ακολουθεί ή κυβερνητική άπόφαση νά περιοριστούν οι αύξήσεις τών μισθών στόν δημόσιο τομέα σε 2% γιά τό 1987. Τά συνδικάτα τό ξέρουν, προετοιμάζουν τόν κόσμο: οι διαπραγματεύσεις θά γίνουν στίς άρχές 'Ιανουαρίου καί οι εργαζόμενοι θά είναι άνυποχώρητοι. 'Όμως, άλλαι μέν βουλαί συνδικάτων, άλλαι δέ εργαζόμενοι κελεύουσι: στό σταθμό του Βορρά (Gare du Nord) στό Παρίσι, φτιάχνεται μία έπιτροπή μηχανοδηγών πού κυκλοφορεί ένα κείμενο μέ τό όποιο καλεϊ σέ άπεργία. 'Απάντηση άμεση καί θετική. Παρόμοιες έπιτροπές αρχίζουν νά δημιουργούνται καί στους άλλους παρισινούς σταθμούς, καθώς καί στίς μεγάλες γαλλικές πόλεις. Σέ λίγες μέρες ή κυκλοφορία τών τρένων θά παραλύσει σέ όλη τή Γαλλία. Οι αυτόνομες έπιτροπές εκλέγουν κεντρική συντονιστική έπιτροπή, ένω τά συνδικάτα προσπαθούν νά ...πρόλάβουν τό τρένο. 'Η βάση όμως αντίδρα, έπιμένει στόν αυτόνομο χαρακτήρα τής κινητοποίησης, άρνούμενη τήν ταμπέλα όποιουδήποτε συνδικάτου, άκόμα καί του πιο αντιπροσωπευτικού. Βέβαια, τά δύο μεγαλύτερα συνδικάτα (CGT 47% καί CFDT 27%) συμμετέχουν ενεργά, κινητοποιούνται καί κινητοποιούν, εκκρίνουν καί έπαυξάνουν. Καί τό σπουδαίο είναι ότι τά αίτήματα δέν έχουν καμιά σχέση μέ τή μισθοδοσία, δέν είναι «οικονομίστικα»: καλύτερευση τών συνθηκών δουλειάς, μείωση του ώραρίου καί τών ύπερωριών, προαγωγές μέ βάση τό χρόνο προϋπηρεσίας καί όχι μέ άμφίβολα άξιοκρατικά κριτήρια πού θέλει νά επιβάλλει ή διοίκηση. Διοίκηση πού, από τή μεριά της, έχοντας εξαντλήσει όλα τά φτωχά της έπιχειρήματα του είδους «άρχιστε τή δουλειά γιά νά δεχτούμε διαπραγματεύσεις» καί εύρισκόμενη πρό άδιεξόδου, ζητάει εύγε-

νικά από τά MAT νά παρέμβουν διακριτικά ώστε «νά σταματήσει ή ταιλαιωρία του έπιβατικού κοινού». Καί τά MAT βέβαια δέν χάνουν τήν εύκαιρία νά διορθώσουν τήν εικόνα τής —πλήν όρισμένων εξάρσεων μέ τραγικά, δυστυχώς, άποτελέσματα— άμεμπτης διαγωγής πού είχαν έπιδείξει μερικές μέρες πριν άπέναντι στους φοιτητές: μέ κλόμπς καί δακρυγόνα εκκενώνουν τούς σταθμούς πού έχουν καταλάβει οι άπεργοί.

Οι εικόνες αυτές θά συνεχιστούν πάνω από μία εβδομάδα. Τό σιδηροδρομικό δίκτυο θά παραλύσει έντελώς, οι άπεργοί θά θέσουν εκτός λειτουργίας μηχανές, όχήματα καί γραμμές, ώστε νά έμποδίσουν τούς έλάχιστους μή άπεργούς νά κινήσουν τις άμαξοστοιχίες, τά συνδικάτα, εκόντα-άκοντα, θά επικροτούν αυτές τις ενέργειες, ένω όλη σχεδόν ή δύναμη τών MAT τής Γαλλίας θά μαζευτεί στό Παρίσι, όπου οι διαδηλώσεις άλληλοδιαδέχονται ή μία τήν άλλη σέ καθημερινή βάση. Στό μεταξύ, οι όδηγοί τών άστικων συγκοινωνιών (λεωφορειών καί μετρό) ...συγκινούνται από τό παράδειγμα τών μηχανοδηγών καί μπαίνουν κι αυτοί στό χορό. 'Η κυβέρνηση μοιάζει —επιτέλους— νά ζυπνάει καί διατάζει γενική ύποχώρηση σέ όλα τά σημεία, πλην τών μισθολογικών αιτημάτων: ό άγώνας έναντίον του πληθωρισμού τυγχάνει ιερός καί ύπέρ πάντων, καί ή παραμικρή ύποχώρηση σ' αυτόν τόν τομέα θά ήταν, ως εκ τούτου, μοιραία...

'Η άπεργία στο μεταξύ ρίζωσε καί φούντωσε. 'Η CGT άπ' τή μεριά της, προκειμένου νά τή θέσει ύπό τόν έλεγχο της αλλά καί νά τήν ισχυροποιήσει περαιτέρω, προτείνει γενίκευση καί σέ άλλες δημόσιες έπιχειρήσεις. Μετά τις άστικές συγκοινωνίες έχουν σειρά τά κέντρα διαλογής τών ταχυδρομείων καί ή ηλεκτρική εταιρεία. Χρονιάρες μέρες, ό κόσμος μένει χωρίς χριστουγεννιάτικες κάρτες, χωρίς φώς καί, τό χειρότερο, άποκλεισμένος στά χιόνια γιατί, νά μήν τό ξεχνάμε, είναι ή περίοδος τών χειμερινών διακοπών: όσοι πρόλαβαν νά φύγουν δέν βρίσκουν τρένο νά γυρίσουν πίσω καί όσοι δέν μπόρεσαν νά πάνε διακοπές τρίζουν τά δόντια τους από όργη. 'Η άπεργία κινδυνεύει νά γίνει αντιλαϊκή — τά συνδικάτα τό ξέρουν, γι' αυτό καί περιμένουν ήσυχα νά περάσουν οι γιορτές καί νά μπει, μέ τό καλό, ό Γενάρης... Στο μεταξύ, οι άπεργοί αρχίζουν νά κουράζονται καί ή CGT προτείνει νά λειτουργήσουν τά τρένα —μέ έπιγραφές «έγκεκριμένο από τούς άπεργούς»— προκειμένου νά εξυπηρετηθούν οι εκδρομείς. Καί μόνον αυτοί. 'Η πρόταση αυτή δέν προφταίνει νά γίνει πραγματικότητα, οι γενικές συλλεξεις τών άπεργών, στόν ένα σταθμό μετά τόν άλλο, άποφασίζουν

τή λήξη τής άπεργίας...

Σέ αντίθεση μέ τις φοιτητικές κινητοποιήσεις πού κατέληξαν σέ θρίαμβο, οι άπεργίες τών εργαζομένων έληξαν κάπως άμήχανα: σίγουρα όχι μέ περιφανή νίκη, αλλά καί χωρίς συντριβή. Τό ώράριο εργασίας μειώθηκε, ό κανονισμός του προσωπικού άποσύρθηκε προς τό παρόν, οι συνθήκες εργασίας θά άποτελέσουν τό αντικείμενο διμερών συσκέψεων, μέχρι καί ή αύξηση τών μισθών θά μπορέσει νά ύπερβεί τά προκαθορισμένα επίπεδα, άρκεί βέβαια νά άνέβει ανάλογα καί ή παραγωγικότητα. 'Η άπεργία έληξε έπίσημα, μέ τήν παρέμβαση τών συνδικάτων, πριν αρχίσει νά φυλλορροεί καί νά εκφυλίζεται. «Πρέπει νά προστατέψουμε τις δυνάμεις μας γιατί οι καιροί πού έρχονται θά είναι χαλεποί καί δέν άποκλείεται νά ληφθούν μέτρα τιμωρίας έναντίον τών άπεργών». 'Όπερ καί έγένετο: δύο εβδομάδες μετά τή λήξη τής άπεργίας, στή Βρετάνη άπεργούν ξανά οι σιδηροδρομικοί, καθώς μερικοί συνάδελφοί τους άπειλούνται μέ άπόλυση...

Σύμφωνα μέ τό πρότυπο τών φοιτητικών κινητοποιήσεων, άπ' τήν άλλη μεριά, ή άπεργία τών σιδηροδρομικών «κατέπληξε κόσμο»: άπρόβλεπτη καί αυθόρμητη, έτράφη άπ' τήν πηγαία άγανάκτηση καί από τήν αντίδραση στην άπραξία, φούντωσε χάρη στο γενικό κλίμα δυσφορίας τών εργαζομένων μετά από τήν άνοδο τής Δεξιάς στην κυβέρνηση, άναπτύχθηκε άγνωστάς τά συνδικάτα, θέτοντας δηλαδή σέ άμφισβήτηση τήν αντιπροσωπευτικότητά τους, καί απέδειξε τό τραγικό λάθος εκείνων τών συνδικαλιστικών ήγετών πού θεωρούν τήν άπεργία «άρχαϊκό καί ξεπερασμένο μέσο αντίδρασης τών εργαζομένων» (δηλώσεις του γενικού γραμματέα τής CFDT 'Εντμόν Μαίρ τόν περασμένο Σεπτέμβριο). 'Αν οι φοιτητές ήταν τό φιτίλι, οι «σεμινό» λειτουργησαν ως προσάναμμα καί ταράζοντας τά λιμνάζοντα ύδατα τής γαλλικής κοινωνίας άναστάτωσαν τήν πολιτική ζωή του τόπου.

2. ...ΚΑΙ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΜΠΑΙΝΕΙ ΣΤΟ ΛΟΥΚΙ

'Απέναντι στίς εξεγέρσεις, ή γαλλική κυβέρνηση επέδειξε σπάνια συνέπεια καί διακριτικότητα: όπως ακριβώς μέ τούς φοιτητές, έτσι καί μέ τούς σιδηροδρομικούς εκανε πώς δέν βλέπει. Μέ τούς φοιτητές χρειάστηκε νά περάσουν δύο εβδομάδες «άδιαλλαξίας» πριν δοθεί τό σήμα γιά έσπευσμένη ύποχώρηση, όταν ήδη ή όργη είχε αρχίσει νά εκδηλώνεται έντονα καί οι «μή πολιτικοποιημένοι» φοιτητές καί μαθητές ζητούσαν τήν παραίτηση του πρωθυπουργού Σιράκ καί

του ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν Πασκουά. Μὲ τούς σιδηροδρομικούς, ἡ κυβέρνηση ἔκανε δώδεκα ὁλόκληρες μέρες νὰ πάρει θέση, ὅταν ὁ κόσμος περίμενε μέρες στήν οὐρά μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βρεῖ κάποιο τρένο (ἢ λεωφορεῖο, γιατί ἡ ἀδηφάγος ἰδιωτική πρωτοβουλία ἔκανε ἑκατοντάδες ἰδιοκτῆτες λεωφορεῖων νὰ σπεύσουν πρὸς τούς σιδηροδρομικούς σταθμούς μὲ τὴ φιλότιμη συμπεριφορά Ἑλλήνων ταξιτζήδων...). Ἀποτέλεσμα: οἱ σιδηροδρομικοί, πού μέχρι τότε αἰσθάνονταν ἀδικημένοι, ἔνωσαν ὅτι τούς ἐμπαίζουν.

Πρόκειται γιὰ ἄγνοια, γιὰ ἀνικανότητα, γιὰ ὑποτίμηση τῆς κατάστασης ἢ γιὰ μέγιστη πολιτική γκάφα; Ἴσως ὅλα μαζί. Ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Ζάκ Σιράκ βρίσκεται στή δύσκολη θέση νὰ πρέπει νὰ ἐπιδεικνύει σθένος, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξη τῆς ἄκρας Δεξιᾶς, πιεζόμενος ἐξ ἄλλου πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἀπ' τούς «σκληρούς» τῆς κυβέρνησής του (ὄρα Πασκουά)· ἄρα δὲν διαπραγματεύεται. Παράλληλα πρέπει νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξη τῶν κεντρῶων καὶ μετριοπαθῶν τμημάτων τοῦ συνασπισμοῦ του (Μεσενιερί), ἄρα διαπραγματεύεται. Καὶ ὑποχωρεῖ ὅταν τὸ κοινωνικό κόστος τῆς ἀδιαλλαξίας γίνεται ὑπέρμετρο. Ἡ κατάσταση θυμίζει τραγικά τὸ ἔργο τοῦ Πιραντέλο Ὁ Ἀρλεκίνος, ὑπῆρτης δύο ἀφεντικῶν. Καί, πρὸς τὸ παρόν, βγάζει γέλιο, παρά τὴν τραγικότητα τῆς κατάστασης.

Ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀντίδραση τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στοῦ κύμα τῶν ἀπεργιακῶν κινητοποιήσεων ἦταν ἡ προσπάθεια νὰ δυσφημήσει τούς ἀπεργούς, τούς ὁποίους παρουσίασε στήν κοινὴ γνώμη σάν «καλὰ ἀμειβόμενους» καὶ «προνομιούχους». Ὁργάνωσε μάλιστα καὶ μιὰ ἀντιδιαδήλωση «ἀγανακτισμένων πολιτῶν», πού συγκέντρωσε μερικές χιλιάδες άτομα, στὸ Παρίσι. Ὁμως, δὲν ἔπεισε. Δὲν ἔπεισε ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ Δημοσίου εἶναι «πλούσιοι», ὅταν οἱ στατιστικές δείχνουν ὅτι στὸν ἰδιωτικὸ τομέα οἱ μισθοὶ εἶναι αἰσθητὰ ὑψηλότεροι. Δὲν ἔπεισε ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τοῦ Δημοσίου εἶναι προνομιούχοι, μόνο ἐπειδὴ εἶναι ἀπαλλαγμένοι —καὶ πάλι, ὄχι ὅλοι τούς— ἀπὸ τὸ ἄγχος νὰ βρεθοῦν κάποια μέρα ἀνεργοί. Δὲν ἔπεισε ὅτι οἱ διακοπὲς στήν παροχὴ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ὀφείλονταν στήν ἀπεργία καὶ ὄχι σὲ μιὰ ἐπιλογή τῆς διοίκησης τῆς εταιρείας νὰ προασπιστεῖ τὰ συμφέροντα ὀρισμένων πελατῶν τῆς, ἐπιλεκτικά, ἀδιαφορώντας γιὰ τούς ἄλλους, γιατί ποτὲ ἄλλοτε ἀπεργία δὲν εἶχε ὡς συνέπεια τέτοιες διακοπὲς ρεύματος. Δὲν ἔπεισε ὅτι οἱ ἀκριβοντιμένοι διαδηλωτὲς τῆς 12ης Ἰανουαρίου καὶ μὲ θερμοκρασία -15° C, πού φωνάζανε «Κομμούνια στή δουλειά» καὶ «Κραζουκί στή Βαρσοβία» (ὁ

Κραζουκί εἶναι ὁ γενικός γραμματέας τῆς CGT), χρησιμοποίησαν τὸ μετρὸ γιὰ νὰ πᾶνε ἀπὸ τὰ πλούσια προάστια τούς στὸ κέντρο τοῦ Παρισιοῦ καὶ ὅτι ἦταν αὐτοὶ πού ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν ἔλπιση συγκοινωνιακῶν μέσων. Δὲν ἔπεισε τούς ἐργαζόμενους, πού ἀκοῦν ἐδῶ καὶ ἕνα χρόνο ὅτι ὁ πληθωρισμὸς μειώνεται ἀσταμάτητα καὶ ὅτι ἡ οικονομικὴ κατάσταση βελτιώνεται σταθερά, πὼς πρέπει αὐτοὶ νὰ ἐπωμιστοῦν καὶ ἄλλα βάρη. Δὲν ἔπεισε, τέλος, ὅτι ἡ ἀξιοκρατία καὶ ἡ ἀύξηση τῆς παραγωγικότητας πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τὴ γραμμὴ πλεύσης τῆς πολιτικῆς στὸν δημόσιο τομέα, γιατί ἐκεῖ ἡ παραγωγικότητα δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ οὔτε μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑποθέσεων πού διεκπεραιώνονται οὔτε μὲ τὴν ποσότητα τῶν καταναλισκόμενων κιλοβατῶρων οὔτε, δυστυχῶς, μὲ τὴν αὔξηση τῶν συλλήψεων καὶ τῶν κλήσεων ἐκ μέρους τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων. Παρὰ τὴν προσπάθεια τῆς κυβέρνησης, ἡ δημοτικότητά τῆς στὶς τελευταῖες δημοσκοπήσεις ὑπέστη σοβαρὴ κάμψη καὶ πρώτη πρώτη ἡ δημοτικότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ, πού θέλησε νὰ ἐμφανιστεῖ ὡς ὁ «κύριος Θάτσερ». Σὲ τέτοιο βαθμὸ, μάλιστα, πού ἀκουστικὴ ἀπὸ στελέχη τῆς κυβέρνησης γιὰ τὸν πρωθυπουργὸ ἡ ἴδια σκληρὴ φράση πού εἶχε χρησιμοποιήσει παλιότερα ὁ στρατηγὸς Ντέ Γκῶλ γιὰ τὸν Ζισκάρ ντ' Ἐστέν: «Τὸ πρόβλημά του εἶναι ὁ λαός».

Ἀσφαλῶς, μιὰ ἀπὸ τίς συνέπειες τῶν ἐργατικῶν κινητοποιήσεων ἦταν τὸ νὰ μειωθοῦν οἱ ἐλπίδες τοῦ Ζάκ Σιράκ νὰ ἐκλεγεί Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας στὶς ἐκλογές τοῦ 1988. Στὸ σημεῖο αὐτὸ συνέβαλε καὶ ἡ στάση τοῦ σημερινοῦ Προέδρου Φρανσουά Μιτεράν, ὁ ὁποῖος δὲν ἔκρυψε τὴν ἱκανοποίησή του ὅταν ἀποσύρθηκε τὸ νομοσχέδιο τοῦ Ντεβακέ, δέχτηκε νὰ συνομιλήσει μὲ ἐπιτροπὴ τῶν ἀπεργῶν σιδηροδρομικῶν τὴν ἐποχὴ πού ἡ κυβέρνηση εἶχε διακόψει κάθε συνδιαλλαγὴ μαζί τους καὶ ἐπισκέφθηκε τὴν —ἀραβικῆς καταγωγῆς— οἰκογένεια τοῦ φοιτητῆ πού σκοτώθηκε στὶς 4 Δεκεμβρίου, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Μεγάλο Ραβίνο τοῦ Παρισιοῦ καὶ δηλώνοντας «αὐτὴ τὴ στιγμή ἐκφράζω ὁλόκληρο τὸ ἔθνος» (ἐνῶ, τὴν ἴδια στιγμή, ὁ ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν ἐπισκεπτόταν τούς ἀστυνομικούς πού τραυματίστηκαν στὰ ἐπεισόδια πού κόστισαν τὴ ζωὴ στοῦ νεαροῦ φοιτητῆ). Κατὰ τὰ ἄλλα, βέβαια, ὑποστήριξε καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἀντιπληθωριστικὴ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης, πού —αὐτονόητα;— περνᾷ ἀπὸ τὴν πίεση τῶν μισθῶν τῶν ἐργαζόμενων. Ἄλλα λόγια ν' ἀγαπιόμαστε — ἢ, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἕνας «ἀριστερός» Πρόεδρος καὶ ἕνας «δεξιός» πρωθυπουργὸς συγκυβερνοῦν, τί νόημα ἔχουν οἱ πολιτικὲς ἀντιθέσεις;

Ἡ φοιτητικὴ ἐξέγερση καὶ ἡ ἐργατικὴ πού ἀκολούθησε, ἔγιναν, τελικά, τὴν «κατάλληλη στιγμή»: λίγο καιρὸ πρὶν, ἡ κυβέρνηση ἰδιωτικοποιεῖ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ τρία κανάλια τῆς κρατικῆς τηλεόρασης καὶ μιὰ μεγάλη βιομηχανία (Saint Gobain) καὶ ἀνακοινῶνε τὴν ἰδιωτικοποίησή μιᾶς μεγάλης τράπεζας (Paribas): τὸ ἐκλογικὸ σύστημα γινόταν ἀπὸ ἀπλή, ἐνισχυμένη ἀναλογικὴ ἢ ἀστυνομοκρατία, ἰδίως μετὰ τίς τρομοκρατικὲς ἐκρήξεις βομβῶν τοῦ καλοκαιριοῦ, ἔφτανε στὸ ἀπόγειό της: ψηφίζοταν ἕνας νόμος πού ποινικοποιεῖ τὴ χρῆση ναρκωτικῶν καὶ προβλέπει φυλάκιση γιὰ τούς τοξικομανεῖς· ἀντικαθίσταντο οἱ ὑπεύθυνοι τῶν ραδιοτηλεοπτικῶν ἐκπομπῶν ἀπὸ ἀνθρώπους ἰδεολογικά προσκείμενους στήν πλειοψηφία· ἐκδηλώνονταν κρούσματα ἐμπρησμοῦ σὲ σπίτια ὅπου ἔμεναν ξένοι —κυρίως Ἀραβες καὶ Ἀφρικανοί— ἐνῶ τὰ ρατσιστικὰ ἐγκλήματα πλήθαιναν· ἀπελευθερώνονταν οἱ τιμὲς· οἱ ἀπολύσεις τῶν ἐργαζομένων ἐναποτίθεντο στὴ διάθεση τῶν ἐργοδοτῶν τούς· μειωνόταν τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλισης στὰ ἐξόδα ἰατροφαρμακευτικῆς περίθαλψης. Ἔτσι, μόλις παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία ἀντίδρασης στήν κυβερνητικὴ πολιτικὴ, ἡ συσπείρωση ἦταν ἄμεση καὶ συμπεριέλαβε τόσο τούς ἀπὸ συντεχνιακὰ κριτήρια κινούμενους —καὶ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους— ὅσο καὶ τούς ἐν γένει πολιτικοποιημένους καὶ ἀντιτιθέμενους στήν κυβέρνηση: μέλη καὶ ὀπαίδους πολιτικῶν κομμάτων καὶ ὀργανώσεων, ἀνεξάρτητους, περιθωριακούς (ὅπως τούς περίφημους «προβοκάτορες» τῶν φοιτητικῶν διαδηλώσεων, τῶν ὁποίων τὴ δράση ἔσπευσαν νὰ καταγγείλουν οἱ πάντες — καὶ ἰδίως ὅσοι παρακολούθησαν τὰ γεγονότα ἀπὸ διηγήσεις ἢ ἀπὸ τὴν τηλεόραση).

Τὸ πρόβλημα βέβαια παραμένει καὶ ἀναζητεῖ τὴ λύση του: πὼς αὐτὲς οἱ κινητοποιήσεις μποροῦν νὰ κλιμακωθοῦν, πὼς μποροῦν νὰ σφραγίσουν τὸ πολιτικὸ κλίμα μέχρι τίς ἐπερχόμενες προεδρικές ἐκλογές καὶ ποιά πολιτικὴ δύναμη θὰ καρπωθεῖ τίς ἐπιπτώσεις τούς. Τελικά, ἂν εἶναι περίπου βέβαιο ὅτι ἰδίως οἱ νέοι πού συμμετεῖχαν σ' αὐτὲς τίς κινητοποιήσεις, δὲν θὰ ψηφίσουν ὑπὲρ τῆς Δεξιᾶς, δὲν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι θὰ ψηφίσουν Ἀριστερά. Ἡ ἐμφάνιση ἀνανεωτικῆς τάσης στὸ Γαλλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα καὶ οἱ διεργασίες πού συντελοῦνται στοὺς κόλπους του, καὶ πού πρόσφατα ὀδήγησαν στήν παραίτηση δύο μελῶν τῆς Κεντρικῆς του Ἐπιτροπῆς, ἐγγράφονται σ' αὐτὴ τὴν ἀναζήτησή τῆς Ἀριστερᾶς: νὰ γίνεῖ ὑποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ ἐκφραστής τῶν μεγάλων κοινωνικῶν κινημάτων. Ἡ Ρόδος εὐρέθη...

Νίκος Προκόβας

Ἐκλογές στη Δυτική Γερμανία:

Ποῦ βρίσκεται ἡ Ἀριστερά;

τοῦ Θόδωρου Παρασκευόπουλου

T

ὁ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν στή Δυτική Γερμανία ἔδωσε ἀφορμή γιά τόσα σχόλια —καί τόσο διαφορετικά—, πού ἀναρωτιέται κανεῖς στό τέλος, ποῖός κέρδισε ἄραγε;

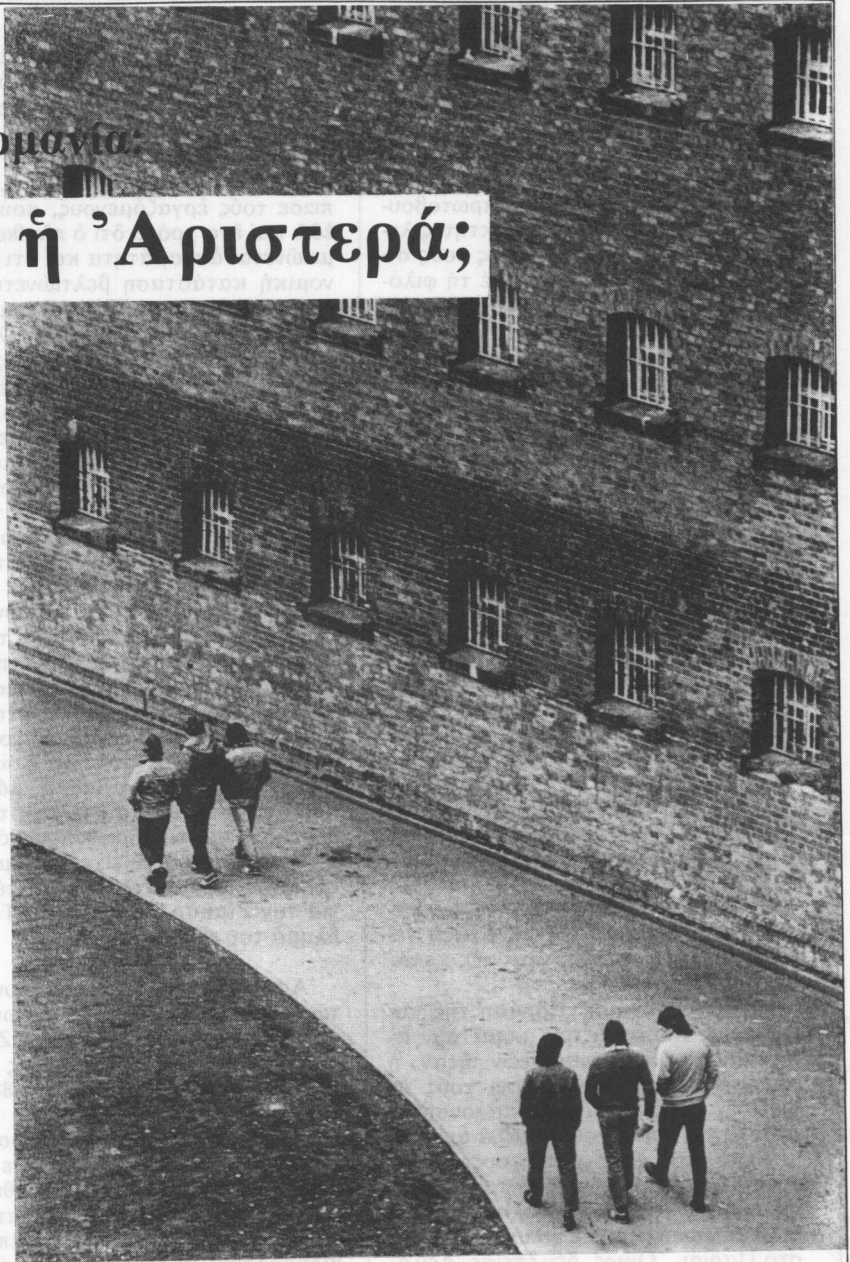
Ὁ δεξιός συνασπισμός τῶν χριστιανοδημοκρατῶν, τῶν Βαυαρῶν χριστιανοκοινωνιστῶν καί τῶν φιλελευθέρων θά συνεχίσει νά κυβερνᾷ ὑπό τόν καγκελάριο Χέλμουτ Κόλ, ἄν καί μέ μειωμένη πλειοψηφία. Μέχρι τό τέλος Φεβρουαρίου ὑπολογίζεται ὅτι θά ἔχουν συμφωνήσει τά τρία κόμματα γιά τό κυβερνητικό πρόγραμμα πού θά παρουσιάσουν στή Βουλή καί γιά τό μοῖρασμα τῶν ὑπουργικῶν θέσεων μεταξύ τους. Στίς διαπραγματεύσεις αὐτές οἱ φιλελεύθεροι πᾶνε μέ περισσότερα ἀτού, μιά καί εἶναι τό μόνο κόμμα τοῦ συνασπισμοῦ πού κατόρθωσε νά αὐξήσει τή δύναμή του. Εἶναι λοιπόν ἀπίθανο ὅτι ὁ ἡγέτης τῶν ἀκροδεξιῶν χριστιανοκοινωνιστῶν Στράους θά καταφέρει νά ἀντικαταστήσει τόν φιλελεύθερο Γκένσερ στό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τό ὁποῖο κατέχει τά τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια. Πολλοί σχολιαστές εἶχαν συνδέσει τήν παραμονή τοῦ Γκένσερ στό ὑπουργεῖο μέ τή συνέχιση τῆς Ὀσπολιτικῆς, τῆς πολιτικῆς δηλαδή τῶν ὁμαλῶν σχέσεων μέ τίς χώρες τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας, καί εἶχαν ἀποδώσει στόν Στράους τήν πρόθεση νά ἐπανεέλθει λίγο-πολύ στόν ψυχρό πόλεμο. Ἡ κοινοβουλευτική ἄκρα δεξιά ὁμως στή Δυτική Γερμανία τίς τελευταῖες δεκαετίες δέν ἦταν καθόλου ψυχροπολεμική, ἀντιθέτως μάλιστα, ὁ Στράους ἦταν ἐκεῖνος πού προώθησε τήν ἀποτυχημένη τελικά προσπάθεια νά ἐπισκεφθεῖ ὁ Ἀνατολικογερμανός ἡγέτης Χόνεκερ τή Βόννη. Σέ προεγκλογική συνέντευξή του ἐξἄλλου στό Σπῆγκελ εἶχε δηλώσει ὅτι δέν θεωρεῖ

ἀκόμη σκόπιμη τήν προσπάθεια νά ἀναθεωρηθοῦν οἱ συμφωνίες μέ τήν Ἀνατολική Γερμανία, τήν Πολωνία καί τή Σοβιετική Ἐνωση, οἱ λεγόμενες «ἀνατολικές συμφωνίες», πού ἀποτελοῦν τή βάση τῆς Ὀσπολιτικῆς, διαχωρίζοντας ταυτόχρονα μέ εὐγενικό ἀλλά σαφές τρόπο τή θέση του ἀπό τίς πρόσφατες ἀντισοβιετικές δηλώσεις τοῦ Κόλ.

Γιά τή συνέχιση τῶν ὁμαλῶν σχέσεων μέ τήν Ἀνατολική Εὐρώπη φαίνεται ὅτι ὑπάρχει εὐρεία συναίνεση ὅλων τῶν κομμάτων τῆς Βουλῆς γιά διαφόρους λόγους, ἀπό τοὺς ὁποίους ἡ ἐξέχουσα θέση τῆς Δυτικῆς Γερμανίας στό ἐμπόριο Ἀνατολῆς-Δύσης δέν εἶναι ὁ λιγότερος σημαντικός, ὅπως ἄλλωστε σημαντική εἶναι καί ἡ ἰδιαιτέρη σχέση τῶν δύο Γερμανιῶν. Παρ' ὅλα αὐτά, ἴσως πολλοί ψηφοφόροι θε-

ώρησαν ὅτι τή συνέχιση αὐτῆς τῆς πολιτικῆς τήν ἐγγυᾶται περισσότερο ὁ δοκιμασμένος διαχειριστής της παρά ὁ ἐπίδοξος διάδοχός του.

Ἡ σχέση μέ τίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ὁμως δέν εἶναι τό μοναδικό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀπό καιρό συζητεῖται ἡ πῶ ἐνεργός παρέμβαση τῆς δυτικογερμανικῆς διπλωματίας στή Νότια Ἀφρική καί στή Λατινική Ἀμερική καί ἐκεῖ ὑπάρχουν σημαντικές διαφορές τοῦ Στράους μέ τους φιλελεύθερους. Ὁ Βαυαρὸς πολιτικός εἰσηγεῖται νά στρατευτεῖ περισσότερο ἡ κυβέρνηση στήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀπελευθερωτικῶν καί τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων καί νά χρησιμοποιήσει ἀποφασιστικότερα τήν οικονομική βοήθεια στις ἀναπτυσσόμενες χώρες, γιά νά στηρίξει φιλοδυτικά καθεστῶτα καί

νά επηρεάσει την πολιτική εξέλιξη σέ χώρες του Τρίτου Κόσμου. Για τόν ίδιο ακριβώς λόγο υποστηρίζει ότι χρειάζεται νά επεκταθεί τό εμπόριο όπλων και νά αποτελέσει έργαλειό έξωτερικής πολιτικής, κι ακόμη νά προσαρμοστούν οι πολιτιστικές ανταλλαγές στην ανάγκη νά προβληθεί ή Δυτική Γερμανία ως μιά από τίς ήγέτιδες δυνάμεις τής Δύσης. Αυτό πού φαίνεται ως τυφλή ύποταγή στην πολιτική τών ΗΠΑ, περιέχει τήν επιδίωξη νά αναδειχθεί ή Δυτική Γερμανία σέ χώρα πού επηρεάζει τή διεθνή τάξη πραγμάτων, νά πάψει νά είναι «οικονομικός γίγαντας και πολιτικός νάνος» κατά ένα απόφθεγμα του Στράους. Άνεξάρτητα από τό πρόσωπο του ύπουργού Έξωτερικών, αυτά τά ζητήματα θά απασχολήσουν τήν κυβέρνηση τής Βόννης, ανεξάρτητα μάλιστα και από τά κόμματα ή τό κόμμα πού θά κυβερνή, αφού και ή προηγούμενη κυβέρνηση υπό τόν σοσιαλδημοκράτη Σμίτ προβληματιζόταν σ' αυτή τήν κατεύθυνση. Από τήν άποψη αυτή είναι δημοκρατική έπιτυχία ή μείωση τής δύναμης τής άκρας δεξιάς στον κυβερνητικό συνασπισμό, αφού ό ήγέτης τής είναι ό πιο καθαρόαιμος εκπρόσωπος τέτοιων αλλαγών στην έξωτερική πολιτική.

Η έξωτερική πολιτική όμως είναι ένα ζήτημα πού χρειάζεται μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση και ή κυβέρνηση Κόλ είναι πιθανό νά βρεθεί πολύ σύντομα μπροστά σέ άλλου είδους δυσκολίες, πού χρειάζονται άμεσες αποφάσεις. Η πτώση του δολαρίου, τήν όποία τουλάχιστον άνέχεται ή κυβέρνηση Ρήγκαν, δημιουργεί ήδη σημαντικά προβλήματα στο εξαγωγικό εμπόριο, τήν άτμομηχανή τής γερμανικής οικονομίας. Η άμερικανική κυβέρνηση φαίνεται άποφασισμένη νά εξαλείψει τό τεράστιο έλλειμμα στο έσοζύγιο πληρωμών και νά περιορίσει τόν ιαπωνογερμανικό ανταγωνισμό, πού άπειλεί τή βιομηχανία τών ΗΠΑ. Οι όροι τής είναι σαφείς: "Η θά δεχτούν οι ανταγωνιστές τής μιά συνεχή πτώση του δολαρίου και μείωση τών εξαγωγών τους, ή θά αύξησουν τήν έγχώρα ζήτηση με αύξηση τών κρατικών δαπανών και θά ευνόησουν έτσι τίς εισαγωγές από τίς ΗΠΑ. Τέτοια μέτρα όμως, πού ήδη πήρε ή κυβέρνηση τής Ιαπωνίας, βρίσκονται στον αντίποδα τής νεοφιλελεύθερης πολιτικής πού επαγγέλλεται ή δυτικογερμανική κυβέρνηση, ή όποία βρίσκεται σέ δύσκολη θέση. Άν συνεχίσει νά ενδιαφέρεται μονάχα για τήν «έξυγίανση» του δημόσιου ταμείου και τή μείωση του κόστους εργασίας στην παραγωγή, μπορεί νά βρεθεί γρήγορα αντιμετώπιση με οικονομική κρίση, επειδή θά καταρρεύσουν οι εξαγωγές και θά παραμείνει χαμηλή ή έγχώρα ζήτηση. Άν ακολουθήσει τίς άμερικανικές

προτροπές, κινδυνεύει νά αντιμετωπίσει, όπως στο παρελθόν, αύξημένα δημόσια έλλείμματα.

Ενώ ό δεξιός συνασπισμός εισέρχεται σέ μιά περίοδο δύσκολη, πού θά επιδεινωθεί από τίς έξωτερικές του διαμάχες, ή κατάσταση στο μεγαλύτερο κόμμα τής αντιπολίτευσης δέν φαίνεται καλύτερη. Τό ιστορικό κόμμα τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας βγαίνει ήττημένο από τίς εκλογές, χωρίς πολιτική και χωρίς ήγεσία. Στο προηγούμενο τεύχος του Πολίτη, ό Γ. Ριτζούλης παρουσίασε τό πρόβλημα άξιοπιστίας πού άποδυνάμωσε όρισμένες πρωτοβουλίες με τίς όποιες τό SPD έλπισε ότι θά προσελκύσει ψηφοφόρους τών Πράσινων. Θά μπορούσε νά επεκτείνει κανείς τόν κατάλογο και στην οικονομική πολιτική, όπου ή δεξιά συνέχισε — με μεγαλύτερη ωμότητα — τήν πολιτική τής κυβέρνησης Σμίτ, με περιορισμό του κοινωνικού κράτους προνοίας και συμπίεση τών μισθών. Δέν είναι όμως μόνο τό παρελθόν του κόμματος πού τό καθιστά αναξιόπιστο. Προεκλογικά τό SPD απέφυγε όποιαδήποτε δέσμευση για τήν άπομάκρυνση τών πυραύλων' αντίθετως, τόνισε ότι δέν πρέπει νά κλονιστεί ή άξιοπιστία τής Δυτικής Γερμανίας στο ΝΑΤΟ. Στο κρατίδιο του Άμβούργου, όπου κυβερνούν οι σοσιαλδημοκράτες, έγιναν τόν τελευταίο χρόνο οι πιο βίαιες επιθέσεις τής άστυνομίας κατά διαδηλωτών, είτε αντιπυρηνικών είτε ειρηνιστών είτε αντιρατσιστών. Τέλος, ή περυσινή κοινή διακήρυξη του SPD με τό κυβερ-

νήν κόμμα τής Άν. Γερμανίας για τή δημιουργία ζώνης χωρίς πυρηνικά στην Δυτική Εύρώπη συνοδεύτηκε από συμφωνία νά έμποδίζουν οι άνατολικογερμανικές άρχές πολιτικούς πρόσφυγες — κυρίως από τήν Τουρκία και χώρες τής Άσίας — νά μπαίνουν στο δυτικογερμανικό έδαφος. Και ενώ ή διακήρυξη έχει τόν — σημαντικό — προπαγανδιστικό τής χαρακτήρα, ή συμφωνία τέθηκε άμέσως σέ εφαρμογή. Δέν συνέτρεχε λοιπόν κανένας λόγος νά θεωρήσει κάποιος τό SPD κόμμα τής Άριστεράς και νά τό ψηφίσει γι' αυτό, ώστε νά αντισταθμιστούν έτσι οι άπώλειες πού είχε προς τά κόμματα τής Δεξιάς.

Με τό αποτέλεσμα τών εκλογών τέθηκε εκ τών πραγμάτων τό πρόβλημα τής «ευρωαριστεράς», πού πρόβλεψε ό Γ. Ριτζούλης, προφανώς όχι γιατί τά άριστερά κόμματα πρέπει πάντα νά κερδίζουν στις εκλογές, αλλά γιατί λιγοστεύουν οι άριστεροί πού θεωρούν τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα άριστερά και γιατί τά ίδια δέν φαίνονται νά τό επιδιώκουν, τουλάχιστον όταν άσκουν έξουσία.

«Είναι ή κλασική άσθένεια του SPD», λέει ή εκπρόσωπος τών Πράσινων Γιούτα Ντίτφορντ, «ότι πρέπει κανείς νά ξεχωρίζει μεταξύ τών άποφάσεων τών συνεδρίων του και τής πρακτικής του».

Τό SPD δέν κατόρθωσε νά πείσει κυρίως ότι υπάρχει μιά διαφορετική οικονομική πολιτική από αυτήν τής Δεξιάς, πού νά δίνει άπάντηση στο πρό-

Τό κλουβί του 'Αμβούργου

Στήν πόλη του 'Αμβούργου, πού είναι μόνη της ένα από τά όμόσπονδα κρατίδια τής Δυτικής Γερμανίας, οί σοσιαλδημοκράτες ήταν μέχρι τίς πρόσφατες τοπικές εκλογές (Νοέμβριος 1986) ιδιαίτερα ισχυροί. Είχαν στήν τοπική Βουλή απόλυτη πλειοψηφία.

Κοντά στό 'Αμβούργο, βρίσκεται, γιά κακή του τύχη, τό πυρηνικό έργοστάσιο του Μπρόκντορφ. Οί εκδηλώσεις διαμαρτυρίας του πληθυσμού είναι συνεχείς.

Στίς 8 'Ιουλίου 1986 έγινε μιά από τίς συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας κατά του εργοστασίου στήν πλατεία 'Αγίου Πνεύματος, στό κέντρο του 'Αμβούργου. Καί ενώ οί διαδηλωτές έτοιμάστηκαν νά βαδίσουν πρός τό πυρηνικό εργοστάσιο, αστυνομικές δυνάμεις μέ έντολή τής τοπικής σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης περικύκλωσαν τήν πλατεία καί μέ τήν άπειλή των κλόμπς κράτησαν εκεί τούς διαδηλωτές άκίνητοποιημένους γιά δεκαπέντε περίπου ώρες!

Κωμικοτραγικές σκηνές παρατηρήθηκαν: Οί αποκλεισμένοι, έκτός από τήν πείνα καί τή δίψα, αναγκάστηκαν νά ούρουν επίτόπου. Όταν τούς έλευθέρωσαν, κόντευε νά ξημερώσει ή έπιμενη ήμέρα καί πολλοί διαδηλωτές είχαν κρυολογήσει ή είχαν πάθει νευρικό σόκ.

Τό περιβόητο «κλουβί του 'Αμβούργου» (ή τό «καζάνι του 'Αμβούργου, όπως επίσης ονομάστηκε, γιάτί μέσα σ' αυτόν τόν κλοιό έβρασαν οί διαδηλωτές) προκάλεσε έσωκομματική κρίση στήν τοπική όργάνωση τής SPD καί θύελλα δικαστικών προσφυγών από τούς παθόντες. Έκατοντάδες έναγοντες ζητούν σήμερα χρηματικές αποζημιώσεις. Σέ μιά παράξενη δίκη, καί ενώ δυσκολεύονται νά βρουν κατάλληλο χώρο πού νά χωράει όλους τούς έναγοντες, ό τότε ύπουργός Έσωτερικών του κρατιδίου καί ή ηγεσία τής αστυνομίας κατηγορούνται σήμερα γιά παραβίαση συνταγματικών διατάξεων, άσκηση αναίτιας βίας καί παρενόχληση νόμιμης συγκέντρωσης.

Έν τώ μεταξύ —όχι βέβαια μόνο γιά τό λόγο αυτό— οί σοσιαλδημοκράτες έχασαν στό 'Αμβούργο 10% των ψηφοφόρων τους καί ύποσκελίστηκαν από τούς χριστιανοδημοκράτες, άν καί μέ έλάχιστη διαφορά. Όσο γιά τούς Πράσινους, πήραν γιά πρώτη φορά ποσοστό μέ διψήφιο νόμισμα, κατεβάζοντας μιά λίστα μέ ύποψήφιους μόνο θηλυκού γένους.

Όσοι λοιπόν ένθουσιάζονται μέ τήν ιδέα τής συνάντησης κομμουνιστών καί σοσιαλδημοκρατών —χωρίς νά προσέχουν τί ποικίλες πραγματικότητες κρύβονται μέσα σέ καθένα απ' αυτά τά ιστορικά όνόματα σήμερα— άς έχουν τό νοΰ τους: Οί «νευρολογικές κλινικές» αλλά καί τά «κλουβιά» ύπάρχουν άκόμα!

βλημα των πάνω από δύο έκατομμύρια άνέρρων καί ταυτόχρονα νά μή θίγει τήν κυριαρχία του κεφαλαίου επί τής παραγωγής. Γιατί, βέβαια, ή επίκληση τής κοινωνικής άλληλεγγύης, ή καταγγελία των κερδοσκοπών διανθισμένη μέ τίς παλιές κεύνσιανικές συνταγές καί ή έπιμονή στήν οικονομία τής αγοράς δέν άρκούν.

Ό άναμφισβήτητα κερδισμένος των εκλογών είναι τό όχι πιά καί τόσο νεαρό κόμμα των Πράσινων: διπλασίασαν σχεδόν τίς έδρες τους στή Βουλή μετά από έναν προεκλογικό άγώνα στον όποιο δέν έκρυσαν καθόλου τίς έσωκομματικές τους διαφορές, αντίθέτως συνέχισαν τήν όξυτάτη δημόσια συζήτησή τους. Είναι άναμφισβήτητο ότι οί οικολογικές καταστροφές του Έσερνομπιλ καί του Ρήνου ένίσχυσαν τά έπιχειρήματα των Πράσινων. Η έπιβεβαίωση όμως των προβλέψεών τους σχετικά μέ τό περιβάλλον «άνοίγει τά αυτιά» καί γιά τά άλλα ζητήματα πού θέτουν, δηλαδή τή λειτουργία των θεσμών, τά δικαιώματα των πολιτών, τή διαφορά των «παραδοσιακών» κομμάτων —όπως έγινε γνωστό, ό Φλίκ καί άλλοι μεγαλοεπιχειρηματίες δέν είχαν εξαγοράσει μόνο έναν — δύο πολιτικούς αλλά ήγετικά στελέχη όλων των κομμάτων τής τότε Βουλής. Ό οικολογικός προβληματισμός κυριαρχεί στίς άπόψεις τους γιά τήν όργάνωση τής παραγωγής καί στό δίλημμα ανάπτυξη ή περιβάλλον άπαντούν σαφώς περιβάλλον, έρχόμενοι σέ σύγκρουση έκτός από τή βιομηχανία καί μέ τά συνδικάτα. Μέ τήν ίδια άδιαλλαξία όμως θέτουν τά ζητήματα τής ειρήνης καί του άφοπλισμού —έιδικά του άφοπλισμού τής χώρας τους — καί ύποστηρίζουν τά άπελευθερωτικά καί επαναστατικά κινήματα. Σέ μιά περίοδο όπου στή Δυτική Γερμανία αναπτύσσεται ένας νέος έθνικισμός, κυρίως από τά κόμματα τής Δεξιάς, πού συμπαρασύρει καί τό SPD καί έμφανίζεται καί στό διπλασιασμό των ψήφων του νεοφασιστικού κόμματος, οί Πράσινοι θέτουν τό πρόβλημα τής αντιμετώπισης έθνικιστικών καί νεοφασιστικών τάσεων. «Οί Πράσινοι είναι ένα αντιφασιστικό κόμμα», γράφουν στό εκλογικό τους πρόγραμμα: «θεωρούμε καθήκον μας νά διατηρήσουμε ζωντανή τή μνήμη των εγκλημάτων του ναζισμού καί τή σύνδεση μέ τήν αντιφασιστική αντίσταση».

Άλλά καί τό ίδιο τό ζήτημα του περιβάλλοντος έχει πάψει πρό πολλού νά άφορά μόνο τήν προστασία των δασών, τή μείωση των αυτοκινήτων καί τήν απαγόρευση των πυρηνικών εργοστασίων, όσο καί άν αυτά άποτελούν σημαντικά σημεία του προγράμματος των Πράσινων. Η αντίληψη ότι τό δίλημμα δέν μπορεί νά λυθεί μέ συμβιβασμό καί μέσους όρους, ότι ή άνθρωπότητα πρέπει νά βρει νέους, ρι-

ζικά διαφορετικούς δρόμους γιά νά όργανώσει τήν άναπαραγωγή της, άποτελεί πιά κοινή θεωρητική βάση όλου του κόμματος. Πάνω σ' αυτή τήν κοινή βάση διεξάγεται ή συζήτηση μεταξύ των ρεφορμιστών τής «ρεαλιστικής» τάσης, πού θεωρούν ότι συμβαχικές κυβερνήσεις μέ τό SPD μπορούν νά επιφέρουν άλλαγές καί νά δημιουργήσουν «θέσφατα», καί των ριζοσπαστών τής «θεμελιακής αντιπολίτευσης», πού ύποστηρίζουν ότι ή κυβερνητική συνεργασία μέ τό SPD όδηγεί σέ άποδοχή τής πολιτικής του καί σέ ρήξη μέ τά κοινωνικά κινήματα.

Πάνω σ' αυτή τή βάση αναπτύσσουν τίς άπόψεις τους οί «οικοσοσιαλιστές», πού συμμαχούν σ' αυτή τή φάση μέ τούς ριζοσπάστες καί στρέφουν τήν προσοχή του κόμματος στό ζητήματα τής ιδιοκτησίας καί τής μισθωτής εργασίας.

Αυτή ή κοινή αντίληψη ότι ό τρόπος παραγωγής πού κυριαρχεί παράγει τή ρήξη μέ τό φυσικό περιβάλλον καί όδηγεί σέ παραμορφωμένες ανάγκες, είναι δυνατόν νά συναντηθεί μέ παράλληλες άναζητήσεις τής μαρξιστι-

Έκλογικά άποτελέσματα στή Δ. Γερμανία μετά τόν πόλεμο

	1976	1980	1983	1987
CDU/CSU	48,6	44,5	48,8	44,3
FDP	7,9	10,6	7,0	9,1
SPD	42,6	42,9	38,2	37,0
ΠΡΑΣΙΝΟΙ	—	1,5	5,6	8,3

κής Άριστεράς, όσο καί άν οί άπόψεις των Πράσινων γιά τίς σχέσεις παραγωγής είναι συγκεχυμένες καί άδιαμόρφωτες.

Σέ όλα τά δυτικογερμανικά κόμματα, επίκεινται αυτό τό χρόνο κρίσιμες διεργασίες. Στή Δεξιά ή μείωση τής δύναμης της καί οί δυσκολίες στήν αντιμετώπιση των προβλημάτων τής οικονομίας, στους σοσιαλδημοκράτες ή συζήτηση γιά τήν ήττα, οί σχέσεις μέ τούς Πράσινους καί ή εκλογή νέου προέδρου θά άπασχολήσουν γιά πολύ τούς σχολιαστές. Οί Πράσινοι άπέφυγαν, χάρη στό εκλογικό άποτέλεσμα, μιά άπόφαση πού θά έθετε σέ δοκιμασία τήν ένότητα τους, όμως τό έρώτημα τής σχέσης τους μέ τό SPD θά τίθεται συχνά πλέον, μιά καί θά γίνουν στό άμεσο μέλλον διάφορες τοπικές εκλογές. Πρός τό παρόν, θά συγκεντρώσουν στή Βουλή τίς προσπάθειές τους νά σπάσουν τό τείχος των διακρίσεων πού έχει έπιβληθεί εναντίον τους, διεκδικώντας θέσεις στό προεδρείο τής Βουλής καί σέ κρίσιμες έπιτροπές, όπως ή έπιτροπή έλέγχου των μυστικών ύπηρεσιών, από όπου τά άλλα κόμματα τούς άποκλείουν.

‘Η κοινωνία δέν είναι κοπάδι προβάτων

‘Ο συγγραφέας Χάνς Μάγκνους Έντσενσμπεργκερ μιλά για τις εκλογές στη Γερμανία, για την κρίση των κομμάτων, για τα κοινωνικά κινήματα και τους διανοούμενους.

Μετάφραση από τό περιοδικό «Spiegel», τεύχος 4/1987

Σπήγκελ: Κύριε Έντσενσμπεργκερ, πολλά χρόνια πριν, τό 1961, συμμετείχατε σέ προεκλογικό άγώνα ύπέρ του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.

Έντσενσμπεργκερ: Πέντε σελίδες γραμμένες μέ μισή καρδιά, σ’ ένα βιβλίο τσέπης. Δέν ήμουν μέλος καμιάς έπιτροπής εκλογικής στήριξης.

Σπ.: Ποιά είναι ή στάση σας σήμερα;

Έν.: Δέν συμμετέχω στόν εκλογικό άγώνα — νά μή γίνει όμως σύγχυση μέ άποχή από τις εκλογές.

Σπ.: Είναι άλήθεια ότι σ’ αυτή την άναρτή προεκλογική μάχη, όλα όσα έν-

του Χάνς Μάγκνους Έντσενσμπεργκερ

διαφέρουν άληθινά τούς ανθρώπους άποσιωπήθηκαν; Τό Τσερνόμπιλ, ή ρύπανση του Ρήνου, ό άτομικός τρόμος, οι έξοπλισμοί;

Έν.: Κατά τή γνώμη μου, ή προεκλογική περίοδος είναι ή χειρότερη εύκαιρία για νά εκφραστεί κανείς πολιτικά. Στις εκλογές πρέπει κανείς νά τά βγάλει πέρα χρησιμοποιώντας τό λεξιλόγιο ενός νηπιαγωγείου και τή γραμματική ενός κομπιούτερ. Είναι άπογοητευτικό νά βλέπεις πόσο λίγες άποχρώσεις μπορούν νά εκφράσουν οι Δυτικογερμανοί ψηφοφόροι σ’ αυτή τή χονδροειδή γλώσσα.

Παρ’ όλα αυτά, άναρωτιέμαι άν μπορεί ακόμα νά κινητοποιείται ή κοινωνία μέ άφορμή τις εκλογές. Ίσως άπασχολούνται μ’ αυτές κατά κύριο λόγο οι προκαθήμενοι, ή πολιτική τάξη, δηλαδή μία μειονότητα.

Σπ.: Τό πρόγραμμα για τις εκλογές στην τηλεόραση είχε τήν προπροηγούμενη Κυριακή μόνο 3,7 εκατομμύρια θεατές. Παρ’ όλα αυτά, ή συμμετοχή στην ψηφοφορία είναι μεγάλη.

Έν.: Ίσως οι άνθρωποι βρίσκουν πάντοτε καλύτερο ένα άδυνατισμένο μουρμούρισμα παρά τήν ολοκληρωτική σιωπή.

Σπ.: Πού άρθρώνονται λοιπόν οι πολιτικές ανάγκες; Έχει ακόμα ή κάστα των πολιτικών κάποια έπαφή μέ τή βάση της;

Έν.: Αυτή είναι μία άποφασιστική έρώτηση. Πιστεύω ότι ή ίδια ή σχέση κράτους και κοινωνίας είναι τό ζήτημα. Πολλά έχουν αλλάξει ριζικά τις τελευταίες δεκαετίες σέ ό,τι έχει σχέση μέ τήν κυβέρνηση και τήν κοινωνία. Η Όμοσπονδιακή Γερμανία είναι σχετικά σταθερή και σχετικά έπιτυχημένη όχι επειδή, αλλά σέ πείσμα του γεγονότος ότι κυβερνάται από τούς ανθρώπους αυτούς πού γελούν άμήχανα από τις εκλογικές άφισες. Άν και ό ύπουργός των ταχυδρομείων κάνει ότι μπορεί για νά τά διαλύσει, τά γράμματα έρχονται ακόμα στό σπίτι μας. Άν και ό υπεύθυνος καγκελάριος συμπεριφέρεται σάν ταύρος σέ ύαλοπωλείο, μεγαλώνει τό έμ-

πόριο με τις ανατολικές χώρες. Μιά επιχείρηση που θα λειτουργούσε όπως αυτή η κυβέρνηση, θα είχε χρεοκοπήσει εδώ και πολύ καιρό. Αυτό το παράδοξο επιτρέπει μία μόνο εξήγηση: Η Όμοσπονδιακή Γερμανία μπορεί να έχει μία τόσο ακατάλληλη κυβέρνηση, επειδή σε τελευταία ανάλυση δεν εξαρτάται καθόλου από τους ανθρώπους που προκαλούν ανία στις τηλεοπτικές ειδήσεις. Οι πραγματικές διαδικασίες της κοινωνίας εκτυλίσσονται σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα από το τσίρκο της Βόννης.

Σπ.: Σημαίνει αυτό ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονται μόνον για την τοπική πολιτική, αυτήν που βρίσκεται υπό την άμεση εποπτεία τους, επειδή εδώ υπάρχει πραγματικά κάτι που μπορούν να το αλλάξουν;

Έν.: Έδώ υπάρχει σίγουρα κάποια αλήθεια, αλλά δεν εξαντλείται έτσι το θέμα. Η όλη δομή της κοινωνίας έχει αλλάξει. Η προσφιής σύγκριση με τη δεκαετία του 1950 έχει και αυτή σχέση με το ίδιο ζήτημα. Κάποτε, η κοινωνία στεκόταν κατά κάποιο τρόπο προσοχή μπροστά στην κυβέρνηση. Σκεφτείτε μόνο το σεβασμό που απολάμβαναν στον καιρό τους μερικοί κύριοι, απλώς και μόνον επειδή ήταν ύπουργοί: να μη μιλήσουμε καθόλου για πατριάρχες όπως ο Άντενάουερ. Ό,τι έρχοταν από επάνω ήταν «ύψηλη πράξη», γι' αυτό κανείς δεν έβγαζε τσιμουδιά.

Σπ.: Και τώρα;

Έν.: Σήμερα, τά άκουει κανείς όλα αυτά και σηκώνει τους ώμους του. Στην παλαιά Ευρώπη, όλα απεικονίζονταν σύμφωνα με το πρότυπο του ανθρώπινου σώματος. Η κυβέρνηση ήταν το γενικό άρχειο, το κεφάλι. Αυτή η μεταφορά έχει χάσει οριστικά την ισχύ της. Δεν υπάρχει πια ένα κέντρο υπεράνω όλων, που καθοδηγεί τα πάντα και αποφασίζει για το καθετί. Ο εγκέφαλος της κοινωνίας δεν εντοπίζεται πια πουθενά, και πολύ λιγότερο στη Βόννη. Η ανανέωση, οι αποφάσεις για το μέλλον, δεν προέρχονται πια από την πολιτική τάξη. Αντίθετα: όταν μία καινούργια ιδέα γίνεται κοινός τόπος, τα κόμματα και οι κυβερνήσεις χάνουν το έδαφος κάτω από τα πόδια τους. Οι πραγματικές αποφάσεις παίρνονται αποκεντρωμένα, σ' ένα έντονα διακλαδωμένο σύστημα νεύρων, το οποίο δεν ελέγχεται από κάποιο συγκεκριμένο σημείο. Η πολιτική έγινε διαδικασία στοχαστική, δηλαδή εξαρτάται από το τυχαίο. Μ' αυτό τον τρόπο, οι κεντρικές πολιτικές αποφάσεις χάνουν σε πραγματική ισχύ και σε βάρος. Τα περιθώρια έλλογων γίνονται πιο στενά, αλλά και η επικινδυνότητά τους λιγοστεύει. Η κυβέρνηση μεταβάλλεται σε χάρτινη τίγρη.

Σπ.: Αυτή είναι μία πολύ στρουκτουραλιστική περιγραφή της εξουσίας. Άλλα η σύγκριση με τη δεκαετία του 1950 οδηγεί και σε άλλα συμπεράσματα. Σήμερα, όπως και τότε, η πολιτική μένει στην πραγματικότητα απέξω: σήμερα, όπως και τότε, οι άνθρωποι αναζητούν μία νέα «άθωότητα», δηλαδή την ευτυχία στο ιδιωτικό. Θέλουν να μένουν μακριά από την πολιτική, να την αφήσουν μόνο για τους ανθρώπους της Βόννης. Ίσως αυτό το κλίμα να ευνουεί τώρα, όπως και τότε, τους χριστιανοδημοκράτες (CDU). Ο κόσμος μπορεί να εμπιστευτεί σ' αυτούς την πολιτική επειδή υπόσχονται να κάνουν όσο γίνεται λιγότερα.

Έν.: Ναι, αυτή την γκρίνια για την απολιτικοποίηση την άκουει κανείς απ' όλες τις πλευρές. Στόν φιλελεύθερο τύπο και στην αριστερή πολιτική σκηνή προπάντων, παίρνει κατηγορηματικούς τόνους: η νεολαία, που έχει στόμυαλό της μόνο την κατανάλωση, αυτοί οι νεαροί επαγγελματίες των πόλεων (γιούσις) που σκέφτονται μόνο την ιδιωτική τους ζωή. Ένα ιδιόμορφο κήρυγμα! Όπως ένας παπάς που διαπιστώνει ότι η εκκλησία του μένει άδεια.

Σπ.: Σάν να υπάρχει κάποια υποχρέωση να ένασχολούμαστε με τα κοινά!

Έν.: Και οι πολιτικοί προσβάλλονται για το λόγο αυτό, επειδή δηλαδή ο κόσμος ασχολείται μ' αυτούς όλο και λιγότερο. Θά ήταν καλύτερα να ρωτούσαν γιατί συμβαίνει αυτό. Υποθέτω ότι τα κόμματα εφησυχάζουν με τις αυ-

ταπάτες τους, ότι ορίζουν με λανθασμένο τρόπο την πολιτική. Είμαι απολιτικός επειδή δεν ασχολούμαι με τα τραυλισματα του κ. Μόλεμαν ή του κ. Μπάντσεμαν; Δεν βλέπει γιατί αυτό να είναι αποδοκιμαστέο ή γιατί όχι.

Τό πιο άνιαρό τμήμα του Σπήγκελ είναι οι πρώτες είκοσι σελίδες. Οι ηθικές της Βόννης, τα σκάνδαλα της Βόννης. Είναι κωμικό που αφήνετε τό περιοδικό σας να ύπνωτιζεται μ' αυτές τις ιστορίες για μνημένους μόνο. Μου φαίνεται σάν να έρχεται ο ύπάλληλος Μπάντσεμαν τό απόγευμα από τό γραφείο στό σπίτι και να εξηγεί στή γυναίκα του: 'Ο Α. ραδιουργεί στόν προθάλαμο, ό Β. θέλει να δείρει τόν Γ., ό Δ. θέλει να δώσει μία γροθιά στόν Ε. και ό βιβλιοθηκάριος Ζ. πρέπει να απολυθεί. Για όποιον δεν είναι τού καταστήματος, δεν ύπάρχει τίποτε πιο άνιαρό.

Σπ.: Και ποιά έννοια της πολιτικής αντιπροτείνετε στά κόμματα;

Έν.: Ό πυρήνας της σύγχρονης πολιτικής είναι ή ικανότητα για αυτοοργάνωση. Δεν είναι καθόλου αλήθεια ότι τό μεμονωμένο άτομο στέκεται αντιμετώπο στο κράτος. Στόν ίδιο βαθμό δεν στέκει και ή άποψη για την εξατομίκευση. Κάθε συμφέρον, άκόμα και τό πιο ιδιωτικό, άρθρώνεται πολιτικά σε οργανωμένα σύνολα. Αυτό άρχίζει από τις πιο καθημερινές ύποθέσεις. Ζητήματα εκπαίδευσης, προβλήματα ένοικιαστών, κυκλοφοριακά προβλήματα.

Σπ.: Σκέφτεστε τις πρωτοβουλίες τών πολιτών. Υπάρχουν όμως τέτοιες άκόμα;

Έν.: Συγκροτούνται κάθε μέρα και μέ τόν ίδιο τρόπο διαλύονται.

Σπ.: Αυτό είναι έντοπισμός της πολιτικής σε συγκεκριμένους χώρους. Έδώ όμως εμπλέκεται ένα άλλο φαινόμενο. Οι καθημερινές δημοσκοπήσεις ύποκαθιστούν τις εκλογές. Τελευταία μάλιστα, στό Άμβούργο, τέθηκε ή έζης έρώτηση στόν «Τέντ» (ένα κομπιούτερ δημοσκοπήσεων): Πόσοι άνθρωποι συμφωνούν να ρίχεται άλάτι στός δρόμους για να λιώσουν οι πάγοι και πόσοι διαφωνούν;

Έν.: Μιλάμε όμως και πάλι για πολιτική στην κλίμακα της κοινότητας. Άλλά σκεφτείτε επίσης «πρωτοβουλίες πολιτών» που όνομάζονται Siemens ή Nixdorf ή Hoechst. Πρόκειται πάντοτε για οργανωμένες δύναμη έξω από τό σύστημα τών κομμάτων. Σήμερα ύπάρχει αυτός ό τρόπος κοινωνικής πίεσης, όχι όμως πια θεσμποιημένα προνόμια τών κεφαλαιοκρατικών συμφερόντων. Σήμερα, ομάδες όλων τών ειδών βρίσκονται αντιμετώπιες με τό κράτος. Μειονότητες κάθε λογής. «Πρωτοβουλίες πολιτών» μ' αυτή την έννοια δεν είναι μόνον οι παραδοσιακοί οργανισμοί όπως τά συν-

δικάτα, οι εκκλησίες, τα μέσα ενημέρωσης. Ύψηλους βαθμούς οργάνωσης έχουν σήμερα και οι φίλαθλοι, οι όμοφυλόφιλοι, οι έμποροι όπλων, οι γνωσταίηδες, οι γονείς, οι φοροφυγάδες, οι φυσιολάτρες, οι τρομοκράτες κ.λπ. Τό αποτέλεσμα είναι ένα άδιαφανές μείγμα. Τό ακριβώς αντίθετο από ένα λαό πού συναθροίζεται γύρω από τό άρχηγείο του στη Βόννη.

Σπ.: Έχετε τή γνώμη ότι οι πολιτικοί φοβούνται τά μικρά και άμορφα λόμπυ;

Έν.: Θά ήθελα νά δώ ποιά κυβέρνηση θά τολμούσε νά άκυρώσει ένα παγκόσμιο πρωτάθλημα ή νά διαλύσει μιά Όλυμπιάδα, άκόμα και άν είχε τούς πύο βάσιμους λόγους νά τό κάνει. Ουμνηθείτε, άλλωστε, πώς πάγωσαν στά πρόσωπα τών κομμάτων τά ειρωνικά χαμόγελα γιά τήν Γκρήνητς, μόλις συνέβησαν τά άτυχήματα στό Τσερνομπιλ και στό Ρήνο.

Σπ.: Νομίζετε λοιπόν ότι οι πολιτικοί μηχανισμοί στη Βόννη είναι πιά μόνον ένα είδος μεσιτικών γραφείων; Πού άποδίδετε όμως τήν κρίση έμπιστοσύνης πού τούς μαστίζει; Μπορεί νά εξηγηθεί μέ τό σκάνδαλο Φλίκ ή μέ τό σκάνδαλο τής «Neue Heimat»;

Έν.: "Όχι μόνο μ' αυτά. Έχει αλλάξει ή ίδια ή δομή τών κομμάτων. Μπορεί νά τό διαπιστώσετε βλέποντας πώς γίνεται ή στρατολόγηση τής πολιτικής τάξης. Πρίν λίγες δεκαετίες, συνήθως οι πολιτικοί είχαν ά παρουσίασουν κάποιες προσωπικές τούς έμπειρίες από τή ζωή. Σήμερα κυριαρχεί ό τύπος τού φιλόδοξου τελειόφοιτου γυμνασίου πού συμμετέχει στην κομματική μαθητική οργάνωση, μετά γίνεται φοιτητής-πολιτικός και στό τέλος κομματικό στέλεχος. Οι έμπειρίες τής ζωής του περιορίζονται στην ικανότητα νά χειρίζεται έναν κομματικό μηχανισμό.

Αυτό οδηγεί σέ ποικίλα συμπεράσματα. Πρώτα πρώτα, από τέτοιους ανθρώπους δέν περιμένει κανείς πλέον ικανότητες πού θά μπορούσε νά διαθέτει ό οποιοσδήποτε άλλος. Ένας πολιτικός είναι κάποιος πού δέν έχει μάθει τίποτε. Δεύτερον: Είναι άπολύτως έξαρτημένος από τόν κομματικό μηχανισμό ως προς τό άν θά γίνει επιτυχημένος ή θά καταστραφεί επαγγελματικά. Τρίτον: Αναπτύσσει μιά προοπτική τού χρόνου πού φτάνει μόνο μέχρι τής επόμενης εκλογής. Καταλήγοντας, ή κοινωνική του θέση τόν οδηγεί σέ μιά ειδικού τύπου άπώλεια επαφής μέ τήν πραγματικότητα. Η τάξη τών πολιτών δέν παίρνει είδηση γιά τίποτε από όσα συμβαίνουν στην κοινωνία. Είναι άπομονωμένη σ' ένα είδος γυάλινου πύργου.

Σπ.: Ό ίδιος ό Βίλλυ Μπράντ μιλάει συχνά γιά «τους ανθρώπους έξω στη χώρα».

Έν.: Αυτό είναι βέβαια σχήμα λόγου. Είναι άλήθεια όμως ότι οι άνθρωποι τής Βόννης είναι οι έγκλειστοι. Μιά διασκεδαστική συνέπεια αυτής τής κατάστασης είναι ότι ή πολιτική τάξη θεωρεί τήν κοινωνία ήλίθια και αθάδη. Η κοινωνία έχει, αντίστροφα, τήν ακριβώς ίδια γνώμη γιά τούς πολιτικούς. Είναι σχετικά εύκολο νά βρούμε ποιός έχει δίκιο. Αν μόνο οι κομματικοί μηχανισμοί γνωρίζουν προς τά πού βαδίζει ή κατάσταση, ενώ όλοι οι υπόλοιποι είναι βλάκες, αυτή είναι πραγματικά σοβιετική αντίληψη.

Σπ.: Μιά τέτοια άποξένωση πολιτικών και κοινωνίας μήπως συνεπάγεται ότι τά πολιτικά σκάνδαλα δέν γίνονται πιά άντιληπτά ως σκάνδαλα; Γιά ποιούς λόγους φτάσαμε στην κατάσταση νά δέχεται ή κοινωνία σχεδόν παθητικά και άδιάφορα τήν περίπου έγκληματική συμπεριφορά τής κάστας τών πολιτικών;

Έν.: Η κοινωνία μας είναι πιά άδύνατο νά έξαπατηθεί. Κατάλαβε πολύ γρήγορα, μέ έτοιμότητα, τί συμβαίνει στην Βόννη. Άλλά και ό τρόπος πού παρουσιάζουν τόν εαυτό τους τά κόμματα τροφοδοτεί τόν κυνισμό. Οι πολιτικοί προσπαθούν νά έξισορροπήσουν τή μείωση τής αθθεντίας τους, τή διάβρωση τής δύναμης και τής αξιοπιστίας τους μέ μιά γιγαντιαία επιχειρήση διαφήμισης. Άλλά αυτή ή σπατάλη ύλικού είναι άναποτελεσματική. Τά επιχειρήματά τους είναι ταυτολογίες. Λένε πάντοτε τά ίδια, «έγώ είμαι έγώ» ή «εμείς είμαστε εμείς». Τό μηδενικό μήνυμα είναι τό προτιμώμενο στυλ άυτοπαρουσίασης. Έτσι οι άνθρωποι ένθαρρύνονται νά πιστεύουν ό-

τι από τήν κάστα τών πολιτικών δέν είναι δυνατό νά περιμένει κανείς ιδέες. Ό κόσμος κουνά τό κεφάλι άρνητικά και τό πολύ πολύ παίρνει ύπόψη τής έξαγγελίας πού άφορούν τά στενά του συμφέροντα, όπως τά σχετικά μέ φόρους, κοινωνικές υπηρεσίες και έπιχορηγήσεις. Όταν οι άφίσεις γράφουν «Άφορά τή Γερμανία», όλοι έξέρουν ό τι πρόκειται γιά κούφια λόγια. Τό πολύ πολύ νά άφορά τελείως έπυσειώδη πράγματα.

Σπ.: Γιατί όμως ή κοινωνία δέν άποδοκιμάζει αυτούς τούς άναξιόπιστους πολιτικούς, κάνοντας γιά παράδειγμα άποχή από τής εκλογές, μιά θεαματική άποχή; Οι Άμερικανοί είχαν στις συμπληρωματικές εκλογές γιά τό Κογκρέσο συμμετοχή 40%. Στη Γερμανία, όμως, όταν γίνονται εκλογές γιά τήν Όμοσπονδιακή Βουλή ύπάρχει πάντοτε συμμετοχή πάνω από 60%.

Έν.: Είμαστε καμένοι. Η συμμετοχή στις εκλογές είναι δημονήφισμα κατά τού μονοκομματικού κράτους, κατά τής δικτατορίας, τήν όποία κανείς πιά δέν νοσταλγεί, ούτε καν ό πύο έξαλλοί άκροδεξιοί. Πάνω από 80% τού πληθυσμού δέν θέλουν δικτατορία. Ένα άνάλογο ποσοστό ψηφοφόρων βλέπει τόν εαυτό του σαν άποτρεπτική δύναμη κατά τού μονοκομματισμού.

Σπ.: Σέ πολλές αναλύσεις διαβάζουμε ότι οι ψηφοφόροι, συνειδητά ή άσυνείδητα, διορθώνουν κάθε φορά μέ τή βοήθεια τών τοπικών εκλογών τό αποτέλεσμα τής ψηφοφορίας γιά τήν Όμοσπονδιακή Βουλή. Δυναμώνουν τά πύο μικρά κόμματα, προετοιμάζουν τήν έναλλαγή, προσπαθούν ίσως νά συντρίψουν τήν άλαζονεία τού κόμματος πού κυβερνά.

Έν.: Πολύ λογικό. Είναι τιμωρητικές πράξεις στις όποιες προβαίνουν όσοι αλλάζουν προτίμηση. Σ' αυτό τό σημείο ίσως έκδηλώνεται και ή βαθιά ριζωμένη στή γεφυρική ψυχή αίσθηση τής χαιρεκακίας. Είναι άπόλαυση νά βλέπεις τό βράδυ μετά τής εκλογές τί όψη έχουν οι κάθε φορά χαμένοι. Τρέμουν από όργή γιά τούς ήλίθιους πού δέν τους ψήφισαν, αλλά σέ καμιά περίπτωση δέν τολμούν νά τό έκδηλώσουν άνοιχτά.

Σπ.: Είναι ύποχρεωμένοι νά τό άποφύγουν.

Έν.: Είναι μιά από τής λίγες άπολαύσεις πού προσφέρει αυτή ή τελετουργία. Άλλά τό ούσιαστικότερο πολιτικό περιεχόμενο τους είναι τό γεγονός ότι οι εκλογές ύπάρχουν και ότι θέλουμε νά διαφυλάξουμε τό πολίτευμα πού τής κατοχυρώνει.

Σπ.: Τά προγνωστικά είναι συχνά άνακριβή. Αύτοί πού κάνουν τής δημοσκοπήσεις ίσχυρίζονται ότι αυτό συμ-

...στην ...

βαίνει επειδή ο Γερμανός ψηφοφόρος ντρέπεται να ομολογήσει ότι δεν θέλει να πάει να ψηφίσει. Δεν θέλει να τό ξεομολογηθεί εκ των προτέρων. 'Η μή συμμετοχή στις εκλογές του φαίνεται ανήθικο πράγμα.

Έν.: 'Η απροθυμία να δώσουν πληροφορίες έχει και άλλες αιτίες. Πολλοί εξαπατούν τις δημοσκοπήσεις επειδή δεν έχουν διάθεση να μελετήσουν τα ερωτήματα. Ένα 6% είναι αρκετό για να γίνουν τα προγνωστικά άνω-κάτω. Τά ίδια θά συμβούν και στην απογραφή του πληθυσμού. 'Ακόμα και σ' αυτό τό θέμα, βρίσκει κανείς μία άλλη, αστάθμητη πολιτική νοοτροπία.

Σπ.: Για να επιστρέψουμε στις τωρινές εκλογές: 'Από τήν τοπική αναμέτρηση στην Κάτω Σαξονία (άνοιξη του 1986), είχε γίνει ήδη φανερή ή πτωτική τάση των Σοσιαλδημοκρατών. Καί βαθιά μέσα σέ βαθύ λήθαργο, οί διανοούμενοι παρακολουθούν τήν παρακμή του κόμματος.

Έν.: 'Αλλά αυτή είναι ακριβώς ή γνώμη μου, ότι ένα κόμμα όπως ή SPD, μέ τήν προσκόλλησή του στό κράτος, μέ τό συγκεντρωτισμό του στή λήψη των αποφάσεων, είναι μοιραίο να αποτύχει. 'Η θεμελιακή του ιδεολογία είναι όπως και παλιότερα ή εξής: 'Η κοινωνία πρέπει να καθοδηγείται από ένα όρισμένο σημείο. Σ' αυτό τό αποφασιστικό σημείο-κλειδί στέκεται ένας καλός ποιμένας, πού για χάρη τής κοινωνίας και προπάντων για τούς άδικημένους έχει όλη τήν καλή θέληση και γνωρίζει πολύ καλά πώς πρέπει να ύλοποιήσει αυτή τήν καλή θέληση. Αυτό μās λένε οί κοινωνιολόγοι του κόμματος, οί σχολές συνδικαλιστών,

οί πολιτικοί του έγκεφαλοι, ή επιτροπή προγράμματος. 'Αρκεί κανείς να επανδρώσει τούς μηχανισμούς εξουσίας μέ τούς κατάλληλους ανθρώπους και τότε θά τεθούν όλα υπό έλεγχο. 'Αν όμως οί πανύψηλες κορυφές τής εξουσίας είναι μόνο λοφίσκοι;

Σπ.: Βλέπετε λοιπόν τή Σοσιαλδημοκρατία ως συντηρητικό κόμμα;

Έν.: 'Ως πρός τήν αντίληψή της για τό κράτος, σίγουρα ναί. Τό βλέπουμε, για να αναφέρω μόνο ένα παράδειγμα, στή δύσκαμπτη εκπαιδευτική πολιτική τους. Κανένας πειραματισμός, καμιά ιδιαίτερη πρωτοβουλία, τίποτε ζωντανό πού να ξεφεύγει από τίσ ύπηρεσιακές όδηγίες. 'Αλλά ή κοινωνία μας δεν είναι πιά δυνατό να συμπεριφέρεται σαν στρατιωτικό σώμα σέ παράταξη. Ούτε καν στή Σοβιετική 'Ενωση δεν λειτουργούν σήμερα αυτά. Οί δειλές προτάσεις για μεταρρυθμίσεις σέ τέτοια θέματα δεν όφείλονται σέ ξαφνικές εξάρσεις ανθρωπισμού, αλλά στήν άπλή παρατήρηση ότι κοινωνίες πού έχουν πιά ξεπεράσει έναν κρίσιμο βαθμό πολυπλοκότητας, ένα συγκεκριμένο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, δεν μπορούν πιά να καθοδηγούνται κεντρικά. 'Η SPD, για ιστορικούς λόγους, είναι ιδιαίτερα άσχημα έξοπλισμένη για να τό καταλάβει.

Σπ.: Κατά συνέπεια, οί διανοούμενοι πρέπει να μεταπηδήσουν στους Πράσινους και να βρουν εκεί τήν πολιτική τους στέγη.

Έν.: Οί διανοούμενοι και ή πολιτική τους στέγη μου φαίνονται τά λιγότερο σημαντικά σ' αυτή τήν ιστορία. 'Αλλά είναι φυσικά σωστό ότι οί Πράσινοι,

παρ' όλη τή σύγχυση, αντιδρούν στα σήματα πού έρχονται από τήν κοινωνία μέ μεγαλύτερη έτοιμότητα και ταχύτητα από τά άλλα κόμματα. 'Η Ολιβερή πολιτική μας τάξη δεν πρόλαβε να τούς ενσωματώσει. Οί περισσότεροι εκπρόσωποι των Πράσινων διαθέτουν κάποιου είδους πρακτικές κοινωνικές εμπειρίες έξω από κομματικούς μηχανισμούς. 'Ορισμένοι έχουν γνωρίσει ακόμα και τήν κατάσταση τής φτώχειας, πράγμα άγνωστο στή Βόννη. Ξεφεύγει επίσης από τά συνηθισμένα τό γεγονός ότι ενδιαφέρονται για τό μέλλον. 'Ακόμα και τά μειονεκτήματά τους είναι νέου τύπου, και όπωσδήποτε πιά ενδιαφέροντα από τόν αυτάρεσκο παχυδερμισμό των κυρίαρχων του Καρτέλ.

Σπ.: Τι να περιμένουμε, λοιπόν, σ' αυτή τήν κατάσταση από τούς διανοούμενους;

Έν.: 'Αν άληθεύει ή εκτίμησή μου, όσα είπα ισχύουν για όλους, άρα και για τούς διανοούμενους. Δεν είναι εύχάριστο να σκαλίζει κανείς τόν εαυτό του, έχει όμως ενδιαφέρον. Είναι άληθεια ότι βρίσκω μερικές αναλογίες ανάμεσα στους πολιτικούς και τούς διανοούμενους. Στήν παράδοσή μας δεν ύπάρχει μόνο ή ιδέα τής πολιτικής ήγεσίας, αλλά επίσης και μιάς πνευματικής. Πάνω σ' αυτή τήν αίτιολογία οί κληρικοί, και κατά συνέπεια οί διανοούμενοι, θεμελίωσαν στό παρελθόν τήν άπαιτησή τους για μιά κεντρική θέση μέσα στήν κοινωνία. Δεν απέβλεπαν έντοτούς στήν εξουσία, σίγουρα όμως απέβλεπαν σέ έπιρροή. Πίστευαν ότι κατείχαν τή γνώση, ότι είχαν αναλάβει κατ' άποκλειστικότητα τό φρονηματισμό τής κοινωνίας.

Σπ.: Καί τήν ήθική επίσης.

Έν.: Τώρα, σέ μιά διάχυτη και αποκεντρωμένη κοινωνία, οί διανοούμενοι θά βρεθούν σέ μιά κατάσταση άνάλογη μέ των πολιτικών. Καί ή δική τους άθεντία σχετικοποιείται, ή προνομιοχός θέση τους γίνεται επισφαλής.

Σπ.: 'Υπάρχουν δύο άπόψεις για τό θέμα των διανοουμένων. Ξεφεύγοντας από τήν κλασική θεωρία «τό πνεύμα πνέει προς τά άριστερά», έχει συγκροτηθεί μέσα στους κόλπους τής διανοήσης μιά αντίθετη θέση, ένα πνεύμα μεταστροφής. Μπορεί κανείς να αναφέρει σαν παραδείγματα όνόματα όπως του Μπόθο Στράους ή του Πέτερ Χάντκε. 'Η δεύτερη άποψη είναι ή εξής: Πολλά από τά αίτήματα πού έθεταν οί άριστεροί στις δεκαετίες του 1950 και 1960, ύλοποιήθηκαν από συντηρητικές κυβερνήσεις. Θά έπρεπε λοιπόν να πάψει κανείς να αναφέρεται σαν παραδείγματα όνόματα όπως του Μπόθο Στράους ή του Πέτερ Χάντκε. 'Η δεύτερη άποψη είναι ή εξής: Πολλά από τά αίτήματα πού έθεταν οί άριστεροί στις δεκαετίες του 1950 και 1960, ύλοποιήθηκαν από συντηρητικές κυβερνήσεις. Θά έπρεπε λοιπόν να πάψει κανείς να αναφέρεται σαν παραδείγματα όνόματα όπως του Μπόθο Στράους ή του Πέτερ Χάντκε. 'Η δεύτερη άποψη είναι ή εξής: Πολλά από τά αίτήματα πού έθεταν οί άριστεροί στις δεκαετίες του 1950 και 1960, ύλοποιήθηκαν από συντηρητικές κυβερνήσεις. Θά έπρεπε λοιπόν να πάψει κανείς να αναφέρεται σαν παραδείγματα όνόματα όπως του Μπόθο Στράους ή του Πέτερ Χάντκε.

Έν.: Και οι δύο απόψεις μου φαίνονται πάρα πολύ ιδεολογικοποιημένες, φυλακισμένες μέσα στο σχήμα που όριζι το σύστημα τών κομμάτων. Προτιμώ να επιμείνω στο δικό μου σχήμα. Όταν δέν είναι δυνατό πιά να έντοπισουμε τόν έγκέφαλο τής κοινωνίας σέ ένα όρισμένο σημείο, τότε επίσης και ή διανοητική παραγωγικότητα δέν είναι δυνατόν πιά να έντοπιστεί σέ μία κοινωνική ύπομάδα, όπως οι καθηγητές, οι συγγραφείς, οι διανοούμενοι. Άς προσέξουμε μία άκόμενη άναλογία. Όπως οι πολιτικοί θεωρούν τούς ψηφοφόρους ήλίθιους και αντίστρόφως, έτσι και ό διανοούμενος πιστεύει συνήθως ότι τά ξέρει όλα πολύ καλά, ένώ ό άπλοιός κόσμος νομίζει ότι ό διανοούμενος είναι τσαρλατάνος. Δέν είμαι καθόλου λαϊκιστής ούτε ύποκλινομαι μπροστά στίς πλειοψηφίες, αλλά τήν παρακάτω έρώτηση τή βρίσκω θεμιτή. Άν πράγματι ή κοινωνία είναι συχνά πιο έξυπνη από τούς πολιτικούς, δέν θά μπορούσε τότε να είναι μερικές φορές πιο έξυπνη από τούς διανοούμενους ή, έν πάση περιπτώσει, από τόν μεμονωμένο διανοούμενο; Άπό πού προέρχονται σήμερα οι καινούργιες ιδέες; Πού ύπάρχει κινητικότητα; Δέν ξέρω, αλλά άρνούμαι να πιστέψω ότι πρέπει να έπαφίεται κανείς σ' ένα μικρό, έπιφανή κύκλο καταξιωμένων στοχαστών.

Σπ.: Και τά πανεπιστήμια; Ήταν έντως οι σχολές στελεχών τής εξέγερσης του 1968.

Έν.: Μπορεί κανείς κάλλιστα να ισχυριστεί ότι σήμερα τά πανεπιστήμια είναι τό βασίλειο τής μετριότητας, ένα κατά κάποιο τρόπο χέρσο πολιτιστικά έδαφος. Πολλές φορές, άνθρωποι πού προέρχονται από μη πανεπιστημιακές άνωτερες σχολές (Hochschulen), άξιώνουν για λογαριασμό τους έναν κεντρικό ρόλο στο πεδίο τής διανοήσης.

Προφανώς ύπάρχει ένα σημείο στο όποιο ή παρομοίωση άνάμεσα στα κλάν τών πολιτικών και τών διανοούμενων χωλαίνει. Ένώ ή πλευρά τών πολιτικών είναι γεμάτη από τήν αίσθηση τής άπεριόριστης σπουδαιότητάς της, ή πλευρά τών διανοούμενων ρέπει πρós τήν αυτοαμφισβήτηση. Άργά αλλά σταθερά, μέσα στους διανοούμενους εξαπλώνεται ή διαπίστωση ότι ό παλιός προεξάρχων ρόλος τους έχει εξαντλήσει τή δυναμική του. Πρέπει κανείς να ψάχνει μέ τό φακό για να ανακαλύψει τόν διάσημο συγγραφέα πού φαντάζεται ότι είναι ή συνείδηση του έθνους.

Σπ.: Αυτό δέν θά μπορούσε να σημαίνει ότι ένας συγγραφέας, όπως έσεις κ. Έντensenπέργκερ, θέλει να άπωθήσει τόν προηγούμενο ρόλο του; Στίς νεκρολογίες του Μπέλ άκούστηκε ότι ήταν ή τελευταία φιγούρα στή Γερμα-

νία πού έγκαλούσε πολιτικά και ήθικά. Σκεφτείτε τόν Σάρτρ, τόν Γκράς.

Έν.: Όλα αυτά τά έχω ζήσει κι εγώ: τό έξυγαντικό καθήκον τών διανοούμενων μετά τό τέλος του φασισμού, τήν απομάκρυνση όλων τών ιδεολογικών σκουπιδιών, μία πολύ κουραστική και μακροχρόνια προσπάθεια. Θέλω όμως να επιμείνω και να έπιστρέψω στίς άπόψεις μου. Ένα πρόσωπο όπως ό Χάινριχ Μπέλ δέν ήταν ιστορική σύμπτωση. Ό Μπέλ ήταν ή αντίπαλη φιγούρα στον Άντενάουερ. Η κοινωνία χρειαζόταν τότε τέτοιες παρουσίες και τίς παρήγαγε: Αύθεντίες και άντιαυθεντίες.

Άν σήμερα δέν ύπάρχουν τέτοιες φιγούρες, δέν σημαίνει όπωσδήποτε ότι μάς λείπουν τά ταλέντα ή ότι κυριαρχεί ή έλλειψη χαρακτήρων. Ίσως είναι αλήθεια ότι αυτές οι φιγούρες έχουν γίνει περιττές, κατά μία όρισμένη έννοια. Πιστεύω ότι συμβαίνει μία κοινωνικοποίηση αυτών τών ρόλων. Χάσαμε τόν Μπέλ. Άλλά στή θέση του έχουμε τή Διεθνή Άμνηστία και τήν Γκρήνπης.

Σπ.: Στήν άρχή, δέν ξέραμε καν ποιός είναι ό κύριος Γκρήνπης.

Έν.: Τό ίδιο κάνει. Είναι κάτι ιστορικά νέο. Όλοι άγνωστοι άνθρωποι! Θα 'θελα, μ' αυτή τήν άφορμή, να άποτίσω φόρο τιμής στους άγνωστους τεχνικούς τής τηλεόρασης, σ' αυτούς πού κατά λάθος ή σκόπιμα έβαλαν λάθος κασέτα (τήν περυσινή!) μέ τήν πρωτοχρονιάτικη όμιλία του καγκελάριου Κόλ. Δέν πιστεύω στίς διάφορες θεωρίες περί συνωμοσίας. Η άληθινή εξήγηση είναι πολύ πιο ένδιαφέροντα.

Φανταστείτε έναν στοιχειοθέτη στους Τάιμς του Λονδίνου τήν εποχή τής βασίλισσας Βικτωρίας. Αυτός ό άνθρωπος άποκλείεται να έβαζε στήν έφημερίδα ένα λανθασμένο λόγο τής βασίλισσας. Έντελώς πεισμένος για τή σπουδαιότητα του θέματος, σίγουρα θά στοιχειοθετούσε μέ πολύ μεγάλο φόβο και προσοχή.

Άντίθετα, τό ύποσυνείδητο του τεχνικού μας λειτουργήσε έντελώς διαφορετικά. Ό,τι ύπάρχει μέσα σ' αυτή τή χαζοκασέτα είναι άστείο. Μ' αυτή τήν έννοια, ό τεχνικός δέν στέκεται εκεί μόνος του. Συμπεριφέρεται ως εκπρόσωπος μιας κοινωνίας, ή όποια σκέφτεται μέ τόν ίδιο τρόπο όπως αυτός.

Σπ.: Έξω από τήν κάστα τών πολιτικών, οι διαμαρτυρίες για τό λάθος ήταν σχεδόν άνύπαρκτες.

Έν.: Είδατε τόν τίτλο τής έφημερίδας *Süddeutsche Zeitung*; «Ό καγκελάριος Κόλ δέν βλέπει διαφορές άπόψεων ως πρós τήν έξωτερική πολιτική». Υπονοείται ότι ό Κόλ είναι υπέρ του δικαιώματος τής αυτοδιάθεσης. Αυτό είναι έξομολόγηση! Αυτό είναι σημαντικό τίτλος! Τό ιδεώδες μηδενικό μήνυμα. Τίς ειδήσεις στήν τηλεόραση μπορεί κανείς να τίς ύποφέρει μόνο άν έχει στα χέρια του τό τηλεκοντρόλ. Μετά από δέκα δευτερόλεπτα ειδήσεις, πρέπει κανείς για πέντε λεπτά να καθαρίζει τά αυτιά του.

Σπ.: Θέλετε να πείτε ότι για σας είναι έντελώς άδιαφορο ποιός θά κυβερνά μετά τίς 25 Ίανουαρίου;

Έν.: Δέν θέλω να πώ αυτό. Βρίσκω πάντοτε όρισμένες άποχρώσεις ως πρós τίς όποιες διαφέρουν τά κόμμα-

τα. Άποχρώσεις που δείχνουν πόσο ύγιή είναι.

Σπ.: Τί εναλλακτικές λύσεις υπάρχουν, ώστε να αισθάνεται κανείς λιγότερη έντροπή;

Έν.: Ποσοτικές διαφορές ως προς τή δυσaréσκεια.

Σπ.: Όρισμένες ομάδες νεαρών ψηφοφόρων φαίνεται ότι ενδιαφέρονται μόνον για τό αισθητικό στοιχείο τής πολιτικής. Μήπως ή δική σας άποψη βρίσκεται κοντά σέ μιά τέτοια στάση;

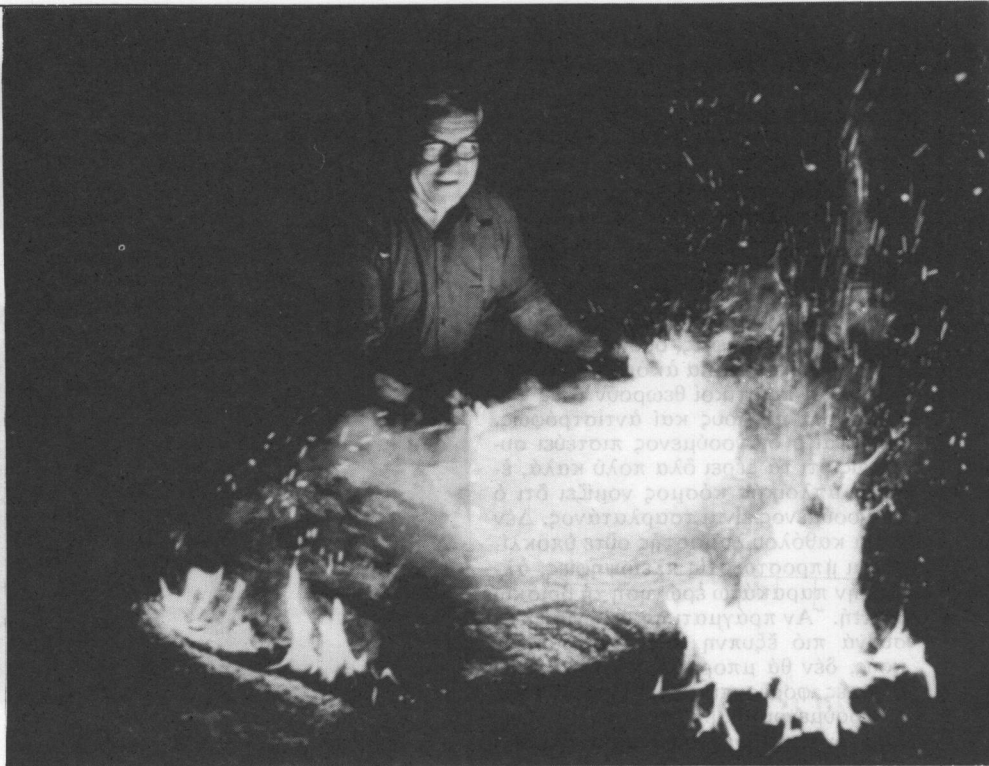
Έν.: Η ψηφοφορία είναι μιά κάπως λεπτή, έξαιρετικά τελετουργική και σέ μεγάλο βαθμό συμβολική πολιτική έκφραση. Αυτό δέν σημαίνει ότι ή σημασία της είναι περιορισμένη. Άλλά κάθε συμβολική έκφραση έχει μιά αισθητική και μιά ήθική διάσταση. Μέ τό αίσθημα τής δυσaréσκειας, και οι δύο έρχονται στό φώς.

Ένα αντίθετο παράδειγμα μπορείτε νά βρείτε στόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας κ. Βεϊζάκερ. Προσπαθεί νά κάνει τήν ήθική και αισθητική κατάσταση τής Πολιτείας περισσότερο άνεκτή, στό βαθμό που του τό επιτρέπουν τά όρια του αξιώματός του. Μέ τόν τρόπο αυτό είναι άποτελεσματικός. Οι άνθρωποι τό καταλαβαίνουν. Σ' αυτό τό πεδίο, έχει κερδίσει κάποια αξιοπιστία, πράγμα που τό έχουν χάσει έντελώς άλλοι πολιτικοί.

Σπ.: Άλλά μπορεί νά παίξει τό ρόλο αυτό μόνο μέσα στό πλαίσιο ενός σωτηριού συμβιβασμού, στό περιεχόμενο του οποίου περιλαμβάνεται τό ότι ό κ. Κόλ, από τήν άλλη πλευρά, μπορεί νά συνεχίζει τίς συγκρίσεις του Γκορμπάτσόφ μέ τόν Γκαϊμπλες;

Έν.: Δέν βλέπω εδώ ένα προσχεδιασμένο παιχνίδι, αλλά έναν λειτουργικό καταμερισμό. Ό Πρόεδρος, στό βαθμό που δέν υποτάσσεται στή λογική του κομματικού μηχανισμού, μπορεί νά συμπεριφέρεται ως προσωπικότητα, άρα νά διατυπώνει μέ αυτεξούσιο τρόπο τή γνώμη του, νά άποφεύγει τά υπερβολικά ψεύδη, νά διατηρεί ήθικά και αισθητικά χαρακτηριστικά και νά διατηρεί ενεργό μιά όρισμένη περιέργεια για τόν έξω κόσμο. Σέ κάποιον που θέλει νά εισέλθει για πρώτη φορά μέσα στόν πολιτικό μηχανισμό, όλα αυτά είναι άνεπιτρέπτα. Δέν επιτρέπεται νά ενδιαφέρεται στά σοβαρά για προβλήματα έξωτερικά του κομματικού μηχανισμού. Άλλιώς θά βρεθεί υπερφορτωμένος. Σκεφτείτε έναν πολιτικό, υπεύθυνο σέ μιά ύπηρεσία προστασίας του περιβάλλοντος, που έχει ένα παιδί τό οποίο άρρωσταίνει σοβαρά έξαιτίας χημικής ρύπανσης. Ό άνθρωπος αυτός θά γινόταν άφόρητος στόν κομματικό μηχανισμό. Θά γινόταν υπερβολικά πιστός στό καθήκον του.

Ό καθιερωμένος κομματικός πολιτικός επιτρέπεται νά γνωρίζει μόνο έ-

ναν άπλό ύπολογισμό: Βοηθά καθόλου τό κόμμα μου αν πράξω έτσι ή άλλως ή τό ζημιώνει; Για τό λόγο αυτό, μπορεί κανείς νά επιτύχει τό σκοπό του —νά εισέλθει στό μηχανισμό— μόνον αν είναι προετοιμασμένος νά πειστεί για ότιδήποτε. Δέν επιτρέπεται νά ενδιαφέρεται για τά προβλήματα, αλλά μόνον για τίς συνέπειες τής λύσης ή τής συγκάλυψης του προβλήματος. Τίς συνέπειες που θά ύποστεί τό κέντρο ισχύος στό όποιο συμμετέχει.

Σπ.: Άρα ό ύπουργός Περιβάλλοντος Βάλμαν —όπως εδώ και καιρό ύποπτευόμαστε— δέν μπορεί νά μās βοηθήσει στήν πραγματικότητα. Άκόμα και όταν ισχυρίζεται ότι καμία κοινωνική ομάδα δέν μπορεί νά τόν έμποδίσει νά άπαγορεύσει ό,τι θεωρεί άναγκαίο νά άπαγορευτεί. Άπέναντι στά συσπειρωμένα συμφέροντα τής χημικής βιομηχανίας, αυτό είναι μόνο μιά άπλή ρητορική μεγαλοστομία.

Έν.: Ναι, μόνο που αυτή ή κατάσταση πραγμάτων έχει και μιά αντίστροφη πλευρά. Όταν οι πολιτικοί δέν ενδιαφέρονται για τίποτε άλλο παρά μόνον για τά ύπολείμματα τής δύναμής τους, όταν δέν είναι για τίποτε πιά βέβαιοι παρά μόνον για τήν άπόλυτη άναγκαιότητά τους, τότε όλα αυτά ισχύουν επίσης και για τή δεξιά πολιτική. Πράγμα που κατά κάποιο τρόπο μās καθησυχάζει. Οι χριστιανοδημοκράτες άναζητούν τρόπο νά έξισορροπήσουν τήν πλήξη των ψηφοφόρων άνεβάζοντας τή δόση τής ρητορείας. Γ' αυτό τό λόγο οι όξεις τόνοι, ή φαινομενικά άσκοπη φασαρία, ή επίκληση των ύποτιθέμενων μόνιμων ύπο-

λειμμάτων μιας ύπόκωφης άκροδεξιάς. Άλλά ό κ. Στράους ξέρει πολύ καλά, όπως έσεις και εγώ, ότι ή Όσπολιτική δέν πρόκειται νά διακοπεί, ότι τό πολιτικό άσυλο δέν πρόκειται νά καταργηθεί, ότι τό πυρηνικό έργοστάσιο του Βάκερντορφ θά κατασκευαστεί μέν, αλλά δέν πρόκειται νά τεθεί σέ λειτουργία. Άκόμα και αυτός δέν θά έπιμείνει. Ό ίδιος πολιτικός, ό όποιος στίς άγορεύσεις του κατέχει τό ρεκόρ του άντικομμουνισμού, είναι έτοιμος, όταν του ταιριάζει, νά δανείζει στήν Άνατολική Γερμανία δισεκατομμύρια μάρκα. Αν ύπήρχε περίπτωση νά έπωφεληθεί, θά ήταν ό πρώτος που θά έκλεινε όλα τά εργοστάσια πυρηνικής ένέργειας και θά στρεφόταν προς τήν ήλιακή ένέργεια, θά δέχόταν στή Γερμανία ακόμα δύο εκατομμύρια Τούρκους ή θά έκλεινε συμμαχία μέ τή Σοβιετική Ένωση. Θά έπρεπε μόνον νά βγάλει κάποιο κέρδος για τό CSU.

Σπ.: Δέν βλέπετε όμως τόν κίνδυνο ότι ή κυβέρνηση είναι έτοιμη για μιά στροφή, ότι έτοιμάζεται νά καταστρέψει τελείως τήν ιστορική ύπευθυνότητα;

Έν.: Άς υποθέσουμε ότι ή έπιχειρήση αυτή για μιά ιδεολογική όπισθοχώρηση στηρίζεται σέ κάποιο ύπολογισμό...

Σπ.: Μπίτπουργκ (κατάθεση στεφανιού στους τάφους των SS από τόν Κόλ και τόν Ρήγκαν), διαμάχες των ιστορικών για τόν Χίτλερ, προτάσεις για μούσεια που θά «ξαναγράψουν» τήν ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου...

Έν.: Δέν μπορεί νά είναι τυχαίο. Νά, λοιπόν, και πάλι οι κορυφαίοι πολιτικοί, αυτοί που είναι βέβαιοι για τήν έ-

πλισμούς, την εξωτερική πολιτική, την ανεργία, τά οικονομικά προβλήματα. 'Αντί γι' αυτά, συζητήσαμε για πολιτικούς και διανοούμενους. Είναι σχετικά εύκολο να έχεις μία εικόνα αυτών που αυτοπαρουσιάζονται. 'Αλλά πρὸς τὰ πού κινείται αυτό τό "Όλον, αυτό τό μεγάλο, αδύνατο, εὐαίσθητο τέρας πού ὀνομάζεται κοινωνία, με τόν διακλαδωμένο σέ μεγάλη ἔκταση ἐγκέφαλό του; Είναι τελείως φανερή ἡ ἰδέα ὅτι καμιά θεμελιωμένη κατάθεση δέν εἶναι δυνατή γιά τό ζήτημα αυτό. Μερικές φορές τό "Όλον αυτό ἀντιδρά ἐξαιρετικά ἔξυπνα, γεμάτο φαντασία καί ρεαλισμό· μερικές φορές μᾶς παρουσιάζεται ρωμαλέο, ἠλίθιο καί κακόηθες. Δέν ἔξερω, τέλος, τί ἔχει στό νοῦ του, καί γιά τό λόγο αὐτό πρέπει νά τά βγάλω πέρα χωρίς αἰσιοδοξία καί χωρίς ἀπαισιοδοξία.

Σπ.: Σᾶς εὐχαριστοῦμε γιά τή συζήτηση.

Μετάφραση: Γ. Ριτζούλης

ξυπνάδα τους καί ἐπαίρονται γιά τήν κορυφαία τους θέση, γιά τίς ἀποφάσεις πού παίρνουν, μέ μία λέξη: γιατί εἶναι ἡγέτες. Καί τό ἀποτέλεσμα; 'Από τό 1945 δέν πέρασε ἄλλη χρονιά στήν ὁποία νά γράφτηκαν, νά συζητήθηκαν, νά ἔγιναν ἀντικείμενο στοχασμοῦ καί διαφωνίας τόσο πολλά πράγματα σχετικά μέ τὰ ἐγκλήματα τοῦ Γ' Ράιχ, ὅπως τό 1986. Τό "Αουσβιτς εἶναι πιά κοντά μας παρά ποτέ.

Οἱ ἄνθρωποι πού ἤθελαν νά θάψουν τήν ἱστορία μας μέσα στό χῶμα, ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἱκανοί στό νά τήν ξεθάβουν.

Σπ.: Εἶναι κάποιας μορφῆς διαλεκτική τοῦ διαφωτισμοῦ, ἡ πανουργία τοῦ Λόγου.

'Εν.: Πάντα ἡ ἴδια ἱστορία: 'Η κοινωνία δέν εἶναι κοπάδι προβάτων, ὅπως νομίζουν οἱ πολιτικοί. "Ό,τι ἀκόμα στή δεκαετία τοῦ 1950 ἦταν δυνατό, νά μετατρέπεται ἕνα πρόβλημα σέ ταμποῦ ἢ νά ἀποσιωπάται μιά συζήτηση, σήμερα εἶναι ἀδύνατο γιά δομικούς λόγους. Τέτοιες προσπάθειες ποδηγέτησης εἶναι ἀναποτελεσματικές καί καταλήγουν σέ ἀποτυχίες. "Αν κατά τύχη ἔρθει ἡ ἰδέα σέ μιά κυβέρνηση νά προφέρει τή λέξη «'Εβραῖος», ἀπό ἐδῶ καί πέρα δέν θά ἔπρεπε νά τολμήσει νά τό κάνει, γιατί οἱ συνέπειες θά ἦταν φανερές: "Όλα τὰ μέσα ἐνημέρωσης θά ἀσχολοῦνταν χωρίς διακοπή μ' αὐτό τό θέμα, οἱ Γερμανοί δέν θά μιλοῦσαν γιά τίποτε ἄλλο. "Ανθρωποὶ ὅπως ὁ κ. Κόλ καί οἱ βοηθοί του προσφέρουν τήν καλύτερη ἐγγύηση ὅτι ἡ συζήτηση γιά τὰ ἐγκλήματα τῶν ναζί δέν θά εἶναι δυνατό νά τερματιστεῖ στό ὄρατο μέλλον. Αὐτοί

ἀναθέρμαναν τό ζήτημα πολύ πιά ἀποτελεσματικά ἀπό τοὺς ἀριστεροῦς διαφωτιστές, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν μέ εὐλικρίνεια νά ὑπενθυμίζουν τὰ συμβάντα.

Σπ.: Εἴμαστε κάπως πιά ἐπιφυλακτικοί.

'Εν.: Δεῖτε ὁμως τόν κ. Κόλ. Εἶναι τό καλύτερο παράδειγμα γιά ὅσα ἰσχυρίζομαι. Μοιάζει μέ κάποιον πού προσπαθεῖ νά ξεφορτωθεῖ ἕναν κουβά γεμάτο κόλλα. Στήν προσπάθειά του, ὁμως, πρέπει νά πιάσει τόν κουβά στά χέρια του. 'Η κόλλα κολλάει ἐπάνω του. 'Ο ἄνθρωπος μετά ἀπό λίγο λερώνεται, γερμίζει μέ τήν κόλλα πού ἤθελε νά ἀπομακρύνει. 'Ο κ. Κόλ μπορεῖ νά πάει ὅπου θέλει, νά μιλήσει γιά ὅ,τι θέλει, ἀλλά πάντοτε τοῦ ἔρχεται στό νοῦ ὁ φασισμός. "Όλα τοῦ θυμίζουν Χίτλερ, Γκαϊμπελς, τή νεολαία τοῦ Χίτλερ. 'Ο φασισμός εἶναι τό βάσανό του. 'Η προσήλωσή του στήν ἐποχή τῶν ναζί εἶναι ἐκπληκτική. Εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον. 'Από ψυχολογική σκοπιά εἶναι μιά καθαρή περίπτωση ἐπιστροφῆς τῶν ἀποθνήσκοντων. 'Από ἠθική σκοπιά, αὐτό λέγεται κατά τή γνώμη μου «ἡ κατάρρα τῆς κακῆς πράξης».

Σπ.: 'Εμφανίζεστε μέ μιά πρωτοφανή αἰσιοδοξία. Μοιάζει σάν ἀναπόφευκτη συνέχιση τῆς προόδου, σάν νά ὑπάρχει ἕνα ἀόρατο προστατευτικό χέρι.

'Εν.: 'Αληθινά τό πιστεύετε; "Όλη μας ἡ συζήτηση περιστράφηκε σέ μεγάλο βαθμό γύρω ἀπό τὰ φαινόμενα μόνον. "Όπως συμβαίνει στόν προεκλογικό ἀγῶνα, ἔτσι καί ἔμελλε ἀγνοήσαμε τοὺς πραγματικούς κινδύνους: τοὺς ἐξο-

'Ο Χάνς Μάγκνους 'Εντσενσμπεργκερ, μαζί μέ τόν Χάινριχ Μπέλ, τόν Γκύντερ Γκράς καί τόν Μάρτιν Βάλζερ, ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς κύριους ἐκφραστῆς τῆς «'Ομάδας 47», πού προετοίμασε τό ἔδαφος στό πεδίο τῆς διανοήσεως γιά τήν κυβερνητική ἀλλαγὴ τοῦ 1969 στή Δυτική Γερμανία (ὅταν γιά πρώτη φορά στή μεταπολεμική περίοδο ἀνέλαβαν κυβερνητικές εὐθύνες οἱ σοσιαλδημοκράτες). 'Ο συγγραφέας καί δοκιμιογράφος 'Εντσενσμπεργκερ ἦταν ἀπό τοὺς πρώτους πού ἀναμετρήθηκαν μέ τόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό», καί εἰδικά μέ τό παράδειγμα τῆς Κούβας. 'Ὡς ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Kursbuch* ἦταν ἀπό τό 1965 κριτικός ἀναλυτῆς τῆς ἐξωκοινοβουλευτικῆς ἀντιπολίτευσης. Τό 1980 ἱδρυσσε κατά τό πρότυπο τοῦ *New Yorker* τό περιοδικό *Trans Atlantik*. 'Ο 'Εντσενσμπεργκερ σήμερα εἶναι 57 ἐτῶν, ζεῖ στό Μόναχο καί στή Βενετία καί μαζί μέ τόν ἐκδότη Φράντς Γκρένο, τῆς μικρῆς νοτιογερμανικῆς πόλης Νέρντλιγκεν, συνεκδίδουν τὰ βιβλία τῆς σειρᾶς «'Αλλη Βιβλιοθήκη».

Μεταφράσεις βιβλίων του στά ἑλληνικά:

- 1) *Γιά μιά θεωρία τῶν μέσων ἐπικοινωνίας*, ἐκδ. «'Επίκουρος», 1981.
2. «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκολογίας», στόν συλλογικό τόμο *Περιβάλλον καί ποιότητα ζωῆς*, ἐκδ. «'Επίκουρος», 1975.
3. *Τὸ σύντομο καλοκαίρι τῆς ἀναρχίας*, ἐκδ. «'Οδυσσεάς», 1981.

Ποῦμάτα του ἔχουν μεταφραστεῖ στό περιοδικό *Διαγώνιος*, τεύχη 2-3, 1972, Θεσσαλονίκη (μετάφραση Νόρα Πολόρφω-Προκοπίου, ἐπιμέλεια Ηανπελογε Οχς) καί στά *Νέα Κείμενα*, τόμος 1, ἐκδ. «Κέδρος» 1971 (μετάφραση Θ.Δ. Φραγκόπουλος).

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Ἡ Ὀλυμπιακή Ἀεροπορία ἐνημερώνει:

«Πῶς νά μὴν εἶναι
κανεῖς τουρίστας»

«Μὴ χαζέβετε ποτέ πρὸς
στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς
σύγχρονης ἢ τῆς Ἀρχαίας
Ἀθήνας ὅσο συναρπαστικὴ
κι ἂν εἶναι. Κάτι τέτοιο θὰ
σᾶς πρὸδινε ἀμέσως. Τὰ
ξελιγωμένα βλέμματά σας
νά περιορίζονται στὶς
γυναικεῖες καμπύλες. Αὐτὸ
νά τὸ κάνετε μὲ τρόπο
συστηματικὸ, καρφώνοντας
ἐπίμονα τὸ βλέμμα σας σ'
αὐτὸν τὸν στόχο κατὰ
τρόπο πού ν' ἀπογυμνωθεῖ
ἀπὸ κάθε εἶδος ρουχισμό,
ἀδιάφορο πόσο βαρὺς ἢ
ἐλάχιστος εἶναι.

Πάντως ὅμως, κάντε μιά
προσπάθεια νά μὴ
σαλιαρίζετε.

Γιὰ τὰ θήλεα εἶναι
ὄπωςδὴποτε θεμιτὸ νά
θανυμάζουν τὴν σωματικὴ
διάπλαση τοῦ ἄρρενα, ἂν
καὶ αὐτὸ πρέπει νά γίνεται
κατὰ τρόπο κάπως πιὸ
συνεσταλμένο. Ἐν πάσῃ
περιπτώσει δέ, κορίτσια,
ἄμα δεῖτε κανέναν
ἐλκυστικὸ ἄνδρα
ἐπιτρέπεται νά τὸν περνᾶτε
ἀπὸ ἓνα βραδυκίνητο
ὀπτικὸ κόσκινο ἐφόσον
κάθετα μὲ τὸ κορίτσι του.
Αὐτὸ εἶναι ἓνα
παραδεγμένο μεσογειακὸ
ἔθιμο.

Τὸ ζήτημα πού πρέπει νά
κάτσει κανεῖς στὴν Ἀθήνα
γιὰ νά πιεῖ τὸν καφέ του
(μόνο ἐλληνικὸ), νά
διαβάσει τὴν ἐφημερίδα του
ἢ νά κουβεντιάσει μὲ τοὺς
φίλους του εἶναι πολὺ
σημαντικὸ.

Οἱ πολὺξεροὶ Ἀθηναῖοι δέν
κάθονται ποτέ στό
Σύνταγμα μᾶς και
θεωρηθεῖ ὅτι κατέχονται
ἀπὸ δίψα γιὰ τὸ ἕτερον
φύλον (ἔστω κι ἂν αὐτὸ
εἶναι ἢ περίπτωσι).

Ἄν πρόκειται νά κάτσετε
καὶ νά ρίχνετε ξελιγωμένα

βλέμματα σέ κάποια
πασαρέλα, αὐτὸ πρέπει νά
τό κάνετε στὴν πλατεία
Κολωνακίου.

Ὅταν κάθεστε ἐκεῖ, μπορεῖ
νά σᾶς τύχει νά κάτσει στό
τραπέζι σας μιά ὑπαρξὴ
ἀπὸ τὸ παρελαῦνον πλήθος.
Στὴν περίπτωσι πού ἢ
ὑπαρξὴ ἐντυπωσιαστεῖ καὶ
δεχτεῖ νά σᾶς συνοδεύσει
σέ κάποιο ἄλλο μέρος,
προσπαθεῖστε νά
προηγηθεῖτε λιγάκι στό
βάδισμα ὥστε οἱ ἄλλοι νά
σηματίσουν τὴν ἐντύπωσι
ὅτι ἐκεῖνὴ σᾶς ἀκολουθεῖ.
Μὴν κάνετε ποτέ
παθιασμένες διακηρύξεις
δημόσια ἢ μπροστὰ σέ
μάρτυρες, ἔστω κι ἂν εἶναι
ξένοι. Αὐτὰ ὅλα νά τὰ
φυλάξετε γιὰ πολὺ
ἀπόκρυφες στιγμὲς στενῆς
ἐπαφῆς. Σ' αὐτές τίς
στιγμὲς πιά προχωρεῖστε
ἀκάθεκτα σάν νά σᾶς ἔχει
ἔρθει ὁ οὐρανὸς σφοντύλι.
Ν' ἀποφύγετε νά τὴν
πάρτε ἀπ' τὸ δικὸ της
σπίτι ἐκτός ἐάν πρόκειται
νά προηγηθοῦν τῆς ἐξόδου
σας μερικές ἀσκῆσεις σέ
ἐσωτερικὸ στίβο.

Μιά σημείωσι γιὰ τίς
κυρίες: ἂν πρόκειται νά
περάσετε μιά μέρα ἢ ἓνα
βράδυ περιπέτειας μὲ
κάποιον ντόπιον, νά
ἀποφύγετε τὸ ὑπερβολικὸ
μακιγιάζ. Μιά κυρία πού
κυκλοφορεῖ πολὺ βαμμένη
στό κέντρο τῆς Ἀθήνας,
διατρέχει τὸν κίνδυνον νά
ἐκκληθῆ γιὰ κυρία
νυχτερινοῦ ἐπαγγέλματος ἢ
ἀκόμα γιὰ ἀμερικάναν
τουρίστρια.

*Ὁδηγίες καὶ ὑποδείξεις
ἀπὸ τὸ περιοδικὸ τῆς
Ὀλυμπιακῆς Ἀεροπορίας
πού δίνεται σέ κάθε ἐπιβάτη
στὶς πτήσεις τοῦ
ἐξωτερικοῦ. (Διατηροῦμε
φυσικὰ «ἀνόθευτη»
ὀρθογραφία καὶ σύνταξη).
Φαίνεται ὅτι ἡ κατάσταση
μὲ τὸν τουρισμὸ εἶναι
πραγματικὰ ἀπελπιστικὴ γιὰ
νά χρειάζεται νά
ἐπιστρατεύσουμε καὶ τὰ
καμάκια! Οὔτε μουσεῖα οὔτε
ἀρχαιολογικοὶ χώροι οὔτε
συναυλίες οὔτε θεατρικὲς
παραστάσεις οὔτε τέχνη
οὔτε θάλασσες οὔτε φαγητό.
Τὸ μόνο πού μᾶς ἔμεινε νά
διαφημίσουμε, τὸ ντόπιον
ἀντριλίκι!*

Corfu καὶ Κέρκυρα

Πρὶν δύο βδομάδες οἱ
Κερκυραῖοι διαδήλωσαν
στὴν Ἀθήνα γιὰ τὰ
λήμματα τῶν Ἰωαννίνων
πού μολύνουν τὰ νερά τοῦ
νησιοῦ τους καὶ διώχνουν
τὸν τουρισμό.

Γιὰ τὸ σύγχρονον
Νταχάου, τίς φυλακές τῆς
Κέρκυρας, δέν ἔδειξαν
ὥστόσο τὴν ἴδια
εὐαισθησία, ἴσως γιὰ ἐκεῖ
περίπλοκα φίλτρα καὶ
κοινωνικοὶ καταλύτες
κατακρατοῦν τὴν μόλυνσι,
τὴν ἐμποδίζουν νά διαλύσει
πρὸς τὰ ἔξω,
κατευθύνοντας τὴν καὶ πάλι
μέσα στό χώρο τῶν
φυλακῶν, ἔτσι ὥστε νά
ἔχουμε τὸ φαινόμενο τῆς
ἀνάδρασης (feed back) πού
λέει καὶ ὁ πρωθυπουργός
—τοῦρμπο πού λένε οἱ
ψηφοφόροι του. Ἡ ἴδια ἢ
πολιτικὴ ἡγεσία, ἀπὸ τὸν
πρῶτον κύριον τῆς
Δημοκρατίας μέχρι τὸν
Γενικὸν Γραμματέα τοῦ
Ἐπιχειρηματικοῦ Δικαιοσύνης
ἔχουν τὴ δική τους ὀπτικὴ
σέ σχέσι μὲ τὸ θέμα: ὁ
πρῶτος φοβᾶται μήπως
ὑπάρξει κάποια τομὴ στὴν
τρισεπίπεδη συνέχεια τῶν
σωφρονιστικῶν ἡθῶν τοῦ
ἐλληνισμοῦ, ὁ δεύτερος, ὁ
ἄνθρωπος πού ἐποπτεῖ τὸ
σωφρονιστικὸ σύστημα,
ἔχει ἀναθέσει στὸν ἑαυτὸ
του τὸ ρόλον τοῦ ἐκφραστῆ
καὶ προστάτη τῆς
ἐπαγγελματικῆς συνοχῆς
ἀλλὰ καὶ τῆς συνέχειας τοῦ
κλάδου τῶν σωφρονιστικῶν
ὑπαλλήλων. Καὶ ὅπως ἔχει
καταγγελεῖ ἀπὸ τὴν
ὑπόθεσι τοῦ Γεντί-Κουλέ,
τὸ φόβητρο τῶν φυλακῶν
τῆς Κέρκυρας εἶναι
ἐξαιρετικὰ χρήσιμο (καὶ
προσοδοφόρον) γιὰ τὰ
συμφέροντα τοῦ
σωφρονιστικοῦ κλάδου:
μοναζίζονται εἰκονικὲς
μεταθέσεις κρατουμένων
ἄλλων φυλακῶν γιὰ τὸ
φόβητρο τῆς Κέρκυρας κι
ὕστερα ἀκυρώνονται ἐναντι
κάποιου (σεβαστοῦ) ποσοῦ
πού δίδεται ἀπὸ τοὺς

ἐνδιαφερόμενους. Ἡ
Κέρκυρα λοιπόν, ὁ
«σύγχρονος Παρθενώνας»
τοῦ σωφρονιστικοῦ
συστήματος, πρέπει νά
παραμείνι ὡς ἔχει, γιὰ
λόγους σωφρονιστικῆς
κορυφωσις, ἀλλὰ ὄχι μόνο
γι' αὐτοὺς. Ἴσως μάλιστα ἢ
«διαφήμισι» πού ἔγινε
τελευταῖα γιὰ τὴν Κέρκυρα
καὶ γιὰ τὰ ἄλλα ιδρύματα
νά ἔρχεται γάντι στοὺς
αὐστηροὺς θιασώτες τῆς
προληπτικῆς λειτουργίας
τῆς ποινῆς.

Ἄν ὅλοι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι
ἔχουμε μάθει νά ζοῦμε μὲ
τὴν Κέρκυρα καὶ τὸ
ἀντέχουμε, ὅσοι βρίσκονται
ἐκεῖ μέσα δέν τὸ ἀντέξαν:
μὲ μανία ἐκδικήθησαν ὅ,τι
βρισκόταν μπροστὰ τους,
δηλαδή τὰ τουβάρια. Κρίμα
μόνον πού ἢ πολιτικὴ
τους σκέψι δέν εἶναι τόσο
προχωρημένη καὶ ἢ
ὑπομονὴ τους ἐξαντλημένη:
ἂν περιμέναν λίγους μῆνες
καὶ ξεσηκωνόνταν στό
φούλ τῆς τουριστικῆς
περιόδου, θὰ εἶχαν πολὺ
περισσότερες πιθανότητες
νά συγκινήσουν τοὺς
ἀρμόδιους, νά
εὐαισθητοποιήσουν τὸν
κόσμον, νά πετύχουν μιά πιὸ
ἀνθρώπινη ἀντιμετώπισι.

Ἐχει ὁ Θεὸς καὶ γιὰ τοὺς ἄθεους

Ἡ Γενικὴ Συνέλευσι τοῦ
Θεολογικοῦ Τμήματος τοῦ
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
θεωρεῖ ἑαυτὴν
αὐτοκεφαλὴ... ὡς γνωστὸν
οἱ φοιτητῆς τῆς Σχολῆς
ἀποτελοῦν μέρη τοῦ
εὐρύτερου ποιμνίου τῆς
Ὁρθοδόξου ἡμῶν
Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας
πάρτημα ἀποτελεῖ, ὡς
φαίνεται, ἢ Θεολογικὴ
Σχολή. Οἱ φοιτητῆς τῆς
εἶναι κάτι στὴν
ἐκκλησιαστικὴ περιουσία.
Ἐπομένως οἱ ἄθεοι δέν
ἔχουν θέση ἐδῶ, ἄς πᾶνε νά
γίνουν χημικοὶ. Ἔτσι ἢ
σχολὴ διέγραψε ἄθεον (κατὰ
δήλωσίν του) φοιτητῆ. Ὁ
ὁποῖος φυσικὰ δικαίωθηκε
ἀπὸ τὸ Συμβούλιον τῆς
Ἐπικρατείας — αὐτὸ δᾶ
μᾶς ἔλειπε — καὶ οἱ
καθηγητῆς ὑποχρεοῦνται νά
τόν ἔξαναδεχτοῦν. Δέν
γνωρίζουμε πάντως ἂν ἢ
ἀπόφασι εἶναι τελεσιδική.
Πολὺ πιθανὸν νά κάνει
ἐφεσι ἢ Σχολὴ στό
Πατριαρχεῖον.

Συντονισμένη δραστηριότητα

Είπαμε, ενημερωμένοι πολίτες, αλλά όχι και ύστερικοί, τρομοκρατημένοι και πανικόβλητοι. Γιατί ό μέν τύπος μπορεί να τό 'χει ανάγκη τό AIDS, ή τηλεόραση όμως, οί αρμόδιοι φορείς, ή κυβέρνηση και τά ύπουργεία καλό είναι να συγκρατούνται κομμάτι. Τελευταία έχει αναληφθεί φοβερή έκστρατεία, διαλέξεις, ενημέρωση στό στρατό, στά σχολεία, ό ύπουργός και οί γιατροί από τηλεόρασεως— γιατί τέλος πάντων τέτοια πρεμούρα δημοσιότητας; Καί γιατί ξαφνικά τώρα, από τό Γενάρη και δωθε; Μιά εξέγηση θά ήταν ότι, εφόσον ή ΕΟΚ κήρυξε τό 1987 έτος καταπολέμησης του καρκίνου και του AIDS, λογικό να προβλέπονται και κάποια κονδύλια, και εξέισου λογικό είναι να μοιράζονται σε όσους έπιδεικνύουν δραστηριότητα, και άλλο τόσο λογικό είναι ή δραστηριότητα να φαίνεται κιάλας ώστε να μήν τή ξέρεις μόνο εσύ. Η ερμηνεία άπορρίπτεται ως άπάδουσα στό ύφος ού μήν αλλά και στό ήθος μιάς σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Προπάντων υγεία

Ή πρώτη έπαφή του πρωθυπουργού μετά τον άνασχηματισμό ήταν με τους νέους επικεφαλής του Ύπουργείου Ύγείας και Πρόνοιας. Ή είδηση πέρασε στά ψιλά, και εύλόγως. "Όχι όμως και για τό Έθνος. «Επέμβαση σωτηρίας στό ΕΣΥ» ήταν ό κύριος τίτλος και με τόνους δραματικούς περιγράφεται ή «άστραπιαία» πρωτοβουλία του Άντρέα, ή έγνοια του για τό μπλοκάρισμα, τίς δυσλειτουργίες, και ύπογραμμίζεται ότι δέν είναι τυχαίο ότι με αυτόν τόν τομέα άσχολείται ό

πρωθυπουργός άμέσως μετά τόν άνασχηματισμό. Ή έφημερίδα έπισημαίνει ότι ό κ. Γεννηματάς δέν προσκλήθηκε στην ένημερωτική αυτή συνάντηση, έπικαλείται κυβερνητική πηγή για να άποδώσει τίς ένλόγω δυσλειτουργίες του ΕΣΥ σε «έσωτερικές τριβές» του ύπουργείου και άναφέρει άκόμα και κάποιες εκθέσεις κυβερνητικών παραγόντων, οί όποιες διεκτραγωδούσαν τήν κατάσταση και είχαν δοθεί και στόν Γεννηματά, χωρίς όμως να γίνει τίποτα. Εύλογη ή αντίθεση τής αγωνιστικής έφημερίδας πρós τόν Γεννηματά λόγω άγάπης πρós τό ΕΣΥ. Εύλογη πιθανόν και ή αντίθεσή της πρós τήν προηγούμενη ήγεσία του ύπουργείου, ή όποία, όπως θά θυμάστε, είχε άντληφθεί και άποσύρει τή τελευταία στιγμή τροπολογία με τήν όποία χαρίζόντουσαν εκείνα τά 700 εκ. δραχμές πού ό εκδότης τής έφημερίδας όφειλε στό Ταμείο Τεχνικών Τύπου. Ήνας πολυδιάστατος λοιπόν άνασχηματισμός πού συνδυάζει τήν άνόρθωση του ΕΣΥ με τήν εκδίκηση του έγώ.

Αινείτε τόν Κύριον έν χορδαίς και όργάνοις

«Επί τριάντα χρόνια τό Σοβιετικό κατεστημένο με έχει σε καραντίνα (...). Άν ποτέ ξαναπάω στή Μόσχα θά τό κάνω μόνο άν μπορέσω να καταγγείλω, όνομαστικά άν είναι δυνατόν, όλους αυτούς πού με φίμωσαν, γιατί στό έργο μου, στίς ιδέες μου και στό πρόσωπό μου, έβλεπαν έναν αντίπαλό τους, δηλαδή κάποιον πού πίστευε σε όλα όσα διακηρύσσει σήμερα ή Κ.Ε του ΚΚΣΕ (...). Άλλωστε, όπως ήδη δήλωσαν, άρνούμαι να πάρω μέρος στό διεθνές φόρουμ τής Μόσχας (14-18 Φεβρουαρίου), γιατί διαπιστώνω ότι μεταξύ των οργανωτών βρίσκονται άκόμα όρισμένοι γνωστοί παράγοντες, απ' αυτούς πού καταδίκασε με δριμύτητα ό Γκορμπατσώφ στήν

όλομέλεια τής Κ.Ε. Γιατί με καλούν; Πιστεύω ότι τό κάνουν για να θολώσουν τά νερά, να κερδίσουν χρόνο. (...). Έκείνο πού θά έμενε στόν Γκορμπατσώφ θά ήταν ή εικόνα τής συνύπαρξής μου με αυτούς τούς εκπροσώπους των γραφειοκρατικών καρκινωμάτων πού ό ίδιος καταγγέλει...». Αύτά και άλλα φοβερά λέει ό Μίκης Θεοδωράκης σε πρόσφατη συνέντευξή του στήν Έλευθεροτυπία. Έμεις δέν θά σχολιάσουμε ούτε τήν παλιά συνάντησή του με τόν Μπρέζνιεφ (για τήν έποχή του όποιου ό Μίκης Θεοδωράκης δέν φείδεται χαρακτηρισμών), ούτε τήν μετέπειτα πορεία του, μέσω Κ.Ε.Α και δημαρχιακής ύποψηφιότητας, πρós τό ΚΚΕ ούτε τό βραβείο Λένιν, ούτε τίς τόσες συναυλίες πού έδωσε (δντας σε καραντίνα;) στίς διάφορες ΛΑΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ (άραγε στή ΛΔΓΤ δέν έδρασαν τά γραφειοκρατικά «καρκινώματα», ή Δημοκρατία δέν έγινε τύπος, αλλά παρέμεινε ούσια;). Δέν τόν σχολιάζουμε λοιπόν γιατί ό Θεοδωράκης έχει πιά τοποθετήσει έαυτόν ύπεράνω κριτικής. Άλλο είναι πού μας έρχεται στό νού: σκεφτόμαστε ότι με τέτοιο φόβο πού έχει ο Μίκης Θεοδωράκης να πάει στή Μόσχα, με τέτοια αυτομαστιγωτική (αυτο)κριτική του παρελθόντος πού έπιχειρεί, με τέτοιο λιβάνισμα στόν Γκορμπατσώφ και παράλληλη άποκήρυξη των προκατόχων του και τής έποχής τους, κάτι θά πρέπει να συνεχίζει να μήν μας πηγαίνει καλά στή (φιλελευθεροποιημένη) πιά Σοβιετική Ένωση. Άλλωστε ό Μίκης Θεοδωράκης διατείνεται πώς ό ίδιος «στηρίζεται πάνω στή γνώση τής Σοβιετικής κοινωνίας» και τό πιστεύουμε. Γνωρίζει λοιπόν ότι ό κάθε ήγέτης θέλει τό δικό του πολιτικό προσωπικό, τούς «άνθρώπους του». Και ότι όποιος θέλει να παίξει αυτό τό ρόλο πρέπει πρώτα να περάσει από καθαρτήριο. Έστω και φιλελευθεροποιημένο.

και
Απόφαση

«Λησμόνει Τιμολέων διότι όστις λησμονεί δέν ένθυμείται πλέον»

«Δέν θά ήθελα να ήμουν στή θέση του κ. Σαρτζετάκη» δήλωσε ό Λεωνίδας Κύρκος όταν ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας, άφίνοντας έμβρόντητο τό πανελλήνιο, άρνήθηκε να δώσει χάρη στόν άπεργό πεινας ίσοβίτη Χρ. Ρούσσο. Άλλά πολλοί, έπίσης, δέν ήθελαν να είναι στή θέση του Λεωνίδα Κύρκου τότε πού, μετά τήν «ίστορική» ρήξη τής 9ης Μαρτίου, άνεπιφύλακτα, διακήρυσσε στήν Όμόνοια: «Τιμούμε τό δημοκράτη δικαστή Χρήστο Σαρτζετάκη».

Και παρέδωσε τό πνεύμα...

«Αύριο ή Αύγή παραδίδει τήν κομματική της ταυτότητα. Όλοκληρώνει τή σχεδόν 35χρονη δράση της σαν όργάνου του έπαναστατικού και προοδευτικού κινήματος τής χώρας και μπαίνει σε μία νέα φάση. Περνάει στήν αυτονομία με άπόφαση του ΚΚΕ έσωτερικού, για μία νέα μοντέρνα πρόταση, μαχητική και πρωτοποριακή στόν τομέα τής έπικοινωνίας» (ΑΥΓΗ 8.2, μία μέρα πριν τήν μετενσάρκωσή της. Οί ύπογραμμίσεις του συντάκτη της, Γ. Σαββίδη). Έτσι άνοίγει ό δρόμος τής έπικοινωνίας στο σοσιαλισμό. Τό έπαναστατικό και προοδευτικό κίνημα δέν χρειάζεται πιά όργανα. Είναι ξεπερασμένα... Άς είναι. Όστόσο ευχόμαστε ειλικρινά στή «νεα» ΑΥΓΗ καλή έπιτυχία κι άς τήν σπρώχνουν οι ύπεύθυνοί της μακριά απ' τά 35 χρόνια τής ιστορίας της, τής ιστορίας μας.

ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΕΙΝΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ

του Σπύρου Γεωργάτου

Η έννοια της αξίας υπεισέρχεται στις καθημερινές σχέσεις με πολλούς και συχνά αντιφατικούς τρόπους. Πολλές φορές «σχετικά» νοήματα και σημασίες με αξιακό περιεχόμενο, όπως λ.χ. η χρονική αξία ενός μουσικού φθόγγου, συνυπάρχουν αρμονικά με «άπολυτες» χρησιμοποιήσεις, όπως οι αναφορές σε ήθικες αξίες, ή και με απλούστερες εκφράσεις, όπως ως πούμε οι «αξίες χρήσης» διαφόρων αντικειμένων. Αυτή η πολυσημία του όρου γίνεται πιο άμεσα αντιληπτή εάν καταφύγει κανείς (αποδεχόμενος την ιστορικότητα της έννοιας) σ' ένα απλό λεξικό.¹

Συνειδητά ή υποσυνείδητα, η επεξεργασία εμπειρικών δεδομένων επί τη βάσει «αξιακών» στοιχείων χαρακτηρίζει όλα τα είδη παραγωγής ουσίας· είτε νοήματος είτε υλικών. Γι' αυτό και οι αξίες αποτελούν, τελικά, έρμηνευτικές παραμέτρους που (για μηχανιστικούς λόγους) χρησιμοποιούνται τόσο στον έν γένει επιστημονικό λόγο, όσο και στην ιδεολογική επικοινωνία.

Ο ιδιότυπος πολυμορφισμός των αξιών δέν εϊ-

1. Όποιοδήποτε λεξικό είναι εξίσου καλό. Έδω κοιτάξαμε αρκετά (σημειώνω μὴ ειδικά) και καλύτερο βρήκαμε τό *Oxford Dictionary of American English* στό λήμμα value.

2. Βλέπε Balinsky, *An introduction to Embryology*, σελ. 8, εκδόσεις Saunders, 1970. Η άποψη αυτή δέν στέκει επιστημονικά σήμερα. Είναι όμως ένα χαριτωμένο βιολογικό μοντέλο που εξυπηρετεί τή συζήτηση.

ναι καθόλου τυχαίος. Αντίθετα, παραπέμπει σε μία θεωρητική προϊστορία, ή οποία σηματοδοτείται από τή «βαθμίδωση» των νοημάτων της· από μία διαδικασία έννοιολογικής εξέλιξης χωρίς όμως (φανερή σε μᾶς) βία επίλογης. Όπως για παράδειγμα κατά τήν κλασική άριστοτέλεια άποψη² τά έμβρυα των άνωτερων ζώων παίρνουν κατά τήν ανάπτυξη διάφορες μορφές, προσομοιάζοντας διαδοχικά σε άλλους οργανισμούς που βρίσκονται σε κατώτερες εξέλικτικές βαθμίδες, έτσι και ή όντογένεση των αξιών άναπαράγει στό λόγο όλη τήν προϊστορία του είδους «αξία»: Στή γλώσσα, τήν ιστορία, τήν ήθική, μία αξία κατοχυρώνεται βαθμηδόν πρώτα ως ένα «χρήσιμο» αντικείμενο, έπειτα ως μέτρο σύγκρισης χρήσιμων αντικειμένων και τέλος ως «άπόλυτη», «άφθαρτη» και «οικουμενική» έννοια. Μέ μία τέτοια τομή στόν ιστορικό χρόνο μπορούν ίσως νά εξηγηθούν και οι σημασιολογικές έτερογένειες που προαναφέρθηκαν. Διότι ή συνύπαρξη «άπόλυτου» και «σχετικού» σ' ένα συγκεκριμένο στιγμιότυπο δέν σημαίνει πιθανότατα τίποτα παρά πάνω από τό ότι τό παρόν πλέγμα αξιών αποτελείται από στοιχειά διαφορετικών θεωρητικών ήλικιών. Αυτή ή εξήγηση δίνει τή δυνατότητα νά προχωρήσει κανείς παραπέρα, άναζητώντας έναν γενικό τρόπο παραγωγής αξιακών μεγεθών. Και θά έλεγα πώς κάτι τέτοιο διευκολύνεται άρκετά από μία συγκριτική άναδρομή στις περι αξιών θεωρίες, που είναι και τό θέμα του σημειώματος που άκολουθεί.

Οι αξίες ως «γνήσια» ή «σχετικά» άντικείμενα

Είναι γνωστό ότι οι όροι «αξία» και «άπαξία» έλκουν την καταγωγή τους από τους στωικούς, οι οποίοι και τους χρησιμοποίησαν για να περιγράψουν ιδιότητες του υποκειμένου (ποιότητας). Η αντίληψη αυτή κληροδοτήθηκε στους νεότερους και διαχύθηκε σε όλoκληρο τό σωμα του υποκειμενικού ιδεαλισμού· άλλοτε ως στοιχείο «ήθδονιστικών» θεωριών και άλλοτε ως μέσον και στόχο μιας αναζήτησης ήθικης δεοντολογίας (valor valorum = αξία αξιών = ό Θεός).

Δύο χαρακτηριστικά αυτής της θεώρησης είναι: α) τό έμφυτο των αξιών και β) ή ένσωμάτωσή τους στις «φύσεις» του υποκειμένου. Και τά δύο περιορίζουν τό εύρος της έννοιας αποκλειστικά στην ήθικη σφαίρα. Γι' αυτό και δέν είναι παράξενο ότι οι διάφορες διαμάχες για τή φύση των αξιών έλαβαν χώρα σ' αυτό άκριβώς τό επίπεδο. Μιά τέτοια έρμηνεία αντίδιαστέλλει τήν αξία από τήν «άρετή» των κλασικών ή και τό ίδιο τό «όμολογουμένως τή φύσει ζήν»³ των στωικών: Στή μία περίπτωση έχουμε έμφυτες ιδιότητες ενώ στην άλλη επίκτητες πρακτικές πού είναι τό αποτέλεσμα συνειδητής προσπάθειας ή «σοφίας».

Οι «έμφυτες» αξίες είναι (έξελικτικά) κατώτερο είδος διανοητικών έργαλειών γιατί αντίστοιχούν και σηματοδοτούν μία στοιχειώδη κοινωνική άρμονία στηριγμένη σε μία προϋπάρχουσα άρμονική δομή, δοσμένη με τελείως μυστηριακό τρόπο. Έπομένως, ή σημασία τους είναι σχεδόν μηδενική σε οποιαδήποτε αναλυτική διαδικασία.

Μέ τον Κάντ (και τήν επικράτηση ισχυρών όρθολογικών, άντι-ήθδονιστικών φιλοσοφικών ρευμάτων), τό χάσμα ανάμεσα σε «έμφυτες» ιδιότητες και «άρετή» γεφυρώνεται κάπως, άφου τίθεται για πρώτη φορά τό ζητούμενο ενός σκοπού μέ βάση τον όποιο καθορίζονται οι αξίες. Άντικείμενο αύτου του σκοπού είναι ή άνεύρεση μιας πρακτικής πού οδηγεί σε τάξη σχέσεων αντίστοιχη μέ τήν αιτιώδη τάξη του φυσικού κόσμου. Αυτή ή λογική ολοκληρώνει και τον «ήθικιστικό» κύκλο γύρω από τις αξίες, γεννώντας όμως ταυτόχρονα και τους όρους άναίρεσής του μέ τήν εισαγωγή του (άντικειμενικού) αιτιώδους κόσμου. Άπό κει παραλαμβάνει τό θέμα ή «φαινομενολογική» σχολή του Έγκμουτ Χούσερλ ή όποια και εισηγείται τήν a priori θέση περί αξιών.

Δύο εκπρόσωποι αυτής της σχολής, ό Νικολάι Χάρτμαν και ό Μάξ Σέλλερ θά ύποστηρίξουν, όπως περιγράφει γλαφυρότατα εις τά καθ' ήμās ό Ε.Π. Παπανούτσος,⁴ πώς οι αξίες δέν είναι έμφυτες ιδιότητες προσώπων ή πραγμάτων, αλλά, αντίθετα, γνήσια αντικείμενα μή προερχόμενα από κάποια νοητική έπεξεργασία.

Σύμφωνα μέ τους φαινομενολόγους, οι αξίες είναι αυθύπαρκτες όντότητες ενός μή ύλικού μέν, αλλά αντικειμενικού κόσμου, μεγέθη άφ' έαυτών φανερά, όπως λ.χ. οι προτάσεις των μαθηματικών.⁵ Ό Μάξ Σέλλερ, έρευνώντας τή θεωρητική ιστορία των αξιών, άποδίδει τό γεγονός ότι μία τέτοια έρμηνεία διέφυγε από τον Πλάτωνα και τους μαθητές του στή διάκριση πού έκαναν οι τελευταίοι ανάμεσα σε «αίσθήματα» και «νόηση»:

«... Έπειδή οι ήθικες και όλες γενικά οι αξίες έχουν τούτο τό κοινό μέ τις εύθειες και τά τρίγωνα, ότι δέν βρίσκονται στή σφαίρα του αισθήματος, γι' αυτό θά 'πρεπε νά 'ναι σημασίες πού ό Λόγος μπορεί νά συλλάβει... Έπομένως, μέσα στή σφαίρα των καθαρών σημασιών, τά ήθικά γεγονότα είναι γεγονότα της έποπτείας, ένσω βέβαια μέ τον όρο έποπτεία έννοούμε όχι κατ' ανάγκην τήν παραστατικότητα του περιεχομένου αλλά τον άμεσο τρόπο μέ τον όποιο μάς προσφέρεται ένα αντικείμενο...».⁶

Οι φαινομενολόγοι διαφωνούν φυσικά μέ τον Κάντ διότι φρονούν πώς ό όρθολογισμός του τον έκανε νά βλέπει πίσω από κάθε a priori άρχή ένα πλάσμα του Λόγου. Γι' αυτό έπιμένουν στην κατοχύρωση μιας Άξιολογίας πού νά είναι παράλληλη μέν, ανεξάρτητη δέ από τό οικοδόμημα μιας καθαρής Λογικής. Ό Κάντ είχε κάνει σαφές⁷ ότι:

«... Η φιλοσοφία έχει ανάγκη μιας Έπιστήμης πού νά καθορίζει τή δυνατότητα, τις άρχες και τήν έκταση όλων των a priori γνώσεων...», παρόλου πού:

«... όταν βρίσκεται κανένας πέρα από τον κύκλο της έμπειρίας, έχει τή βεβαιότητα ότι δέν πρόκειται νά συναντήσει αντίλογο». Κάτι τέτοιο, πού ένοποιεί όπως είπαμε προηγουμένως ή και έντάσσει τήν Άξιολογία στην Λογική, δέν ίκανο-

3. Βλέπε Γ. Κορδάτου, *Ιστορία της Άρχαίας Έλληνικής Φιλοσοφίας*, σελ. 400, έκδόσεις Μπουκουμάνη, Άθήνα 1972.

4. Βλέπε Ε.Π. Παπανούτσου, *Ηθική* σελ. 290, έκδόσεις «Ίκαρος», Άθήνα 1970.

5. *ibid*, σελ. 300, όπου συγκεκριμένα γράφεται:

«... Υπάρχουν λοιπόν ιδεατά αντικείμενα της γνώσης πού είναι έξισου ανεξάρτητα από τό υποκείμενο πού τά γνωρίζει, όπως τά πραγματικά, δηλαδή υπάρχει ιδεατή αυθύπαρξία... Η γνωρίζουσα συνείδηση έχει τή βεβαιότητα ότι τά λογικά και μαθηματικά πλάσματα είναι κάτι ανεξάρτητο από αυτήν. Ότι τό α^ο δέν πάυει νά είναι = 1, όταν κανείς δέν τό σκέπτεται και δέν τό γνωρίζει, αλλά πάντα και σε όλες τις περιπτώσεις «είναι» = 1...».

6. *ibid*, άποδίδεται στό σύγγραμμα *Des Formalismus in der Ethik*, σελ. 166 και 202, του Max Scheler.

7. Βλέπε I. Kant, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, σελ. 77 και 79, μτφρ. Α. Γιανναρά, έκδόσεις Παπαζήση 1977.

Οι έμφυτες αξίες είναι κατώτερο είδος διανοητικών έργαλειών γιατί αντίστοιχούν και σηματοδοτούν μία στοιχειώδη κοινωνική άρμονία στηριγμένη σε μία προϋπάρχουσα άρμονική δομή.

Ποιός θά αποφασίσει τό αποτέλεσμα μιᾶς σύγκρισης ἑνός ἀντικειμένου μέ ἑτερόνυμες προϋπάρχουσες ἀξίες, τό ἴδιο τό ὑποκείμενο ἢ ἡ ἀντικειμενικότητα ἑνός καθαροῦ λόγου;

ποιεῖ τούς πουριτανούς ὑποστηρικτές τοῦ ἀπριορισμοῦ.

Βαθαίνοντας τόν ὄρισμό τῆς «γνήσιας» ἀξίας, ὁ Χάρτμαν προτείνει κιόλας ἕνα μοντέλο ἀναπαγωγῆς ἀξιών. Γιά νά τά καταφέρει παρομοιάζει τίς ἀξίες μέ τίς πλατωνικές «ιδέες». Οἱ ἀξίες, ἰσχυρίζεται, ὅπως καί οἱ «ιδέες» ὑπάρχουν καθ' ἑαυτές ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἀντικείμενα τοῦ ὕλικου κόσμου. "Ὅπως τά πράγματα, μέ τή μέθεξή τους σέ ιδέες, ἀποκτοῦν σημασία, ἔτσι καί τά ἀξιόλογα ἀντικείμενα ἀναγνωρίζονται σάν τέτοια ἐπειδή συσχετίζονται σέ κάποιο σημεῖο μέ μιάν ἄλλη ἀρχή ἢ ἀντικείμενο πού φέρει ἀξία. Εἶναι τό δεύτερο αὐτό ἀντικείμενο «οὐ ἔνεκα» ἀναπαράγεται ἡ ἀξία.

Εἶναι σημαντικό νά παρατηρήσει κανεῖς τή νοηματική «βαθμίδωση» πού φανερώνεται μέ τούς φαινομενολόγους. Ἐπί τῆς ἀξίας ὡς ιδιότητες τῶν πραγμάτων, μετά στίς ιδιότητες προβλημένες ὅμως καί ἀναφερόμενες σ' ἕναν «ἄλλο», ἐξωυποκειμενικό κόσμο μέ ἀνεξάρτητη τάξη, καί τώρα στό ἐπόμενο σκαλοπάτι τῆς αὐθύπαρκτης, ἀντικειμενικῆς, ἰδεατῆς σφαίρας! Βέβαια, ἡ a priori θέση δέν φτάνει ποτέ ὡς τόν ὕλικό, ἀντικειμενικό κόσμο καί ἐξακολουθεῖ νά δεσμεύει τίς ἀξίες στήν ἠθική σφαῖρα. Τό ὑποκείμενο, ἀντί ἐνδοβολῆς, καλεῖται τώρα νά ἐπιχειρήσει μιᾶ προβολή στό χῶρο τῶν Ἰδεῶν γιά νά καρπωθεῖ τήν ἄρμονία πού συνεπάγεται ἡ γνώση καί χρήση τῶν ἀξιακῶν ἀντικειμένων, ὀλοκληρώνοντας τελικά τή Λογική του. Μετά, ἡ ὁρμή

8. Βλέπε ὅπως στό 3, σελ. 198-228.

9. Βλέπε ὅπως στό 4, σελ. 334.

τῶν φαινομενολόγων νά ἐμπεδώσουν τίς περί «αὐθύπαρκτων, ἐφ' ἑαυτῶν φανερῶν» ἀντικειμένων ἀπόψεις τούς τούς ὠθεῖ στήν ἀνάγκη νά ἐξαφανίσουν τά ὑποκείμενα. Ἡ ἀντίφαση ὅμως καταδοκεῖ: Ποιός θά αποφασίσει τό ἀποτέλεσμα μιᾶς σύγκρισης ἑνός ἀντικειμένου μέ ἑτερόνυμες προϋπάρχουσες ἀξίες, τό ἴδιο τό ὑποκείμενο (πού δέν τίς παρήγαγε καί δέν ὑπάρχει) ἢ ἡ ἀντικειμενικότητα ἑνός καθαροῦ Λόγου (πού εἶναι ξένο στοιχεῖο σ' αὐτή τή διαδικασία); Ἡ μόνη ἀπάντηση πού χωρεῖ εἶναι ἡ ἐφεύρεση κάποιας «αὐτοματίας», ἑνός μηχανισμοῦ αὐτορύθμισης τῆς ἴδιας τῆς ἀναπαραγωγῆς ἀξιών. "Ἐνας ἀπό μηχανῆς δηλαδή θεός πού φανερώνει τήν ἀνεπάρκεια τοῦ συστήματος νά ἐξηγήσει τόν ἑαυτό του. Ὁ μόνος ρόλος πού ἀποδίδεται στό ὑποκείμενο (τό ὁποῖο ἀσχεῖ ἐποπτεία) εἶναι ἐκεῖνος τῆς ἀναγνώρισης. "Ὅσο κι ἂν αὐτό τό τελευταῖο δέν λέγεται καθαρά, εἶναι ἀναμφισβήτητα τό μόνο συμπέρασμα στό ὁποῖο ὀδηγεῖται κανεῖς ἂν προσθέσει κοινωνικές καί ἱστορικές διαστάσεις στά πορίσματα τῶν φαινομενολόγων. Ἐάν ὅμως τό «ἔμφυτο» τῶν ἀξιών ἀκυρώνεται μέ τίς a priori θέσεις, ποιός μᾶς προστατεύει ἀπό τόν ἀνορθολογισμό τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἀπριοριστῶν καί τή φετιχοποιημένη Ἀξιολογία τους πού αἰωρεῖται στό κενό;

* * *

Ἡ παράλληλη ἱστορία τῆς «σχετικιστικῆς» θεώρησης τῶν ἀξιών ἀρχίζει μέ τούς σοφιστές. Ἐκεῖνοι πρῶτοι ὑποστήριξαν πῶς οἱ ἀξίες ἀντλοῦν τό κύρος τους ἀπό τό «νόμο» κι ὄχι ἀπό τή «φύση». Κάτι τέτοιο δέν εἶναι ἴσως ἄσχετο πρὸς τίς ἠρακλειτικές καταβολές τῶν περισσοτέρων, τό γνωσιολογικό σχετικισμό τους καί τό πρωταγόρειο «Μέτρον χρημάτων ἀνθρώπος»⁸ πού δίνει τό γενικότερο στίγμα τους.

"Ἦδη ἀπ' αὐτό τό σημεῖο ἀρχίζει μιᾶ ἀνάλογη πρὸς τήν προηγουμένως ἀναφερθεῖσα «βαθμίδωση». Ἡ ἐξέλιξη ἐδῶ ἀρχίζει ἀπό τήν πιό πάνω θέση μέ μιᾶ συσχέτιση, κέντρο βάρους τῆς ὁποίας εἶναι τό ὑποκείμενο. Ἡ θέση αὐτή θά δώσει ἔδαφος στόν Νίτσε νά ὑποστηρίξει τήν ἀποψη ὅτι οἱ ἀξίες προσδιορίζονται ἀπό τίς συνθήκες (ἱστορικές, ψυχολογικές, φυσιολογικές κ.λπ.). Δηλαδή μιᾶ «γενικότερη» συσχέτιση. Τέλος, στόν αἰώνα μας ἡ «σχετικιστική» σχολή θά φτάσει ὡς τά ἄκρα: Ὁ Ρ. Πέρρυ (R.B. Perry) θά πεί ὅτι «...ἀξία ἔχει what interest us = ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει...»,⁹ ἐνῶ ὁ Λαίρντ (J. Laird) θά ἀποπειραθεῖ νά διαστελεῖ τό νόημα τῆς ἀξίας ὡς τά ὅρια μιᾶς ἐκλεκτικῆς συγγένειας ἀνάμεσα σέ ἀντικείμενα ὅπως ὁ σίδηρος καί ὁ μαγνήτης!

"Ἄς ἀκούσουμε πῶς θέτει τό θέμα στά ἑλληνικά ὁ Ε.Π. Παπανοῦτσος:

«...Πάντα ξεχωρίζουμε τ' ἀγαθὰ πού ἔχουν

έντελως υποκειμενική γιά μᾶς σπουδαιότητα (ἀνταποκρίνονται δηλαδή σ' ἕνα αὐθαίρετο γούστο μας) ἀπό κείνα πού ἔχουν καί γιά τούς ἄλλους, δηλαδή πραγματική αἰσθητήν ἀξία. Μιά κάποια ἀντικειμενικότητα χαρακτηρίζει καί ἀπ' αὐτή τήν πλευρά (τῆς ἀξιολογούσας δηλαδή συνείδησης) τίς ἀξίες. Εἶναι ὅμως αὐτά τά γνωρίσματα ἀρκετά γιά νά στηρίξουν τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ ἀξίες εἶναι αὐθύπαρκτες ποιότητες; Ἐκεῖνο πού δηλώνουν εἶναι τοῦτο τό πάρα πολύ ἀπλό: ὅτι οἱ ἀξίες οὔτε μέσα στά πράγματα ὡς πράγματα βρίσκονται, οὔτε δημιουργοῦνται ἐλεύθερα ἀπό τή συνείδηση, ἀλλά ἐκφράζουν μιά σχέση: *τῆ σχέση ἑνός ἐγώ, ἑνός υποκειμένου πρὸς ἕνα ἀντικείμενο...*¹⁰

Ἡ ἄποψη αὐτή ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον. Πρῶτον γιατί συνοψίζει καί κωδικοποιεῖ μέ πολύ ἀπλό τρόπο ἀρκετές παρεμφερεῖς ἀντιλήψεις. Δεύτερον ἐπειδή ὡς προσέγγιση ὄχι μόνο ὀρίζει μιά σχέση ὡς τήν οὐσία τῆς ἀξίας ἀλλά καί ἀποκαλύπτει ἕνα νέο δομικό χαρακτηριστικό τῆς πού θά δοῦμε καί παρακάτω: *τήν πολικότητα*. Λέει ὁ ἴδιος συγγραφέας:

«...Μποροῦμε νά φαντασθοῦμε ὅτι ὅπως ἕνας καρπός ἔχει ἀξία γιά μένα, ἔτσι ἔχω καί ἐγώ ἀξία ἢ ἀπάξια γιά τόν καρπό;»¹¹

Σημειώστε ἐδῶ: α) Τό ξεπέραςμα κάθε «δοντολογικῆς» ἢ «ντετερμινιστικῆς» ἐρμηνείας, β) τό ξεπέραςμα τοῦ «ἠθικοῦ» πεδίου ὀρισμοῦ, καί γ) τήν «πολικότητα» ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο.

Χαρακτῆρες τῆς ἀξίας στό «Κεφάλαιο»

Οἱ μορφές τῆς ἀξίας (ὡς ἀξίας ἐμπορευμάτων) ἐκφράζονται μέ τέσσερις τρόπους στό *Κεφάλαιο* τοῦ Κ. Μάρξ.

Μέ τόν στοιχειώδη τύπο, τόν συνολικό ἢ ἀνεπτυγμένο τύπο, τόν γενικό τύπο καί τόν τύπο τοῦ χρήματος. Ἐπειδή ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει νά διερευνήσουμε κατ' ἀρχήν ὀρισμένες γενικές πλευρές τῆς μαρξιστικῆς ἀντίληψης γιά τήν ἀξία, θά σταθοῦμε σχεδόν ἀποκλειστικά στόν πρῶτο τύπο.

Ἀπό τήν ἀρχή τοῦ *Κεφαλαίου* γίνεται σαφές ὅτι (ἀκόμα καί γιά τίς «ὕλιότερες» τῶν ἀξιών) ἰσχύει τό πῶς ἡ οὐσία τους εἶναι ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό τά ἀδρά συστατικά τῶν ἐμπορευμάτων, ὅτι «...οὔτε ἕνα ἄτομο ὕλης δέν ὑπαισέρεται στή σύνθεσή τους...»¹² Τό μυστήριο, ἢ καλύτερα λοιπόν τό μυστικιστικό στοιχείο στίς ἐμπορευματικές ἀξίες, βρίσκεται ἐγχαραγμένο στόν πιό στοιχειώδη τύπο ἰσοδυναμίας:

α ποσότητα ἐμπορεύματος $A = \beta$ ποσότητα ἐμπορεύματος B ἢ πιό παραστατικά, 20 πῆχες λινοῦ = 1 παλτό, πού ρυθμίζει τά τῆς ἀνταλλαγῆς τους.

Τί μᾶς λέει ὁ τύπος αὐτός; Μᾶς λέει, πρῶτον, **Τό ἴδιο ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ νά πάρει ταυτόχρονα καί τή μορφή τῆς σχετικῆς ἀξίας καί τή μορφή τοῦ ἰσοδύναμου μέσα στήν ἴδια σχέση.** ὅτι τά δύο σκέλη τῆς ἐξίσωσης παίζουν δύο διαφορετικούς ρόλους: τό λινό ἐκφράζει τήν ἀξία του στό παλτό. Τό παλτό, πάλι, ἀποτελεῖ τό ὑλικό πάνω στό ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ ἀξία τοῦ λινοῦ. Τό πρῶτο ἔχει ἕναν ἐνεργητικό, τό δεύτερο ἕναν παθητικό ρόλο. Ἡ ἀξία τοῦ λινοῦ παρουσιάζεται ὡς *σχετική ἀξία* καί τό παλτό εἶναι τό *ἰσοδύναμό* τῆς. Παρόλο πού μπορεῖ κανεῖς νά διαβάσει τή φόρμουλα «ἀνάποδα», δηλαδή 1 παλτό = 20 πῆχες λινό, τά μεγέθη «παλτό» καί «λινό» δέν εἶναι ταυτόσημα καί ἡ δεύτερη αὐτή σχέση δέν εἶναι ἡ ἴδια μέ τήν πρώτη. Ἀπό ἐδῶ προκύπτει καί ἡ *πολικότητά* τῆς. Τό ἴδιο ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ νά πάρει ταυτόχρονα καί τή μορφή τῆς σχετικῆς ἀξίας καί τή μορφή τοῦ ἰσοδύναμου μέσα στήν ἴδια σχέση.

Ὁ Κάρλ Μάρξ ὑποστηρίζει ὅτι ἀπ' τήν ἴδια στοιχειώδη σχέση προκύπτει ὅτι τό παλτό εἶναι ὁ συγκεκριμένος «τρόπος ὑπαρξῆς» τῆς ἀξίας, ἀξία ἐνσωματωμένη, γιατί μόνο ἔτσι ἰσοδυναμεῖ μέ τό λινό. Ἐπισημανθεῖ (ὅπως τονίζεται καί σ' ἕνα γράμμα τοῦ Ἐνγκελς) ὅτι ἡ ἀξία ἐδῶ δέν εἶναι *σχέση συντελεστῶν* (20 πῆχες πρὸς 1), ἀλλά τό σύνολο (τό γινόμενο) συντελεστῶν καί ὑλικῶν (20 πῆχες λινό = παλτό). Γιά νά ἐξηγήσει δέ κανεῖς αὐτή τήν ἰσοδυναμία, πρέπει νά ὑποθέσει τήν ὑπαρξη κάποιου κοινού παρονομαστή πού ἐξομοιώνει τίς μονάδες στά δύο σκέλη τῆς ἐξίσωσης. Καί βέβαια ξέρομε ὅτι ὁ Μάρξ βλέπει ὡς

10. *ibid*, σελ. 335.

11. *ibid*, σελ. 337.

12. Βλέπε Κ. Μαρξ, *Capital*, τόμος I, σελ. 54, ἐκδόσεις International Publishers, Νέα Ἰόρκη, 1967.

τέτοιο κοινό όρο τήν ανθρώπινη εργασία.

Ἡ διατύπωση τοῦ πῶς γίνεται μέ θαυμαστή κομψότητα καί ἀκριβεία: «Ἡ ἀνθρώπινη εργασία στήν κίνησή της δημιουργεῖ ἀξία ἀλλά δέν εἶναι ἡ ἴδια ἀξία». ¹³ Δηλαδή, ἀξία δημιουργεῖται ἀπό τήν ἐνσωμάτωση ἐργασίας (ἄς ποῦμε ἐργου γενικότερα) σ' ἕνα ἀντικείμενο. Καί βάσει τῶν προηγουμένων, ἡ ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος ἐκφράζεται (δέν εἶναι) μέ τήν ἀξία «χρήσης» ἐνός ἄλλου. Ἡ σχετική ἀξία μπορεῖ (ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν παραγωγῆς) νά μεταβάλλεται χωρίς ἡ ἀξία νά ἀλλάξει. Καί ἀντιστρόφως. Ἡ ἰσοδυναμία παλτοῦ — λινοῦ δέν βασιζέται σέ κάποια ὁμοιότητα τῶν φυσικῶν τους ἰδιοτήτων. Τό ἀντίθετο. Ἀναπαριστᾶ μιά καθαρά κοινωνική σχέση: τήν ἀξία τους! Ὁ Μάρξ παραθέτει μάλιστα σ' αὐτό τό σημείο τίς λεγόμενες «ἀνακλαστικές κατηγορίες» (reflex categories) τοῦ Χέγκελ. Γιά παράδειγμα, «...ἕνας ἄνθρωπος εἶναι βασιλιάς μόνον ἐπειδή ἄλλοι ἄνθρωποι στέκονται μπροστά του ὡς ὑπῆκοι. Ἐκεῖνοι, ἀντίθετα, φαντάζονται τούς ἑαυτούς τους ὑπηκόους ἐπειδή ἐκεῖνος εἶναι βασιλιάς...». ¹⁴

Οἱ ἀξίες εἶναι ἀποκρυσταλλωμένες σχέσεις πού ἐξελλίσσονται ἀφήνοντας πίσω τους τά «ὑπολείμματα» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἐλεύθερα νά συννυάρξουν ὡς ὑπολείμματα ξεπερασμένων τρόπων παραγωγῆς.

Ἄν κάποιος ἐδῶ λοιπόν ἀναδιατάξει τούς ὅρους αὐτῶν τῶν συλλογισμῶν, μπορεῖ νά πεῖ ἀλλιῶς ὅτι οἱ ἀξίες εἶναι σχέσεις. Καί μάλιστα σχέσεις (μονοσήμαντες) ἰσοδυναμίας ἀνάμεσα σέ ἀνόμοια μεγέθη πού μόνο ἡ διαδικασία παραγωγῆς τους περιέχει μιά κοινή συστατική οὐσία: τήν οὐσία τῆς κοινωνικῆς σχέσης πού δημιουργεῖται ἀπό τίς συνθηκῆς παραγωγῆς, τή χρήση καί τήν ἐνσωμάτωση ἀνθρώπινης ἐργασίας (ἐργου) σέ ἀντικείμενα. Ὅπως πολύ σωστά παρατηρεῖ ὁ Λ. Ἀλτουσέρ, ¹⁵ στόν πρῶτο τόμο τοῦ *Κεφαλαίου* ὁ Μάρξ μιλάει ταυτόχρονα δύο γλῶσσες: ἐκεῖνη τῆς κοινωνικῆς χρησιμότητας τῶν προϊόντων κι ἐκεῖνη τῆς ἀξίας ἀνταλλαγῆς τους μέ ὅρους πού ἔχουν μόνο ἕνα κοινό μεταξύ τους: τή λέξη ἀξία. Δέν εἶναι, θά λέγαμε, τυχαῖο ὅπου καί νά ὀφείλεται. Διότι ἀκριβῶς οἱ ἀξίες εἶναι ἕνα σημείο συνάρθρωσης δύο διαφορετικῶν κόσμων: τοῦ ἀντικειμενικοῦ ὕλικου κόσμου (ἀντικειμένων) κι ἐκείνου τῆς συνειδητῆς, προσανατολισμένης καί συστηματικῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας, ἡ ὁποία συγκροτεῖται μέ τή γνώση καί τήν ἐκμετάλλευση τῆς «αἰτιώδους δομῆς τῆς φύσης». Τό «κλίνα πέντε ἀντί οἰκίας» τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ παραθέτει, ¹⁶ δέν εἶναι σχέση μεταξύ δύο ἀντικειμένων, εἶναι σχέση πού παίρνει νόημα μόνο μέσα στήν κοινωνία γιατί μόνο ἐκεῖ ἔχει νόημα νά συγκρίνονται τά δύο ἀνόργανα ἀντικείμενα.

13. *ibid*, σελ. 57.

14. *ibid*, σελ. 63, ὑπόσημ.

15. Βλέπε L. Althusser, *Lenin and Philosophy*, σελ. 94, ἐκδόσεις Monthly Review Press, Νέα Ὑόρκη καί Λονδίνο, 1971.

16. Βλέπε ὅπως στό 12, σελ. 65.

Ἄς μεταφράσουμε τίς ἀξίες

Ἡ μαρξιστική θεώρηση τῆς ἀξίας (καί δέν τό λέμε ἀπό ἰδεολογική σκοπιά, ἀλλά ἀπό αὐστηρά ἐπιστημονική) ἔχει σπουδαιότατες συνέπειες στόν τρόπο πού ἀξιολογοῦνται δεδομένα, ὄχι στενά στήν οἰκονομία, ἀλλά σέ κάθε εἶδος παραγωγῆς οὐσίας, ὅπως εἴπαμε στήν ἀρχή. Πρῶτον, διότι ἐξηγεῖ τήν ἑτερογένεια τοῦ ὅρου, ἄν λάβει κανεῖς ὑπόψη τή δυναμική φύση καί τήν ἱστορική «ἠλιχία» τῶν ἀξιῶν-σχέσεων. Δεύτερον, γιατί ἀπομυθοποιεῖ καί γενικεύει μιά θεώρηση διαλυόντας τούς «μαγικούς» χαρακτήρες πού προσπαθήσαμε νά περιγράψουμε πῶς ἀνωτέρω. Τρίτον, διότι ἡ ἐφαρμογή της στό ἐπίπεδο ἐνός συστήματος ἀξιῶν «ἀπόλυτων», μέ θεσμικό χαρακτήρα στίς πολιτικές σχέσεις, μέ κάνει ἀμέσως νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ «ἀφθαρσία» τους εἶναι τό ἀνώτατο στάδιο μιᾶς ἰδεολογικῆς αὐταπάτης στηριγμένης στή λανθασμένη ἐντύπωση ἀκινήσιος τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Μιᾶς ἐμπεδωμένης ἀντίληψης πῶς οἱ «οἰκουμηνικές» ἀξίες, ὅπως εἰπώθηκε στόν πρόλογο, δέν ἐξελλίσσονται, δέν ἐπιλέγονται, γιατί διαμεσολαβοῦν, ἐκφράζουν, ἐξυπηρετοῦν, ἐκπροσωποῦν, ἀνακλοῦν, ἕνα δεδομένο σύστημα (κοινωνικῶν) σχέσεων. Ἡ κυριαρχία τοῦ τελευταίου ὑπαγορεύει καί τή μυθοποίηση τῶν στοιχείων πού ἐξυπηρετοῦν τήν ἀναπαραγωγή του.

Οἱ ἀξίες, μποροῦμε νά ποῦμε, εἶναι ἀποκρυσταλλωμένες σχέσεις πού ἐξελλίσσονται ἀφήνοντας πίσω τους τά «ὑπολείμματα» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἐλεύθερα νά συννυάρξουν ὡς «ὑπολείμματα» ξεπερασμένων τρόπων παραγωγῆς. Γι' αὐτό καί μπορεῖ νά ἀποτελοῦν τό ὑπόστρωμα κοινωνικῶν ὑπερ-συγκροτημάτων (ὅπως λ.χ. τό Κράτος), θεσμῶν ἢ καί ἱστορικῶν παραδόσεων, πού δείχνουν πολλές φορές τήν ἴδια «ὑστέρηση φάσεως».

Ἄς δοκιμάσουμε αὐτή τή φορά μέ μιά καινούργια γλωσσική-ψυχολογική ἄσκηση. Ἄς προφέρουμε μερικές ἠθικές, ἀκαδημαϊκές, ἐθνικές, πολιτιστικές ἀξίες ἔχοντας στό μυαλό μας τό ἐλάχιστο προϊόν αὐτῆς τῆς συζήτησης: «οἱ ἀξίες εἶναι σχέσεις!».

Μπορεῖ καί νά αἰσθανθοῦμε «ἀλλιῶς».

Ἐπιπλέον: Ὁφείλω νά ὁμολογήσω τή μεγάλη χαρά πού ἔνωσα ξαναδιαβάζοντας μετά ἀπό ἕνδεκα χρόνια τά γραπτά τοῦ Ε.Π. Παπανούτσου, στόν ὁποῖο ἀνήκει καί ὁ φορμαλισμός «οἱ ἀξίες εἶναι σχέσεις». Βεβαίως, καί μεταφυσικός ὑπῆρξεν ὁ ἄνθρωπος καί μάρτυρας κατηγορίας ἐκεῖ πού δέν ἔπρεπε καί συντηρητικῆ ἐκπαιδευτικῆ πολιτικῆ ἔκαμε. Τί νά γίνεῖ ὅμως! Εἶναι ἡ ροή, ἡ σαφήνεια καί τό λιτό τοῦ λόγου του πού τόν σώζουν διά παντός ἀπό τούς σύγχρονους βαρβαρισμούς καί πού δίνουν τήν εὐκαιρία ἀντιλόγου. Θεός σχωρῆσ' τον!

Σπύρος Δ. Γεωργιάτος

Οι δούλοι στήν κλασική αρχαιότητα

του Δημήτρη Κρυτάτα

Οι δούλοι ως νομική κατηγορία

Ο αρχαίος ελληνικός και ρωμαϊκός κόσμος που ονομάζεται «κλασική αρχαιότητα» είχε συνείδηση ενός σαφούς και απόλυτου διαχωρισμού των ανθρώπων σε ελεύθερους και δούλους. Από τον έκτο τουλάχιστον αιώνα π.Χ. (γιατί οι μαρτυρίες για παλαιότερες εποχές είναι αμφισβητούμενες), ο διαχωρισμός αυτός ήταν για τους Έλληνες συγγραφείς μία αυτονόητη πραγματικότητα. Είναι γνωστή η διατύπωση του Ήρακλειτου, «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων βασιλεύς, και τούς μὲν θεοὺς ἔδειξε τούς δὲ ἀνθρώπους, τούς μὲν δούλους ἐποίησε τούς δὲ ἐλεύθερους» (ἀπ. 53). Οι αιχμάλωτοι πολέμου γίνονταν κατά κανόνα ἀνδράποδα (κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ τετράποδα), δηλαδή ἄνθρωποι ἀντικείμενα, πού μπορούσαν νά ἀποτελέσουν μέρος τῆς περιουσίας ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀναφερόμενος στὰ ἀνδράποδα πού προέκυψαν ἀπὸ μιά μάχη, ὁ Θουκυδίδης τὰ διέκρινε σέ ἐλεύθερα και δούλα, ὑπονοώντας προφανῶς τὸ διαχωρισμό πού ἴσχυε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀιχμαλωσία (8.28.4). Ὁ Ἀριστοτέλης, γιὰ νά ὀρίσει τίς σχέσεις ἐξουσίας, στὰ Πολιτικά του ἄρχισε τὴν ἀνάλυσή του λέγοντας ὅτι «πρῶτα δὲ και ἐλάχιστα μέρη οἰκίας δεσπότης και δούλος» (1253b 6). Οἱ Ρωμαῖοι νομικοί, μέ τὴν ἐμμονή τους στοὺς καθαρούς ὀρισμούς, ἀποφαινόταν πῶς σύμφωνα μέ τὸ νόμο οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται κατ' ἀρχὴν σέ ἐλεύθερους και δούλους (*Inst.* I 9). Ἡ νομική αὐτὴ διατύπωση υἱοθετήθηκε και ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ κόσμο. Ἀλλά και στοῦ χῶρου τοῦ θεάματος ἡ διάκριση και ἡ σχέση δούλου-δεσπότη, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὴν κλασική κωμωδία και τραγωδία, τυποποιήθηκε χαρακτηριστικά κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα τόσο στήν Ἀνατολή ὅσο και στή Δύση.

Τόσο ἀπόλυτος και γενικά παραδεκτός εἶναι στίς ἀρχαῖες πηγές ὁ διαχωρισμός τῶν ἀνθρώπων σέ δούλους και ἐλεύθερους (ἢ, κατὰ περίπτωσιν, σέ δούλους και δεσπότες), ὥστε δύσκολα θά μπορούσαν νά μελετηθοῦν οἱ ἐλληνικές και ρωμαϊκές κοινωνίες χωρὶς νά ἐντοπιστεῖ ἡ θεμελιακή αὐτὴ ἀνθρώπινη ἀνισότητα. Ὡστόσο, παρόλο πού οἱ πηγές ὀδηγοῦν τὸ μελετητὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, δέν τοῦ ἐπιβάλλουν ἀπὸ μόνες μιά συγκεκριμένη ἀξιολόγηση. Ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο ὁ σύγχρονος μελετητὴς θά προσπαθῆσει νά κατανοήσῃ τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς δικές του φιλοσοφικές ἐπιλογές και τὰ θεωρητικά του ἐφόδια. Ὁ θεσμός τῆς δουλείας

ἄρχισε νά γίνεται ἀντικείμενο στοχασμοῦ τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση κυρίως τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν κατάργησή του στίς εὐρωπαϊκές ἀποικίες (και πρῶτῃ ἀποικίες) στήν ἀμερικανική ἥπειρο. Εἶναι φυσικό λοιπόν ὅτι οἱ πρῶτες συστηματικές ἔρευνες ἦταν ἐπιρρασμένες ἀπὸ τὰ ἠθικά διλήμματα πού δημιουργοῦσε σέ διαμορφωμένα ἀπὸ τὸ διαφωτισμὸ πνεύματα ἡ νομική κατοχύρωση τῆς ἀνισότητος μεταξύ ἀνθρώπων. Ὁ θαυμασμός τῶν στοχαστῶν τοῦ 18ου και τοῦ 19ου αἰῶνα γιὰ τὴν κλασική ἀρχαιότητα σκόνταφτε στήν ἀντιανθρωπιστική ὑποβάθμιση τοῦ ἀνθρώπου σέ ἔμψυχον ὄργανον. Ἡ συζήτηση αὐτὴ δέν ἦταν δυνατόν νά μὴ συμπεριλάβῃ τὴ στάση τῶν πρῶτων χριστιανῶν. Τὸ ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμός καταδίκασε τὴ δουλεία φαινόταν στοὺς περισσότερους μελετητὴς τοῦ περασμένου αἰῶνα τόσο αὐτονόητο, ὥστε ἡ παντελής ἔλλειψη ὀποιασδήποτε σχετικῆς διακήρυξης ἐμφανίζοταν ὡς ἀκατανόητο παράδοξο.

Μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ περασμένου αἰῶνα ἡ νομική και ἡ ἠθική διάσταση τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἦταν κυρίαρχες στίς σχετικές μελέτες. Γιὰ τὴν κοινωνιολογική σκέψη ὅμως, πού ἄρχισε τότε νά ὀριμάζει, τὸ πραγματικὸ πρόβλημα ἦταν νά ξεπεραστοῦν και ἡ νομική διάσταση, πού ἐπέβαλαν οἱ πιὸ προσιτῆς γιὰ τέτοιες ἔρευνες ἀρχαῖες πηγές, και ἡ ἠθική διάσταση, πού ἀνέδειξαν οἱ μελετητὴς τοῦ 18ου και τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ἱστορική ἔρευνα ἔπρεπε νά ξεκινήσει ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα μιᾶς κοινωνίας και τίς παραγωγικές της συνθήκες. Ὁ Theodor Mommsen στὸ μεγάλο του ἔργο γιὰ τὴ ρωμαϊκή ἱστορία, πού ἐκδόθηκε τὸ 1854-56, ὁ Ἐνγκέλς στὸ Ἀντι-Ντύρινγκ και τὴν Καταγωγή τῆς οἰκογένειας λίγο ἀργότερα, και ὁ Μάξ Βέμπερ στίς πρῶτες του μελέτες πού ἔγραψε τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ περασμένου αἰῶνα, μέ τὸν τρόπο τους ὁ καθένας ἄρχισαν νά ἐπισημαίνουν τὸ ἰδιαιτεροῦ βάρος τῆς δουλείας στὰ παραγωγικά και κοινωνικά συστήματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Οἱ μελετητὴς αὐτοὶ εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση ὅτι ὅλοι οἱ δούλοι δέν ἦταν παραγωγικοί. Οἱ ἀρχαῖες πηγές εἶναι τόσο εὐγλωττες γιὰ τὴν ὑπάρξη πολυἀριθμῶν δούλων ἀξιοποιούμενων ὡς «ὑπηρετικὸ προσωπικό», ὥστε, αὐστηρὰ μιλώντας, ὁ θεσμός τῆς δουλείας θά ἔπρεπε νά χαρακτηρίζῃ ἕναν τύπο κοινωνίας μᾶλλον, παρά ἕναν τρόπο παραγωγῆς. Μορφές δουλείας ὑπῆρχαν πολὺ πρὶν τὴν ἐμφάνιση μιᾶς δουλοκτητικῆς οἰκονομίας, και ὅταν ἡ οἰκονομία αὐτὴ παρήκμασε,

ή δουλεία κάθε άλλο παρά εξαφανίστηκε. Όστόσο, ούτε ο Ένγκελς ούτε ο Βέμπερ ούτε ο Κάουτσκι ούτε άλλοι ιστορικοί-κοινωνιολόγοι του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου ανέδειξαν περισσότερο αυτές τις επιπτώσεις. Η δουλεία (τουλάχιστον της κλασικής εποχής) εξισώθηκε σιωπηρά με τη δουλοκτητική οικονομία του Μόμσεν και του Μάρξ, και οι δούλοι θεωρήθηκαν ως οι κατ'έξοχην άμεσοι παραγωγοί. Για τους μεταγενέστερους μαρξιστές ιστορικούς, ο αρχαίος ελληνικός και ρωμαϊκός κόσμος δέν ήταν άπλως δουλοκτητικός αλλά κυριαρχούμενος από έναν δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής. Τό πρόβλημα πού θά έπρεπε νά μελετηθεί ήταν οι ιδιαίτερες αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς καί ἡ συνάρθρωσή του μέ άλλους δευτερεύοντες τρόπους παραγωγῆς. Για τους μαρξιστές, κατά συνέπεια, οἱ δούλοι έπαιναν νά εἶναι μιά νομική κατηγορία καθώς ἀναδεικνύονταν ως ἡ μιά ἀπό τίς δύο βασιικές κοινωνικές τάξεις τῆς ἀρχαιότητας.

2. Οἱ δούλοι ως ἀκραία βαθμίδα ἑνός κοινωνικοῦ φάσματος

Ἡ ἀντιμετώπιση ὁλόκληρου σχεδόν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καί ρωμαϊκοῦ κόσμου ως δουλοκτητικοῦ (μέ τήν ἔννοια τῆς κυριαρχίας ἑνός δουλοκτητικοῦ τρόπου παραγωγῆς) δέν ἔγινε γενικότερα ἀποδεκτή ἀπό τούς ιστορικούς. Πέρα ἀπό τήν ἀπροθυμία πολλῶν ιστορικῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα νά δεχτοῦν τίς θεωρητικές γενικεύσεις τῶν μαρξιστῶν (ἀλλά καί τοῦ Βέμπερ), μεγάλα προβλήματα δημιουργήθηκαν καί ἀπό τήν προσεκτική ἀνάλυση τῶν πηγῶν. Διαπιστώθηκε ἔτσι ὅτι ἐνῶ ἡ φιλοσοφική καί νομική σκέψη τῆς ἀρχαιότητας διαχώριζε πάντα ἀπόλυτα τούς δούλους ἀπό τούς ἐλεύθερους, ἡ ἴδια ἡ κοινωνική πραγματικότητα, συμπεριλαμβανομένου τοῦ παραγωγικοῦ τομέα, ἦταν πάντα πολύ πιό σύνθετη. Πρῶτον, οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες, τόσο οἱ προκλασικές ὅσο καί οἱ κλασικές, ἐκτός ἀπό τή δουλεία γνώριζαν καί άλλες μορφές καταναγκαστικής ἐξάρτησης ἄμεσων παραγωγῶν. Στή Σπάρτη ὑπῆρχαν οἱ εἰλωτες, στή Θεσσαλία οἱ πενέσται, στό Ἄργος οἱ γυμνήτες, στή Σικυώνα οἱ κορυνφόροι, στή Ἡράκλεια τοῦ Πόντου οἱ Μαρνανδυνοί, στίς Συρακοῦσες οἱ κυλλυριοί, στή Κρήτη οἱ κλαρώται, οἱ περίοικοι, οἱ μνῶται, οἱ ἀμφαμιῶται (καί ἀλλοῦ ἄλλοι μέ διάφορα ὀνόματα). Για τούς περισσότερους ἀπ' αὐτούς ἐλάχιστα εἶναι γνωστά, γίνεται ὡστόσο συνήθως ἀποδεκτό ὅτι ἀποτελοῦσαν κατακτημένους λαούς, ὑποχρεωμένους σέ καταναγκαστική προσφορά ἀγροτικής ἐργασίας. Ἄν καί στερημένοι τήν ἐλευθερία τους, οἱ παραγωγοί αὐτοί διέφεραν ἀπό τούς τυπικούς δούλους καθώς τούς ἀναγνώριζονταν ὀρισμένα βασικά (νομικά) δικαιώματα, ὅπως τοῦ γάμου, τῆς ἰδιοκτησίας (ἄν καί ὄχι τῆς ἰδιοκτησίας γῆς) κ.ἄ. Ἐπίσης οἱ εἰλωτες, οἱ πενέσται, οἱ Μαρνανδυνοί καί κατά πάσαν πιθανότητα οἱ ὑπόλοιποι, γιά τούς ὁποίους ὅμως δέν ὑπάρχουν πληροφορίες, δέν ἐπιτρεπόταν νά πωληθοῦν ἔξω ἀπό τή χώρα τους. Δεύτερον, ἀκόμα καί ἡ σέ μαζική κλίμακα παρουσία δούλων στίς ἀρχαῖες κοινωνίες δέν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ συμμετοχή τους στήν παραγωγή ἦταν καθοριστική. Ἀπεναντίας, ὅπως γίνεται σήμερα γενικότερα ἀποδεκτό, ὁ κύριος ὄγκος τῆς παραγωγῆς προερχόταν κατά κανόνα ἀπό τήν ἐργασία ἐλεύθερων ἀνθρώπων. Καί τρίτον, οἱ δούλοι ἀποτελοῦ-

σαν ἐνιαία κοινωνική ὁμάδα μόνο ὡς πρὸς τή νομοθεσία (καί ἴσως τήν κοινωνική συνείδηση τῆς ἐποχῆς). Στήν καθημερινή ζωή ὑπῆρχαν πάντα μεγάλες ἀνισότητες μεταξύ τους. Δούλος ἦταν ἕνας γεωργός πού ἐργαζόταν ὑπό τήν ἀπειλή μαστιγίου, δούλος ἦταν καί ὁ ἐπιστάτης τοῦ ἀγροκτήματος πού εἶχε συχνά δική του οἰκογένεια καί κρατοῦσε τό μαστίγιο. Τήν ἐποχή τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχαν δούλοι τοῦ αὐτοκράτορα πού ἔφταναν σέ πολύ ὑψηλά διοικητικά ἀξιώματα, ἐνῶ σέ ὀρισμένες περιπτώσεις δούλοι ἦταν ἰδιοκτήτες άλλων δούλων.

Ἡ προσεκτική μελέτη τῶν ἀρχαίων πηγῶν ἔδειξε λοιπόν ὅτι ἡ ὑπάρξη δούλων δέν ἐπαρκεῖ γιά νά χαρακτηριστεῖ συλλήβδην μιά κοινωνία δουλοκτητική καί ὁ κυρίαρχος τρόπος παραγωγῆς τῆς δουλοκτητικός. Ἀκόμα περισσότερο, ἔδειξε ὅτι ἡ νομική κατηγορία «δούλος» συγκαλύπτει τό γεγονός ὅτι πολλοί δούλοι διέφεραν μεταξύ τους πολύ περισσότερο ἀπό ὅ,τι ὀρισμένοι ἀπ' αὐτούς διέφεραν ἀπό ὀρισμένους ἐλεύθερους. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ παρατηρήσεις ὀδήγησαν τόν Φίνλεϊ νά ὑποστηρίξει ὅτι στίς ἀρχαῖες κοινωνίες δέν ὑπῆρχαν δύο ἢ τρεῖς βασικές κοινωνικές τάξεις, ἀλλά ἕνα εὐρύ φάσμα κοινωνικῶν βαθμίδων ἢ θέσεων (status). Ὁ Φίνλεϊ συνέβαλε ὅσο λίγοι ἄλλοι μελετητές τῆς ἀρχαιότητας στήν ἀνανέωση τῶν ιστορικῶν σπουδῶν. Σέ μιά ἐποχή πού οἱ μὴ μαρξιστές ιστορικοί ἦταν καχύποπτοι ἢ ἐντελῶς ἀρνητικοί σέ κάθε προσπάθεια θεωρητικῶν γενικεύσεων, αὐτός ἐπανεφέρε στήν ἐπικαιρότητα πολλές ἀπό τίς ἔννοιες τῶν μεγάλων κοινωνιολόγων καί κυρίως τοῦ Βέμπερ. Ἀλλά ἡ ἔννοια τοῦ φάσματος πού πρότεινε σέ ὀρισμένα σχετικά πρῶιμα ἄρθρα του γιά τή μελέτη τῆς ἀρχαιότητας, σέ τελευταία ἀνάλυση καταργεῖ κάθε γενίκευση. Ἡ ἰδέα τοῦ φάσματος φιλοδοξεῖ νά ἀποκαλύψει ὅλες τίς διαφορές πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη μὴ ἐλεύθερων ἀνθρώπων — ἀλλά στήν ἀκραία τῆς λογικῆς ἡ ἰδέα αὐτῆ καταλήγει στό νά μελετᾶ ἐμπειρικά ὑποκειμένα, ἀφοῦ πάντα ὑπάρχουν διαφορές μεταξύ τους. Ἐτσι ὅμως δέν καταργοῦνται μόνο οἱ τάξεις, ἀλλά καί οἱ ὁμάδες, οἱ κοινωνικές κατηγορίες καθώς καί κάθε θεωρητικοποίηση. Ὅλες οἱ κοινωνίες ἄλλωστε ἀποτελοῦνται ἀπό ἕνα φάσμα στό ἕνα ἄκρο τοῦ ὁποίου βρίσκονται οἱ ἀπόλυτα ἐλεύθεροι καί στό ἄλλο οἱ ἀπόλυτα δούλοι (ἔστω καί ἄν σέ πολλές κοινωνίες τά δύο ἀπόλυτα ἄκρα ἀπουσιάζουν). Καί ὡστόσο, ὅπως ἔχει ἐπιτυχημένα ἐπισημάνει ὁ Σέντ Κρουά, τό νά ἀρνούμαστε νά τραβήξουμε σαφείς διαχωριστικές γραμμές μέσα στό «φάσμα» εἶναι τό ἴδιο παράλογο μέ τό νά ἀρνούμαστε νά κατονομάσουμε τά διάφορα χρώματα ἐπειδὴ κάθε ἀκριβῆς διάκριση στό χρωματικό φάσμα εἶναι σέ κάποιο βαθμὸ αὐθαίρετη. Ὁ ἴδιος ὁ Φίνλεϊ σέ μεταγενέστερες μελέτες του, ἐγκατέλειψε τήν ἔννοια τοῦ φάσματος. Τό ὅτι θά πρέπει σέ κάποια σημεία νά τραβηχτοῦν διαχωριστικές γραμμές τό ἀποδέχονται σήμερα, ρητά ἢ σιωπηρά, ὅλοι σχεδόν οἱ μελετητές. Τό πρόβλημα εἶναι τί εἶδους κατηγορίες ἢ ὁμάδες θά περιληφθοῦν μεταξύ τῶν γραμμῶν αὐτῶν.

3. Οἱ δούλοι ως κοινωνική θέση

Τό ἐρώτημα πού δέν μποροῦν νά ἀποφύγουν οἱ μελετητές τῆς κοινωνικῆς δομῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶναι κατά πόσον οἱ

δούλοι ἀποτελοῦσαν μιά κοινωνική τάξη. Γιά νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα αὐτό, πρέπει πρῖν ἀπ' ὅλα νά ἀποσαφηνιστεῖ ἡ ἔννοια τῆς κοινωνικῆς τάξης. Ὁ Μάρξ δέν ἦταν βέβαια ὁ πρῶτος πού τή χρησιμοποίησε οὔτε ὁ τελευταῖος πού προσπάθησε νά τή ἀναδείξει θεωρητικά. Σημαντικό ρόλο παίζουν οἱ κοινωνικές τάξεις καί στίς ἀναλύσεις τοῦ Βέμπερ καί ὅσων τόν ἀκολουθοῦν. Ἀλλά, σύμφωνα μέ τό βεμπεριανό ἐρμηνευτικό σχῆμα, ἐκτός ἀπό τίς κοινωνικές τάξεις ὑπάρχουν καί οἱ κοινωνικές βαθμίδες ἢ θέσεις (Stand), καθῶς καί ἄλλες ὁμαδοποιήσεις. Μιά κοινωνία μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ταξική ἢ κοινωνία βαθμίδων ἀνάλογα μέ τόν κυρίαρχο τύπο διαστρωμάτωσης. Κατά τόν Φίνλεϊ, πού ἀξιοποίησε καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον τήν προσέγγιση αὐτή, οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες ἀπέκτισαν ταξικά χαρακτηριστικά μόνο στίς σύντομες σχετικά περιόδους τῆς ἑλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἱστορίας πού, αὐστηρά μιλώντας, ὀνομάζουμε κλασικές. Πρῖν τόν ἕκτο αἰῶνα π.Χ. καί μετά τήν παρακμή τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες δέν ἀποτελοῦνταν ἀπό διακριτές τάξεις ἀλλά ἀπό ἕνα συνεχές φάσμα βαθμίδων. Ἀλλά καί γιά τίς κλασικές περιόδους ὁ Φίνλεϊ προτιμᾷ νά χρησιμοποιεῖ εἰδικά γιά τούς δούλους τή βεμπεριανή ἔννοια τῆς κοινωνικῆς θέσης. Γιά νά κατανοήσουμε καλύτερα τή σύνθετη πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, ὅπου οἱ δούλοι διέφεραν συχνά τόσο πολύ μεταξύ τους, θά πρέπει νά συνυπολογίσουμε τήν ὑπαρξη ἢ ἀπουσία μιᾶς ὁλόκληρης σειρᾶς δικαιωμάτων, ὅπως ἡ ἰδιοκτησία, ἡ ἐξουσία πάνω στό προϊόν τῆς ἐργασίας, ἡ δυνατότητα μετακίνησης, ὁ τύπος τῶν ἐπιβαλλόμενων ποινῶν, ἡ νομική προστασία, ἡ ὑπαρξη οἰκογένειας, ἡ κοινωνική κινητικότητα, τά θρησκευτικά προνόμια κ.ἄ.

Κάθε μελετητής ἔχει βέβαια τό δικαίωμα νά ἐπιλέγει ὁ ἕνας του τόν τύπο ἀνάλυσης καί τίς ἔννοιες πού θά χρησιμοποιήσει γιά νά κατανοήσει μιά κοινωνία. Γιά νά ἔχουν κάποια ἀξία ὡστόσο οἱ ἐπιλογές αὐτές πρέπει ἀφ' ἑνός μὲν νά εἶναι ἐφαρμόσιμες, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἐπιτρέπουν τή μετάβαση ἀπό τήν ἐμπειρική περιγραφή στή θεωρητική ἀφαίρεση. Οἱ δούλοι ὡς κοινωνική θέση δέν ἐκπληρώνουν καμιά ἀπό τίς προϋποθέ-

σεις αὐτές. Πρῶτον, τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα δέν ἐπιτρέπουν σχεδόν ποτέ τόν ἀκριβή προσδιορισμό τῶν δικαιωμάτων πού εἶχαν ἢ στεροῦνταν κατά περίπτωξη διάφοροι δούλοι· καί δεύτερον, ἀκόμα κι ἂν ὑπῆρχαν αὐτά τά στοιχεῖα, τό πιθανότερο, εἶναι ὅτι θά καταλήγαμε σέ ἕναν ἀτέρμονα κατάλογο διαφορετικῶν «θέσεων» ὡς πρὸς τό ἕνα ἢ τό ἄλλο δικαίωμα, πού σημαίνει ὅτι ἀπλῶς θά εἶχαμε περιγράψει τά ὅσα γνωρίζουμε γιά τούς συγκεκριμένους δούλους πού ἀναφέρονται στήν ἱστορία.

Πολλοί μελετητές ἔχουν ἀπασχοληθεῖ μέ τό ἐρώτημα κατά πόσον οἱ δούλοι ἀποτελοῦσαν μιά κοινωνική τάξη μέ τή μαρξιστική σημασία τοῦ ὅρου. Σύμφωνα μέ μιάν ἀντίληψη πού εἶχε ὑποστηρίξει μέ ἀρκετή ἐπιτυχία ὁ Νίκος Πουλαντζᾶς, μιά κοινωνική τάξη ὀρίζεται ὡς σημεῖο συναρμογῆς διαφόρων δομικῶν ἐπιπέδων. Ἡ θέση πού κατέχει μιά τάξη στήν παραγωγική διαδικασία ἀποτελεῖ τό ἕνα μόνο ἐπίπεδο· ἐξίσου σημαντική εἶναι ἡ συνείδηση τῶν κοινῶν συμφερόντων τῶν ἀτόμων πού τήν ἀποτελοῦν, καθῶς καί ἡ διεκδίκηση τῶν κοινῶν συμφερόντων στό πολιτικό πεδίο. Ἄν προσπαθήσουμε τώρα νά ἐντάξουμε τούς δούλους σέ μιά κοινωνική τάξη σύμφωνα μέ τόν παραπάνω ὀρισμό, θά δοῦμε ὅτι ὑπάρχουν ἀνυπέρβλητες δυσκολίες. Ὅπως ἔχουν ἐπισημάνει ὁ Βερνάν, ὁ Βιντάλ-Νακέ καί ἄλλοι μελετητές, οἱ δούλοι τῶν ἀρχαῖων καί κλασικῶν χρόνων δέν ἀνέπτυξαν ποτέ μιά κοινή συνείδηση συμφερόντων πού νά τοῦς ἐνώνει ἴλους σέ ἀντίθεση πρὸς τίς ὑπόλοιπες τάξεις. Ἄλλωστε, οὔτε καί στίς συχνά βίαιες πολιτικές συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς συμμετεῖχαν οἱ δούλοι. Χωρίς ταξική συνείδηση καί συμμετοχή στό πολιτικό ἐπίπεδο, οἱ δούλοι τῆς ἀρχαιότητος δέν θά ἔπρεπε λοιπόν νά χαρακτηριστοῦν κοινωνική τάξη. Μάλιστα, θά μπορούσε ἀκόμα νά προσθέσει κανεῖς, μαζί μέ τόν Βερνάν, οἱ δούλοι δέν ἦταν μόνο ἔξω ἀπό τάξεις, ἀλλά ἔξω καί ἀπό τήν κοινωνία γενικά.

4. Οἱ δούλοι ὡς κοινωνική τάξη

Τό συμπέρασμα αὐτό ὡστόσο εἶναι ἀπατηλό. Πρῶτα ἀπ' ὅλα,

πώς είναι δυνατόν να μην αποτελούν οι δούλοι τάξη σύμφωνα με την αντίληψη του Μάρξ και του Ένγκελς τη στιγμή που οι ίδιοι τους έπικαλούνταν συνεχώς ως παράδειγμα κοινωνικής τάξης. Για να μην πάμε μακριά, ας θυμηθούμε τό Κομμουνιστικό μανιφέστο: «Η ιστορία όλων των ως τὰ τώρα κοινωνικών είναι ιστορία ταξικών αγώνων. Έλεύθερος και δούλος, πατριόσις και πληβείος...». «Όπως έχει δείξει ο Σέντ Κρούα, οι κοινωνικές τάξεις είναι για τόν Μάρξ πρωταρχικά σχέσεις έκμετάλλευσης. «Τά άτομα που συναποτελούν μία δεδομένη τάξη ενδέχεται να έχουν αλλά και να μην έχουν συνολικά ή μερικά συνείδηση της ταυτότητάς τους και των κοινωνικών τους συμφερόντων ως τάξης...» (Πολίτης, 69-70, σ. 47). Ταξική σύγκρουση είναι κατ' αρχήν ή ιδιοποίηση (και ή αντίσταση στην ιδιοποίηση) μέρους του πλεονάσματος των άμεσων παραγωγών. Η ταξική συνείδηση και ή πολιτική παρέμβαση είναι σημαντικά αλλά δευτερεύοντα στοιχεία στη συγκρότηση των τάξεων. Έφόσον λοιπόν στην κλασική αρχαιότητα οι δούλοι που άπασχολούνταν στην παραγωγή αποτελούσαν αντικείμενο μεγάλης οικονομικής έκμετάλλευσης δέν θά έπρεπε να έχουμε καμιά δυσκολία να τους χαρακτηρίσουμε τάξη με ή μαρξιστική σημασία του όρου. Άλλωστε, τό άν είχαν ή όχι συνείδηση της θέσης τους και των συμφερόντων τους, δέν είναι κάτι που μπορεί να άπαντηθεί από τίς ύπάρχουσες πηγές που είναι άπελπιστικά μονομερείς. Στο πολιτικό παιχνίδι των δημοκρατικών πόλεων είναι φανερό ότι οι δούλοι δέν συμμετείχαν, αλλά ούτε και οι μέτοικοι συμμετείχαν. Σέ ολιγαρχικές μάλιστα πόλεις δέν συμμετείχαν στην πολιτική ούτε καν όλοι οι έλεύθεροι πολίτες (όπως στίς στρατιωτικές δικτατορίες δέν συμμετέχει στην πολιτική τό μεγαλύτερο μέρος των πολιτών). Τό ουσιαστικό έρώτημα είναι όμως άν τό πολιτικό παιχνίδι των δημοκρατικών και των ολιγαρχικών πόλεων καθίστατο δυνατό άκριβώς χάρη στην έκμετάλλευση μεγάλων ομάδων του πληθυσμού ανάμεσα

στους οποίους σημαντική θέση είχαν οι δούλοι. Η συνειδητή διεκδίκηση μιάς άλλου τύπου κοινωνίας (με νόμιμα ή έπαναστατικά μέσα) προϋποθέτει μιά κοινωνία που να έπιδέχεται μετασχηματισμού με πολιτική πάλη. Οι αρχαίες κοινωνίες δέν ήταν τέτοιες και όταν τελικά μετασχηματίστηκαν στην αλλαγή που έπήλθε δέν έπαιξαν σημαντικό ρόλο ούτε καν οι κοινωνικές τάξεις με πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

Οι αντίρρήσεις όμως του Φίνλεϊ και όσων έπισημαίνουν την έλλειψη όμοιογένειας στο έσωτερικό της ομάδας που ή νομοθεσία χαρακτήριζε δούλους πηγαινούν πιο πέρα. Γιατί ακόμα και άν θεωρήσουμε τη σχέση οικονομικής έκμετάλλευσης ως πρωταρχική στον καθορισμό των τάξεων, πάλι έχουμε να αντιμετωπίσουμε τό πρόβλημα της ύπαρξης δούλων που δέν ήταν παραγωγικοί ή που κατείχαν σχετικά προνομιούχους θέσεις μέσα στίς κοινωνίες τους. Άυστηρά μιλώντας βέβαια τό ίδιο πρόβλημα εμφανίζεται για όλες τίς τάξεις· ακόμα και στην περίπτωση της εργατικής τάξης θά μπορούσαμε να εντοπίσουμε ανθρώπους που τά συμφέροντά τους κάθε άλλο παρά άλληλέγγυους τους κάνουν με την τάξη τους. Η κοινωνική τάξη είναι μιά έννοια που αναφέρεται σε μιά έμπειρική πραγματικότητα αλλά δέν ταυτίζεται με αυτήν. Η έμπειρική πραγματικότητα είναι πάντα πολύ πιο σύνθετη και πολύπλοκη από κάθε θεωρητική γενίκευση. Αυτό πρέπει να τό άποδεχτεί όποιοσδήποτε θέλει να κινηθεί έστω και στοιχειωδώς στο χώρο των κοινωνικών θεωριών. Έκείνο που μπορεί να κάνει για να προσεγγίζει καλύτερα την έμπειρική πραγματικότητα είναι να έμπλουτίζει τη θεωρία του με έννοιες όπως «εργατική άριστοκρατία» κ.λπ., χωρίς όμως ποτέ να έκμηδενίζει την άπόσταση των εννοιών από τά πράγματα που περιγράφουν.

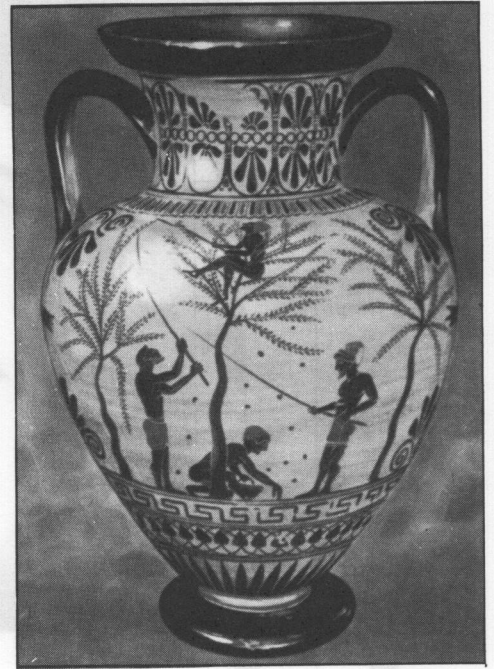
Προσπερνώντας λοιπόν αυτό του είδους τίς αντίρρήσεις θά πρέπει να άποδεχτούμε ότι οι δούλοι της αρχαιότητας άποτελούσαν τάξη με ή μαρξιστική έννοια του όρου. Άπό κει και πέρα στόχος είναι ή έπεξεργασία της έννοιας ώστε να χρησιμεύει καλύτερα στην άνάλυση των αρχαίων κοινωνιών. Γιατί άν στο επίπεδο ενός γενικού όρισμού ή σχέση έκμετάλλευσης είναι άρκετή για να συμπεριλάβει όλους τους δούλους ως μέλη μιάς τάξης (παρά τίς διαφοροποιήσεις όρισμένων ομάδων στο έσωτερικό της) στο επίπεδο της άνάλυσης των τρόπων παραγωγής είναι άνάγκη να γίνουν όρισμένες σαφείς διακρίσεις μεταξύ τους. Κατ' αρχήν φαίνεται άναγκαίο να διαχωριστούν οι παραγωγικοί από τους μη παραγωγικούς δούλους. Οι άγρότες δούλοι στίς μεγάλες γαιοκτησίες της ρωμαϊκής Ίταλίας όρίζουν σαφώς έναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγής. Οι οικιακοί δούλοι στα μεγάλα άρχοντικά της Άλεξάνδρειας ή της Κωνσταντινούπολης δέν όρίζουν έναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγής άγαθών.

Πιο σημαντικός ώστόσο από τόν παραπάνω είναι ό διαχωρισμός μεταξύ δούλων που παρήγαγαν έμπορεύσιμα άγαθά και δούλων που ή δέν παρήγαγαν (άμεσα) καθόλου ή παρήγαγαν άγαθά καταναλώσιμα από τόν όικο. Οι διακρίσεις αυτού του είδους, όπως είναι φανερό, δέν αναφέρονται στίς συνθήκες διαβίωσης ή στα νομικά δικαιώματα που είχαν ή δέν είχαν όρισμένοι δούλοι. Η καθημερινή ζωή τους, ή συμπεριφορά των κυρίων τους άπέναντί τους, οι θρησκευτικές ή πολιτιστικές τους πεποιθήσεις θά μπορούσαν να είναι αντικείμενο άλλης μελέτης. Στην προκειμένη περίπτωση, εκείνο που μäs ενδιαφέρει είναι ό προσδιορισμός του τρόπου παραγωγής στον

ὁποῖο συμμετεῖχαν (ἢ δέν συμμετεῖχαν) οἱ διάφορες τάξεις δούλων.

Ἡ διερεύνηση αὐτή ἔχει διπλή ἀξία. Πρῶτον μᾶς βοηθᾷ νά κατανοήσουμε καλύτερα τόν τύπο μιᾶ συγκεκριμένης κοινωνίας. Στήν κλασική Ἀθήνα, γιά παράδειγμα, συνυπῆρχαν ταυτόχρονα πολλοί τρόποι παραγωγῆς. Εἶναι μάλιστα δύσκολο νά βρεθεῖ παραγωγική δραστηριότητα στήν ὁποία νά μή συμμετεῖχαν καί δούλοι καί ἐλεύθεροι. Στήν ἀγροτική παραγωγή τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν, ὑπῆρχαν κατά κανόνα λίγοι δούλοι πού ἐπικουροῦσαν τήν ἐργασία τῆς οἰκογένειας. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ συμβολή τῶν δούλων δέν προσδιόριζε τόν κυρίαρχο τύπο οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ἄν μέ κάποιο τρόπο ἐλευθερώνονταν ἡ ἔξαφανίζονταν οἱ δούλοι τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν σχεδόν τίποτα δέν θά ἄλλαζε στόν πολιτισμό, τό πολίτευμα ἢ τήν οἰκονομική ζωή τῆς πόλης. Ὑπῆρχαν ὅμως καί δούλοι πού δούλευαν στά μεταλλεῖα, τή βιοτεχνία ἢ καλλιεργοῦσαν τά μεγάλα ἀγροκτήματα τῶν πλούσιων Ἀθηναίων. Τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους ξεπερνοῦσε κατά πολύ τίς καταναλωτικές ἀνάγκες τῶν ἰδιοκτητῶν τους. Ὁ μέγας ὄγκος αὐτῆς τῆς παραγωγῆς γινόταν ἐμπόρευμα πού μέ τή σειρά του τροφοδοτοῦσε τή χρηματιστική οἰκονομία τῆς ἐποχῆς. Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε ἐδῶ τή σημασία τοῦ ἐκχρηματισμοῦ (καί γενικότερα τῆς ἐμπορευματοποίησης) τῆς ἀθηναϊκῆς οἰκονομίας. Ἄρκει νά θυμίσουμε ὅτι χάρη στόν ἐκχρηματισμό καί τήν ἐμπορευματοποίηση ἦταν δυνατή καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἴδιου τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος. Γιατί τό βασικό χαρακτηριστικό τῶν δούλων τῆς Ἀθήνας (σέ σύγκριση μέ τούς εἰλωτες τῆς Σπάρτης) ἦταν ὅτι εἰσάγονταν ὡς ἐμπόρευμα καί πωλοῦνταν ὡς ἐμπόρευμα. Αὐτή ἡ δυνατότητα ἐπέκτασης τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἔδινε στήν κλασική Ἀθήνα τή δυναμικότητά της. Χάρη σ' αὐτήν ἀναπτύχθηκαν μεγάλες περιουσίες πού ἀντιτάχθηκαν στήν παραδοσιακή ἀριστοκρατία κ.λπ. Ἄν ἀφαιρούσαμε αὐτούς τούς δούλους ἀπό τήν ἀθηναϊκή κοινωνία, εἶναι φανερό ὅτι τίποτα δέν θά παρέμενε ὅμοιο — καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ τάξη τῶν γαιοκτημόνων (καί ἐμπόρων) θά συρρικνωνόταν καί θά μετασχηματιζόταν ριζικά.

Οἱ διαφοροποιήσεις μεταξύ τῶν δούλων, ἀνάλογα μέ τόν τρόπο παραγωγῆς στόν ὁποῖο συμμετεῖχαν πού προτείνονται ἐδῶ, εἶναι χρήσιμες καί ἀπό μίαν ἄλλη, διαχρονική αὐτή τή φορά, πλευρά. Ὅπως κάθε τρόπος παραγωγῆς, ἔτσι κι αὐτοί πού βασίζονται στή δουλεία ἔχουν μιᾶ ἐξέλιξη. Ἐκεῖνο πού δέν ἔχει ἀκόμα γίνει συστηματικά εἶναι ἡ περιοδολόγηση αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων τρόπων παραγωγῆς. Μιά τέτοια περιοδολόγηση, ὅμως, προϋποθέτει σαφῆ διάκριση μεταξύ τῶν διαφόρων τρόπων παραγωγῆς πού βασίζονται ἢ χρησιμοποιοῦν τή δουλεία. Ἡ αὐτοκαταναλωτική παραγωγή ἔχει πολύ πιά ἀργούς ρυθμούς ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐμπορευματική. Ὄταν ἀναφερόμαστε στήν κρίση καί τήν παρακμή τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος εἶναι πιά γνωστό ὅτι δέν ἐννοοῦμε καθόλου τήν παρακμή τῆς δουλείας γενικά. Ἡ δουλεία γιά οἰκιακές ἐργασίες καί ὡς βοηθητική σέ ὅλα σχεδόν τά ἀγροτικά νοικοκυριά ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει αἰῶνες μετά τή σχεδόν ὀριστική κατάργησή της στίς μεγάλες καλλιέργειες πού παρήγαγαν γιά τό ἐμπόριο. Ὅπως θά ἔδειχνε μιᾶ σχετική ἀνάλυση, ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου παρακολούθησε σέ μεγάλο βαθμό τίς ἐξελίξεις τῆς δουλοκτητικῆς παραγωγῆς πού τροφο-

δοτοῦσε τό μέγας κλίμακας ἐμπόριο, ἐνῶ πολύ λίγο ἐπηρεάστηκε ἀπό τίς διακυμάνσεις στή χρήση οἰκιακῶν δούλων.

Τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τίς παραπάνω παρατηρήσεις εἶναι ὅτι ἐνῶ γενικά μιλώντας θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε τούς δούλους τῆς ἀρχαιότητος κοινωνική τάξη, προσεγγίζοντας τό ἀντικείμενο αὐτό πῶς αὐστηρά θά ἔπρεπε νά κάνουμε διακρίσεις ἀνάλογα μέ τή θέση πού κατεῖχαν ἢ δέν κατεῖχαν στούς διάφορους τρόπους παραγωγῆς. Στίς μεγάλες γαιοκτησίες, στά μεταλλεῖα καί πολύ συχνά στή βιοτεχνία, οἱ δούλοι ἀποτελοῦσαν τή βασική τάξη ἄμεσων παραγωγῶν καί ὡς τέτοιοι ὄριζαν ἕναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς. Στά μικρά νοικοκυριά χρησιμοποιοῦνταν δούλοι ὡς βοηθητική ἐργατική δύναμη καί ἡ θέση τους στήν παραγωγή δέν διέφερε πολύ ἀπό τή θέση τῶν ἐλεύθερων μικροκαλλιεργητῶν. Κάποια ἄλλοι δούλοι, ἰδιαίτερα στά πολύ πλούσια ἀρχοντικά, δέν ἔκαναν καμιά παραγωγική ἐργασία, κι αὐτούς εἶναι καλύτερα νά τους ἐννοήσουμε ὡς κοινωνική κατηγορία. Καθεμίᾳ ἀπ' αὐτές τίς ομάδες συμμετεῖχε μέ διαφορετικό τρόπο καί διαφορετικό βᾶρος στήν κοινωνική ὀργάνωση καί ἐξέλιξη τῶν ἀρχαίων πόλεων. Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοια, ἡ ἐμμονή τῶν ἀρχαίων στή νομική διάσταση τοῦ ζητήματος, ἡ ἐμμονή πολλῶν σύγχρονων μελετητῶν στήν ἠθική του διάσταση, ἀλλά καί ὁ χαρακτηρισμός συλλήβδην ὅλων τῶν δούλων ὡς ἐνιαίας ομάδας, τάξης ἢ κατηγορίας περισσότερο συσκοτίζει παρά φωτίζει τίς ἀρχαῖες κοινωνίες.

*Οἱ παρατηρήσεις πού διατυπώνονται στό κείμενο αὐτό ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς συνολικότερης ἐργασίας γιά τούς δούλους καί τή δουλεία στήν ἀρχαιότητα.

'Από

τό έργο στό Κείμενο

του Ρολλάν Μπάρτ

μετάφραση: Μπάμπη Κολώνια
Μιχάλη Δημόπουλου

Είναι γεγονός ότι εδώ και μερικά χρόνια έχει επιτελεστεί (ή επιτελείται) κάποια αλλαγή στην έννοια που δίνουμε στη γλώσσα και κατά συνέπεια στο (λογοτεχνικό) έργο, που χρωστάει σ' αυτήν ακριβώς τη γλώσσα τουλάχιστον τη φαινομενική του ύπαρξη. Αυτή η αλλαγή συνδέεται προφανώς με τη σημερινή ανάπτυξη (ανάμεσα σε άλλους κλάδους) της γλωσσολογίας, της ανθρωπολογίας, του μαρξισμού, της ψυχανάλυσης (εδώ ή λέξη «σύνδεση» χρησιμοποιείται με τόνο θεληματικά ουδέτερο: δεν αποφασίζουμε για έναν καθορισμό, ακόμα και αν είναι πολλαπλός και διαλεκτικός). Το νέο στοιχείο που υπεισέρχεται στην έννοια έργου δεν προέρχεται αναγκαστικά από την εσωτερική ανανέωση αυτών των κλάδων, αλλά μάλλον από το γεγονός ότι συναντώνται στο επίπεδο ενός αντικειμένου τό όποιο δεν ανήκει κατά παράδοση σε κα-

νέναν από αυτούς. Πράγματι, θά λέγαμε ότι τό διεπιστημονικό (l'interdisciplinaire),¹ που θεωρείται σήμερα σημαντική αξία για την έρευνα, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με την άπλη αντιπαράθεση ειδικών γνώσεων. Τό διεπιστημονικό δεν είναι ασφαλές. Αρχίζει πραγματικά (και όχι ως άπλη έκφραση εύσεβους πόθου) όταν ή αλληλεγγύη που υπήρχε ανάμεσα στους παλαιότερους κλάδους διαλύεται, ίσως με κάπως βίαιο τρόπο μέσα από τις δονήσεις της μόδας, δίνοντας τη θέση της σε ένα νέο αντικείμενο, σε μία νέα γλώσσα που ούτε τό ένα ούτε τό άλλο ανήκουν στο πεδίο των επιστημών τις όποτες άρχούμασταν να αντιπαράθετουμε ήρεμα. Αυτή ακριβώς ή δυσχέρεια για ταξινόμηση επιτρέπει τη διάγνωση κάποιας μεταλλαγής. Όμως ή μεταλλαγή την όποια φαίνεται να υφίσταται ή έννοια έργου δεν πρέπει να υπερεκτιμάται· μετέχει μάλλον σε μία

έπιστημολογική διολίσθηση παρά σέ μία πραγματική τομή. Ἡ τομή, ὅπως πολλές φορές ἔχει εἰπωθεῖ, πρέπει νά συνέβη τόν περασμένο αἰώνα μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ μαρξισμού καί τοῦ φροϋδισμού. Καμιά νέα τομή δέν πρέπει νά ἐπῆλθε ἀπό τότε καί μπορούμε νά ποῦμε ὅτι, κατά κάποιον τρόπο, ἐδῶ καί ἑκατό χρόνια βρισκόμαστε σέ μία διαδικασία ἐπανάληψης. Τό μόνο πού μᾶς ἐπιτρέπει σήμερα ἡ Ἱστορία, ἡ Ἱστορία μας, εἶναι ἡ διολίσθηση, ἡ διαφοροποίηση, τό ξεπέραςμα, ἡ ἀπάρνηση. Ὅπως ἡ ἐπιστήμη τοῦ Ἀριστῶν ἐπιβάλλει τήν εἰσαγωγή τῆς σχετικότητας τοῦ συστήματος συντεταγμένων στό ὑπό μελέτη ἀντικείμενο, ἔτσι καί ἡ συνδυασμένη δράση τοῦ μαρξισμού, τοῦ φροϋδισμού καί τοῦ στρουκτουραλισμοῦ ἐπιβάλλει στή λογοτεχνία τή σχετικοποίηση τῶν σχέσεων τοῦ γράφοντος (scripteur), τοῦ ἀναγνώστη καί τοῦ παρατηρητῆ (τοῦ κριτικοῦ). Ἀπέναντι στό ἔργο, ἔννοια παραδοσιακή πού τήν καταλαβαίναμε γιά πολύ καιρό καί τήν καταλαβαίνουμε ἀκόμα σήμερα μέ ἕναν τρόπο, ἄν μπορούμε νά τό ποῦμε ἔτσι, νευτώνειο, προβάλλει ἡ ἀπαίτηση γιά ἕνα νέο ἀντικείμενο πού ἐπιτυγχάνεται μέ τή διολίσθηση ἢ τήν ἀναστροφή τῶν παλαιότερων κατηγοριῶν. Αὐτό τό ἀντικεί-

μενο εἶναι τό *Κείμενο*. Ξέρω ὅτι αὐτή ἡ λέξη εἶναι τῆς μόδας (ἐγώ ὁ ἴδιος παρασύρομαι καί τήν χρησιμοποιῶ συχνά) καί ἐπομένως γιά μερικούς εἶναι ὑποπτη. Ἀλλά ἀκριβῶς γι' αὐτό θά ἤθελα νά ξαναφέρω κατά κάποιον τρόπο στό μυαλό μου τίς κυριότερες προτάσεις πού βλέπω ὅτι διασταυρώνονται στήν ἔννοια *Κείμενο*: ἡ λέξη «πρόταση» πρέπει νά νοηθεῖ ἐδῶ περισσότερο μέ τή γραμματική ἔννοια παρά μέ τή λογική: πρόκειται γιά ἐκφωνήσεις (énonciations)² καί ὄχι γιά ἐπιχειρήματα, γιά «ἀγγίγματα», ἄν θέλετε, γιά προσεγγίσεις πού δέχονται νά μείνουν μεταφορικές. Νά αὐτές οἱ προτάσεις: ἀφοροῦν τή μέθοδο, τά γένη, τό σημεῖο (signe), τό πληθυντικό (pluriel), τή γενεαλογία, τήν ἀνάγνωση, τήν ἀπόλαυση.

* *

1. Τό *Κείμενο* δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς ἀντικείμενο πού μπορεί νά καθοριστεῖ αὐστηρά. Θά ἦταν μάταιο νά προσπαθήσουμε νά διαχωρίσουμε μέ ὑλικό τρόπο τά ἔργα ἀπό τά κείμενα. Ἰδιαίτερα πρέπει νά ἀποφύγουμε νά ποῦμε ὅτι τό ἔργο εἶναι κλασικό, τό κείμενο εἶναι πρωτοποριακό.

1. Ἡ ἔννοια τοῦ «διεπιστημονικοῦ», πού σήμερα θυμίζει ἄμεσα ὀρισμένες ἐμπειρίες πού δοκιμάστηκαν στή γαλλική ἐκπαίδευση μετά τόν Μάη τοῦ 1968, ἀναθεωρεῖται ἤδη ἀπό τήν Τζούλια Κρίστεβα σέ ἕνα ἄρθρο της ἀφιερωμένο στόν Μπάρτ:

«... Παρακολουθοῦμε τόν κατακερματισμό τοῦ λογοτεχνικοῦ σώματος σέ «ἐπιστημονικούς κλάδους» |«disciplines»| πού προσκολλῶνται στή λογοτεχνική πρακτική σάν παράσιτα (ἱστορία, κοινωνιολογία, ἀλλά ἀκόμα, μέ τρόπο πῶς σύγχρονο καί πῶς ἔμμεσο, οἱ διάφοροι φορμαλισμοί, γλωσσολογικοί καί μῆ, ὁ ρωσικός ἢ ὁ φορμαλισμός τῆς νέας κριτικῆς): ἡ λογοτεχνία ἐπιβεβαιώνει ὅλες τίς ὑποθέσεις ὄλων τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, δίνει τήν ὑπεραξία της τόσο στό γλωσσολόγο ὅσο καί στόν ἱστορικό, ὑπό τόν ὄρο νά μένει στά παρασκήνια τῆς γνώσης, παθητική, ποτέ δραστήρια: αὐτό σημαίνει ὅτι καθῶς δέν ἔχει ἰδιαιτεροποιηθεῖ ὡς *συγκεκριμένο ἀντικείμενο*, δέν ἔχει ὀροθετηθεῖ στήν ὀλότητά της ἀπό μία θεωρία αὐτόνομη καί μολογιασμένη (μέ ξένα στοιχεῖα) πού θά ἐρευνοῦσε τήν ἀλήθεια του, ἡ λογοτεχνία δέν ἀφήνει περιθώρια γιά μία εἰδική γνώση, ἀλλά μόνο γιά *ἐφαρμογές* θεωριῶν, ἐφαρμογές πού εἶναι ἰδεολογικές ἀσκήσεις δεδομένου ὅτι εἶναι ἐμπειρικές καί ἀποσπασματικές». (J. Kristeva: «Comment parler à la littérature», στό *Polylogue*, Seuil, coll. «Tel Quel», 1977, σελ. 26).

Τό ἴδιο λέει τελικά καί ὁ Μπάρτ σέ ἕνα πολύ πρόσφατο ἄρθρο του:

«Τό διεπιστημονικό, γιά τό ὅποιο γίνεται εὐρύς λό-

γος, δέν συνίσταται στήν ἀντιπαράθεση κλάδων ἤδη συκροτημένων (ἀπό τούς ὁποίους κανένας δέν δέχεται νά ἐγκαταλειφθεῖ). Γιά νά δημιουργήσουμε διεπιστημονική ἔρευνα |l'interdisciplinaire|, δέν ἀρκεῖ νά πάρουμε ἕνα «ἀντικείμενο» |«sujet»| (ἕνα θέμα |thème|) καί νά προκαλέσουμε γύρω ἀπ' αὐτό δύο ἢ τρεῖς ἐπιστήμες. Τό διεπιστημονικό συνίσταται στή δημιουργία ἑνός καινούργιου ἀντικείμενου πού δέν ἀνήκει σέ κανέναν. Νομίζω ὅτι τό *Κείμενο* εἶναι ἕνα ἀπό αὐτά τά ἀντικείμενα. (Roland Barthes, «Jeunes chercheurs», στό *Le bruissement de la langue*, Seuil, 1984, σελ. 100).

2. «Ἡ ἐκφώνηση |énonciation| εἶναι αὐτή ἡ λειτουργία τῆς γλώσσας μέσω ἑνός ἀτομικοῦ χρηστικοῦ ἐνεργήματος. [...] Πρέπει νά προσέξουμε τήν ἰδιόμορφη κατάσταση τῆς ἐκφώνησης: τό ἀντικείμενό μας εἶναι ἀκριβῶς τό ἐνέργημα μέσω τοῦ ὁποίου παράγεται ἕνα ἐκφώνημα |énoncé|, καί ὄχι τό κείμενο τοῦ ἐκφωνήματος. Αὐτό τό ἐνέργημα εἶναι τό ἐπίτευγμα τοῦ ὁμιλητῆ, ὁ ὁποῖος κινητοποιεῖ τή γλώσσα |langue| γιά λογαριασμό του. Ἡ σχέση τοῦ ὁμιλητῆ μέ τή γλώσσα καθορίζει τά γλωσσολογικά χαρακτηριστικά τῆς ἐκφώνησης. Πρέπει νά τήν ἀντιμετωπίσουμε ὡς τό ἐπίτευγμα τοῦ ὁμιλητῆ — ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνει τή γλώσσα ὡς ὄργανο — καί διαμέσου τῶν γλωσσολογικῶν χαρακτηριστικῶν πού τονίζουν αὐτήν τή σχέση». (Émile Benveniste, «L'appareil formel de l'énonciation», στό *Problèmes de linguistique générale*, τόμ. 2, Gallimard, 1980, coll. Tel, σελ. 80).

Ἔλες οἱ σημειώσεις καί ἐπεξηγήσεις εἶναι τῶν μεταφραστῶν

**Τό Κείμενο απαιτεί
νά προσπαθήσουμε
νά καταργήσουμε
τήν απόσταση
ανάμεσα στή γραφή
καί τήν ανάγνωση,
ὄχι ἐπετείνοντας
τήν προβολή τοῦ
ἀναγνώστη μέσα
στό ἔργο, ἀλλά
συνδέοντας καί
τούς δύο στήν ἴδια
σημαίνουσα
πρακτική.**

Τό ζήτημα δέν εἶναι νά συστήσουμε, ἐν ὀνόματι τοῦ σύγχρονου, ἕναν χονδροειδή κατάλογο καί νά ἀποφασίσουμε νά συμπεριλάβουμε ἢ ὄχι ὀρισμένα λογοτεχνικά προΐοντα, ἀνάλογα μέ τή χρονολογία τους. Μπορεῖ νά ὑπάρχει «κείμενο» σέ ἕνα πολύ παλαιό ἔργο, ἐνῶ, πολλά προΐοντα τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας δέν εἶναι καθόλου κείμενα. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἡ παρακάτω: τό ἔργο εἶναι ἕνα συστατικό ἀπόσπασμα, καταλαμβάνει ἕνα ποσοστό στό χωρὸ τῶν βιβλίων (π.χ. σέ μιά βιβλιοθήκη). Τό Κείμενο ἀπό τήν ἄλλη εἶναι ἕνα μεθοδολογικό πεδίο. Ἡ ἀντίθεση μπορεῖ νά θυμίζει (ἀλλά χωρίς καθόλου νά ἀναπαράγει στήν κυριολεξία) τή διάκριση πού εἶχε προτείνει ὁ Λακάν: ἡ «πραγματικότητα» δείχνεται, τό «πραγματικό» ἀποδεικνύεται. Ὅμοιος τό ἔργο βλέπεται (στά βιβλιοπωλεῖα, στά εὔρετήρια, στά προγράμματα ἐξετάσεων), τό κείμενο ἀποδεικνύεται, ὁμιλεῖται σύμφωνα μέ ὀρισμένους κανόνες (ἢ ἐνάντια σέ ὀρισμένους κανόνες). Τό ἔργο κρατιέται στό χέρι, τό κείμενο στηρίζεται στή γλώσσα: δέν ὑπάρχει παρά μόνο ἐνταγμένο μέσα σέ ἕνα λόγο (ἢ μᾶλλον εἶναι Κείμενο ἐπειδὴ ἀκριβῶς τό ξέρει). Τό Κείμενο δέν εἶναι ἡ ἀποσύνθεση τοῦ ἔργου· τό ἔργο ἀποτελεῖ τή φανταστική οὐρά τοῦ Κειμένου. Ἡ ἀκόμα: *τό Κείμενο δέν ἐπιβεβαιώνεται παρά μόνο σέ μιά ἐργασία, σέ μιά παραγωγή.* Κατά συνέπεια τό Κείμενο δέν μπορεῖ νά ἀκίνητοποιηθεῖ (π.χ. σέ ἕνα ράφι βιβλιοθήκης). Ἡ συστατική του κίνηση εἶναι ἡ *διαπόρευση* (μπορεῖ κυρίως νά περάσει διαμέσου τοῦ ἔργου, διαμέσου πολλῶν ἔργων).

* *

2. Ὅμοιος τό Κείμενο δέν ἀκίνητοποιεῖται στήν (καλή) λογοτεχνία. Δέν μπορεῖ νά ἐνταχθεῖ σέ ἱεραρχία, οὔτε κἀν σέ ἀπλό διαχωρισμό κατά γένη. Αὐτό πού τό συγκροτεῖ εἶναι ἀντίθετα (ἢ ἀκριβῶς) ἡ δύναμή του γιά ἀνατροπή τῶν παλαιῶν κατατάξεων. Πῶς νά κατατάξουμε τόν Ζώρζ Μπατάιγ; Αὐτός ὁ συγγραφέας εἶναι μυθιστοριογράφος, ποιητής, δοκιμιογράφος, οἰκονομολόγος, φιλόσοφος, μυστικιστής; Ἡ ἀπάντηση εἶναι τόσο δυσχερής ὥστε γενικά πολλοί προτιμοῦν νά ξεχνοῦν τόν Μπατάιγ στά ἐγχειρίδια λογοτεχνίας· στήν πραγματικότητα ὁ Μπατάιγ ἔγραφε κείμενα, ἢ —ἐνδεχομένως— διαρκῶς ἕνα καί μόνο κείμενο. Ἐάν τό Κείμενο θέτει προβλήματα ταξινόμησης (πού εἶναι ἄλλωστε καί μιά ἀπό τίς «κοινωνικές» λειτουργίες του) εἶναι ἐπειδὴ ἐνέχει πάντα μιά κάποια ἐμπειρία τοῦ ὀρίου (γιά νά ἐπαναλάβουμε μιά ἔκφραση τοῦ Φιλίπ Σολλέρς). Ἡδὴ ὁ Τιμπωντέ μιλοῦσε (ἀλλά πολύ περιορισμένα) γιά ὀριακά ἔργα (ὅπως ἡ *Vie de Rancé* τοῦ Σατωμπριάν, πού πράγματι σήμερα μᾶς φαίνεται σάν «κείμενο»): τό Κείμενο εἶναι αὐτό πού ἀνάγεται στό ὄριο τῶν κανόνων ἐκφώνησης (ἢ ὀρθολογικότητα, τό εὐανάγνωστον

κ.λπ.). Αὐτή ἡ ἰδέα δέν εἶναι ρητορική, δέν γίνεται ἀναφορά σέ αὐτήν ἀπό «ἠρωισμό»: τό Κείμενο ἐπιχειρεῖ νά τοποθετηθεῖ ἀκριβέστατα πίσω ἀπό τό ὄριο τῆς δόξας³ (μήπως ἡ τρέχουσα γνώμη, πού ἀποτελεῖ συστατικό τῶν δημοκρατικῶν κοινωνιῶν μας καί βοηθεῖται ἰσχυρά ἀπό τά μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, δέν ὀρίζεται ἀπό τά ὄριά της, τήν ἀποκλειστική της ἐνέργεια, τή *λογοκρισία* της;). Παίρνοντας τή λέξη δόξα κατά γράμμα θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι τό Κείμενο εἶναι *παράδοξο*.

* *

3. Τό Κείμενο προσεγγίζεται, δοκιμάζεται, σέ σχέση μέ τό σημεῖο. Τό ἔργο κλείνεται σέ ἕνα σημαίνόμενο. Σ' αὐτό τό σημαίνόμενο μποροῦν νά ἀποδοθοῦν δύο σημασίες: εἴτε τό θεωροῦμε ἐμφανές, ὅποτε τό ἔργο εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς ἐπιστήμης τοῦ γράμματος, δηλαδή τῆς φιλολογίας· εἴτε τό ἀντιμεταπίζουμε ὡς ἀπόκρυφο, ἔσχατο, κάτι πού πρέπει νά ἀναζητηθεῖ, καί τότε τό ἔργο ὑπάγεται σέ μιά ἐρμηνευτική, σέ μιά ἐρμηνεία (μαρξιστική, ψυχαναλυτική, θεματική κ.λπ.). Τελικά τό ἔργο λειτουργεῖ καθ' ἑαυτό ὡς γενικό σημεῖο καί εἶναι φυσικό νά ἀπεικονίζει μιά θεσμική κατηγορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Σημεῖου. Ἀντίθετα, τό Κείμενο ἀσχεῖ τήν ἀέναη ἀνάσχιση τοῦ σημαίνοντος, τό κείμενο εἶναι ἀνασταλτικό· τό πεδίο του εἶναι τό πεδίο τοῦ σημαίνοντος. Δέν πρέπει νά φανταζόμαστε τό σημαίνον ὡς «τό πρῶτο μέρος τοῦ νοήματος», τόν ὑλικό του προθάλαμο, ἀλλά ἀντίθετα ὡς τό *ἐκ τῶν ὑστέρων* του. Ὅμοιος, τό *ἄπειρον* τοῦ σημαίνοντος δέν παραπέμπει σέ κάποια ἰδέα τοῦ ἄφατου (τοῦ ἀκατονόμαστου σημαίνοντος), ἀλλά στήν ἰδέα τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἡ γέννηση τοῦ ἀέναου σημαίνοντος (ὅπως τό ἡμερολόγιο τῶν ἐπακτῶν ἡμερῶν) στό πεδίο τοῦ κειμένου (ἢ μᾶλλον: τό κείμενό του εἶναι τό πεδίο) δέν γίνεται σύμφωνα μέ μιά ὀργανική διαδικασία ὠρίμανσης ἢ σύμφωνα μέ μιά ἐρμηνευτική διαδικασία ἐμβάθυνσης, ἀλλά μᾶλλον σύμφωνα μέ μιά σειριακή κίνηση ἀποσπάσεων, ὑπερθέσεων, παραλλαγῶν. Ἡ λογική πού διέπει τό Κείμενο δέν στηρίζεται στήν κατανόηση (νά προσδιορίσει «τί θέλει νά πεῖ» τό ἔργο) ἀλλά στή μετωνυμία. Ἡ ἐργασία τῶν συνειρμῶν, τῶν συναφειῶν, τῶν μεταγραφῶν συμπύπτει μέ μιά ἀπελευθέρωση τῆς συμβολικῆς ἐνέργειας (πού χωρίς αὐτήν ὁ ἄνθρωπος θά πέθαινε). Τό ἔργο (στήν καλύτερη περίπτωση) εἶναι *μετρίως* συμβολικό (ἢ συμβολική του βραχυκυκλώνεται, δηλαδή ἀκίνητοποιεῖται). Τό Κείμενο εἶναι *ριζικά* συμβολι-

3. Δόξα: ἑλληνικά στό κείμενο, ἄρα πρέπει νά νοηθεῖ μέ τήν ἐτυμολογική της ἔννοια (ἐκ τοῦ *δοκῶ*).

κό: ἓνα ἔργο τοῦ ὁποῖου συλλαμβάνουμε, διακρίνουμε καί δεχόμαστε τήν ὀλοκληρωτικά συμβολική φύση του εἶναι κείμενο. Τό Κείμενο μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀποδίδεται πάλι στή γλώσσα. Ὅπως καί ἡ γλώσσα, τό κείμενο εἶναι δομημένο ἀλλά ἀποκεντρωμένο, χωρίς περίφραξη (ἄς σημειώσουμε, γιά νά ἀπαντήσουμε στήν περιφρονητική ὑπόψια γιά «μόδα» πού προσάπτουν καμιά φορά στό στρουκτουραλισμό, ὅτι τό ἐπιστημονικό προνόμιο πού ἔχει ἀναγνωριστεῖ πρόσφατα στή γλώσσα, ὀφείλεται ἀκριβῶς στό ὅτι σ' αὐτήν ἔχουμε ἀνακαλύψει μιὰ παράδοξη ἰδέα τῆς δομῆς: ἓνα σύστημα χωρίς τέλος καί χωρίς κέντρο).

* *

4. Τό κείμενο εἶναι πληθυντικό (plurier). Αὐτό δέν σημαίνει μόνο ὅτι ἔχει πολλά νοήματα, ἀλλά καί ὅτι ἐπιτελεῖ τό πληθυντικό καθ' ἑαυτό τοῦ νοήματος: ἓνα πληθυντικό μὴ ἀναγώγιμο (καί ὄχι μόνο παραδεκτό). Τό Κείμενο δέν εἶναι συνυπαρξη νοημάτων, ἀλλά πέρασμα, διαπόρευση· δέν μπορεῖ λοιπόν νά προκύψει ἀπό μιὰ ἐρμηνεῖα, ἔστω καί φιλελεύθερη, ἀλλά ἀπό μιὰ ἔκρηξη, μιὰ διασπορά. Πραγματικά, τό πληθυντικό τοῦ Κειμένου δέν ὀφείλεται στό διφορούμενο τῶν περιεχομένων του, ἀλλά σ' αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε *στερεογραφική πολλαπλότητα* τῶν σημαινόντων πού τό ὑφαίνου (ἐτυμολογικά τό κείμενο εἶναι ὕφασμα).⁴ Τόν ἀναγνώστη τοῦ Κειμένου θά μπορούσαμε νά τόν παραβάσουμε μέ ἓνα ἀργόσχολο ὑποκείμενο (πού θά εἶχε ἐκδιπλώσει μέσα του ὄλο τό φαντασιακό): αὐτό τό ἀρκούντως ἄδειο ὑποκείμενο περιφέρεται (πράγμα πού συνέβη στό συγγραφέα αὐτῶν τῶν γραμμῶν, καί ἔτσι πῆρε μιὰ ζωντανή ἰδέα τοῦ Κειμένου) στήν πλαγιά μιᾶς κοιλάδας πού στό βάθος της κυλάει ἓνα oued⁵ (μπῆκε ἐδῶ ἡ λέξη oued γιά νά ὑποδηλώσει κάποια ἀποξένωση). Αὐτό πού πέφτει στήν ἀντιληψή του εἶναι πολυσύνθετο, μὴ ἀναγώγιμο, προερχόμενο ἀπό ἕτερογενεῖς καί ἀποσπασμένες ὑποστάσεις καί ἐπίπεδα: φῶτα, χρώματα, βλάστηση, θερμότητα, ἀέρας, ἀσθενεῖς ἐκρήξεις θορύβων, λεπτές φωνές πουλιῶν, φωνές παιδιῶν ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῆς κοιλάδας, περάσματα, χειρονομίες, ρούχα κατοίκων πολύ κοντά μας ἢ πολύ μακριά. Ὅλα αὐτά τά συμβαίνοντα εἶναι μισοπροσδιορίσιμα: προέρχονται ἀπό γνωστούς κώδικες, ἀλλά ὁ συνδυασμός τους εἶναι μοναδικός, συγκροτεῖ τόν περίπατο ὡς διαφορά πού δέν θά μπορούσε νά ἐπαναληφθεῖ παρά μόνο ὡς διαφορά. Αὐτό συμβαίνει καί μέ τό Κείμενο: δέν μπορεῖ νά εἶναι ὅ,τι εἶναι παρά

4. *Texte* (= κείμενο): ἀπό τό λατινικό *textus* = ὕφασμα, ἐξοῦ τό «ξετύλιγμα μιᾶς ἀφήγησης».

5. *Oued*: ἀραβική λέξη πού σημαίνει γενικά ποτάμι, ρεῖμα...

μόνο μέσω τῆς διαφορᾶς του (πράγμα πού δέν σημαίνει: μέσω τῆς ἀτομικότητάς του), ἡ ἀνάγνωσή του γίνεται ἄπαξ (πράγμα πού κάνει χιμαίρική κάθε παραγωγική-ἐπαγωγική ἐπιστήμη τῶν κειμένων: δέν ὑπάρχει «γραμματική ἐπιστήμη τῶν κειμένων»), καί ἐντούτοις εἶναι ὀλοκληρωτικά ὑφασμένη μέ παραθέματα, ἀναφορές, ἀντηχήσεις: γλώσσες πολιτισμικές (καί ποιά γλώσσα δέν εἶναι τέτοια) παλαιότερες ἢ σύγχρονες, πού τό διασχίζουν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη σέ μιὰ εὐρεία στερεοφωνία. Τό διακειμενικό (intertextuel),⁶ στό ὁποῖο ἀνήκει κάθε κείμενο, δέν πρέπει νά συγγέεται μέ κάποια ἀπαρχή τοῦ κειμένου, ἐφόσον τό ἴδιο εἶναι δια-κειμενο (entre-texte)⁶ ἑνός ἄλλου κειμένου: τό νά φάχνει κανεῖς τίς «πηγές», τίς «ἐπιδράσεις»

Πρὶν ἀπό τήν Ἱστορία, τό Κείμενο ἀπεργάζεται ἄν ὄχι τή διαφάνεια τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τουλάχιστον τή διαφάνεια τῶν γλωσσικῶν σχέσεων.

6. Τήν ἔννοια τῆς διακειμενικότητας τήν εἰσήγαγε στή θεωρία τῆς λογοτεχνίας ἡ Τζούλια Κρίστεβα:

«Ὁνομάζουμε *διακειμενικότητα* [intertextualité] αὐτή τήν κειμενική ἀλληλεπίδραση πού δημιουργεῖται στήν ἐνδοχώρα ἑνός κειμένου. Γιά τό γνώστη, ἡ διακειμενικότητα εἶναι μιὰ ἔννοια πού ἀποτελεῖ ἔνδειξη τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο τό κείμενο διαβάζει τήν ἱστορία καί ἐντάσσεται σ' αὐτήν». (Julia Kristeva, «Problèmes de la structuration du texte», στόν συλλογικό τόμο *Théorie d'ensemble*, Seuil, 1968, σελ. 298).

Γιά τήν ἴδια ἔννοια ὁ Φίλιπ Σολλέρς ἔγραψε:

«...Αὐτή ἡ ἔννοια προσδιορίζει ἓνα πολύ μεγάλο ἀριθμό ἐνεργειῶν, ἐφόσον τό κείμενο, ἀφοῦ ἔχει ἀρχίσει νά λειτουργεῖ, προσφέρεται —πέρα ἀπό τή δημιουργία μιᾶς ἔντονης σκηναϊκῆς, ρυθμικῆς καί γλωσσικῆς ὑπέρβασης— σάν οὐσιαστική ἐργασία ξεπεράσματος τῆς συνηθισμένης τάξης τοῦ λόγου. Σ' αὐτό τό ἐπίπεδο ἡ ἰδεολογία καί, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν κατάλληλη λέξη, ἡ πολιτική τοῦ κειμένου, ἀρχίζει νά ἐγγράφεται στίς σχέσεις πού ἡ οἰκονομία τῆς γραφῆς του ἀνακαλύπτει καί διατηρεῖ μέ ἄλλα κείμενα. Αὐτό σημαίνει κυρίως ὅτι ἓνα κείμενο γράφεται μέ κείμενα καί ὄχι μόνο μέ φράσεις ἢ λέξεις [...]. Λίγα κείμενα μποροῦν πάντως νά εἶναι πιό ὑποδειγματικά γιά μᾶς ἀπό τό κείμενο τῆς *Θείας Κωμωδίας*, στό βαθμό ἀκριβῶς πού κατορθώνει νά διαμορφώσει μιὰ σκηνογραφία πού διασταυρώνει καί ἐπαυξάνει ἓναν σημαντικό ἀριθμό κειμενικῶν δεδομένων. Ἐνα τέτοιο κείμενο δέν «ἐμπνέεται» ἀπό ἄλλα κείμενα, δέν ἔχει «πηγές»: τά ξαναδιαβάζει, τά ξαναγράφει, τά ἀναδιανέμει στό χῶρο του· ἀνακαλύπτει τίς λειτουργίες τους, τά μορφικά καί ἰδεολογικά τους ὑπόβαθρα καί τά ὑποχρεώνει νά ἐξυπηρετήσουν τή δική του παράσταση. Ἡ διακειμενική ἐργασία ἀφορᾶ τόσο τή φωνητική πλευρά ὅσο καί τή σύνταξη καί τήν ἐγγενή λογική τῶν χρησιμοποιούμενων κειμένων, τή συσχέτιση ὀλοκληρῶν κειμενικῶν ἐπιπέδων. Γι' αὐτή τήν ἐργασία δέν ὑπάρχουν κλειστά ἔργα-φετίχ πού ἔχουν συσταθεῖ μιὰ καί μοναδική φορά. Ἐνεργοποιεῖ ἐκ νέου τό δίκτυο τῶν βιβλίων, προκαλεῖ τήν ἀλληλοδιατομή τους καί τά ὠθεῖ νά ἐγγραφοῦν πέρα ἀπό τά ὄριά τους σέ ἓνα κείμενο γενικευμένο». (Philippe Sollers, «Niveaux sémantiques d'un texte moderne», στό *Théorie d'ensemble*, Seuil, 1968, σελ. 324).

ένός έργου είναι σάν νά παραδέχεται τό μύθο τῆς γενεαλογίας. Τά παραθέματα ἀπό τά ὅποια φτιάχνεται ἓνα κείμενο εἶναι ἀνώνυμα, ἀνεξιχνίαστα, καί ὅμως ἤδη διαβασμένα: εἶναι παραθέματα χωρίς εἰσαγωγικά. Καμιά μονιστική φιλοσοφία δέν ἐνοχλεῖται ἀπό τό ἔργο (ὅπως ξέρουμε ὑπάρχουν τέτοιες ἀνταγωνιστικές φιλοσοφίες). Γι' αὐτήν τή φιλοσοφία, τό πληθυντικό (le pluriel) εἶναι τό Κακό. Ἔτσι τό κείμενο θά μπορούσε νά πάρει ὡς ἔμβλημα του ἀπέναντι στό ἔργο τή φράση τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι ἕρμαιο τῶν δαιμόνων (Κατά Μάρκον 5, 9) «Λεγεών ὄνομά μοι, ὅτι πολλοί ἐσμέν». Ἡ πληθυντική ἢ δαιμονιακή ὕφανση (texture) πού ἀντιπαραθέτει τό κείμενο στό ἔργο μπορεῖ νά ἐπιφέρει βαθεῖς ἀναθεωρήσεις στήν ἀνάγνωση, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ὁ μονολογισμός φαίνεται νά εἶναι ὁ Νόμος: μερικά ἀπό τά «κείμενα» τῆς Ἁγίας Γραφῆς πού κατά παράδοση τά ἰδιοποιεῖται ὁ θεολογικός μονισμός (ἱστορικός ἢ ἀναγωγικός) θά ἐπιδεχθοῦν ἴσως μιά διάθλαση νοημάτων (δηλαδή τελικά μιά ὑλιστική

ἀνάγνωση), ἐνῶ ἡ μαρξιστική ἐρμηνεία τοῦ ἔργου, ὡς τώρα ἀποφασιστικά μονιστική, θά μπορέσει νά γίνει περισσότερο ὑλιστική μέ τό νά γίνει πιά πληθυντική (ἄν βέβαια τό ἐπιτρέψουν οἱ μαρξιστικοί «θεσμοί»).

* *

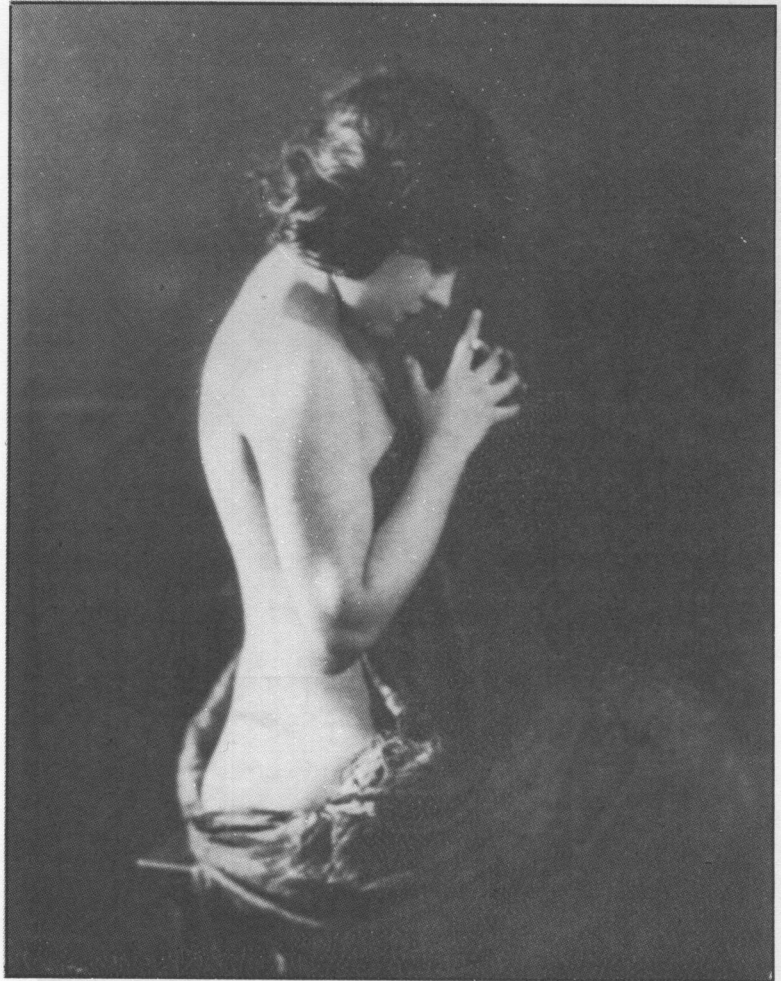
5. Τό ἔργο ἐντάσσεται σέ μιά γενεαλογική διαδικασία. Διακηρύσσεται ὅτι ὁ κόσμος (ἢ φυλή, ἔπειτα ἡ Ἱστορία) προσδιορίζει τό ἔργο, ὅτι ὑπάρχει μιά ἀλληλουχία τῶν ἔργων μεταξύ τους καί μιά ἰδιοποίηση τοῦ ἔργου ἀπό τό δημιουργό του. Ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζεται πατέρας καί ἰδιοκτήτης τοῦ ἔργου του. Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας διδάσκει λοιπόν τό σεβασμό τοῦ χειρογράφου καί τῶν δηλωμένων προθέσεων τοῦ συγγραφέα, καί ἡ κοινωνία νομιμοποιεῖ τή σχέση τοῦ δημιουργοῦ μέ τό ἔργο του («νόμος περί συγγραφικῶν δικαιωμάτων», ἐδῶ πού τά λέμε πρόσφατος, μιά καί ἰσχύει ἀληθινά μόνο ἀπό τήν ἐποχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης). Τό Κείμενο ἀντίθετα διαβάζεται χωρίς τήν ἐπιγραφή τοῦ Πατρός. Ἡ μεταφορά τοῦ Κειμένου ἐδῶ ἀποδεσμεύεται ἀκόμη κι ἀπό τή μεταφορά τοῦ ἔργου. Τό ἔργο παραπέμπει στήν εἰκόνα ἑνός ὀργανισμοῦ πού αὐξάνει λόγω ζωικής ἐπέκτασης, «ἀνάπτυξης» (καί ἔχει σημασία τό ὅτι αὐτή ἡ λέξη εἶναι διφορούμενη, ἔχει δηλαδή καί βιολογική καί ρητορική ἔννοια): ἡ μεταφορά τοῦ Κειμένου εἶναι ἡ μεταφορά τοῦ δικτύου. Ἄν τό Κείμενο ἐπεκτείνεται, αὐτό συμβαίνει ὑπό τήν ἐπίδραση μιᾶς συνδυαστικῆς, μιᾶς συστηματικῆς (εἰκόνα πού ἄλλωστε εἶναι πολύ κοντά στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ σημερινή βιολογία βλέπει τά ζῶντα ὄντα). Δέν ὀφείλουμε ἐπομένως κανένα ζωικό «σεβασμό» στό Κείμενο: μπορούμε νά τό σπάσουμε (ἄλλωστε αὐτό ἔκανε ὁ Μεσαίωνας μέ δύο κείμενα πού ἐντούτοις λειτουργοῦν ὡς αὐθεντία: τήν Ἁγία Γραφή καί τόν Ἀριστοτέλη). Τό Κείμενο μπορεῖ νά διαβαστεῖ χωρίς τήν ἐγγύηση τοῦ πατρός του. Ἡ ἀνασύσταση τοῦ δια-κειμένου παραδόξως καταργεῖ τήν κληρονομιά. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὁ Συγγραφέας δέν μπορεῖ νά «ἐπανέλθει» στό Κείμενο, στό κείμενό του, ἀλλά τότε ἔρχεται, ἄν μπορούμε νά τό ποῦμε ἔτσι, ὡς προσκεκλημένος. Ἄν εἶναι μυθιστοριογράφος ἐγγράφεται στό κείμενό του σάν ἓνας ἀπό τούς ἥρωές του, ζωγραφιά πάνω στό χαλί.⁷ Ἡ ἐγγράφη του δέν εἶναι πιά προνομιακή, πατρική, ἀληθής, ἀλλά σχέση παιχνιδιοῦ: γίνεται, ἄν μπορούμε νά τό ποῦμε, συγ-

7. Ἄναφορά στό ἔργο τοῦ Henry James: *Figure in the carpet*.

γραφέας ἀπό χαρτί. Ἡ ζωή του δέν εἶναι πιά ἡ πηγγή τῶν μύθων του, ἀλλά ἕνας μύθος πού ἀνταγωνίζεται τό ἔργο του. Τό ἔργο εἶναι πού χύνεται μέσα στή ζωή (καί ὄχι πιά τό ἀντίθετο). Τό ἔργο τοῦ Προύστ ἢ τοῦ Ζενέ ἐπιτρέπει νά διαβάσουμε τή ζωή τους ὡς κείμενο: ἡ λέξη «βιο-γραφία» ἀνακτᾶ ἕνα δυνατό, ἐτυμολογικό νόημα. Καί ταυτόχρονα ἡ εἰλικρίνεια τῆς ἐκφώνησης (ἐπονcia-tion), ἀληθινός «σταυρός» τῆς λογοτεχνικῆς ἠθικῆς, γίνεται ψευδο-πρόβλημα: τό *πρῶτο πρόσωπο* (je) πού γράφει τό κείμενο εἶναι πάντοτε κι αὐτό ἕνα *πρῶτο πρόσωπο* (je) ἀπό χαρτί.

* *

6. Τό ἔργο εἶναι συνήθως ἀντικείμενο καταναλώσεως. Δέν κάνω ἐδῶ καθόλου δημαγωγία ὅταν ἀναφέρομαι στή λεγόμενη καταναλωτική κουλτούρα, ἀλλά πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι σήμερα αὐτό πού μπορεῖ νά διαφοροποιήσῃ τά βιβλία εἶναι ἡ «ποιότητα» τοῦ ἔργου (πράγμα πού τελικά προϋποθέτει μιᾶ ἐκτίμηση τοῦ «γούστου») καί ὄχι ἡ ἴδια ἡ πράξη τῆς ἀνάγνωσης: ἡ «καλλιεργημένη» ἀνάγνωση δέν διαφέρει δομικά ἀπό τήν ἀνάγνωση τοῦ συρμοῦ (μέσα στά τρένα). Τό Κείμενο (ἔστω καί μόνο ἐπειδή συχνά εἶναι «δυσανάγνωστο») ἀπαλλάσσει τό ἔργο (ἂν αὐτό τό ἐπιτρέπει) ἀπό τήν κατανάλωσή του καί τό περισυλλέγει σάν παιχνίδι, ἐργασία, παραγωγή, πρακτική. Αὐτό σημαίνει ὅτι τό Κείμενο ἀπαιτεῖ νά προσπαθήσουμε νά καταργήσουμε (ἢ τουλάχιστον νά μειώσουμε) τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στή γραφή καί τήν ἀνάγνωση, ὄχι ἐπιτείνοντας τήν προβολή τοῦ ἀναγνώστη μέσα στό ἔργο, ἀλλά συνδέοντας καί τούς δύο στήν ἴδια σημαίνουσα πρακτική. Ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τήν ἀνάγνωση ἀπό τή γραφή εἶναι ἱστορική. Τήν ἐποχή τῆς πιό ἔντονης κοινωνικῆς διαίρεσης (πρίν ἀπό τήν ἐγκαθίδρυση τῶν δημοκρατικῶν πολιτισμῶν), ἡ γραφή καί ἡ ἀνάγνωση ἦταν ἐξίσου ταξικά προνόμια: ἡ Ρητορική, μέγας λογοτεχνικός κώδικας αὐτῶν τῶν ἐποχῶν, δίδασκε τή γραφή (ἔστω κι ἂν αὐτό πού συνήθως παραγόταν τότε ἦταν λόγοι καί ὄχι κείμενα). Ἐχει σίγουρα σημασία τό ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῆς δημοκρατίας ἀνέτρεψε τό σύνθημα: τώρα τό καύχημα τοῦ (δευτεροβάθμιου) Σχολείου εἶναι νά διδάσκει (καλή) ἀνάγνωση καί ὄχι πιά γραφή (σήμερα γίνεται πάλι τῆς μόδας ἡ αἴσθηση αὐτῆς τῆς ἀνεπάρκειας: ἀπαιτοῦν ἀπό τό δάσκαλο νά μαθαίνει στό μαθητή νά «ἐκφράζεται», πράγμα πού εἶναι κάπως σάν νά ἀντικαθιστοῦμε μιᾶ λογοκρισία μέ μιᾶ παρανόηση). Στήν πραγματικότητα ἀνάγνωση, μέ τήν ἔννοια τῆς κατανάλωσης, δέν εἶναι παίξιμο μέ τό κείμενο. Τό «παίξιμο» πρέπει ἐδῶ νά νοηθεῖ σέ ὅλη τήν πολυσημία τοῦ ὅρου: τό ἴδιο τό κείμενο παίζει (σάν μιᾶ πόρτα ἢ σάν ἕνα μηχανήμα στό

ὁποῖο κάτι «παίζει»). Καί ὁ ἀναγνώστης παίζει, αὐτός δύο φορές: παίζει μέ τό Κείμενο (μέ τήν ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ), ἀναζητᾷ μιᾶ πρακτική πού τό ἀναπαράγει. Ἀλλά γιά νά μήν περιορίζεται αὐτή ἡ πρακτική σέ παθητική, ἐσωτερική *μίμηση*⁸ (τό Κείμενο ἀκριβῶς ἀνθίσταται σέ αὐτόν τόν περιορισμό), αὐτός παίζει τό Κείμενο: δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι τό «παίζω» εἶναι καί μουσικός ὅρος· ἄλλωστε ἡ ἱστορία τῆς μουσικῆς (ὡς πρακτική καί ὄχι ὡς «τέχνη») εἶναι ἀρκετά παράλληλη μέ τήν ἱστορία τοῦ Κειμένου· ὑπῆρξε ἐποχή ὅπου, ἐπειδή ἐκεῖνοι πού ἀσχολοῦνταν ἐνεργητικά μέ τή μουσική ἦταν πολλοί (τουλάχιστον μέσα σέ μιᾶ ὀρισμένη τάξη), τό «παίξιμο» καί τό «ἄκουσμα» συνιστοῦσαν παραπλήσια δραστηριότητα· κατόπιν ἐμφανίστηκαν διαδοχικά δύο ρόλοι: κατ' ἀρχήν ὁ ρόλος τοῦ ἐρμηνευτῆ στόν ὁποῖο τό ἀστικό κοινό

8. Μίμησις: ἑλληνικά στό κείμενο.

(αν και ήξερε ακόμα κάπως να παίζει και τό ίδιο: βλ. όλη τήν ιστορία του πιάνου) έχω χωρύνει τό παίζιμό του, και έπειτα ό ρόλος του (παθητικού) φιλόμουσου, πού άκούει μουσική χωρίς νά μπορεί νά παίζει (στήν πράξη τό πιάνο τό διαδέχτηκε ό δίσκος). Ξέρουμε ότι σήμερα ή μετα-σειριακή μουσική έχει άνατρέψει τό ρόλο του «έρμηνευτή», από τόν όποιον ζητείται νά είναι κατά κάποιον τρόπο συν-δημιουργός τής παρτιτούρας, τήν όποία συμπληρώνει μάλλον παρά «έκφράζει». Τό Κείμενο είναι περίπου μιά παρτιτούρα αυτού του νέου είδους: άπαιτεί από τόν άναγνώστη μιά πρακτική συνεργασία. Μεγάλη καινοτομία, γιατί τό έργο ποιός τό έκτελεί; (ό Μαλαρμέ είχε άναρωτηθεί ως προς αυτό: ήθελε τό άκροατήριο νά παραγάγει τό βιβλίο). Σήμερα μόνο ό κριτικός έκτελεί τό έργο (άποδέχομαι έδω τό λογοπαίγνιο). 'Η άναγωγή τής άνάγνωσης σέ κατανάλωση είναι προφανώς υπεύθυνη για τήν «άνία» πού νιώθουν πολλοί μπροστά στό σύγχρονο («δυσανάγνωστο») κείμενο, τό πρωτοποριακό φίλμ ή ζωγραφικό πίνακα: πλήττω σημαίνει δέν μπορώ νά παραγάγω τό κείμενο, νά τό παίζω, νά τό άποσυνθέσω, νά τό βάλω μπρός.

7. Τά προηγούμενα μάς οδηγούν στό νά θέσουμε (νά προτείνουμε) μιά τελευταία προσέγγιση του Κειμένου: από τή σκοπιά τής άπόλαυσης. Δέν ξέρω αν υπήρξε ποτέ ήδονιστική αισθητική (άκόμα και οι ευδαιμονιστικές φιλοσοφίες είναι σπάνιες). Βέβαια υπάρχει μιά άπόλαυση του έργου (όρισμένων έργων), μπορεί νά γοητεύομαι διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας Προύστ, Φλωμπέρ, Μπαλζάκ, και ακόμα, γιατί όχι, 'Αλέξανδρο Δουμά. 'Αλλά αυτή ή άπόλαυση, όσο έντονη κι αν είναι, ακόμα και όταν είναι άπαλλαγμένη από κάθε προκατάληψη, παραμένει έν μέρος (έκτός από τήν περίπτωση εξαιρετικής κριτικής προσπάθειας) μιά καταναλωτική άπόλαυση: (γιατί αν και μπορώ νά διαβάζω αυτούς τούς συγγραφείς, ξέρω επίσης ότι δέν μπορώ νά τούς ξαναγράψω (ότι δέν μπορεί κανένας σήμερα νά γράφει «έτσι»). Αυτή ή άρκετά θλιβερή γνώση άρκει για νά μέ άποσυνδέσει από τήν παραγωγή αυτών των έργων, ένω συνάμα ή άπόσταση πού μάς χωρίζει θεμελιώνει τή νεοτερικότητά μου (τό νά είσαι νεοτερικός δέν είναι τό νά γνωρίζεις άληθινά τί δέν μπορεί νά επαναληφθεί;). Τό Κείμενο από τή μεριά του, συνδέεται μέ τήν ήδονή, δηλαδή μέ τήν άπόλαυση χωρίς άποχωρισμό. 'Οντας τής τάξεως του σημαίνοντος, τό Κείμενο συμμετέχει μέ τόν τρόπο του σέ μιά κοινωνική ουτοπία. Πριν από τήν 'Ιστορία (αν υποθέσουμε ότι αυτή δέν θά διαλέξει τή βαρβαρότητα), τό Κείμενο άπεργάζεται αν όχι τή διαφάνεια των κοινωνικών σχέσεων, τουλάχιστον τή διαφάνεια των γλωσσικών σχέσεων: είναι ό χώρος όπου καμία γλώσσα δέν έμποδίζει κάποιαν άλλη, όπου οι γλώσσες κυκλοφορούν (κρατώντας τήν έννοια του κυκλικού πού έχει ή λέξη).

* *

Αυτές οι λίγες προτάσεις δέν άρθρώνουν άναγκαστικά μιά Θεωρία του Κειμένου. Αυτό δέν όφείλεται μόνο στις άνεπάρκειες του υποφαινομένου (ό όποιος άλλωστε σέ πολλά σημεία δέν έκανε άλλο από τό νά επαναλάβει έρευνες πού γίνονται γύρω του). 'Οφείλεται και στό ότι μιά Θεωρία του Κειμένου δέν μπορεί νά καλυφθεί από μιά έκθεση μεταγλωσσολογική: ή καταστροφή τής μεταγλώσσας ή τουλάχιστον ή άμφισβήτησή της (γιατί ίσως χρειαστεί νά άνατρέξουμε σ' αυτήν προσωρινά) υπάγεται στην ίδια τή θεωρία: ό λόγος για τό Κείμενο θά πρέπει νά είναι κι αυτός κείμενο, έρευνα, έργασία κειμένου, εφόσον τό Κείμενο είναι αυτός ό κοινωνικός χώρος πού οποιαδήποτε γλώσσα τήν αφήνει έκθετη, έξω, και δέν επιτρέπει σέ οποιοδήποτε υποκείμενο τής διατύπωσης νά πάρει θέση δικαστή, δασκάλου, ψυχαναλυτή, έξομολόγου, άποκρυπτογράφου: ή θεωρία του Κειμένου δέν μπορεί παρά νά συμπίπτει μέ μιά πρακτική τής γραφής.

Ο θάνατος του συγγραφέα καί η διασπορά του νοήματος

του Σάββα Πατσαλίδη

1. Μπροστά στα ερωτήματα

Δύο πρόσφατες πρωτοποριακές θεατρικές παραστάσεις στη Νέα Υόρκη, συγκεκριμένα τό *LSD* (βασισμένο σε μεγάλο μέρος του στό κείμενο του Άρθουρ Μίλλερ *Crucible*) και τό *Endgame* (του Σάμουελ Μπέκετ), προκάλεσαν τέτοιες συζητήσεις που ανάγκασαν, για πρώτη φορά, πολιτικά και νομικά έντυπα νά καλύψουν με σειρά άρθρων τά επίμερους στοιχεία τής διαμάχης, σε μία προσπάθεια νά βρεθεί μία κάποια λύση σε ένα θέμα τόσο παλιό όσο και η ιστορία του ίδιου του θεάτρου: τίς σχέσεις του συγγραφέα με τήν παράσταση του έργου του. «Ποιός θά αποφανθεί πότε άδικείται ένας θεατρικός συγγραφέας;» ρωτούν οι νεοορκέζικοι *Times*. «Τίνος τέλος πάντων είναι τό έργο;» διερωτάται τό νομικό έντυπο *New York Law Journal*. Άπαντήσεις φυσικά δόθηκαν πολλές, όχι όμως άρκετές για νά κλείσουν τό τεράστιο αυτό θέμα που ταλανίζει επί δεκαετίες τόσο τόν ευρωπαϊκό και τόν άμερικανικό θεατρικό χώρο όσο και τόν ελληνικό, όπου τώρα τελευταία είχε πάρει επικίνδυνες διαστάσεις, χωρίς όμως τήν παραμικρή για τήν ώρα έλπίδα εξέυρεσης μιās έστω και άνεκτης λύσης. Άπό τή μία έχουμε τούς ποικιλομόρφως και ποικιλοτρόπως «άκάλυπτους» συγγραφείς που διεκδικούν τά δικαιώματά τους και μαζί έναν πιο ρυθμιστικό λόγο ως προς τήν παραστασιολογική τύχη των δημιουργημάτων τους και άπό τήν άλλη τούς κατασκευαστές του θεάματος που υπερασπίζονται μέ τό ίδιο πάθος τά δικά τους κεκτημένα (άν και διόλου κατοχυρωμένα νομικά) δικαιώματα που τούς προσφέρει η δημιουργική τους θέση. Ποιός τελικά έχει δίκιο; Σέ ποιούς ώμους πέφτει τό βάρος τής ρύθμισης των πεπραγμένων; Στό δημιουργό ή στον έρμηνευτή/κατασκευαστή του δημιουργήματος; Και σε περίπτωση που ο δημιουργός δέν βρίσκεται στη ζωή, ποιός τελικά θά αποφανθεί για τό πώς πρέπει νά διατηρηθούν οι σχέσεις των δύο επιπέδων (κειμένου και παράστα-

σης); Ποιός εν όλίγοις θά γίνει ο συνήγορος υπερασπίσεως του άπόντος δημιουργού: αυτός που υποστηρίζει ότι οι έπεμβάσεις των κατασκευαστών/άνασκευαστών του θεάματος αλλοιώνουν τίς άρχικές προθέσεις του δημιουργού του ή αυτός που δηλώνει ότι τέτοιου είδους χειρονομίες δικαιώνουν τή φυσιολογία και τό πνεύμα του κειμένου; Μ' άλλα λόγια, ποιός δικαιώνεται ιστορικά: αυτός που τάσσεται υπέρ τής «κλειστής άνάγνωσης», υποστηρίζοντας τόν πάγιο χαρακτήρα των προθέσεων του δημιουργού (μέ τό σκεπτικό ότι έτσι διαφυλάσσει και τά «δικαιώματά του»), ή αυτός που υποστηρίζει τή διαδικασία τής «άνοιχτής άνάγνωσης», όπου η «θεατρικότητα» (*théâtralité*) δέν είναι τίποτε άλλο άπό τό «θέατρο χωρίς κείμενο»; ένα «*érasseur de signes et de sensations*», όπως λέει και ο Γάλλος θεωρητικός Ρολάν Μπάρτ, «*qui s'édifie sur la scène à partir de l'argument écrit...*», που σημαίνει ότι ναι μέν η θεατρικότητα «*doit être présent dès le premier germe écrit d'une oeuvre*», ταυτόχρονα όμως είναι «*une donnée de création, non de réalisation*». Δηλαδή τό κείμενο μπορεί νά παράγει μέσα άπό τά σχήματά του τή θεατρικότητα (όπως και η λογοτεχνία τή «λογοτεχνικότητα»), πλην όμως δέν τήν έλέγχει, μία και η τελευταία δέν είναι άπλώς μία δουλική άναπαράσταση (*réalisation*) των συγγραφικών σημείων αλλά μία δημιουργία (*création*) που επιβάλλει τούς νόμους του δικού της παιχνιδιού, οι όποιοι άνανεώνονται ή επαναστοθετούνται σε κάθε νέα παράσταση όπως και σε κάθε νέα έποχή ή τόπο, δημιουργώντας έτσι τίς προϋποθέσεις πολλαπλών άναγνώσεων και έρμηνειών.¹

Όπωςδήποτε, η άπάντηση δέν είναι καθόλου εύκολη, παρόλο που η κριτική σκέψη, βεβαιασμένη θέλω νά πιστεύω, άνάλωσε όλο της τό χρόνο προασπίζοντας τά

1. Roland Barthes, *Essais Critiques* (Παρίσι, Seuil, 1964), σελ. 41, 42.

συγγραφικά δικαιώματα εις βάρος των δικαιωμάτων άλλων συντελεστών της παράστασης, με αποτέλεσμα σήμερα να έχουμε μία επαρκέστατη ιστορία του θεάτρου στο επίπεδο του συγγραφέα και του συγγραμμάτος του, αλλά ανεπαρκέστατη στο επίπεδο των ρυθμιστικών παραγόντων που επηρεάζουν την τελική όντοποίηση της θεατρικής τέχνης.

Μέ αφετηρία λοιπόν τις σκέψεις αυτές, θα επιχειρήσω, στις σελίδες που ακολουθούν, να προσεγγίσω κι εγώ με τη σειρά μου τό θέμα που έθεσαν τά αμερικανικά έντυπα. Μόνο που όφειλω να τονίσω εδώ ότι δέν θά μέ άπασχολήσει ή νομική διάσταση που παρουσιάζει τό θέμα των «συγγραφικών δικαιωμάτων», άφ' ενός γιατί δέν είμαι άρμόδιος νά συζητήσω κάτι τέτοιο και άφ' έτέρου γιατί ή νομική ύπόσταση του συγγραφέα παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα και από περίοδο σε περίοδο, πράγμα που καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη τήν άποκωδικοποίησή του. Αυτό που μέ ενδιαφέρει άμεσα, και που νομίζω ενδιαφέρει τόσο τους συγγραφείς όσο και τους άποδέκτες των έργων τους (κριτικούς και κοινό), είναι ή έννοια των «δικαιωμάτων» στο επίπεδο τής έρμηνείας του έργου: κατά πόσον δηλαδή ή ιδιότητα του συγγραφέα ως νόμιμου «ιδιοκτήτη» του έργου του εξασφαλίζει και τό δικαίωμα νά ελέγχει (τουλάχιστον όσο βρίσκεται έν ζωή) τόν τρόπο έρμηνείας του έργου του. Είναι πράγματι ό δημιουργός «ιδιοκτήτης» και του νοήματος ή μήπως είναι άπλως μία άφετηρία (κι αυτή, όπως θά δείξω λίγο παρακάτω, πολλές φορές άβέβαιη ως προς τήν αυθεντικότητά της); Κι άν όντως ισχύει ή δεύτερη ύπόθεση, μήπως θά 'πρεπε, για τήν έγκυρότερη μελέτη του χώρου, νά αναζητή-

σουμε τόν «ιδιοκτήτη» πέρα από τό κείμενο, εκεί που άρνήθηκε νά εισχωρήσει ή κριτική έρευνα μέχρι σήμερα, δηλαδή στον κόσμο του άποδέκτη και σε όλες εκείνες τις δυνάμεις που άν και τις άποκρύπτει (έντεχνα όμολογώ) ή επιφάνεια του κειμένου και ό φλοιός των νοημάτων του, δέν μπορούν νά άγνοηθούν άπλως και μόνο γιατί άποτελούν τά ρυθμιστικά πλαίσια που έννοημάτων τους λογοτεχνικές έπεξεργασίες;

Η άλήθεια είναι πώς οι δύο νεοϋορκέζικες παραστάσεις ήταν άπλως ή άφορμή για νά γραφεί τό κείμενο που ακολουθεί. "Όχι όμως και ή άφετηρία του παραπάνω προβληματισμού. Και αυτό γιατί στην Έλλάδα (μέ τις δύο και πλέον χιλιετίες θεατρικής παράδοσης) είμαστε τόσο έξοικειωμένοι μέ τά έρωτήματα των άμερικανικών έντύπων όσο οι Άγγλοι μέ τόν Σαίξπηρ. Δέν περνά μέρα που νά μή διαβάσουμε σε κάποιο έντυπο (λογοτεχνικό ή μή) κάτι παρασκηνιακό από κάποια διαμάχη ενός συγγραφέα μέ κάποιο θεατρικό σχήμα ή ενός κριτικού μέ κάποια άναβίωση του αρχαίου δράματος. Είναι πιά κοινός τόπος νά βομβαρδιζόμαστε, εκ δεξιών και εκ ευνύμων, μέ άφορισμούς, μέ άναθεματισμούς, προσωπικές ύβρεις (άκόμη και από σκηνης) ή λογίων λογίων εύκαιριακούς στοχασμούς του τύπου «κοίταξε», «πρόσεξε», «φυλάξου», «ντροπή», «αίσχος», «ιεροσυλία» κι όλα αυτά σε μία άπέλλιδα (λένε) προσπάθεια διάσωσης (ύποτίθεται) των κληροδοτημένων και των κεκτημένων. Άλλά φευ! Πολύ φοβάμαι πώς όλα γίνονται στή σκηνή αυτού του κόσμου (όπως θά 'λεγε και ό Σαίξπηρ) όχι για τήν ουσία αλλά για τήν επιφάνεια.

Ήλιου φαεινότερον ότι κάτι δέν πάει καλά στά θεατρικά μας πράγματα και είναι καιρός νά αναζητήσουμε τό «γιατί», ποιοι πραγματικά φταίνε. Δέν άρκει νά τά φορτώσουμε όλα σ' εκείνους που άποτολμοούν νά άρθώσουν ένα λόγο άνοίκειο στιγματίζοντάς τους για τή χρεοκοπία τής σκηνικής μας τέχνης. Αυτοί οι άνθρωποι, όπως θά δείξω παρακάτω, καλά κάνουν, άκόμη κι άν αυτό που κάνουν προκαλεί ρήγματα στά κεκτημένα δικαιώματα συγγραφέων, σύγχρονων και παλαιότερων. Ή έστία του κακού θαρρώ βρίσκεται άλλου, ίσως στην ίδια τήν άδυναμία μας νά δούμε τήν τέχνη ως σώμα συμβατικό, άρα πρωτεύικό μέ ρευστές έννοιες και σχήματα.

Πρίν όμως προχωρήσουμε, άς δούμε εκ του σύνεγγυς τό ιστορικό των δύο παραστάσεων τής Νέας Ύόρκης άφου, όπως είπα, ήταν και ή άφορμή για τήν καταγραφή των σκέψεων που θ' ακολουθήσουν.

2. Ο συγγραφέας ή ό σκηνοθέτης;

"Όλα άρχισαν σε μία θεατρική περίοδο κατά τήν όποία ή άμερικανική σκηνή πήγαινε από τό κακό στο χειρότερο. Στή φυλλοξήρα, λοιπόν, τής εποχής δύο γνωστά θεατρικά σχήματα, τό *Wooster Group* και τό *American Repertory Theatre* ανέβασαν (Νοέμβριο και Δεκέμ-

βριο τοῦ 1984) δύο τολμηρές θά λέγαμε ἐρμηνεῖες τῶν κλασικῶν, πλέον, κειμένων τοῦ Μίλλερ καί τοῦ Μπέκετ μέ ἀποτέλεσμα νά ἐξοργίσουν τούς συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι σέ δηλώσεις τους ὑποστήριξαν ὅτι τά ἔργα καί οἱ προθέσεις τους διαστρεβλώθηκαν ἀπό τίς σκηنيκές «ἀναγνώσεις» ἐνῶ οἱ ἴδιοι, ὡς δημιουργοί, ἀγνοήθηκαν παντελῶς ἀπό τούς ρυθμιστές τῶν παραστάσεων λές καί δέν εἶχαν καμιά σχέση μέ τά τεκταινόμενα. «Τό θέμα ἐδῶ εἶναι πολύ ἀπλό», θά πει μετά τή δοκιμαστική παράσταση τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Μίλλερ: «Δέν θέλω νά ἀνεβαίνει τό ἔργο μου ἐκτός ἐάν (ή σκηنيκή ἐρμηνεία) συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τόν τρόπο πού τό ἔγραφα...» (*Village Voice*, 27 Δεκεμβρίου 1983). Καί ἐπιχαλούμενος τά δικαιώματα πού τοῦ κατοχυρώνει ὁ νόμος, θά τονίσει στούς *New York Times* ἀκριβῶς μετά τήν ἐπίσημη πρεμιέρα: «Ἐνόσω βρίσκομαι ἐν ζωῇ, ἔχω δικαίωμα νά ἐκφράσω τίς ἀπόψεις μου γιά τόν τρόπο ὑλοποίησης τοῦ ἔργου μου» (28 Νοεμβρίου 1984). Σκέψεις πού ἐπανελημμένα διατύπωσε καί στό παρελθόν ὁ Μίλλερ, θέλοντας νά τονίσει μέ αὐτόν τόν τρόπο τήν πίστη του γιά τήν αὐτοτέλεια τοῦ κειμένου του. Ὅπως εἶπε καί ὁ σκηνοθέτης κριτικός Χάρολντ Κλέρμαν (ὁ ὅποιος συνεργάστηκε στό παρελθόν μέ τό συγγραφέα γιά τό ἀνέβασμα τοῦ ἔργου τοῦ *Incident at Vichy*), ὁ Μίλλερ ἀπό τή στιγμή πού ἐμπιστεύεται ἕνα κείμενο στά χέρια ἐνός σκηνοθέτη δέν δέχεται καμιά ἀλλαγὴ ἢ τροποποίηση χωρὶς τήν ἔγκρισή του, δεδομένου ὅτι κατὰ τήν ἀπόψή του τό κείμενο μπορεῖ νά λειτουργήσει χωρὶς πλασματικά ἀγκωνάρια. Εἶναι δηλαδή «κλειστό», ὅπως θά τό ὀνόμαζε ὁ σημειολόγος Οὐμπέρτο Ἐκο, μέ στόχους σαφῶς χαραγμένους ἀπό τόν ἴδιο τόν δημιουργό του. Εἶναι ἕνα προκατασκευασμένο ὀδοιπορικό ὅπου ὁ οἶκος ἢ ὁ φόβος, ἡ χαρά ἢ ἡ λύπη γεννιοῦνται, ἀνδρώνονται καί πεθαίνουν στό σωστό σημεῖο καί τήν κατάλληλη στιγμή. Τίποτα δέν ἀφήνεται στήν τύχη. Ὅλα ἔχουν μιά ξεκάθαρη ἀποστολή, μιά κρυστάλλινη θεατρική λογική πού ἀποκλείει τίς αὐθαίρετες προσθήκες.² Φυσικά ὁ θίασος Γουῆστερ, γνωστός γιά τούς πειραματισμούς του, κάθε ἄλλο παρά «σεβάστηκε» τή γνωστή «γραμμὴ Μίλλερ»: ἀντίθετα, ἀκολουθώντας ἕνα ἀνοικεῖο δρομολόγιο καθ' ὅλα «ἀνοικτό», ὀδήγησε τό κείμενο μακριά ἀπό τίς προθέσεις τοῦ συγγραφέα καί τήν «ποιητική τῆς ἀναγκαιότητας» σέ ἕνα χῶρο διαφορετικό, μέ νέες δυνατότητες γιά νέες ἀναλογίες καί ἀντιστοιχίες. Ἀπώτερο μέλημά του ἦταν νά φορέσει σέ ἕνα κείμενο γραμμένο πρὶν ἀπό τριάντα περίπου χρόνια τήν ἀρματωσιά τοῦ σύγχρονου Λόγου, ἔστω καί μέ τόν κίνδυνο νά ἐξοργίσει τόσο τό δημιουργό του ὅσο καί ἕνα μέρος τοῦ θεατρόφιλου κοινοῦ.

Τώρα, ἀναφορικά μέ τήν ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα διαμάχη Μπέκετ/Ἀμερικαν Ρεπέρτορ, τό ἱστορικό ἐξελίχθηκε ὡς ἐξῆς: ἡ γνωστή (ἀπό τή γενιά τοῦ '60 καί τή συνεργασία της μέ τόν πειραματικό θίασο *Mabou Mines*) Τζόαν Ἀκαλαίτις ἀνέβασε τό ἔργο τοῦ Μπέκετ *Τό τέλος τοῦ παιχνιδιοῦ (Endgame)*, δείχνοντας ἀπόλυτο σεβασμό στό σῶμα τοῦ κειμένου. Διατήρησε

(πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων) τή λεκτική του φυσιογνωμία, ἀλλοίωσε ὅμως τή γεωγραφία του. Ἀγνόησε δηλαδή τίς λακωνικές ὁδηγίες τοῦ συγγραφέα πού ἤθελαν μιά «γυμνή σκηνή», «δύο παράθυρα καί μιά πόρτα» κι ἀποφάσισε νά τοποθετήσει τή δράση τοῦ ἔργου σέ ἕνα ἔρημο κομμάτι τοῦ Μετρό κατάμεστο ἀπό σκελετούς αὐτοκινήτων καί σκουπίδια (σύμβολα τοῦ τεχνολογικοῦ μας πολιτισμοῦ), πιστεύοντας πῶς ἔτσι ἔδινε μιά τέλεια (σύγχρονη) ἀναλογία στήν παράλογη παγίδευση τῶν Χάμ καί Κλόβ μέσα στό ἀσφυκτικά ἐρμητικό δωμάτιό τους. Ὅπως λοιπὸν καί τό Γουῆστερ, ἔτσι καί τό Ἀμερικαν Ρεπέρτορ διάλεξε τό δρόμο τῆς «ἀνοικτῆς» ἐρμηνείας, ἐξοργίζοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο τόν Μπέκετ, ὁ ὅποιος σέ δηλώσεις του εἶπε ὅτι τέτοιου εἶδους «ἀναγνώσεις» εἶναι ἀπλῶς καί μόνο μιά «παρωδία τοῦ ἔργου ὅπως τό ἔχω συλλάβει... Ὅποιος νοιά-

2. Εἶναι φυσικά ἀπορίας ἄξιον τό γεγονός ὅτι ὁ Μίλλερ ἐνῶ φαίνεται τόσο ἀπόλυτος στίς θέσεις του, ὁ ἴδιος, ὅταν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά σκηνοθετήσει τά δικά του ἔργα (*The Crucible* καί τό *Πάνω ἀπό τή γέφυρα*), δέν δίστασε νά ξαναγράψει ὀλόκληρες σκηνές μετά τήν πρώτη τους παράσταση, ἀφοῦ εἶδε ὅτι ἡ ὑποτιθέμενη ἀριότητα τῆς τυπωμένης σελίδας ἦταν σκηنيκά διάτρητη καί χλωμή. Ὅπως καί δέν δίστασε νά δώσει τή δική του ἐκδοχή στό ἔργο τοῦ Ἴψεν Ὁ ἔχθρος τοῦ λαοῦ, ὅπου διέγραψε ὅλη τήν ἀμφισημία ἀπό τό χαρακτήρα τοῦ Στόκμαν μέ σκοπό νά τόν κάνει πιό συμπαθητικό. Κάτι τέτοιο ὀπωσδήποτε ξενίζει, ταυτόχρονα ὅμως, δείχνει κατὰ τρόπο σαφέστατο πῶς πολλοί συγγραφεῖς ἀγνοοῦν τίς εἰδικές ἐρμηνευτικές διαδικασίες πού ἀπαιτεῖ ὁ σκηنيκός χῶρος, μέ ἀποτέλεσμα νά παρεξηγοῦν τή σκηνοθετική λειτουργία. Ὅπως ἐπίσης δείχνει πῶς πολλοί συγγραφεῖς, ἐνῶ οἱ ἴδιοι δέν σέβονται τό λόγο ἐνός ἄλλου συγγραφέα, ἀπαιτοῦν ἀπό τούς ἄλλους νά σεβαστοῦν τόν δικό τους.

ζεται για τὸ ἔργο, σίγουρα θὰ νιώσει ἀηδία». Τὸ παράδοξο ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Μπέκετ δὲν ἦταν παρῶν στὴν παράσταση (βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Εὐρώπη). Ἀπλῶς τοῦ τὴν περιέγραψαν φίλοι καὶ συνεργάτες του. Τὸ γεγονός ὅτι ἐξεμάνη, ἐρμηνεύτηκε ἀπὸ πολλοὺς ὡς δείγμα τῆς ἀπεριόριστης ἀγάπης πού τρέφει εἰδικὰ γιὰ τὸ *Τέλος τοῦ παιχιδιοῦ* γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἐπανειλημμένα τόνισε ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πλέον ἀγαπημένο καὶ ὀλοκληρωμένο δημιούργημά του — αἰσθήματα πού ὀπωσδήποτε τὸν κάνουν ιδιαίτερα εὐαίσθητο, αὐστηρό καὶ ἐπιλεκτικὸ στὸν τρόπο ἀνεβάσματος του. Ἐλλοστε, ἡ σκηνὴ μέ τὸν Ἀκαλαίτς δὲν εἶναι κάτι καινούργιο. Εἶχε προηγηθεῖ μιὰ ἄλλη (πανομοιότυπη), τὸ 1973, ὅταν ὁ Ἀντρέ Γκρέγκορ πῆρε μετὰ ἀπὸ μεγάλη προσπάθεια τὰ δικαιώματα ἀνεβάσματος τοῦ ἔργου στὴ Νέα Ὑόρκη. Πάλι ὁ Μπέκετ βρισκόταν στὴν Εὐρώπη καὶ πληροφορήθηκε γιὰ τὶς καινοτομίες τοῦ σκηνοθέτη ἀπὸ τὸν συνεργάτη του Μπάρνεϋ Ρόσσοτ, μὲ ἀποτελέσματα νὰ ξεσπάσει μιὰ ἔντονη διαμάχη μέσω τοῦ Τύπου. Ὁ Μπέκετ ἔκρινε ἀπαράδεκτη τὴν περιβαλλοντική (environmental) διακανόνιση τοῦ δραματικοῦ τόπου καὶ τὸν ἐγκλεισμό τῶν θεατῶν σὲ κλουβιά στυλ κοτετσιῶν. Ὅπως ἐνοχλήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ σκηνοθετικὴ σύλληψη στοῦ σύνολο τῆς, τονίζοντας ὅτι τὸ ἔργο «σφαγιάστηκε» ἀπὸ τὶς «καταχρήσεις τῆς σκηνοθετικῆς λειτουργίας».

Φυσικὰ προσπάθησε (ὅπως καὶ ὁ Μίλλερ στὴ δική του περίπτωση) νὰ σταματήσει τὶς παραστάσεις στὴ Νέα Ὑόρκη χωρὶς ὅμως ἐπιτυχία (δεδομένου ὅτι τὸν δέσμευε τὸ συμβόλαιο πού εἶχε ὑπογράψει). Μερίμνησε ὅμως νὰ ἀπαγορευτεῖ ὁποιαδήποτε νέα παράσταση ἐκτὸς Νέας Ὑόρκης καὶ ὁποιοδήποτε νέο ἀνέβασμα ἔργου του ἀπὸ τὸν Ἀντρέ Γκρέγκορ. Καὶ ὅλα αὐτὰ γιατί, ὅπως κατέστησε σαφές ὁ ἴδιος, τὸ ἐπίτευγμα τοῦ ἔργου του δὲν ἀναβλύζει ἀπὸ τὰ ὁποιαδήποτε σκηνογραφικὰ εὐρήματα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γλώσσα του, ἢ ὁποία κερδίζει μὲ τὴν καθαρότητά της. Τὸ «σφάλμα» δηλαδή πού διέπραξαν τελικὰ οἱ δύο σκηνοθέτες τοῦ Μπέκετ εἶναι τὸ ὅτι «φίμωσαν» μὲ τὴ «γεωγραφία» τους τὸ Λόγο τοῦ ἔργου, τοῦ «ἔκλεψαν» κάτι ἀπὸ τὴν «ποιητικὴ του γύμνια». Τὸ ξανάγραψαν μὲ πρόθεση νὰ τὸ ἐπαναδραστηριοποιήσουν.³

Ποιὸς ὅμως ἔχει δίκιο; Ὁ συγγραφέας ἢ ὁ κατασκευαστής; Ὁ πρῶτος γράφας ἢ ὁ (μετα)γράφας; Νομίζω πὼς κάθε συζήτηση στοῦ θέματος αὐτοῦ ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίζει ὀρισμένες ἀφετηρίες πού δὲν εἶναι ἄλλες ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν *Ποιητικὴ* του.

3. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ πὼς ὁ ἴδιος ὁ Μπέκετ (ὅπως καὶ ὁ Μίλλερ) κάθε φορὰ πού σκηνοθετοῦσε τὰ δικά του ἔργα ἄλλαζε σημαντικὰ μέρος τοῦ λόγου τοῦ κειμένου ὅσο καὶ τῶν «διδασκαλιῶν» του, πράγμα πού ἀποδεικνύει τὴν ἐκ μέρους του ντεφάκτο ἀναγνώριση τῆς ἐρμηνευτικῆς λειτουργίας τοῦ σκηνοθέτη. Βλ. Ruby Cohn, *Just Play: Beckett's Theatre*.

4. Βλ. Στάθης Δρομάζος, *Ἀριστοτέλους Ποιητικὴ* (Ἀθήνα, Κέδρος, 1982), σελ. 186.

3. Ἐν ἀρχῇ ὁ Ἀριστοτέλης

α: Ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας, ὁ πρῶτος πού ἐπιχείρησε ὄχι μόνο νὰ ἀποδελτιώσει τοὺς εἰδολογικοὺς κώδικες καὶ τὰ σημεῖα τοῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος ἀλλὰ καὶ νὰ θέσει ἐπὶ τάπητος τὸ θέμα τῶν σχέσεων κειμένου καὶ παράστασης, συγγραφέα/σκηνοθέτη/κοινοῦ, νοήματος καὶ ἐρμηνείας του. Πιὸ συγκεκριμένα, μιλώνοντας στὴν *Ποιητικὴ* του γιὰ τὶς σχέσεις *ποίησεως* καὶ *ᾄψεως* ὁ Ἀριστοτέλης δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ προβάλλει τὴν προτίμησή του γιὰ τὸ πρῶτο σκέλος, τονίζοντας ὅτι στὰ ποιητικὰ τοιχώματα εἶναι σφυρηλατημένα ὅλα ἐκεῖνα τὰ «ἀναγκαῖα» καὶ «εἰκότα» συστατικά πού βοηθοῦν τὴν ἄρτια σκηνικὴ πραγμάτωση τῆς τραγικῆς ἐμπειρίας (1450b-1453b, I). Τὸ κείμενο, γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι μιὰ αὐτοτελής, συμπαγῆς ὄντοτητα ἢ ὁποία ἐμπεριέχει ὅλα τὰ ἐπιμέρους μέρη τῆς παράστασης. Ὅπως ἀναφέρει καὶ στὴν *Ποιητικὴ* του, τὸ στοιχεῖο τοῦ Μύθου δὲν μπορεῖ νὰ τὸ διορθώσει ἢ παράσταση (ἄρα οὔτε νὰ τὸ ἀλλοιώσει) γιατί ὁ «μῦθος» πρέπει νὰ εἶναι ἔτσι μπλεγμένος, ὥστε «ἐκεῖνος πού ἀκούει ὅσα γίνονται, χωρὶς νὰ τὰ βλέπει, νὰ αἰσθάνεται φρίκη καὶ οἶκτο γι' αὐτὰ» (14, 53b, I κ.έ.). Ἐν ὀλίγοις, φαντάζεται τὴ δυνατότητα ὑπαρξης τοῦ θεατρικοῦ κειμένου χωρὶς τὸν θεαματικὸ του ἑαυτὸ: «ἢ γὰρ τῆς τραγωδίας δύναμις καὶ ἀνευ ἀγῶνος καὶ ἀνευ ὑποκριτῶν ἐστίν» (50b, 15 κ.έ.). Τὸ θέμα φυσικὰ θὰ εἶχε κλείσει ἐδῶ ἐάν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μερμνοῦσε νὰ συμπεριλάβει στὸν ὀρισμὸ του περὶ τραγωδίας καὶ τὴ σκέψη ὅτι ἡ τραγωδία εἶναι μίμηση πού γίνεται μὲ τὴ δράση προσώπων («δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας» (6,49b 26), δηλαδή ὅτι ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἔχουμε καὶ παράσταση, δράση. «Ἐπειδὴ δὲ πράττοντες ποιοῦνται τὴν μίμῃσιν», εἶναι πασιφανές ὅτι μέρος τοῦ συνόλου θὰ κατέχει κι ὁ σκηνικὸς διάκοσμος (6,49b, 32). Ἐτσι, νὰ μὲν βλέπει τὴν «ᾄψιν» ὡς μόνον «ἀτεχνότερον», ἕναν στίβο ὅπου ἀγωνίζονται νὰ διακριθοῦν οἱ παραγωγοί, οἱ κριτικοί, οἱ θεωρητικοί, οἱ ἠθοποιοί (δηλαδή οἱ σκευοποιοί, οἱ μή-ποιητές), πλὴν ὅμως δὲν παύει νὰ παραδέχεται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα. Ἐλλοστε αὐτὸ φαίνεται καὶ στοῦ Κεφ. 26 τῆς *Ποιητικῆς* ὅπου συγκρίνοντας τὴν τραγωδίαν καὶ τὴν ἐποποιίαν λέει ὅτι ἀνάμεσα στὰ πλεονεκτήματα τῆς πρώτης εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀφ' ἑνός ἔχει «μέλος» καὶ «ᾄψεις» καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἔχει ἐνάργεια «καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων» (62a, 15). Φυσικὰ εἶναι ἀπορίας ἄξιον γιατί ἀφοῦ παραδέχεται τὴ σημασία τῆς παράστασης τὴν ἀφορίζει ταυτόχρονα. Ὅπως ὀρθὰ ὑποθέτει καὶ ὁ Στάθης Δρομάζος, ὁ ἀριστοτελικὸς ἀφορισμὸς τῆς παράστασης πολὺ πιθανόν νὰ ὀφειλόταν καὶ σὲ μιὰ ἀντίδραση τοῦ Ἕλληνα φιλοσόφου στὴν κατάχρηση πού γινότανε τῶν ᾄψεων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ διαστολὴ τῆς δύναμης τῆς τραγωδίας ἀπὸ ἕνα στοιχεῖο πού νὰ μὲν εἶχε ψυχαραγωγικὴ φυσιογνωμία, πλὴν ὅμως δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι «ἀτεχνότερον», δηλαδή ὑποδεέστερο τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ Μύθου.⁴ Ἦταν, θὰ μπορούσαμε νὰ

ποῦμε ἐν κατακλείδι, μιά περιφρούρηση τοῦ κύρους τοῦ συγγραφέα πού γιά τόν Ἀριστοτέλη ἦταν ὄχι ἀπλῶς ἕνας μυθοπλάστης ἀλλά καί μορφοποιός τοῦ δημοσίου ἦθους. Αὐτός κρατοῦσε τήν ἐξουσία τῆς γλώσσας. Καί δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ἡ γλώσσα στήν ἀρχαιότητα ἦταν μορφή δράσης. Αὐτός πού τή χειριζόταν μπορούσε νά ἀσκήσει δυναστική ἐπιρροή στό κοινό. "Ἄλλωστε δέν εἶναι τυχαῖος καί ὁ ὀρισμός τῆς τραγωδίας πού προϋποθέτει τή μέθεξη τοῦ δέκτη. "Ὅπως δέν εἶναι καί τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ Πλάτων στήν ἰδεατή του *Πολιτεία* ἐκδιώκει τούς ποιητές, τούς χρήστες δηλαδή τῆς ρητορικῆς. Γι' αὐτόν ὅπως καί γιά τόν Ἀριστοτέλη ἡ Λογοτεχνία δέν ἐξετάζεται ἀπό τή σκοπιά τοῦ νοήματος ἀλλά ἀπό τά ἀποτελέσματά της πάνω στό δέκτη. "Ὡς ἐκ τούτου, ἔπρεπε μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο νά εἶναι ἐλεγχόμενη. Ὁ Πλάτων τήν ἐκδιώκει. Ὁ Ἀριστοτέλης τή φυλακίζει εἰδολογικά, πρῶτα μέσα στό κείμενο καί κατόπιν μέσα σέ συγκεκριμένους δραματικούς κανόνες.

β: Μέ ἀφετηρία λοιπόν τίς σκέψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ κατοπινή κριτική σκέψη, ἀπό τόν Σχάλιγκερ στόν Καστελβέρτο καί ἀπ' αὐτόν στόν Σίντνεϋ καί λίγο ἀργότερα στόν Ντράντεν καί τούς νεοκλασικούς, στήν προσπάθειά της νά βρεῖ καί νά καθιερώσει ἕναν Λόγο δόκιμο, κοινῶς ἀποδεκτό καί πάνω ἀπ' ὅλα ὀρθό (ὅπως αὐτή τουλάχιστον ἀντιλαμβάνονταν τή σημαντική τοῦ ὄρου) ἀγκυροβολεῖ στίς ἀναζητήσεις της στά στεγανά τῆς κλασικῆς γραμματείας. Μιμεῖται. Ἀποστηθίζει. Παραφράζει. Οἰκειοποιεῖται. Θέλει κι αὐτή μέ τή σειρά της νά ἀντιμετωπίσει τά μεγάλα ἐρωτήματα πού ἔθεσε μέ τήν *Ποιητική* του ὁ Ἀριστοτέλης. Τί εἶναι θέατρο; Ποιά ἡ σχέση τῆς τέχνης καί τοῦ ἀποδέκτη της κ.λπ. Ἔτσι προχωρεῖ νά συντάξει τούς δικούς της συνεκτικούς κώδικες. Ἀναγνωρίζει τή δύναμη τοῦ Λόγου, γι' αὐτό τήν ἐνδιαφέρει ἄμεσα ὁ ἔλεγχος τόσο τῆς παραγωγῆς ὅσο καί τῆς λήψης. Τό θέατρο (ἐλλείψει ἄλλου δημοσίου θεάματος) ἀποτελεῖ μοναδικό ἰδεολογικό ὄπλο γιά τή μορφοποίηση τῶν συνειδήσεων. Ἐπηρεάζει. Ἐξουσιάζει. Ἔτσι ὁ πλούσιος πελάτης, ὁ ἄρχοντας, ὁ καρδινάλιος ἢ ὁ βασιλιάς ἔχουν κάθε λόγο νά ἐνδιαφέρονται ἄμεσα γιά τή φυσιογνωμία του. Ὅποιαδήποτε ἀνεπιθύμητη διασπορά τῶν σημείων του θέτει σέ κίνδυνο τά παραδεδομένα συμβόλαια, τή «φυσιολογικοποιημένη» εἰκόνα τοῦ κόσμου. Γι' αὐτό (ὅπως θά δεῖξω καί λίγο παρακάτω) δέν διστάζουν νά ἐπέμβουν ἀλλοιώνοντας ἢ παραποιώντας τό κείμενο τοῦ δημιουργοῦ, ἐφόσον κρίνουν ὅτι κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖται γιά νά μὴν κλυδωνιστεῖ ἡ κατεστημένη μονοκρατία, ἡ μονοσημία τῶν ἰδεολογημάτων. Μοιραῖα λοιπόν τό θέατρο, ἄλλοτε μέ τή βοήθεια «στρατευμένων» κριτικῶν ἢ δημιουργῶν καί ἄλλοτε μέ τήν ὠμή ἐπιβολή τῶν ἀποφάσεων τῆς ἡγεμονεύουσας νομενκλατούρας, μετατρέπεται σταδιακά σέ ἕνα εἶδος «τσελεμεντέ» μέ ὀδηγίες «ἐπιτυχίας» ἢ «ἀποτυχίας». Ἐνδύεται (ἢ ἀναγκάζεται νά ἐνδυθεῖ) τόν χιτώνα τοῦ διδακτισμοῦ, ἐνός διδακτισμοῦ βασιζομένου στό ἰδεολογικά, αἰσθητικά, ἠθικά ἢ

ἄλλα σημεία τῆς κυρίαρχης τάξης. Ὁ θεατής καλεῖται νά ἀσπαστεῖ ἢ νά ταυτιστεῖ μέ τά προβαλλόμενα σχήματα, ἀνεξάρτητα ἐάν αὐτά δέν ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τόν κόσμο του ὅπως αὐτός τόν ἀντιλαμβάνεται καί τόν ζεῖ. Οὕτως ἢ ἄλλως, δέν ἔχει ἄλλη ἐπιλογή. Ἡ ὅποια-δήποτε ἀπόκλιση ἐγκυμονεῖ κινδύνους.

γ: Μέ τό ρομαντισμό καί λίγο ἀργότερα μέ τόν αἰσθητικό φορμαλισμό, ἡ κριτική σκέψη ἀπομακρύνεται ἀπό τό ἀντικείμενο μελέτης τῶν κλασικῶν καί τῶν ἀναγεννησιακῶν (κείμενο-ἀναγνώστης) καί ἐπικεντρώνεται στή μελέτη τοῦ συγγραφέα καί τοῦ νοήματος τοῦ συγγραφέα. Ἀποσπᾶται τό κείμενο ἀπό τά καθ' ἡμέραν δρώμενα καί κλείνεται στόν χρυσελεφάντινο πύργο του. Μαζί του φυλακίζεται καί τό νόημα. Κυριαρχεῖ πλέον ἡ ἔμφαση στή δημιουργικότητα τοῦ συγγραφέα. Ὁ ἀναγνώστης/δέκτης ἀποκλείεται. Ὁ ρόλος του εἶναι ἀπλῶς καί μόνο παθητικά καταναλωτικός. Στό θέατρο προβάλλεται ἡ κεντρομόλος ἀνάγνωση. Περιθωριοποιεῖται δηλαδή ὁ ρόλος τῆς παράστασης ἢ ὀποιοῦδήποτε ἄλλου θεατρικοῦ παράγοντα καί ὑνεῖται τό τυπωμένο κείμενο ὡς ἡ μόνη σταθερά καί ἀμετάλλακτη πορεία ἔρευνας καί μελέτης τοῦ θεάτρου. Μέ βάση, λοιπόν, αὐτές τίς παραμέτρους, συντάσσονται καί οἱ πρῶτες ἱστορίες τοῦ θεάτρου. Γνωστοί μελετητές ἀναλώνουν τό χρόνο τους ἀναζητώντας τήν «ἀρχαιολογία τῶν θεατρικῶν μορφῶν» καί πῶς αὐτές χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐξυπηρετήσουν τίς σκηνικές ἀνάγκες τοῦ κειμένου.⁵ Γι' αὐτούς, ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐντοπίζεται στό ἴδιο τό κείμενο καί στό νόημα πού ἐμπερικλείει. Ἡ παράσταση ἀντιμετωπίζεται ὡς εἶδος παραδουλεύτρας. Μέ τή θεωρία, λοιπόν, τῆς «ἀντικειμενικότητας», ὅλα ἐγκλωβίζονται σέ φιλολογικές κατασκευές πού γίνονται ἢ αἰτία ὄχι μόνο νά παραχαραχθεῖ ἡ πραγματική φυσιογνωμία τῆς ἱστορίας τοῦ θεάτρου ἀλλά καί νά περιθωριοποιηθεῖ τό εἶδος στους χώρους τῆς ἐκπαίδευσης. Ἄλλωστε, δέν εἶναι διόλου συμπτωματικό τό γεγονός ὅτι τό ἀρχαιότερο καί λαμπρότερο εἶδος (πού εἶναι τό θέατρο) καθιερώνεται στό πρόγραμμα τῶν πανεπιστημίων τοῦ ἐξωτερικοῦ (ὡς ἀνεξάρτητο τμήμα) μόλις πρόσφατα ἐνῶ στήν κοιτίδα του, τήν ἴδια τήν Ἑλλάδα, παίζει ἀκόμη τό ρόλο τοῦ ὑπηρετή, τή στιγμή πού σαφῶς νεότερα καί ποιοτικά ὄχι τόσο καταξιωμένα εἶδη (ὅπως τό μυθιστόρημα λ.χ.) λυμαίνονται τό χῶρο.

Εἶναι κι αὐτή μιά «φυσιολογική» θά ἴλεγα κατακλείδα μιᾶς τεθλασμένης πού ἄρχισε χρόνια πρίν. Πῶς εἶναι δυνατόν νά δικαιωθεῖ ἕνα πολυσύστημα, ὅπως εἶναι τό θέατρο, ὅταν ἡ τύχη του βρίσκεται ἀκόμη στό χέρι ἀνείδικευτων φιλόλογων πού πολύ πιθανόν νά μὴν πάτησαν ποτέ τους στό θέατρο καί πού μόνο μέλημα τους εἶναι ἡ ἀνάλυση (οὔτε κἀν ἐρμηνεία) τῶν «θαυμαστικῶν» (!) καί τῶν ἄλλων σημείων στίξης

5. Γιά περισσότερα στό σημείο αὐτό βλ. Vesna Pistochnik, "Towards a Redefinition of Dramatic Genre and Stage History", *Modern Drama*, 28,4 (Δεκ. 1985), 677-687.

(σκόπιμη φυσικά ή υπερβολή μου εδώ) του κειμένου, χωρίς κανένα σεβασμό στην πραγματική φυσιογνωμία του πού, είτε μās άρέσει είτε όχι, δέν είναι (και θά 'λεγα εύτυχώς) τόσο «φιλογική»; Πώς είναι δυνατόν νά διδαχθεῖ ή νά συνταχθεῖ όρθά ή ιστορία του θεάτρου όταν παρακάμπτονται όλοι εκείνοι οί παράγοντες πού (συν)τελοῦν στην τελική ειδολογική άρθρωσή του πού είναι, όπως θά τό 'λεγε και ό Ζενέτ, ή «σκηνική μακροπρόταση».⁶ Καταλαβαίνω τό σεβασμό τους για τόν 'Αριστοτέλη, τόν άναγεννησιακό ούμανισμό ή τόν σύγχρονο φορμαλισμό. Δέν καταλαβαίνω όμως τήν άδυναμία τους νά δοῦν ότι ένα έργο (άκόμα και τό ίδιο τό τυπωμένο κείμενο) δέν είναι άπλως τό άποτέλεσμα άπόλυτα ελεύθερων συγγραφικών επιλογών. Τό νά δοξολογοῦμε τή δημιουργικότητα και τήν έκφραστικότητα τής αυθεντίας του δημιουργού κάθε άλλο παρά μās βοηθάει στην καλύτερη (ή σφαιρικότερη, αν θέλετε) άποδελτίωση του θεατρικού σώματος. 'Ο δημιουργός είναι κι αυτός έκφραστής ενός συστήματος έννοιών και κωδίκων πού τό φυλακίζουν (είτε τό θέλει είτε όχι). Δέν είναι δυνατόν νά προσεγγίζουμε τό έργο του άγνωστας τίς θεατρικές συμβάσεις τής έποχής, τή διαθεσιμότητα των υλικών παραγόντων, τή λογοκρισία (έμμεση ή άμεση), τήν άρχιτεκτονική του χώρου, τήν τοποθεσία του θεάτρου, τήν τιμή του εισιτηρίου κ.λπ. 'Αλλιώς θά κατέθετε λ.χ. ό Αίσχύλος τίς ιδέες του εάν είχε στη διάθεσή του τήν ηλεκτρική λάμπα κι άλλιως πάλι εάν δέν είχε τόν άρχοντα νά τόν χρηματοδοτεῖ (διάβαζε πατρνάρει).

Θέλω έν όλίγοις νά καταλήξω στό εξής: οί σχέσεις μεταξύ συγγραφέα/κειμένου και κατασκευαστή/παραστάσης, όπως και οί σχέσεις όλων αυτών μέ τά ιστορικά κρατούμενα, δέν μπορούν νά είναι σχέσεις αμύρου-άσπρου, ούτε σταθερές και άυστηρά όροθετημένες. Είναι άφελές φέρ' ειπεῖν νά μιλάμε για θεάτρο (ιδίως σήμερα μέ τήν έμπορευματοποίηση του θεάματος) και νά παρακάμπτουμε κάτι πολύ βασικό: ότι τό θεάτρο είναι και *έπιχείρηση* (κερδοσκοπική ή μή) πού (υπό)κειται στους ίδιους νόμους προσφοράς και ζήτησης πού έννοιούν στην καταναλωτική κοινωνία. Και άφου είναι μιά *έπιχείρηση*, έπεται ότι μεταθέτει συνεχώς τά στοιχεία του μηχανισμού της ούτως ώστε νά άποκομίζει όφέλη (όποιασδήποτε μορφής). Σέβεται ή άσεβεί άνάλογα μέ τό σφυγμό τής άγοράς.

Τό καταλαβαίνω πώς ή δοξολογία (ή ό άναθεματισμός) του συγγραφέα και του συγγράμματός του είναι τό εύκολότερο και συντομότερο πέραςμα για τή σύντα-

ξη συνεκτικών κωδίκων. 'Από τή στιγμή πού τό κείμενο έμπεριέχει όλα τά «άναγκαία» και «πρέποντα» υλικά, τί άλλο άπομένει έξόν από τήν αναζήτηση του νοήματος! Είναι χωρίς άμφιβολία μιά σύγουρη μεθοδολογική τροχιοδρόμηση τής *μιās άνάγνωσης*, τής *μιās αναλυτικής διαδικασίας*. Είναι πάλι κάτι αντίστοιχο μέ τόν τσελεμεντέ πού προαναφέραμε. Καθορίζει ευδιάκριτες διαχωριστικές λωρίδες άνάμεσα στό «άποδεκτό» και τό «άπαράδεκτο», τό «συμβατικό» και τό «αίρετικό», τό θεατρικά δόκιμο και τό θεατρικά άδόκιμο. Πολύ φοβάμαι, όμως, πώς μιά τέτοια, αυθαίρετη στην ούσία της (κι άς αυτοαποκαλεῖται «άντικειμενική») συνταγή είναι μιά επικίνδυνη άπλούστευση ενός ιδιαίτερα πολύπλοκου συστήματος πού είναι τό θεάτρο.

Κατ' άρχήν, ποιός μās λέει ότι ή μόνη σταθερά sé όλη αυτή τή διαδικασία είναι ό δημιουργός και τό έργο του; Και τί γίνεται στίς περιπτώσεις εκείνες πού λείπει κι ό δημιουργός και τό έργο του (όπως λ.χ. στά χάπενινγκ ή στά έργα του *Bread and Puppet Theatre*); Δέν τίς μελετάμε; 'Η τί γίνεται sé περιπτώσεις όπως των Γουίλσον και Φόρεμαν, όπου έχουμε χρήση συστατικών ξένων προς τόν έγγενή μηχανισμό του θεάτρου; 'Η πώς άντιμετωπίζουμε τόν Μπέκετ sé έργα όπως τό *Acts Without Works* (I, II, 1956), όπου άπουσιάζουν, έξτός από τίς σκηνοθετικές οδηγίες, τά βασικά συστατικά πού από άρχαιοτάτων χρόνων έκρίνοντο ως ή ραχοκοκαλιά του θεατρικού είδους (Μύθος, Λόγος);

Τόν περιθωριοποιούμε κι αυτό επειδή δέν συμπεριλαμβάνεται στον τσελεμεντέ μας; Πιστεύω πώς για νά ξεπεράσουμε τά ζιζάνια, πού, ήθελήμενα ή άθελα, έσπειραν οί κριτικοί του αιώνα μας, είναι έπιτακτική πλέον ανάγκη νά άμφισβητήσουμε μέρος των έννοιών πού κληρονομήσαμε, ούτως ώστε νά τίς διευρύνουμε για νά χωράνε και τά σημεία των καιρών μας. 'Επίσης ώριμασε ό καιρός για νά επαναδιαπραγματευτούμε τήν έγκυρότητα των εργαλείων μελέτης και για νά μπορέσουμε νά δοῦμε κάπως πιό σφαιρικά και εις βάθος τό θεατρικό οικοδόμημα. Καλό είναι τό κείμενο και ή μελέτη του. 'Αλλά τό κείμενο δέν είναι πάντα ένα δοκίμιο-τεκμήριο για τήν όρθή άνάλυση και σύνταξη τής θεατρικής ιστορίας. Τό κείμενο είναι, όπως θά τό 'λεγε κι ό Ουμπέρτο 'Εχο, ή «τελική συνδήλωση μετά από μιά σειρά συνδηλώσεων».⁷ Δέν λειτουργεί από μόνο του ούτε μακριά από τό οικολογικό σύστημα. Αυτό πού μέ τόσο δέος άποκαλοῦμε «αυθόρμητο υπερχειλισμα των αισθημάτων του ποιητή» δέν είναι και τόσο «αυθόρμητο» ή «άθωο», αν θέλετε. 'Ο δημιουργός πολύ πριν άρθρώσει, έχει ήδη άρθρωθεῖ από τό «γενο-κείμενο» πού λειτουργεί πέρα και γύρω άπ' αυτόν.⁸ Αυτό τόν όρίζει sé ένα μεγάλο βαθμό κι αυτό πολλές φορές τόν περιορίζει. Χωρίς τή μελέτη του «γενο-κειμένου» (των κοινωνικο-ιδεολογικών και άλλων έξω- ή παρα-λογοτεχνικών παραγόντων) θά είναι άδύνατο λ.χ. νά μελετήσουμε σωστά τήν ιστορία του άμερικανικού μουσικού θεάτρου ή του «καλοφτιαγμένου έργου» του Scribe ή, για νά έρθουμε στά έν οίκω, των (δυστυχώς) δημοφιλέστατων

6. Gerard Genette, *Figures III* (Παρίσι, Seuil, 1972), σελ. 75.

7. Umberto Eco, *La structure absente* (Παρίσι, 1972), σελ. 163.

8. Για τό «γενο-κείμενο» (geno-texte) ή Τζούλια Κρίστεβα λέει ότι περιγράφει τόσο τά σημειωτικά συμβάντα πού λειτουργούν «στό επίπεδο του άτομου, όσο και τά οικολογικά και κοινωνικά συστήματα πού περιβάλλουν τόν οργανισμό». Βλ. *La revolution du langage poétique: l' avant garde à la fin du XIX siècle—Lautréamont et Mallarmé* (Παρίσι, 1974), σελ. 83-85.

ἐπιθεωρήσεων πού ἔχει «νομιμοποιήσει» ἢ Ἁγία Τριάς τῶν ἀθηναϊκῶν θεάτρων — Λαζόπουλος-Ξανθούλης-Κλύν. Κι αὐτό γιατί τὰ ὑπο-εἶδη αὐτά εἶναι ἐκφραστὲς μιᾶς ἰδεολογικοκοινωνικῆς πραγματικότητας ἢ ὅποια, εἴτε ἔμμεσα εἴτε ἄμεσα, τοὺς δίνει ἐγκυρότητα. Αὐτὴ (ἐπι)θέτει τὴ γλώσσα τῆς στό Λόγο τους, ἀκόμα κι ὅταν ὁ λόγος τοῦ δημιουργοῦ φέρεται νὰ στιγματίζει τὴν τάξη τῶν πραγμάτων (ὅπως λ.χ. βλέπουμε νὰ γίνεται στό τελευταῖο τερατούργημα τοῦ Κλύν Σ' ὄλο τόν κόσμο εἶναι ἡ ἴδια, στήν Ἑλλάδα σπάει καρύδια).

Τό εὐρύτερο κοινωνικό σύστημα, μέ ὅλες τίς συμβάσεις καί τὰ σχήματά του, καθορίζει πολύ πρὶν ἀρχίσει ἡ παράσταση τό εἶδος καί τὴ μορφή τοῦ διαλόγου ἀνάμεσα στόν πομπό καί τό δέκτη. Αὐτό τελικά ὀρίζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο μιὰ πράξη ἔχει νόημα, γίνεται δηλαδή ἀναγνώσιμη. Θά 'ταν θαρρῶ ἀπώλεια πολύτιμου χρόνου νὰ ἀναζητήσουμε μέ ἱερὴ εὐλάβεια τό νόημα τοῦ ἔργου, ὅποιασδήποτε ποιοτικῆς στάθμης ἢ ἰδολογικῆς ταυτότητας, ἀποκλειστικά στό ἴδιο τό ἔργο (ὅπως θά ἔκαναν οἱ νεοκριτικοί λ.χ.). Αὐτό πού θά δοῦμε στή σκηνή τοῦ Μπροντγουαίη, γιά παράδειγμα, εἶναι ἀπλῶς τό τελικό ἀποτέλεσμα μιᾶς παραγωγικῆς διαδικασίας πού κάθε ἄλλο παρά «ἀθῶα» καί «αὐθόρμητη» εἶναι. Ὁ χώρος ἐπιβάλλει, πολύ πρὶν ὀλοκληρώσει τό κείμενο ὁ συγγραφέας, τό δικό του νόημα. Τό ὅτι τό ἔργο θά ἀνέβει σ' αὐτό τό συγκεκριμένο χώρο σημαίνει μιὰ τεράστια ἐπένδυση γιά τόν παραγωγό. Αὐτός μέ τὴ σειρά του, γιά νὰ ἐξασφαλιστεῖ οικονομικά, θά ἀναζητήσει τὰ μεγάλα ὀνόματα γιά νὰ προσελκύσει κόσμο. Τὰ μεγάλα ὀνόματα φυσιολογικά θά ἔχουν καί μεγάλες οικονομικές ἀπαιτήσεις. Καί αὐτό θά ἀναγκάσει τόν παραγωγό νὰ ἀνεβάσει τὴν τιμὴ τοῦ εἰσιτηρίου. Ἀλλά γνωρίζει πῶς τό ἀκριβὸ εἰσιτήριο ἀνταποκρίνεται στό βαλάντιο μιᾶς συγκεκριμένης τάξης μέ μιὰ κάποια οικονομικὴ ἐπιφάνεια καί, τό πιθανότερο, μέ μιὰ ὁμοιογενῆ ἰδεολογικὴ ἀπόκλιση. Ὡς ἐκ τούτου, τό ἔργο πού θά ἐπιλέξει (ἢ θά «παραγγεῖλει») θά πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται λίγο-πολύ στά ζητούμενα καί τὰ κρατούμενα τῆς τάξης αὐτῆς: νὰ λειτουργεῖ δηλαδή ὡς καθρέφτης τῶν ἀξιών καί τῶν ὁραμάτων τῆς καί ὄχι ὡς καταλύτης. Ἀλλιώτικα ἀντιμετωπίζει τόν κίνδυνο οικονομικοῦ ἀφανισμοῦ. Ὁ Τένεσι Οὐίλιαμς, λ.χ., πολύ θά ἤθελε νὰ γράφει πῶς ὡμὰ ἔργα γιά τὴν ἀνοικία ἐρωτικὴ τοῦ φιλοσοφία. Πλὴν ὅμως, τό ὄνειρό του γιά ἐπιτυχία τόν ἀνάγκασε νὰ συμβιβαστεῖ παράγοντας τὰ νοήματα καί τὰ σχήματα ἐκεῖνα πού τοῦ ἐπέβαλλε ὁ περίγυρος καί πῶς συγκεκριμένα ἢ ἰδεολογία τοῦ ἐμπορικοῦ θεάτρου. Ἀντίθετα, ἡ γενιά τοῦ '60 ἀρνῆθηκε νὰ συμβιβαστεῖ (σέ μεγάλο ποσοστό τῆς), μέ ἀποτέλεσμα νὰ καταδικαστεῖ στό περιθώριο (Off-Off Broadway) καί σταδιακά νὰ ἐξαφανιστεῖ ἢ νὰ γίνει μιὰ ἀνώδυνη τουριστικὴ ἀτραξιόν.

Δ: Αὐτό πού θέλω νὰ τονίσω ἐδῶ εἶναι πῶς δεχόμαστε χωρὶς περίσκεψη πολλές φορές τὴν ἰδέα ὅτι ὁ συγγραφέας εἶναι ὁ ὀργανωτής, ὁ παραγωγός, ὁ ἀπόλυτος ἄρχοντας τοῦ νοήματος σέ ἕνα ἔργο πού φέρει τὴν ὑπογρα-

φή του, ἀγνοώντας παντελῶς τό γεγονός ὅτι ὁ δημιουργός (πού ἐδῶ μπορεῖ νὰ σημαίνει καί τό σκηνοθέτη ἀλλά καί τόν κριτικὸ) εἶναι πολλές φορές ἐξάρτημα διαφόρων παραγόντων (καλλιτεχνικῶν ἢ μὴ) πού ἐπεμβαίνουν (ἔμμεσα ἢ ἄμεσα) στή διαδικασία παραγωγῆς τοῦ νοήματος μέ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ καθορίσουν τοὺς ὅρους χρήσης του καί νὰ ἐπιβάλουν ἔτσι ἕναν ἀριθμὸ ἐρμηνευτικῶν κανόνων πού σέ τελευταία ἀνάλυση μπορεῖ καί νὰ μὴ διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τοὺς νόμους μιᾶς στιγμῆς ἀστυνόμησης τοῦ συλλογισμοῦ. Καί δέν χρειάζεται θαρρῶ καί μεγάλος κόπος γιά τὴν τεκμηρίωση τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης βρίθεται ἀπὸ πάτρωνες εἴτε αὐτοὶ φέρουν τό ὄνομα ἑνὸς Ρισελιέ ἢ ἑνὸς Ζντάνωφ εἴτε μιᾶς ἀνώνυμης ἐταιρίας ἢ ἑνὸς συνδικάτου. Παντοῦ βλέπουμε τὴν ὅλη τελετουργία καθορισμοῦ τῶν προσόντων πού ὀφείλουν νὰ ἔχουν οἱ χρήστες τοῦ Λόγου γιά ν' ἀκουστοῦν, νὰ γίνουν ἀποδεκτοὶ ἢ, ἐπὶ τό συγχρονικότερον, νὰ γίνουν «ἐμπορικοί». Ἡ παρουσία τους στό χώρο τῆς τέχνης (καί ἰδίως τοῦ θεάτρου) ὑποδηλώνει σαφέστατα πῶς ἡ ἐξουσία τίς περισσότερες φορές κρύβεται πίσω ἀπὸ μιὰ παραπλανητικὴ *λογοφιλία* ἀκριβῶς γιατί φοβᾶται τόν πλοῦτο τοῦ λόγου, τὴν πιθανὴ ἀταξία τῶν νοημάτων του, τὴ διασπορά του. Ἔτσι, μέ τίς ἀγορεύσεις καί τίς ἀπαγορεύσεις ὀργανώνει σχήματα πού συρρικνώνουν τίς πιθανότητες τοῦ ἀνεξέλεγκτου παιγνιδιοῦ τῶν σημαίνοντων, τοῦ ἐπεισοδιακοῦ τους χαρακτήρα.

Λογοφοβία, λοιπόν, καί ὄχι *λογοφιλία* εἶναι τό ἴδιον τῆς ἐξουσίας, μιᾶς ἐξουσίας πού μπορεῖ νὰ ζητᾶ ἀπὸ τό δημιουργό (κατοχυρώνοντάς του ὀρισμένα νομικά δικαιώματα) νὰ ἀρθρώσει πάνω στήν προσωπικὴ του ζωὴ, νὰ γίνει φορέας τῶν κρυμμένων νοημάτων τοῦ κειμένου του, στήν οὐσία ὅμως καί μέ τὴ βοήθεια ποικίλων μηχανισμῶν (ἄλλοτε τῆς οικονομικῆς ἢ κομματικῆς ὑποστήριξης, ἄλλοτε τοῦ ἐκφοβισμοῦ κ.λπ.) ἀρθρώνει μέσα ἀπ' αὐτόν.

Ἀπώτερος σκοπός μου λοιπόν μέ αὐτές τίς ἀναφορές δέν εἶναι νὰ γκρεμίσω τό μεγαλεῖο ἑνὸς Κορνείγ φέρ' εἰπεῖν (πράγμα ὅπωςδήποτε ἀστοχο) ἀλλά νὰ τονίσω τὴ μεγάλη σημασία πού ἔχει, γιά τὴν ἐπιβίωση τοῦ Λόγου, ἡ *παρερμηνεία* τῶν φαινομένων σημασίας, τόσο στό ἐπίπεδο τοῦ δημιουργοῦ (ὡς δείκτη ἀλήθειας καί ὑπεύθυνου τῆς ἐνότητας τοῦ ἔργου), ὅσο καί στό ἐπίπεδο τοῦ δέκτη/ἀναγνώστη. Ἡ παρερμηνεία εἶναι σημαντικὴ ἀκριβῶς γιατί διακηρύσσει τὴ ρευστότητα τῶν νοημάτων. Ὅπως λέει καί ὁ Ricoeur, ἐάν πραγματικὸ θέλουμε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα ὅπως εἶναι, πρέπει νὰ εἴμαστε σέ θέση νὰ δοῦμε ὅτι δέν εἶναι πραγματικά ἔτσι χωρὶς διαμεσολάβηση. Τό δοτό σημεῖο δέν εἶναι τό πράγμα ἀλλά ἡ μεταμόρφωση ἢ οἱ μεταμορφώσεις του μέσα στή γλώσσα ἢ στήν κοινωνία γενικότερα. Ἡ κριτικὴ μας καλεῖται νὰ ἀσκηθεῖ στήν ὑποψία, ἢ ὅποια ἀρχίζει μέ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου.⁹ Δηλαδή καλεῖται ὄχι νὰ ἐπεξηγήσει μέ τό

9. Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy*, μτφ. D. Savage (New Haven, Conn.: Yale U.P., 1970), σελ. 30.

γνωστό φιλολογικό της στυλ τό αντικείμενο αλλά νά τό ξεγυμνώσει από τά μασκαρέματά του γιά νά φτάσει στην ουσία του πού δέν είναι, όπως είπα και πιό πρίν, πάντοτε θεατρική (ή λογοτεχνική γενικότερα).

“Αν δέν επιχειρηθεί αυτό θά συνεχίσουμε νά τρεφόμεστε και νά τρέφουμε τίς έπερχόμενες γενεές με σημεία και τέρατα χωρίς καμιά ιστορικοκοινωνική κάλυψη. Θά συνεχίσουμε νά κόβουμε και νά ράβουμε βουλευτικά τίς ύποιες θεατρικές περιόδους χωρίς αιδώ, όπως λ.χ. κάνουμε με τή Γαλλία του 17ου και 18ου αιώνα, όπου έχουμε άγνοήσει όλες τίς βασικές συνισταμένες πού έδωσαν μορφή στό θέατρο της γιά τό χατίρι τής αυθεντίας του δημιουργού, μιās αυθεντίας ύποταγμένης ιδεολογικά και αισθητικά στις βουλήσεις των διαφόρων πατρώνων, οι όποιοι χρησιμοποιούσαν τή σκηνή γιά νά προβληθούν προς τά έξω και νά εδραιώσουν τήν κυριαρχία τους. Κανένα θεατρικό έργο δέν μπορούσε νά έχει αξία ή «έγκυρότητα»¹⁰ εάν δέν είχε πρώτα τήν έγκριση του τάδε εύγενους ή αριστοκράτη. Όταν ο Λουδοβίκος XIII, λ.χ., αναλάμβανε νά προστατεύσει με ειδικό νόμο, γνωστό ως *Πράξη του Απριλίου 1641*, τό status των ήθοποιών, λέγοντας ότι τά έργα τους δέν είναι άνήθικα ή έπιβλαβή γιά τό δημόσιο ήθος, σφράγιζε με αυτόν τόν τρόπο όχι μόνο τό ήθικό πλαίσιο τής θεατρικής πράξης αλλά και τή θέση του ήθοποιού στην κοινωνία.¹¹

Μέ τό νά προστατεύει τό θέατρο ο βασιλιάς παρουσίαζε προς τά έξω μιιά συμβολική εικόνα τής δύναμής του. Τό ίδιο και ο Ρισελιέ, ο όποιος όχι μόνο έπόπτευε (διάβαζε άστυνόμευε) τήν όλη διαδικασία παραγωγής αλλά και ήλεγχε τούς συγγραφείς (τούς όριζε δηλαδή επίπεδα

10. Έδώ μεταφράζω ελεύθερα τό γαλλικό όρο «legitimation» πού επί λέξει σημαίνει «νομιμότητα». Στα γαλλικά ο όρος έχει δύο έννοιες: με τή νομική του έννοια ύποδηλώνει τή «reconnnaissance des pouvoirs» (d' un souverain, d' un envoy), τήν άναγνώριση των δυνάμεων ενός άρχοντα ή άπεσταλμένου (Λεξικό *Robert* 4:228). Με τό παράδειγμα πού παρατίθεται στό κείμενο θέλω νά δείξω άφ' ενός πώς μιιά κοινωνία συντάσσει τούς δικούς της όμοιογενοποιητικούς κώδικες λόγου, πράξης, έξουσίας κ.λπ., με σκοπό νά έπιβάλλει τρόπους συμπεριφοράς και σκέψης άπέναντι στο ίσχύον σύστημα, και άφ' έτέρου νά τονίσω τή σημασία τής «νομιμότητας» στό χώρο τής λογοτεχνίας, όπου και πάλι ή έμμεση ή άμεση έπιβολή νόμων και αξιών άποσκοπεί στην καθιέρωση ενός «κοινώς άποδεκτού» έντεχνου λόγου. Δηλαδή με τή λογοτεχνική σημασία του ο όρος αυτός καταδηλώνει τόν τρόπο καθορισμού μάλλον παρά άναγνώρισης τής δύναμης και του κοινωνικού ρόλου τής τέχνης. Υπήρξαν έποχές, όπως αυτή του Ρισελιέ, όπου οι δύο έννοιες του όρου «νομιμότητα» (ή νομική και ή αισθητική/λογοτεχνική) συνέκλιναν έπικίνδυνα. Άρκοϋσε δηλαδή ή έγκριση ενός ύψηλά ιστάμενου προσώπου γιά νά άποκτήσει τό κείμενο «έγκυρη ύπόσταση» και ο συγγραφέας του τήν έτικέτα τής «αυθεντίας», του «έκφραστη του καλού γούστου» κ.λπ. Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά τιμωρούταν ως «παράνομη», «βέβηλη», «αίρετική», «άποσταθεροποιητική» κλπ.

11. Francois Parfaict, *Histoire du théatre francois* (Παρίσι, Lemermercier et Saillant, 1747), τομ. 6, σελ. 132.

12. Βλ. Pierre Corneille, *Théâtre complet* (Παρίσι, Edition Garnier), σσ. 717-718.

13. Ο.π., σελ. 718.

(παρ)ερμηνείας). Πολλές φορές δέ έγραφε κι ο ίδιος σκηνές γιά τό έκάστοτε έργο. Καθόριζε συμβάσεις και έρμηνευτικούς κώδικες με άπώτερο σκοπό νά προβάλλει τήν εικόνα του. Όταν ή *Academie francaise* λ.χ. ζήτησε από τόν Κορνείγ νά αλλάξει όρισμένα σημεία από τό έργο του *Le Cid*, αυτός δέχτηκε νά τό κάνει μόνον όταν άκουσε πώς ή έπιθυμία αυτή ήταν του Ρισελιέ και όχι τής *Ακαδημίας*. Κι αυτό γιατί ήξερε πώς τό έργο του θά άποκτούσε καλλιτεχνική έγκυρότητα μόνο άν γινόταν δεκτό από τήν Αϋλή.¹² Σέ μιιά διαμάχη του δέ με τόν Scudery, πάλι γιά τό ίδιο έργο, ο Κορνείγ δράττεται τής εύκαιρίας νά πεί ότι ειδαν τίς παραστάσεις του και ο βασιλιάς και ο Ρισελιέ. Και όταν κατηγορήθηκε ότι πλαστογράφησε τό ισπανικό έργο *Las mocedades del Cid* του Guillen de Castro (1618), ύποστήριξε ότι άπλώς έπηρεάστηκε από τό έργο, δέν τό έκλεψε. Και κάνοντας άναφορά στον Ρισελιέ θά πεί: «'Ακόμη προσκόμισα τό πρωτότυπο ισπανικό κείμενο στην Αϋτού Έξοχότητα, τόν καρδινάλιο, τό άφεντικό μου και τό δικό σας».¹³ Και έφόσον ο καρδινάλιος τό ένεκρινε, αυτό ήταν άπόδειξη τής «αυθεντικότητας» του έργου. Δηλαδή όποιοι και νά 'τανε οι νόμοι και οι κώδικες του θεάτρου, από τή στιγμή πού ο πάτρωνας έπικροτούσε ένα

ἔργο ὅλα μπορούσαν νά ἀνατραποῦν. Ἀκόμη καί τό στίγμα τῆς κλοπῆς.

Ὁ Ρισελιέ γιά νά προβάλει τόν ἑαυτό του ἀλλά καί γιά νά διαφυλάξει τήν παραγωγή τοῦ Λόγου, ἐπιστράτευσε τούς μεγαλύτερους συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς του (Ροτρού, Λ' Ἐστοίλ, Κορνέιγ, Μποιίστρομπέρ, Κολετέ), τούς ὁποίους ἤλεγχε καί ἄλλοτε τούς ὑπαγόρευε νά γράψουν.¹⁴ Τό κάθε κείμενο ὑπάκουε στή διαδικασία μιᾶς κάποιας τελετουργίας, πού φυσικά ἀντανακλοῦσε τόν κόσμον τοῦ προστάτη καί ὄχι τοῦ προστατευομένου. Ἦταν ἕνας καθρέφτης τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ἴδιος ὁ Ρισελιέ κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς του ἔγινε μέσα ἀπ' αὐτό τό σύστημα ὑποδούλωσης ἕνα ἔγκυρο μοντέλο μίμησης. Ὅπως μᾶς λέει καί ὁ Κορνέιγ, στήν ἐπιστολή πού ἀφιερώνει στόν Ρισελιέ στήν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου του Ὁράτιος, ἡ παρουσία τοῦ Ρισελιέ τόν ἐνέπνευσε γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου καί πῶς ὅλοι πρέπει νά παραδεχθοῦν ὅτι τό γαλλικό θέατρο χρωστᾷ στόν καρδινάλιο τόν ἐξευγενισμό καί τή βελτίωσή του. Ἐπίσης δέν χρειάζεται οἱ συγγραφεῖς νά διαβάσουν ἀδιάκοπα. Ἀπλῶς εἶναι ἀρκετό νά κοιτοῦν τόν Ρισελιέ τή στιγμή πού τούς κάνει τήν τιμῆ νά διαβάσει τά ἔργα τους. Ὁ

ἐνθουσιασμός ἢ ἡ δυσφορία πού καταγράφονται στό πρόσωπό του εἶναι ἀδιαφιλονίκητοι ἐνδείκτες τῆς ποιότητος τοῦ ἔργου τους. Τούς ὑποδεικνύει μέ αὐτόν τόν τρόπο τί πρέπει νά ἀλλάξουν. Ἡ, καλύτερα, τούς ὑποδεικνύει τά ὅρια καί τίς δυνατότητες τῆς δημιουργίας. «Αὐτό ἀκριβῶς πού θά μοῦ μάθαιναν τά βιβλία σέ δέκα χρόνια, τό 'μαθα σέ δύο ὥρες», θά μᾶς πεῖ ὁ μέγας νεοκλασικός δημιουργός, πράγμα πού δείχνει τόν καθοριστικό ρόλο τοῦ Ρισελιέ σέ ὅλη αὐτή τήν παραγωγική διαδικασία.¹⁵

Οἱ ἀρχές τοῦ δράματος, οἱ νόμοι καί οἱ θεσμοί πού τό διέπουν, δέν ἔχουν καί ἰδιαίτερη ἀξία. Γά ἀποτελέσματα του, ὅπως αὐτά καταγράφονται στό πρόσωπο τοῦ ἐπίσημου ἀποδέκτη (sur son visage) σέ διάστημα δύο ὥρων, εἶναι σαφῶς πιό σεβαστά καί ἱκανοποιητικά ἀπ' ὅ,τι ὅποιες ἄλλες δραματικές συμβάσεις. Ἔτσι ὁ Ρισελιέ ἐμφανίζεται ὡς ἡ περιεκτικότερη εἰκόνα τῶν «*regles infaillibles*» τοῦ θεάτρου, ὁ ρυθμιστής τοῦ εἶδους τόσο στό κειμενικό ἐπίπεδο ὅσο καί στό παραστασιολογικό. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Ρισελιέ δέν ἐπιδιώκει μόνο νά «κειμενοποιηθεῖ», νά γίνεῖ δηλαδή ἕνα ἀθάνατο μοντέλο θεατρικῆς μίμησης (πράγμα ἄλλωστε πού τό κατορθώνει ἐπιστρατεύοντας ὅλα τά ταλέντα τῆς ἐποχῆς του) ἀλλά μεριμνᾷ οὕτως ὥστε ἡ σκηνηκὴ προβολή τοῦ πορτρέτου του νά εἶναι ἐξίσου ἀποκαλυπτική καί δυναμική. Γι' αὐτό καί φτιάχνει εἰδική θεατρική αἴθουσα στό Παλάτι του (Palais Cardinal) ὅπου φιλοξενεῖ πομπώδη καί πλούσια θεάματα πού τονίζουν τήν ἐξουσία του ἀπ' ἑνός καί τά ἐπίπεδα «λήψης» καί «ἐγκυρότητας» ἀπ' ἑτέρου. Οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε γιά τά οικονομικά τῆς *Salle de la Comedie* μᾶς λένει ὅτι ὁ καρδινάλιος ἐπένδυε τεράστια ποσά γιά νά δεῖ τό «πορτρέτο» του στή σκηνή. Ὅπως γράφει καί ὁ Σεμπάστιαν Σέρλιο στό ἔργο του *The First Booke of Architecture*, «ὅσο περισσότερο κοστίζουν αὐτά τά πράγματα, τόσο πιό πολύ ἐκτιμῶνται γιατί εἶναι πράγματα πού μόνο ἡγέτες κρατῶν καί ὑψηλά ἰστάμενα πρόσωπα κάνουν, πρόσωπα πού ἀπεχθάνονται τή μιζέρια» (κεφ. 3, φύλλο 26). Μέσα σ' αὐτή τή χλιδή, λοιπόν, ὁ καρδινάλιος δοξολογοῦσε τόν ἑαυτό του μέ τήν ἀμέριστη συμπαράσταση τῶν συγγραφῶν.

ε: Καί δέν εἶναι μόνο ἡ Γαλλία τοῦ Ρισελιέ πού ὑπέστη τά πάνδεινα ἀπό τούς μελετητές της. Ὅλες σχεδόν οἱ «ἱερές» περίοδοι τοῦ θεάτρου ἔχουν παραποιηθεῖ, μέ ἀποτέλεσμα νά βρισκόμαστε σήμερα μπροστά σέ μιᾶ εἰκόνα τῶν πραγμάτων καθ' ὅλα ἀνεπαρκή, στήν καλύτερη περίπτωση. Κραυγάζουν, λ.χ., οἱ κριτικοί ὅταν ἕνας θιάσος τολμήσει νά ἀνεβάσει μέ τρόπο ἀνοίκειο ἕνα ἔργο τοῦ Σαίξπηρ ἢ τοῦ Τζόνσον, τονίζοντας ὅτι ἔτσι «βιάζεται» τό πρωτότυπο, ἀλλοιώνονται τά νοήματα

14. Antoine Adam, *Histoire de la litterature francaise au XVII siecle* (Παρίσι, Editions Domat-Montchrestien), τομ. I, σελ. 467.

15. Ὁ.π., σμ. 12, σελ. 825-826.

καί η ἀλήθεια του ἔγρου. Γιά ποιό «πρωτότυπο» ἢ «ἀλήθεια» ἄραγε μιλάνε; Γιά ποιά «αὐθεντικότητα», ὅταν τό ἴδιο τό πρωτότυπο πολλές φορές πλαστογραφεῖ ἄλλες φόρμες καί μοντέλα;¹⁶ Καί ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλά τό πρωτότυπο πού ἐπικαλοῦνται μπορεῖ (τό πιθανότερο) νά εἶναι ἓνα ἀλλοιωμένο κατασκευάσμα τῶν ἠθοποιῶν ἢ ἄλλων «σκευοποιῶν» πού τό «ἐπιμελήθηκαν» γιά τίς ἀνάγκες τῆς παράστασης καί κατόπιν τό δημοσίευσαν μέ τό ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ του. Ξεχνοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ὅτι οἱ μεγάλοι ἐλισαβετιανοί πέρασαν κι αὐτοί ἀπό τίς συμπληγάδες τῆς λογοκρισίας καί τῆς παραγωγῆς.

Φαίνεται ὅτι δέν ἔχουν ὑπόψη τους ὅτι οἱ ἠθοποιοί δέν δεσμεύονταν ἀπό ὁποιοδήποτε περιοριστικό πλαίσιο μποροῦσε νά ἐπιβάλλει ἡ θέση ἢ ἡ πατρότητα τοῦ κειμένου. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δέν σεβόταν τό λόγο κάποιου ἄλλου, ἔτσι κι αὐτοί δέν ἔβλεπαν τίποτε ἱερό στό δικό του (μετα)λόγο. Γι' αὐτούς τό κείμενο δέν ἦταν παρά ἓνα ἀγαθό. Αὐτό πού τούς ἐνδιέφερε ἦταν τό θεατρικό προϊόν, τό τελικό ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης διαδικασίας «ἀναδόμησής» του καί ἡ ὀριστική ἐρμηνεία του μέσα ἀπό τή σκηνική χειρονομία καί φωνή. Τό κείμενο ἦταν ἀπλῶς ἡ ζύμη πού ἔπρεπε νά μεταλλαχθεῖ σέ κάτι ἄλλο γιά νά προσφέρει στό κοινό χαρά καί ἀπόλαυση.¹⁷ Δέν ὑπῆρχε δηλαδή θέμα πιστότητας στίς προθέσεις τοῦ δημιουργοῦ, πού οὕτως ἢ ἄλλως ἐκρίνοντο ὡς διάτρητες, ἢ ἓνα εἶδος (μετα)γραφῆς ἀρκετά ἀπομακρυσμένης ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τῆς σκηνικῆς γραφῆς (prompt book). Μέσα σ' αὐτό τό πνεῦμα τῆς ἀμφισβήτησης λοιπόν ἀνδρώνεται καί καθίσταται φυσιολογική ἡ ἐλεύθερη ἐρμηνεία. Οἱ λέξεις πού τό πάλαι ποτέ ἐκρίνοντο ὡς κάτι ἱερό, μέ δοτῆ ἐννοιολογική ἀρματωσιά, χάνουν κάτι ἀπό τό τελεσιδικό σαρκίό τους καί ἐνδύονται τό χιτώνα τῆς ἀβεβαιότητας.¹⁸ Καί ἀφοῦ οἱ λέξεις, τό ὄπλο τοῦ δημιουργοῦ, κλυδωνίζονται, ἦταν καθ' ὅλα λογικό νά κλυδωνιστεῖ καί τό στάτους τοῦ δημιουργοῦ καί νά νομιμοποιηθεῖ ἡ τακτική τῆς πλαστογράφησης, μιᾶς πλαστογράφησης πού ὁ θίασος ὄχι μόνο δέν τήν ἀπέκρυπτε ἀλλά τή διαφήμιζε γιά νά προσελκύσει κόσμο. Ἡ ὑπόσχεση τῆς νέας ἐκδοχῆς λειτουργοῦσε ὡς δέλεαρ. Ὑποσχόταν νέες ἀπολαύσεις μέ ἓνα ἤδη οἰκεῖο κείμενο.¹⁹ Αὐτή εἶναι μιᾶ σημαντική πρακτική πού οἱ σημερινοί ἐρευνητές ἀρκοῦνται νά τήν ἐρευνήσουν. Ἀρκοῦνται μόνο στήν ἀντιμετώπιση τοῦ θεατρικοῦ εἶδους σάν κάτι ἀπόλυτο, μέ δεδομένες ἐγγενεῖς παραμέτρους. Γι' αὐτούς τό ἀναγεννησιακό ἔργο εἶναι ἓνα ποιητικό σῶμα πού μᾶς προσφέρει ἓνα περιορισμένο καί καλοστημένο μοντέλο ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀμφισβημία τοῦ θεατρικοῦ θεάματος καί ἡ παραχάραξη τῆς παραγωγῆς του περιθωριοποιοῦνται γιά τό χατίρι μιᾶς διαφανοῦς κριτικῆς παρουσίας. Ἡ ἐλεύθερη ἀνταλλαγῆ, ἡ κειμενική ἀστάθεια καί ἡ διασπορά συστέλλονται ἀπό τήν ἀσυμβίβαστη τάση τοῦ κριτικοῦ νά πλάσει κειμενικά μνημεῖα ἀπό τά ἔργα καί πριγκιπικούς ποιητές ἀπό τούς συγγραφείς, πολλοί τῶν ὁποίων προτιμοῦσαν τόν τίτλο τοῦ ἠθοποιοῦ ἀντί τοῦ συγγρα-

φέα. Εἶναι καί αὐτό φυσικά μέρος τῆς προσπάθειάς τους νά δρομολογήσουν τή μονοσήμαντη ἀνάγνωση, ἡ ὁποία καί ἀντιθεατρική εἶναι καί ἀντιιστορική, ἀφοῦ μασκαρεύει ἀντί νά ἀποκαλύπτει τά σημεῖα τῆς θεατρικότητας καί τῆ λειτουργία τους.

Γι' αὐτό πιστεύω πῶς οἱ μελετητές τοῦ θεάτρου ὀφείλουν νά ἀναζητήσουν μέρος τῆς «αὐθεντίας» τῶν ἱερῶν τεράτων τῆς θεατρικῆς ἱστορίας καί σέ ἐξωθεατρικούς παράγοντες γιά νά ἔχουν μιᾶ ὀλοκληρωμένη καί καθ' ὅλα ἔγκυρη εἰκόνα τῶν ἀρχικῶν ἐρωτήσεων, τῶν ζωτικῶν προβληματισμῶν καί τῶν δυσκολιῶν πού ἀντιμετώπιζαν. Δέν ἀρκεῖ, δηλαδή, μόνο τό ὄνομα ἐνός Κορνέιγ ἢ ἐνός Σαίξπηρ γιά τή σύνταξη κάποιων συνεκτικῶν ἀρχῶν σχετικά μέ τό εἶναι καί τό γίνεσθαι τῶν θεατρικῶν πραγμάτων. Τά ὀνόματα προσφέρουν μιᾶ ἐλάχιστη ἐγγύηση ἀξιολόγησης τῆς τέχνης καί αὐτό νομίζω ὀφείλουμε νά ἔχουμε ὡς ἀφετηρία σέ ὁποιαδήποτε προσπάθεια κάνουμε γιά τή μελέτη τοῦ εἶδους.

16. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ δραματικοί συγγραφεῖς τῶν χρόνων αὐτῶν γνώριζαν πολύ καλά τόσο τά δραματικά μοντέλα τῆς παράδοσης, ὅσο καί τούς πλέον δημοφιλεῖς μύθους. Αὐτή ἡ γνωριμία τους, λοιπόν, μέ τά κληροδοτημένα, τούς βοήθησε νά οἰκοδομήσουν τούς «δικούς» τους μύθους, ἄλλοτε μιμούμενοι κι ἄλλοτε παπαγαλίζοντας ἢ καλύπτοντας ἔντεχνα τίς πηγές τους. Ἀκόμη καί συγγραφεῖς τοῦ μεγέθους ἐνός Μπέν Τζόνσον ὄχι μόνο δέν κατέκριναν αὐτή τήν τακτική τῆς «ἐνδοκειμενικῆς διασπορᾶς» ἀλλά ὑποστήριζαν ὅτι εἶναι ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς τέχνης τοῦ δημιουργοῦ. Εἶναι καθήκον τοῦ τελευταίου, ἔλεγε χαρακτηριστικά ὁ Τζόνσον, νά μιμεῖται ἀλλά ταυτόχρονα καί νά συγκαλύπτει μέ ἔξυπνο τρόπο τίς πηγές ἀπ' ὅπου ἔλκει τίς ἀφετηρίες του τό ὄλικό του. Βλ. Ben Jonson, *Timber: or, Discoveries in Ben Jonson*, C.H. Herford et al (eds), (Ὁξφόρδη, 1925-52), τομ. VIII, σελ. 639.

17. Βλ. H.S. Bennett, *English Books and Readers 1603-1640* (Καίμπριτζ, 1970), σελ. 45-47.

18. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι βρισκόμαστε στήν ἐποχή τοῦ *οπετιζμοῦ*, τοῦ ἐρχομοῦ τῶν Μονταίν, Μπέηκον, Ράμους, Χόμπς κ.ἄ. καί τῆς ἀμφισβήτησης τῆς πίστης τόσο στήν ἀνθρώπινη κατανόηση ὅσο καί στήν «ἀλήθεια» καί τήν «ἐγκυρότητα» τῶν κληροδοτημένων ἐννοιῶν. Ὁ συγγραφέας, ὡς μορφοποιός τῆς «ἀλήθειας», δέν ἀντιμετωπίζεται πιά ὡς κυρίαρχη μορφή τῶν νοημάτων.

19. Γιά τήν ἱστορία, εἶναι ἐνδιαφέρον νά τονίσουμε ἐδῶ πῶς τό ἔργο *Mucedorus and Amadine* τυπώθηκε καί ἀνέβηκε σέ 17 διαφορετικές ἐκδοχές καί κάθε ἐκδοχή ἀναγνώριζε τήν προηγούμενη. Ἦταν πολύ σημαντικό γιά τήν ἐμπορική ἐπιτυχία τῆς παράστασης νά διαφημίζονται οἱ νεοτερισμοί τῆς. Ἀκόμη καί ἔργα τά ὁποῖα δέν ἦταν ἀλλοιωμένα ἀπό ξένες ἐπεμβάσεις, διαφημίζονταν ὅτι ἦταν γιά νά προσελκύσουν κόσμο. Βλ. W.W. Greg, *A Bibliography of the English Printed Drama to the Restoration* (Λοῦδνιο 1939), cat. 151, I, 247. Ἐπίσης βλ. Gerald Eades Bentley, *The Profession of the Dramatist in Shakespeare's Time 1590-1642* (Princeton, 1971), σελ. 46.

Ἡ συνέχεια στό ἐπόμενο τεῦχος

Ντίτερ Μαζούρ

«...Μιά ζωγραφική πού σέ κάνει νά σκεφτεῖς τόν ἔρωτα ἀκόμα καί σέ ἔργα βασανιστηρίων...».

Μιά συνέντευξη
τῆς Ἄννας Καφέτση
μέ τόν Βερολινέζο ζωγράφο

Τό μήνα πού πέρασε, στό χῶρο τῆς τέχνης «Εὐμαρος» παρουσιάστηκαν ἔργα τοῦ σημαντικοῦ Βερολινέζου ζωγράφου Ντίτερ Μαζούρ. Τά ἔργα αὐτά, ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς δουλειᾶς τοῦ ζωγράφου, χωρίζονται σέ δύο ἐνότητες: ἡ πρώτη ἀφορᾶ τή Νικαράγουα, ὅπου ἔζησε καί δούλεψε, πρὶν καί μετὰ τήν ἐπανάσταση τῶν Σαντινίστας. Ἐδῶ ἀναμειγνύονται δημιουργικά ὁ πολιτικός συμβολισμός καί ἡ λατινοαμερικάνικη παράδοση. Στή δεύτερη ἐνότητα ἀπεικονίζεται ὁ ἔρωτας. Ἀλλά γιά τόν Μαζούρ οἱ δύο ἐνότητες συνδέονται ἄρρηκτα.

Ἄννα Καφέτση: Ἡ πολιτική διάσταση εἶναι ἓνα χτυπητό στοιχεῖο τῆς ζωγραφικῆς σας. Τήν βλέπει κανεῖς στήν ἀπεικόνιση θεμάτων ἀπό τή λαϊκή ἐπανάσταση τῶν Σαντινίστας στή Νικαράγουα ἢ τοὺς ἀγῶνες τῶν μαύρων στή Νότια Ἀφρική. Πῶς ἀντιλαμβάνεστε τή συμμετοχή ἐνός καλλιτέχνη σήμερα στήν πολιτική καί ποιά μορφεῖ νά εἶναι ἡ σχέση της μέ τήν ἴδια τήν τέχνη;

Ντίτερ Μαζούρ: Συχνά ὁ κόσμος σκέφτεται τήν τέχνη σάν κάτι ξεχωριστό ἀπό τήν πολιτική. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει τέχνη χωρίς πολιτική σημασία. Ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς αὐτοσυνείδησης μιᾶς κοινωνίας. Ὁ καλλιτέχνης μορφεῖ νά

ἐργάζεται σέ συμφωνία μέ τίς τρέχουσες ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ του, τῆς κοινωνίας του, μορφεῖ ἐπίσης νά δουλεύει σέ καθαρή ἀντίθεση μ' αὐτήν ἀλλά ποτέ δέν μορφεῖ νά δραπετεύει. Ὅτιδήποτε καί ἂν κάνει, αὐτό ἀποτελεῖ τελικά μιᾶ πολιτική δήλωση. Τά καταξιωμένα ἔργα τέχνης τείνουν ὡστόσο νά εἶναι διακόσμηση ἀποδεκτῶν συμπεριφορῶν, ἐνῶ ὁ ἐπαναστατημένος καλλιτέχνης συχνά προσφέρει μιᾶ βαθύτερη ἐνόραση γιά τήν ἐσωτερική δομή τῆς κοινωνίας. Πολλά ἔργα, τά ὅποια φαίνεται νά βρίσκονται στήν κορυφή τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς ἐξέλιξης γίνονται συχνά ἐπιτόλαια μετὰ ἀπό λίγο χρόνο, διότι μόνο φαινομενικά ἦταν ἔκφραση τῶν ἐσώτερων τῆς κοινωνίας.

TEXXEIT

Εγώ προσωπικά κινούμαι από διαφορετικά εναύσματα για να αρχίσω κάποιο έργο. Μπορεί να είναι τό ζωντανό τοπίο, τό πρόσωπο ενός ανθρώπου ή ένα πολιτικό γεγονός. Διαλέγω αυτό πού θά είναι τό θέμα του πίνακά μου χωρίς να αποκλείω ένα άσπρο άνοιξιάτικο λουλούδι ή τήν έκτέλεση πολιτικῶν κρατουμένων. Τό κομβικό σημείο είναι ή μετατροπή τῆς πραγματικότητας σέ τέχνη, μέσα από όποιοσδήποτε μεταφορές.

Υπάρχουν βέβαια έργα τέχνης χωρίς ειδική σημασία, αλλά δέν υπάρχει έργο τέχνης τό όποιο να είναι καλό μόνο λόγω του περιεχομένου του. Αυτό τό τελευταίο ήταν άλλωστε και τό μεγαλύτερο λάθος του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και ανάλογων κινήματων. Η τέχνη, και ειδικά ή τέχνη μέ σύμφυτα πολιτικά μηνύματα, πρέπει να συμπεριλαμβάνει τό θεατή μέσα στην ίδια τή διαδικασία παραγωγής, να τόν ανάγει σέ μέρος τῆς κοινωνικής έκφρασης. Η εποχή όπου ή τέχνη άποτελούσε διακόσμηση τῶν πριγκιπικῶν παλατιῶν θά 'πρεπε να έχει παρέλθει όριστικά. Ως παράδειγμα θά 'θελα να σταθῶ στή σειρά «Αριθμοί» πού ζωγράφισα τό 1980-81. Πρόκειται για δέκα πίνακες πού άπεικονίζουν τούς αριθμούς 0-9 ως έργα ετα βασανισμού. Δέν αντιπροσωπεύουν άπλῶς και μόνο μεθόδους βασανισμού πού χρησιμοποιούνται από τούς Νοτιοαμερικανούς δικτάτορες, αλλά αναφέρονται επίσης στά ραφιναρισμένα κυβερνητικά συστήματα τῶν μοντέρνων κοινωνιῶν, πού βάζουν «τάξη» στην καθημερινή ζωή μέσω του χρήματος, τῆς γραφειοκρατίας, τῆς άριθμησης.

Τά φωτεινά χρώματα τίθενται αντίθετα πρὸς

τά κοινά τους σημαινόμενα (δηλαδή κόκκινο = αἷμα, κίτρινο = φθόνος, πρασινοκίτρινο = νεκρός κ.λπ.), μέ σκοπό να έρεθίσουν τό θεατή και να δώσουν διέξοδο στους δικούς του συνειρμούς. Όταν στά δύο τελευταία χρόνια ζωγράφισα κυρίως τήν αγάπη και τόν έρωτα, αυτό δέν είναι άντιθετικό σέ μένα ούτε σέ όσα είπα πιά πρίν.

Όσο ή αγάπη σημαίνει έπιθετικότητα ή πορνογραφία ή προβλήματα γάμου ή διαφήμισης, τό να μιλάμε γι' αυτήν έχει γίνει άκριβῶς τόσο πολιτικά άναγκαίο όσο τό να μιλάμε για τό ρατσιστικό καθεστῶς του άπαρτχάιντ στή Νότια Αφρική.

Άννα Καφέτση: Έκτός από τά θέματα, πολλά μορφικά στοιχεία, όπως ή όργάνωση του χώρου, ή μνημειακότητα, τό άφηγηματικό στοιχείο κ.ά. αναφέρονται στίς καλλιτεχνικές παραδόσεις τῆς Κεντρικής Άμερικῆς και σέ Μεξικανούς ζωγράφους, όπως ο Όρόθκο ή ο Όλιβέιρα. Τί πιστεύετε σχετικά μέ αυτό;

Ντίτερ Μαζούρ: Άν και θαυμάζω τούς μεγάλους Μεξικανούς τοιογράφους, δέν αισθάνομαι να έχω έπηρεαστεί πολύ από τή δουλειά τους. Μέσα στο κλίμα τῆς υπάρχουσας ευρωπαϊκής τέχνης δέν υπάρχουν τοίχοι για να τούς ζωγραφίσουμε, δέν υπάρχει άνάλογο ενδιαφέρον του κοινου ούτε χρήματα να πληρωθουν για έργα πού μπορούν να βασίζονται στίς ιδέες τους.

Άννα Καφέτση: Η παρουσία τῶν ζῶων είναι συχνή στους σύγχρονους Γερμανούς ζωγράφους, τούς λεγόμενους νέους-άγριους. Στά έργα σας, θέματα όπως ο κόκορας, τό πουλί κ.ά. άντλοῦν άραγε τή σημασία τους και από τή συμβολιστική τῆς Κεντρικής Άμερικῆς;

Ντίτερ Μαζούρ: Όπως και παραπάνω άνεφερα, τό βασικό πρόβλημα τῆς άπεικόνισης τῆς πραγματικότητας είναι πῶς να μετατρέπεται σέ τέχνη, είτε αυτό γίνεται μέσω τῆς άφαίρεσης είτε μέ τή χρήση μεταφορών. Τά ζῶα υπήρξαν μία προτιμητέα μεταφορά στην τέχνη σέ όλη τήν ιστορία. Ζωγραφίζω ζῶα ως μεταφορές από πάντοτε, όσο μπορώ να θυμάμαι τή δουλειά μου. Ίδιαίτερα ο κόκορας υπήρξε ή προτιμητέα εικόνα πού είχα για τή φιλαρέσκεια, τόν όπορτουνισμό, τήν ήλίθια έξυπνάδα, και αυτό βέβαια μπορεί να μην είναι σωστό για τόν καημένο τόν κόκορα, αλλά έξυπηρετεί τό σκοπό στή ζωγραφική. Στην Κεντρική Άμερική, αλλά και παντού στον κόσμο, μερικά ζῶα αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένους ανθρώπινους χαρακτήρες. Οί νικαραγουανές μάσκες, άνθρώπινες ή ζωικές, χρησιμοποιήθηκαν συχνά από τούς μαχητές για να κρυφτούν από τή φρουρά του Σομόζα τόν καιρό τῆς εξέγερσης. Έτσι, ήμουν προετοιμασμένος να χρησιμοποιήσω στή ζωγραφική μου τέτοιες εικόνες για να άπο-

δώσω τή συγκεκριμένη κατάσταση τής Νικαράγουας.

Άννα Καφέτση: Ποιός είναι ο ρόλος τής γαπωνέζικης ζωγραφικής και καλλιγραφίας στο έργο σας;

Ντίτερ Μαζούρ: Είμαι ιδιαίτερα εύτυχής πού παρατηρήσατε τήν προτίμησή μου γιά τήν ανατολικοασιατική καλλιγραφία. Ή δουλειά μου είναι πράγματι βαθιά επηρεασμένη από τήν κινεζική και ιαπωνική τέχνη. Ή ανατολική καλλιγραφία έχει αναπτύξει τήν τέλεια άτελή γραμμή γιά νά συμπεριλάβει σύνθετες (πολύπλοκες) ιδέες. Τέτοιες γραμμές είναι σχεδόν αδύνατο νά πραγματοποιούν από εύρωπαϊκά χέρια. Σέ όλη μου τή δουλειά προσπαθώ νά εκφράσω τίς ιδέες μου μειώνοντας όσο τό δυνατόν τά μέσα, μέ εξαίρεση, φυσικά, τό χρώμα. Τό χρώμα νομίζω ότι είναι ένα από τά πλουσιότερα και πιό εξαιρετικά κατορθώματα τής εύρωπαϊκής παιδείας. Τό νά δώσω μεγαλύτερη έμφαση στό χρώμα είναι ένα από τά κύρια ένδιαφέροντά μου.

Άννα Καφέτση: Ή μεγάλη συχνότητα του σκελετού στα έργα σας μου θυμίζει τή γερμανική παράδοση τής σταύρωσης και του πάθους, ιδιαίτερα μέ τόν Γκρύνεβαλντ, αλλά και τή λατρεία του θανάτου στους Μεξικανούς. Τί αντιπροσωπεύει αυτό το μοτίβο γιά σάς;

Ντίτερ Μαζούρ: Σέ αντίθεση μέ όσα είπα πριν, αυτοί οι σκελετοί όφειλονται άμεσα σέ έναν Μεξικανό ζωγράφο, τόν Ποσάντα, και στή μεξικανική λαϊκή παράδοση. Πρωτοχρησιμοποίησα έναν σκελετό ως αναφορά στόν Ποσάντα όταν τό 1978 ήθελα νά βασίσω σέ λαϊκές εικόνες μία σειρά από αφίσες ενάντια στήν κυβέρνηση του Σομόζα. Ωστόσο, ήταν μία ενέργεια λανθασμένη διότι ο σκελετός στή Νικαράγουα εμφανίζεται σπάνια στή λαϊκή παράδοση, αλλά όσον αφορά τή δουλειά μου αυτό μου έδωσε θετικά αποτελέσματα. Σέ πολλά από τά έργα μου κάνω αναφορές σέ παραδοσιακές εικόνες από τή χριστιανική εικονογραφία ή τούς μεσαιωνικούς χορούς του θανάτου, μετατρέποντάς τες σέ σχόλια γιά τόν δικό μας καιρό.

Άννα Καφέτση: Στίς εικόνες των βασανιστηρίων, ιδιαίτερα στή σειρά των αριθμών, μπορούμε νά διαπιστώσουμε μία άμφισημία. Έννοώ ότι από τή μία μεριά εκφράζεται ο πόνος και ο θάνατος αλλά από τήν άλλη και ένας μαζοχιστικός έρωτισμός. Τί πιστεύετε γι' αυτό;

Ντίτερ Μαζούρ: Τί νά κάνουμε; Ο ζωγράφος πού έχει επιδοθεί άποφασιστικά σέ μία αισιόδοξη και μαχητική αναπαράσταση τής πραγματικότητας, θέλει νά εφεύρει μία μεταφορά γιά τούς βασανισμούς στή σύγχρονη κοινωνία.

“Όποιος θέλει νά δουλέψει έντατικά γιά τό συμφέρον τής ανθρωπότητας, βρίσκει ξαφνικά τόν έαυτό του στό ρόλο του άπάνθρωπου βασανιστή, εφευρίσκει κυριολεκτικά όλο και πιό ραφιναρισμένες μεθόδους στραγγαλισμού σέ κάθε αριθμόζωγραφιά. Ήνωσα αυτήν τήν αντίθεση οδυνηρά όταν δούλευα. Δέν μπορούμε λοιπόν νά έκπλησομάστε όταν οι αντιδράσεις των θεατών ήταν τόσο άπρόσμενες: Στήν Τζαμάικα ένα χορευτικό συγκρότημα θέλησε νά συνθέσει μία χορογραφία όταν είδε αυτές τίς ζωγραφίες, ενώ στή Νικαράγουα οι ίδιες έρμηνεύτηκαν ως ο άγώνας του ανθρώπου ενάντια στήν καταπίεση.

Άννα Καφέτση: Ή αισθαντικότητα φαίνεται νά κυριαρχεί στό έργο σας, είτε αφορά τά θέματα είτε τόν τρόπο που ζωγραφίζετε, μέ δύναμη, στιβαρότητα, σχεδόν βεβαιότητα. Πρόκειται, κατά τή γνώμη σας, γιά μία έμμεση σχέση των νέων-άγριων μέ έξπρεσιονιστές όπως ο Βάν Γκόγκ ή ο Γκωγκέν, στους οποίους και αναφέρεστε στή ζωγραφική σας;

Ντίτερ Μαζούρ: Ποτέ δέν σκέφτηκα πολύ νά ακολουθήσω ρεύματα ή μόδες. Αυτό φυσικά δέν σημαίνει ότι δέν θά 'πρεπε νά επηρεαστώ από τίς σκέψεις παλαιών δασκάλων ή συγχρόνων μου συναδέλφων. Τό χρώμα του Γκωγκέν συνεχίζει νά μέ γοητεύει, ή δύναμη τής προσπάθειας του Κόονινγκ μέ κάνει νά τά αρχίζω όλα από τήν αρχή, ή τολμηρότητα του Μπάζελιτς μέ διδάσκει λιγότερη κομψότητα αλλά στό τέλος τό έργο καταλήγει νά είναι μία τρυφερή ζωγραφία του Μαζούρ πού σέ κάνει νά σκεφτείς τόν έρωτα, ακόμα και στα έργα των βασανιστηρίων.

ΚΕΡΜΑΤΑ

Διορθώσεις κατόπιν πιστηρίου

Κακά τὰ ψέματα. Μπορεί οί περισσότερες λινοτυπικές και μονοτυπικές μηχανικές νά σκουριάζουν σέ κάποιες αποθηκές ή νά παίρνουν, μισοτιμής, τό δρόμο γιά τήν έπαρξία, νικημένες από τούς υπερεξελιγμένους έγκεφάλους τής φωτοσύνθεσης, όμως αρκετά από τά έκδιδόμενα βιβλία έχουν τό στίγμα τής χειροτεχνίας. "Οχι στοιχειοθεσία μέ τό χέρι βέβαια, αλλά *διόρθωση μέ τό χέρι επί του τελειωμένου βιβλίου*, δέκα λεπτά πρίν παραδοθεί στόν αναγνώστη. Κατόπιν πιστηρίου, κατόπιν έορτής. Λές και πρόκειται γιά έφημερίδα ή, έστω, περιοδικό, όπου οί τέτοιες έπεμβάσεις θεωρούνται συγχωρητέες.

Πάγιο τό πρόβλημα τών λαθών πού κάνοντας τά χατίρια του δαίμονος κατορθώνουν νά παρεισφρήσουν στίς τυπωμένες σελίδες, δημιουργώντας έμπλοκή σ' όσους διαθέτουν κάπως όρθογραφική μνήμη. Εύκολο τό «τυπωθήτω» από πολλούς έκδότες πού βολεύουν τά οικονομικά τους μέ πρόχειρες διορθώσεις από ευκαιριακούς διορθωτές. Καί φυσικά, νά μή μιλήσουμε γιά έπιμέλεια κειμένων, *κι όχι μονάχα τών μεταφράσεων*.

Τό αποτέλεσμα; Νά μένει ικανοποιημένος άν τά λάθη δέν υπερβαίνουν τά πέντε ανά σελίδα. Γιατί στήν άπώλεια

νοήματος συμβάλλουν ίσοπόσως και οί όρθογραφικές και οί τυπογραφικές και οί συντακτικές άστοχίες. Κι είναι τουλάχιστον τραγελαφικό νά έκδίδονται όλο και συχνότερα βιβλία-προϊόντα σκληρού αισθητισμού, μέ γυαλιστερά διπλά-τριπλά έξώφυλλα, μέ χρώματα μέσα και μέ στολίδια πολλά, πού αυτοίπονομούνται μέ τίς άλλεπάλληλες παραχωρήσεις τους στίς όρέξεις του δαίμονος. Τάφοι κεκοινωνιμένοι...

"Όταν μάλιστα πρόκειται γιά πέμπτη ή έκτη ή δέκατη έκδοση, στήν όποία διατηρούνται έπιμόνως *τά ίδια λάθη*, τότε ή άπόσταση από τήν κοροϊδία παραγίνεται μικρή. Τό κέρδος είναι εύκολο, άλλως δέν ύπάρχει.

Και μένουμε μέ ένα μικρό χαμόγελο βλέποντας διορθώσεις μετά τήν τελευταία στιγμή, μέ *μαρκαδοράκι και διορθωτικό*, πάνω στό ήδη τυπωμένο βιβλίο, όπως οί, τυχαίες, παρατιθέμενες από τέσσερα βιβλία. "Η μία μάλιστα τής "Ακαδημίας Αθηνών και ή άλλη άποσπασμένη από *«δεύτερη έκδοση βελτιωμένη»* (!), όπου όμως ό σοφός εκείνος Πιττακός ό Μυτιληναίος, ό εις τών έπτά, έξακολουθεί νά φέρεται ως *Μιλήσιος*. Γιατί τό άρπα — κόλλα δέν τά βολεύει όλα.

Ε.Ω.ΣΦΟΡΟΣ

ζήτησιν — ενεργός ή όρθωσα ομάδα

«Σ' αυτά τά πλαίσια συζητάει ή ίδια "ζήτησιν" έναν τών Γραμμάτων τών Ανωτάτων Σχολών τής Αθήνας. Στ. Κούρτζιου, ANTI τμήρ. 240, 2-9-81, σελ. 19.

ζυγιστής — μειωτής (κραδασμών)

... ή ζυγιστής διαφύλαξις

DE PROFUNDIS

Στέφανε,
πολύ βαθιά τού 'Ηράκλειτου
ώστ' τά λόγια.

«Νεοελληνικά Γράμματα και παμπάλαια δράματα

Ούτε λίγο ούτε πολύ, «τά "Νεοελληνικά Γράμματα" πιστεύουν ότι θά αποτελέσουν τό μεγαλύτερο πνευματικό γεγονός τής μετακατοχικής Ελλάδας». "Ετσι σεμνώνονται τά ίδια στό πρώτο τους τεύχος (Ιανουάριος '87), εξαντλώντας τίς σχέσεις τους μέ τή σεμνότητα στίς ήχητικές αναλογίες.

Τά *Νεοελληνικά Γράμματα* είχαν πρωτοέκδοθει τό 1935, από τόν Κ. Έλευθερουδάκη, ως «έβδομαδιαία φιλολογική, καλλιτεχνική και επιστημονική έφημερίδα». Μέ τήν είσοδο τών Γερμανών, τό 1941, διέκοψαν τήν έκδοσή τους. "Η άπόπειρα επανέκδοσής τους τό 1967 σκόνταψε στή χούφτα. Τώρα, στή «δεύτερη περίοδό» τους, αυτοορίζονται ως «δεκαπενθήμερη έφημερίδα πνευματικού προβληματισμού και άγώνα», έχουν έκδότη-διευθυντή τόν Γιάννη Γουδέλη και «κατευθύνονται από συντακτική» (και ένίοτε συνταχτική) έπιτροπή.

Από τά δύο πρώτα φύλλα, πάντως, μάλλον εύκολα συμπεραίνεται ότι υπεύθυνος διαφώτισης τυγχάνει ό και τό ΚΚΕ και του *Ριζοσπάστη* Βάσος Γεωργίου. "Ο όποιος και άρθρογραφεί επί παντός του έπιστητού. Πιστός στή γραμμή του ΚΚΕ γιά τόν Χρόνη Μίσσιο, γραμμή πού συμπυκνώνεται στή φράση «...καλά, έσύ κουράστηκες νωρίς», τόν έξαποστέλλει στό πύρ τό έξώτερον καρφώνοντάς του στό μέτωπο τήν καταδίκη: *«άγωνιστής πού κατάντησε ό εαυτούλης του»*, «μίζερος, συμβιβασμένος μικροαστός» πού «δέ ζυμώθηκε και δέ ζημιώθηκε (δηλαδή) μέ τούς άγώνες τής εργατιάς». «Είναι προοδευτικό τό βιβλίο», άναρωτιέται ό Βάσος Γεωργίου. Καί άφού μετρήσει και ζυγίσει, καταλήγει στήν έξόχως μαρξιστολενινιστική φράση: «Τό λαϊκό κίνημα είναι μεγάλο και θαυμαστό πράμα». "Ερμε Ζντάνοφ κι ακόμα πιο έρμε Μάρξ.

Λίγες σελίδες παρακάτω, ό ίδιος ιδιοκτήτης τής άλήθειας κατατροπώνει και τόν Θόδωρο Άγγελόπουλο. Συλ-

λογισμός τέλειος: «Μόνον οί πεθαμένοι δέν έχουν ιδανικά», κι άφού ό Άγγελόπουλος δέν μ'ας πείθει γιά τά δικά του, άρα: θάνατος, συμβολικός έστω.

"Όμως, τά *Νεοελληνικά Γράμματα* δέν κατέχουν μονάχα τήν τών τεχνών αλήθεια. Διακηρύσσουν μέ τίτλους-συνθήματα (έρμηνη δηλαδή τής μελέτης, τής άνάλυσης και, κυρίως, τής άμφιβολίας) ότι *«έχουν γνώση τών πάντων»*. Αυτόπροσφέρονται, λοιπόν, σάν λυσάρι γιά κάθε πρόβλημα, σάν μπουσουλές γενικής χρήσεως. "Ιδού: *«Αθλητισμός ναι, αθλητισμός όχι»*. *«Αιδοί ναι! Αηδίες όχι!»*. *«Όχι στίς άμουσες μουσικές»*. *«Ναι στό γέλιο τής αισιοδοξίας πού δημιουργεί άξίες»*. *«Όχι στό γελόιο πού έκτρέφει (δηλαδή δεύτερο) και καταστρέφει»*. (Μέ κάτι τέτοια, πού νά βρει κανείς τήν άνοχη νά άσχοληθεί μέ τίς λιβιδινικές επιδόσεις του δαίμονος σέ τίτλους σάν και τούτον — σέ κείμενο του δεύτερου τεύχους περί του βιβλίου στήν Εύρώπη: *«Προτίμηση γιά τήν τέχνη, γιά τούς κλασικούς και γιά τά παιδιά»*).

Φαίνεται πώς ό νέος έκρωσισμός του ΚΚΕ και του χώρου του και ή σύμπλευσή του μέ τά «άνανεωτικά» δόγματα του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ συναντούν αντίστασεις. Οί παπικότεροι του πάπα και οί άληθινότεροι τής άλήθειας ποτέ δέν λείπουν. "Ισως γι' αυτό και ό *Ριζοσπάστης* και ή *Πρώτη* άρκέστηκαν νά χαρακτηρίσουν τό νέο περιοδικό μέ ένα (τό *ίδιο* — ή τής συμπλώσεως) έπιθετο, από κείνα που χώρ'ανε ένα σωρό έννοιες ακριβώς γιά νά καταντήσουν ά-νόητα: *«Αγωνιστικό ζεκίνημα»* βρήκε ό πρώτος, *«άγωνιστική κατεύθυνση»* ή δεύτερη.

"Η δική μας άγωνία, πάντως, γιά τά νεοελληνικά γράμματα και πράγματα παραμένει, ή άμετανόητη, έχθρος τών παναρχαίων κλισέ, έχθρος του καθενός Μεσσία.

Σπύρος Ευαγγελίου

«...Τό

ποδόσφαιρο σάν τίς γυναίκες»

Τό ποδόσφαιρο είναι άθλημα άρσενικό. Τό πιστοποιούν οί τίτλοι τών εφημερίδων, έτσι όπως άντιγράφουν μέ πυκνό συμβολισμό τίς τελετουργικές κινήσεις τών παικτών: «*τρύπησε τήν άμυνα*», «*ξέσκισε τά δίχτυα*».

Τό δείχνουν έμφατικά οί κινήσεις τών ποδοσφαιριστών μόλις πετύχουν γκόλ: άρσις τής δεξιάς μετά ταυτοχρόνου κάμψεως του άγκωνος ή επιδεικτική σύλληψις τών γεννητικών όργάνων.

Τό πολλαπλασιάζουν τά συνθήματα τών όπαδών: «*Έτσι γαμάει ό Πειραιάς ή ή Τουρκία ή ή Βουλγαρία*» κ.ο.κ. Τό εκμεταλλεύονται οί ιδιοκτήτες τών κινηματογράφων ταινιών σέξ πού κάθε Δευτέρα γεμίζουν τίς άθλητικές εφημερίδες μέ διαφημίσεις τών νέων τσοντοπαραγωγών.

Ή εκτόνωσις είναι κοινωνικά νόμιμη όταν είναι γένους

άρσενικού — στό πορνεϊό, στή διαδήλωσις άκόμα, στό γήπεδο, στή γυναίκα, στά παιδιά. Άλλωθς θεωρείται ύβρις κατά τών φυσικών και ύπνόμειυσή κατακριτέα τών θεσφάτων.

Πρό καιρού, στή Θεσσαλονίκη, μιά άφισα τής τοπικής Οικολογικής Κίνησης, πού προέτρεπε τίς γυναίκες «*νά μήν αγοράζουν γούνες άν θέλουν νά έμποδίσουν νά σκοτώνονται άδικα χιλιάδες ζώα και νά μήν είναι τά θύματα άπάνθρωπων και καταναλωτικών προτύπων*», δέχτηκε τά πυρά τών φεμινιστικών ομάδων. Κι αυτό γιατί τά λόγια («*χρειάζονται τουλάχιστον 40 ζώα γιά νά φτιαχτεί μιά γούνα... αλλά μόνο ένα γιά νά τή φορέσει*») αλλά και ή φωτογραφία (μισή γυναίκα, από τή μέση και κάτω, τυπικό δείγμα τής γυναικείας εικόνας πού καταναλώνουμε άπαξάπαντες ώρες κρυ-

φές και ένοχες: ψιλό τακούνι, μίνι φούστα, έρεθίζουσες κάλτσες), θεωρήθηκαν «*κουλουριαρικός φαλλοκρατισμός*» και «*έπικίνδυνη πολιτική κατεύθυνση*». Στόν πολιτισμό τής εικόνας, άκόμα και ή ιδεολογία, όσο δουλεμένη, ύποχωρεί μπροστά στίς άπαιτήσεις τής άποτελεσματικότητας» του μνύματος. Ή: ή ύποταγή στους κοινούς τόπους δέν άποτελεί πειστήριο έναλλακτικότητας.

Τόν ίδιο καιρό, στά γήπεδα, οί Σύνδεσμοι φιλάθλων μοιράζουν μιά άφισοπροκήρυξη έμφορτη νοημάτων. Ένα μάλλον θλιβερό σκίτσο ήμίγυμνης γυναίκας μέ τό κορμί διάστικτο από συνθήματα: «*Τό ποδόσφαιρο δέν θέλει νεκρούς και βία. Είναι μαγεία. Είναι άπόλαυση. Είναι θέαμα και γκόλ*».

Ή προτροπή, δίκην λεζάντας, σαφώς φαλλική: «*Άνθρωποι, άνθρωποι, δείτε και νιώστε τό ποδόσφαιρο σάν τίς γυναίκες. Είναι θέαμα, είναι ά-*

πόλαυση, μήν τό... πυροβολείτε».

Δύσκολο, πολύ δύσκολο νά «*κρινόμενται*» ό κόσμος του θεάματος, νά «*εκτραπεί*» σέ έναλλακτικές εκδοχές». Ή φυλή του ποδοσφαιρου άρέσκειται στό *Φίλαθλο* και στό *Φώξ* κι όχι στόν Ντεμπόρ, π.χ., ή τόν Έκο.

Έτσι (μόνον έτσι), μπορούμε νά βολευόμαστε κι έμεις οί «*κριτικοί-διανοούμενοι-φιλάθλοι*» (πού έσχάτως φορτώσαμε τίς ένοχές μας στίς πλάτες του *Λούκατς*, ποδοσφαιριστή του Διαγόρα Ρόδου και συνεπώνυμου του γνωστού εκείνου Γκέοργκ) επιβεβαιώνοντας άνά Κυριακή τή «*διαφορά*» μας — ίδίως στό, σχετικά ψύχραμο, δεκάλεπτο ήμίχρονο. Καί μάλλον, τώρα πιά, ό «*βασιλιάς τών σπόρ*» χρειάζεται περισσότερο τέτοιου είδους φιλάθλους, ως νομιμοποιητές, παρά τους χουλιγκάνους κάθε ήλικίας και τάξης.

Θοδωράκης Μαντζάβελος

Ή «Έλευθεροτυπία» μακιγιέρ

Τήν ξύπνησε ό χτύπος τής καρδιάς της, μισή ώρα πριν τό ξυπνητήρι. Ή άγωνία τής είχε σακατέψει τά όνειρα. Σήμερα ήταν τό —πέμπτο; έκτο;— ραντεβού μέ τόν επί των προσλήψεων. Μιά δουλειά, ένα στήριγμα, τά παιδιά, μιά βδομάδα διακοπές, στό χωριό έστο, ό λογαριασμός, οί διαδηλώσεις, «*αυτοκτόνησε άεργος*», βέβαια, «*άεργος*», ποτέ άνεργος, τό πεύχο, κι ένα άερόθερμο μέ τέτοιο χεμώνα, «*κι άν μου ριχτεί ό ύπεύθυνος όπως εκείνος ό άλλος ένα μήνα πριν*»; — κουβάρι και νά περισσεύει και κάτι: ό βρόχος.

Πετάχτηκε άλαφιασμένη. Έβαλε τόν καφέ νά ψήνεται και πήγε νά πλυθεί. Σκυμμένο τό κεφάλι. Ντρεπόταν τόν καθρέφτη. Τό παιδεύε στό μυαλό της. «*Μά άφού τό γράφει κι ή Έλευθεροτυπία: "Μέ σωστό μακιγιάζ κατά τής άνεργίας!"*». Δέν είναι δά *Ρομάντσο* ή *Απογευματινή*. Τό λέει καθαρά: «*Οί μακιγιαρισμένες γυναίκες έχουν διπλάσιες πιθανότητες νά προσληφθούν από τίς άμακιγιαριστές*»». Σάν έμετός τής ήρθε και σάν νά 'τρεμε. «*Σκατά*», μονολόγησε. «*Τόσα χρόνια στό συνδικάτο, τόσα στό κόμμα, τόσα στήν όργάνωση*

μέ τίς γυναίκες, ίσον μακιγιάζ; Ή, όχι». Καί κοίταξε, έπιτέλους, τόν καθρέφτη. Χωρίς νά κοιταχτεί.

Πρώτο τσιγάρο και τσούφ ό διάλογος νά τής τριβελίζει τό μυαλό: «*Οί μακιγιαρισμένες δέχονται και κάπου 12% περισσότερα χρήματα σάν άρχικό μισθό από τίς άμακιγιαριστές*». Ξανά ό έμετός. «*Νά τά βράσω*», έφτυσε τίς λέξεις. «*Τάχα μου έπιστήμη και στατιστική και τάχα μου έλέγχουμε τήν έξουσία*».

Άνέβηκε μέ τά πόδια Καλλιθέα — Σύνταγμα. Πρωί ήταν, πολύ πρωί. Κι είχε νά σκεφτεί. Έριξε μιά κλεφτή ματιά στήν εφημερίδα: «*Τό καφέ και τό γκρι χρώμα εμπνέουν περισσότερη έμπιστοσύνη γιά τήν επαγγελματική παρουσία*». Σάν ένοχη τρύπωσε στά δημόσια ούρητήρια. «*Τουλάχιστον νά βαφώ σέ ξένον καθρέφτη, νά μη μέ βλέπω*». Καφέ — γκρι. Καφέ — γκρι. Μισή ώρα γυρόφερνε στά γραφεία τής εταιρίας.

«*Τώρα μάλιστα. Ποιό μακιγιάζ;*». Τά δάκρυα τή λυτρώναν και τήν καθαρίζαν. Άνοιξε τήν εφημερίδα, 19 του Γενάρη, στή σελίδα 19, και τήν πέταξε σ' ένα δοχείο άπορριμμάτων. Τηλεφώνησε στήν Έ-

λευθεροτυπία: «*17 Νοέμβρη έδώ. Ύπάρχει μιά προκήρυξη γιά σās στό καλάθι Κολοκοτρώνη και Βουλής*».

Και βουλής... Νά μήν τήν ξαναγοράσει, σκεφτόταν. Κι

όχι γιά τίς σαράντα ψωροδραχμές τους. «*Έμ νά μη δουλεύουμε. Νά μās δουλεύουν κι από πάνω*».

Παντελής Μπουκάλας

Ποιός "Οργουελ;

«*Ο Κίμ Ίλ Σούνγκ, ό Μεγάλος Άρχηγός τής Βόρειας Κορέας, βουλευεται μ' ένα 99,98%*». «*Ο Ρουμάνος Νικολάε Τσαουσέσκου, ό "Δούναβης τής σκέψης" κατά τους επαγγελματίες σοσιαλρεαλιστές λιβανιστάδες του, άρκεϊται στό 99,99%*». Μ' αυτό τόν ποσοστό τόν τιμήσαν τόν περασμένο Νοέμβριο οί ύπήκοοί του, ψηφίζοντας άνοιχτά και όνομαστικά σέ «*δημοψήφισμα*» πού άφορούσε τίς στρατιωτικές δαπάνες. Δημοκρατίαν έννεπε, Μούσα, μονότροπον, μονόδρομον και μονόψηφον...

Στή γειτονική Άλβανία δέν τηρούνται ούτε καν τά προσήματα — πολυτέλειες, φαίνεται, μικροαστικές ή σοσιαλμπενιαλιστικές. Τίς προάλλες έγιναν γενικές βουλευτικές εκλογές. Από τους 1.830.653 Άλβανούς πού προσήλθαν στίς κάλπες, οί 1.830.652 ύπερψήφισαν τους κομματικούς ύποψηφίους. Δηλαδή 100% παρά

ένα άκυρο ψηφοδέλτιο. Ένα άκυρο πού άκόμα κι άν όφείλει τήν άκυρότητά του σέ λόγους άυστηρώς τεχνικούς κι όχι πολιτικούς, διασώζει έντούτοις ό,τι θά μπορούσε νά θυμίζει τόν αυτοσεβασμό, τήν άμφιβολία, τήν αντίσταση, τήν άξιοπρέπεια. Γιατί τό πιθανότερο και, φυσικά, τό τρομακικότερο, είναι ό,τι τό συντριπτικό 100% δέν άποτελεί προϊόν νοθείας. Άλλά βίας, βίας ιδεολογικής, καθημερινής, ύπουλης και άνθρωποβόρου.

Άκόμα, πάντως, δέν έπαληθεύτηκαν οί φήμες ό,τι ό πολιτης-του-άκυρου αυτοκτόνησε τήν άλλη μέρα στήν κεντρική πλατεία τών Τιράνων, άνήμπορος νά σηκώσει στίς πλάτες του τά παράνομα όνειρα ένός ολόκληρου λαού. Άρνούμενος νά νομιμοποιήσει τόν τρόμο και νά διευκολύνει τίς 1.830.652 ταντίσεις δωματίου μέ τήν έγκυρότερη τών ψήφων: τήν άκυρη. **Πα.Μ.**

ΒΙΒΛΙΟ

1 ΠΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

«Ιστορία της "Ολγας», από τή συλλογή διηγημάτων *Όμοκεντρα Διηγήματα*, Έκδόσεις "Αγρα 1986.

Η «Ιστορία της "Ολγας» της Ρέας Γαλανάκη, από τό βιβλίο της *Όμοκεντρα Διηγήματα* (εκδόσεις "Αγρα, 1986) είναι ένα αφηγηματικό ποίημα, στο οποίο συνυπάρχουν άρμονικά τά στοιχεία τόσο του ποιητικού όσο και του πεζού λόγου, μέ κύριους συνδετικούς κρίκους τους άφ' ενός τόν ποιητικό ρυθμό (τόν όποιο άκολουθεί ή διήγηση) και άφ' έτέρου τή χρησιμοποίηση μιås συμβολικής γλώσσας (πού είναι άπαραίτητη για νά φτάσει κανείς στην ποιητική μυθοπλασία). Πρόκειται δηλαδή για τή γνωστή τεχνική τής μπαλάντας όπου αναπτύσσονται μέ επάρκεια τά πέντα επίπεδα του ποιητικού δράματος: ή πλοκή, ή σύγκρουση τών χαρακτήρων, ή λέξη, ό ρυθμός και ή αποκάλυψη του νοήματος.¹

Μέ τήν ίδια ακριβώς τεχνική και πάνω στους άργους ρυθμούς τής μπαλάντας κυλάει άβίαστα ή ιστορία τής "Ολγας, μολονότι κι έδω συγκρούονται έντονα έρωτικά πάθη, δξύτατες κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις, άμετακίνητες σχέδόν αντίληψεις τών ανθρώπων στίς άρχές του αιώνα.

Επιπλέον, ό μύθος δέν άκολουθεί τή χρονική πορεία τής διήγησης. Τά στοιχεία δηλαδή πού θά χαρακτηρίζαν τήν "Ολγα ως είδος καθαρά διηγηματικό (ή χρονική άλληλουχία τών γεγονότων, ή λογική συρραφή τους και ό τόπος) δίνονται σχεδόν πάντα παρεμπιπτόντως, σάν νά επρόκειτο για στοιχεία δευτερεύουσας σημασίας, και περνούν σέ δεύτερο πλάνο, ενώ αντίθετα προβάλλονται και φωτίζονται οι λεπτομέρειες ως βασικά πλέον πλέον νοηματικά σύνολα.² Λόγου χάρη, θά περίμενε κανείς —μέ βάση τά δεδομένα του διηγηματικού λόγου—

νά άρχίζει ή αφήγηση για τήν "Ολγα από τό γεγονός πού καταγράφεται στή σ. 19: «Είχε έρθει άπ' τή Λευκάδα κ.λπ...» ή άκόμα από εκείνο περίπου τής σ. 21: «Αυτός κάποτε ανέφερε τήν "Ολγα τυχαία και μου διηγήθηκε μέ δυό λέξεις τήν ιστορία...». Επίσης, στή σ. 35 πληροφορείται ό αναγνώστης τήν καταδίκη τής "Ολγας, άφου έπτά σελίδες πριν όλες οι λεπτομέρειες και οι άναφορές συγκλίνουν προς αυτή τή βεβαιότητα, χωρίς νά αφήνουν άμφιβολίες. Έτσι, ή αφήγηση παρουσιάζεται διασπασμένη και ό φυσικός χρόνος, πού συνεχώς ανατρέπεται και διολισθαίνει ως τό τέλος άσαφής, παραχωρεί τή θέση του στο μή-χρόνο τής ποιήσης. Αυτή ή τεχνική έξυπηρετεί άριστα τήν αφηγηματική ποιήση, τή συμπυκνωμένη και έλλειπτική, πού επικεντρώνεται σέ έντυπωσιακές, κυρίως, λεπτομέρειες και αφήνει τόν αναγνώστη νά κάνει μόνοι του τίς διασυνδέσεις και νά βγάλει τά συμπεράσματά του.³

Αξίζει νά δούμε τήν έφαρμογή αυτής τής τεχνικής μέ μερικά παραδείγματα από τό κείμενο. Στή σ. 20: «Εγνώριζε... πώς δέν ήξερε τί νά κάνει, αλλά και νά ήξερε —έκοψε ένα ξερό φύλλο από τό κλαδάκι— δέν είχε άλλη οικογένεια νά τήν υποστηρίξει ή νά τή δεχτεί».

Η λεπτομέρεια τής κίνησης είναι καιρία στην ούσία της, γιατί σηματοδοτεί τήν όδυνηρή θέση στην όποία βρίσκεται ή "Ολγα.

Ανοίγουμε έδω μία παρένθεση για νά τονίσουμε τόν άπροσδόκητο και δραματικό αυτό συμβολισμό από άποψη γλωσσική: ή υποκοριστική κατάληξη -ακι παραχωρήθηκε στή λέξη «κλαδί» από τό «φύλλο» πού μένει έτσι, ως λέξη, έντελώς γυμνή μέ τόν δραστικό προσ-

διορισμό της από τό επίθετο «ξερό».

Περισσότερο έναργής γίνεται ό ύπαινετικός λόγος τών λεπτομερειών στο άπόσπασμα τής σ. 27, όπου αναδύεται τό μυστήριο του έρωτα μέσα από τίς ανθρώπινες μορφές, πού όμως είναι άνυπαρκτες στην ούσία: ύπολανθάνουν, τίς ύποψιάζονται, είναι σκιές, φεύγουν πριν τίς δούν και στή θέση τους μένει ό ήχος, ή μρωδιά του σώματός τους, τά ίχνη άπ' τό πέρασμά τους.

«Κάποιοι στο χωριό βεβαίως νά πώς έβλεπαν στον άπεναντι λόφο, εκεί πού τό χειμώνα κατεβαίνει τό ποτάμι, νά σειώνται οι λυγαριές κι οι πικροδάφνες χωρίς καθόλου νά φυσά, και πώς άκουγαν τό νερό νά τρέχει, ενώ τό ποτάμι ήταν πιά ξερό. Πώς άστραφτε καμιά φορά ένα άσπρο γυμνό σώμα μέσα στο σκούρο πράσινο, αλλά ήταν μακριά για νά τό άναγνωρίσουν, σκέφτηκαν μόνο πώς άνηκε σέ ύπαρκτή ή σέ άνυπαρκτη γυναίκα. Άλλοτε, πώς άκουγαν κάποιο θόρυβο και κατεβαίνανε στο στάβλο· τά ζώα τους κοιτούσαν σάν μόλις νά τό είχε σκάσει ό διάβολος, έστρεφαν μάλιστα τά μυτερά αυτιά τους προς τόν ήχο πού έσβηνε και πού ανθρώπινο αυτί δέν μπορούσε νά πιάσει: τραγούδια τής όδυνηρης άγάπης μέ όμποτε κι αυλό».

Τό πραγματικό σημαίνόμενο —ό έρωτας— σηματοδοτείται μόνο από τό περιγραμμα τής μορφής, ή θέση από τήν άρνησή της και ή γλώσσα από τίς λέξεις πού τελικά δέν λέγονται, σάν νά επρόκειτο για κάποιο σχήμα, άς πούμε, γλωσσικής άντιμεταχώρησης.

Ένα επίσης χαρακτηριστικό γνώρισμα τής αφηγηματικής ποιήσης είναι ότι άπευθύνεται στον αναγνώστη από μία προοπτική έξω από τή δράση και έπιχειρεί νά σχολιάσει, για λογαριασμό του, τά πρόσωπα και τίς καταστάσεις πού παρουσιάζονται, ώστε ό ίδιος ό αναγνώστης τελικά νά ύποθέσει, σέ μεγάλο βαθμό, τίς ένέργειες τών ήρώων, τά πάθη τους,

τά αποτελέσματά τους.⁴ Η φόρμουλα που συντελεί αποτελεσματικά στο να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, είναι η γλώσσα των συμβόλων γιατί καταφέρνει 1) να αναφέρει τον κοινό καθημερινό κόσμο της διήγησης και 2) να υποβάλει τις ιδέες τη στιγμή άκριβως που οι αισθήσεις έρχονται σε επαφή με την εικόνα-σύμβολο.⁵

Θέλω λοιπόν να επιμείνω περισσότερο στο συμβολισμό που υπάρχει στην "Ολγα, επιλέγοντας λίγα μόνον από το πλήθος των ετερόκλητων στοιχείων τα οποία έχει καταφέρει να συζεύξει ή συγγραφάσει.

Οι άφηγητές στην «Ιστορία της "Ολγας» είναι πολλοί. Η συγγραφέας τους φέρνει στη σκηνή σαν σε ένα κυκλικό βάζο, απ' όπου αυτοί οι σύγχρονοι με την ήρωίδα μάρτυρες, αυτήκοοι ή και άλλοι που έφτασαν ως αυτούς πληροφορίες από τρίτους, προσθέτουν ο καθένας τους τη δική του μαρτυρία, τη δική του λεπτομέρεια και το σχόλιο, για να ολοκληρωθεί τελικά η ιστορία της "Ολγας. Τα ποικίλα πρόσωπα ξευφαίνουν το μύθο της "Ολγας που αναγκαστικά γίνεται ένα λαϊκό παραμύθι, αφού έχουν παρεισφρήσει εντός του λαϊκής δοξασίας, διαφορετικές όπτικές, προσωπικές απόψεις και κρίσεις των αφηγητών, όπως γίνεται ακριβώς με κάθε είδος λαϊκής σύνθεσης. Δεν είναι άλλωστε καθόλου τυχαία ή συγκεκριμένη μνεία της Άρετουσας, πρόσωπο του μύθου δηλαδή, που η Ρέα Γαλανάκη ανασύρει από το κρητικό έπος και το συνδέει με τη δική της ήρωίδα. (Κανείς από τους ήρωές της δεν μπορεί, αντιθέτως, να παραπέμψει στον Έρωτόκριτο, γι' αυτό και δεν γίνεται καμιά αναφορά σ' αυτόν).

Η βασική ιδέα του «κύκλου» —πέραν των έναλλασσόμενων αφηγητών— δίνεται και με την ίδια τη δομή της διήγησης: αρχίζει με την περιγραφή μιας φωτογραφίας και τελειώνει με την περιγραφή μιας κάρτ ποστάλ. Στη φωτογραφία δεσπόζει ή

"Ολγα με φόντο ένα έξοχικό τοπίο. Μιά λίμνη σκοτεινή, βάθη άνεξιχνίαστα των υδάτινων όγκων που εγκλωβίζονται στο σχήμα του τριγώνου (άμυδρή υποβολή μιας σχέσης έρωτα και θανάτου που σίγουρα θα ακολουθήσει). Στην κάρτ ποστάλ ή κεντρική πλατεία της πόλης με το σιντριβάνι: έρωτες, ιππόκαμπο, λιοντάρια (σηματοποιημένη άπεικόνιση του έρωτα, της τρυφερότητας και της δύναμης). Και στις δύο φωτογραφίες το στοιχείο του νερού. Στην πρώτη άπειλητικό, οίωτός ένοος πάθους που σε λίγο θα ξεσπάσει. Ήρεμο στη δεύτερη και έντελως ακίνδυνο.

Η "Ολγα θα διαγράψει αυτήν ακριβώς την πορεία από το χώρο της φωτογραφίας, απ' όπου θα εκτιναχθεί ή γυναικεία αυτή φύση, έως τον άλλο χώρο τον εντός των τειχών της πόλεως και της φυλακής της, όπου εγκλωβισμένη αναπόδραστα θα εξαφανιστεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο — κυρίως με κάποιο γάμο.

Και στο μεταξύ διάστημα, ή συγγραφέας θα βρει τον τρόπο, κάνοντας την "Ολγα λαϊκό παραμύθι, να βοηθήσει στην πραγματική της απόδραση: από την υποκειμενικότητα του γεγονότος γίνεται μία μετάβαση στην αντικειμενικότητα του λόγου.

Φαίνεται μάλιστα πώς ή "Ολγα δραματίζεται έξαρχής αυτήν την πορεία της προς τον έρωτα και το θάνατο «γιατί το βλέμμα της δεν άκουμπούσε πουθενά, σαν να μήν παρευρίσκετο στη φωτογράφιση» (σ. 12)... «Ήταν το όξυ βλέμμα μιας άσυνήθιστης γυναίκας. Έμεινε λίγο σκεπτική και μετά είπε, έκανα πολλά και ώραία ταξίδια» (σ. 12).

Από το σημείο αυτό και μετά, ή "Ολγα θα ξεκινήσει εν πλήρει γνώσει ένα ταξίδι προς «ου-τόπον», που για να φτάσει σ' αυτόν θα περάσει αναγκαστικά από τον έρωτα και το θάνατο. Η πόλη θα είναι ταυτόχρονα το τέρμα του ταξιδιού της και του όνειρου της. Εκεί θα φυλακιστεί πληρώνοντας το τίμημα

του έρωτά της, αλλά εκεί θα κατακτήσει και την έλευθερία της, αφού ή πόλη ταυτίζεται με το όνειρό της. Ο «ου-τόπος» της όνειρικής πραγματικότητας μεταβάλλεται σε τόπο πραγματοποίησης του όνειρου.

Η Ρέα Γαλανάκη θα παρακολουθήσει αυτό το ταξίδι πολύ πριν πραγματοποιηθεί και θα πληροφορηθεί τον άναγνώστη για τις μελλοντικές εξέλιξεις του χρησιμοποιώντας έξοχα άλληγορικά σχήματα και συμβολικές εικόνες: Τά ρυάκια της βροχής και τά μάτια της "Ολγας/τά άεικίνητα σχήματα που πειθούν για τό δικό της ταξίδι/ή γυναίκα άπέναντι στους δύο άντρες έξω από την εκκλησία/τά τραγούδια που βαθαίνουν ως την άπόγνωση.

Πιστεύω πώς οι συμβολισμοί της διήγησης παραπέμπουν σε ένα επίπεδο καθαρά γνωσιολογικό: εκεί πρέπει να άναρθούν και να έρμηνευτούν. Η ιστορία δηλαδή της "Ολγας δεν είναι παρά ή ίχνηλάτηση μιας έσωτερικής πορείας που περνά από τά παρακάτω στάδια:

α. Τή συνειδητοποίηση και την άρνηση μιας άταίριαστης γι' αυτήν κατάστασης:

«Ήθελε να υπάρχει κάτι κρυφό στη ζωή της, τώρα που ό γάμος της στέρησε τό άνατρίχιασμα στις σκοτεινές γωνίες του σπιτιού».

β. Τήν περιήγηση στα έρημικά τοπία του θανάτου:

«Έπαιρνε όμως μόνο τό άλογό του τό πρωί και γυρνούσε τό βράδυ, μόλις άναβαν οι λύχνοι στις κάμαρες. Ή γαλήνη των έλαιώνων, γιατί όλόκληρη ή πεδιάδα και οι γύρω λόφοι δεν είχαν άλλες καλλιέργειες, τον προετοίμαζε για τό πράσινο μουχλιασμένο του θανάτου. Τό γλυκό φως του λύχνου τον προετοίμαζε για τις σεμνές ταφικές φροντίδες των γυναικών. Δεν άγγιζε τό φαγητό. Δεν άγγιζε ούτε τη γυναίκα του, που άνάδινε τη μυρωδιά του χώματος τά πρωτοβρόχια και δεν θά τον δεχόταν πιά παρά μονάχα πεθαμένο. Τόν άνακούφιζε ότι σκεφτόταν έτσι, γι' αυτό κι άφέθηκε στην έξουσία των συλλογισμών του.

(...) Ή "Ολγα έτοιμαζόταν κι αυτή να πεθάνει, κι άς έρμηνευτηκε άργότερα ή σχέση της με τό δάσκαλο σαν άπόφαση ζωής: ήταν άπόφαση θανάτου».

γ. Τόν έρωτα ως γνώση και όλοκληρώση: ένα άλλο είδος θανάτου που μεγιστοποιεί τά ελάχιστα και σμικρύνει τά μέγιστα:

«Άναγκάστηκε να κρύψει την άνθοφορία του σώματός της με γεροντίστικα μαύρα ρουχα, ταιριάζοντας από διαφορετικό δρόμο με τό πένθος του άντρα της. (...) Και μετά συζητούσε μόνη της τά του θανάτου. Γιατί αισθανόταν πώς, άφούτο τό δεξί της χέρι είχε γράψει τό όνομά της, δεν ήταν πρόθυμο να ύπακούσει. (...) Σκέφτηκε πώς τά γράμματα γίνονται καμιά φορά μικρά παιδιά, και χαμογέλασε, ότι ό τελευταίος που γεννήθηκε ήταν από τον άγαπητικό της. Και φαντάστηκε μετά τό δεξί της χέρι να κρατά τό μαύρο φαρμάκι, άναποφάσιστα... Θά δυσκολευόταν να πεθάνει».

δ. Αυτή ή γνώση της επιτρέπει να περάσει στα άδυτα και τά μυστήρια της πόλης: «Άναμμένες δάδες εφώτιζαν τή μύση της» (σ. 32). Η φαντασμαγορική εικόνα της πόλης συμπίπτει άπόλυτα με τις προσδοκίες της:

«Έβαλε στην πρώτη εικόνα τή μαρμαρένια κρήνη δεξιά της. (...) Άπέναντι στην πύλη σπίτια, διώροφα τά πιά πολλά κι άκουμπισμένα τό ένα στό άλλο. (...) Μάντεψε τις άόρατες αυλές από την πράσινη τούφα κάποιας λεμονιάς ή μπανανιάς. (...) Και στόν ουρανό μόλις έπρόλαβε ν' άκουμπήσει ένα μινιρέ, γιατί είχε πιά σκοτεινιασει. Ρέλιασε τέλος την εικόνα της με πολλούς καινούργιους φανοστάτες, που έρχιναν στους γεμάτους λακκούβες δρόμους, στά κλειστά σπίτια, στους χωροφύλακες και στη δική της πορεία ένα άσπρο φως κουνουπιέρας. Υπέθεσε ότι τό άσπρο τούλι των θαυμάτων ούτε ένα βράδυ δεν θά λησμονούσε πιά να τυλίξει τό σώμα της».

Η "Ολγα έπλεξε τον καμβά της πολιτείας με χρώμα-

τα, εικόνες και λέξεις της ποίησης.

Έκτοτε το αντίκειμενο του πόθου της γίνεται ήσσον. Μείζον πλέον είναι η ώριμότητα και η πληρότητα από τη γνώση του έρωτα:

«Από εκεί ψηλά τον είδε να μπαίνει μεταμφιεσμένος στο ηλεκτροκίνητο ατμόπλοιο και να φεύγει για τον Πειραιά, ίσως και για πίο μακριά, για το Σεράγεβο. Το κεφάλι του, πάντα, γεμάτο πίο πολύ μέ κόμματα παρά μέ άγάπη. (...) Το εϋχήθηκε καλή τύχη, ότι άλλα καρπώθηκε αυτή στη σχέση τους και άλλα εκείνος, κι αισθανόταν πλήρης και καλή».

Η Όλγα είναι πλέον ικανή να κρίνει «τη γλώσσα των αντρών που κάπου είναι κι αυτή ανάπρη» (σ. 42), να απορρίπτει την ιδέα της ντροπής για κάθε πράξη που τη σφραγίζει ή αγάπη και, άρα, την κοινωνική καταδίκη.

Ανεπίγνωστα ώραία ή Όλγα («Ήταν ώραία σάν ανύπακτη γυναίκα γαλλικού μυθιστορημάτος και γινόταν άκόμη ώραιώτερη, γιατί άγνοούσε την παρομοίωση), φτάνει ως τά έσχατα όρια της ύπαρξης όπου άμφισβητεί πλέον άν «τό φως της άγνοήτας ή τό φως της άμαρτίας είναι τό πίο γαλάζιο».

Κι όπως ακριβώς συμβαίνει μέ τά παραμύθια όπου μετεωρίζεται άνάμεσα στό όνειρο και την πραγματικότητα, έτσι και στην ιστορία της Όλγας ή Ρέα Γαλανάκη άφήνει σε μάς να λύσουμε τό πρόβλημα άν ή αφήγησή της είναι ή ιστορία μιάς πραγματικής Όλγας ή μήπως μιά ισχυρή μεταφορά που άφορά την κατάσταση μας.

«Gaudet flumine non fulmine. Χαίρεται μέ τά νερά, όχι μέ τόν κεραυνό. Η Όλγα άναρωτήθηκε ποιός χαίρεται».

Κι εγώ δέν σάς είπα παρά μόνο τό γιατί, άφου τό δράμα είναι πάντοτε τό τώρα. Η άφήγησή άφορά τό τότε. Και ή τελευταία σκηνή άναμειγνύει τό τώρα και τό τότε συνδέοντας τόν παιδικό έαυτό της ήρωίδας και τό καρφίτωμένο στην κορνίζα ενός καθρέφτη δράμα.⁶

Κ. Λογαράς

1. Βλ. Τ.Σ. Έλιοτ, Δοκίμια για την ποίηση και την κριτική, έκδ. Ήριδανός, Άθήνα 1983, σ. 194.
2. Βλ. Robert Scholes, Στοιχεία της ποίησης, έκδ. Κωνσταντινίδη, σ. 27 και 28.
3. Βλ. Robert Scholes, ό.π.
4. Βλ. Robert Scholes, ό.π.
5. Βλ. Τ.Σ. Έλιοτ, ό.π., σ. 27.
6. Βλ. Robert Scholes, ό.π., σ. 31.

2 ΑΝΤΡΕ ΓΚΟΡΖ

Άντίο προλεταριάτο, εισαγωγή Ήλια Κατσούλη, μετάφραση Στέλιου Μπαμπά, έκδόσεις «Νέα Σκέψη»

«Ό άγιος (Μπροϋνο) πάτερ της εκκλησίας θά εκπλαγεί πολύ όταν θά τόν προλάβει ή ημέρα της κρίσεως, ή μέρα που πρόκειται να συμβούν όλα αυτά, μιά μέρα που ή αύγή της θά είναι ή άνανάκλαση των καμένων πόλεων στον οϋρανό, όταν μαζί μέ τίς «οϋράνιες άρμονίες» θά άντηγήσουν στ' αυτιά του οι μελωδίες της Μασσαλιώτιδας και της καρμανιόλας, συνοδευόμενες από τόν άναγκαίο ήχο του κανονιού, έ-

νώ ή λαιμητόμος θά κρατάει τό χρόνο, όταν ή έπονειδιστή «μάζα» θά φωνάζει *za ira za ira*, θά καταργεί την «αυτοσυνείδηση» μέ τή βοήθεια του φανοστάτη».

Κάρλ Μάρξ

Το παραπάνω απόσπασμα του Κάρλ Μάρξ, που άπαντάται στη Γερμανική Ίδεολογία ως διαγραμμένη υποσημείωση, υπενθυμίζει την άναγκαία πολιτική έγρήγο-

ση, την κοινωνική εϋαισθησία και έπαναστατική πίστη, ίσως όχι για την κοινωνική άνατροπή που άπό στιγμή σε στιγμή έπίκειται για να άπελευθερώσει τίς μάζες άπ' τίς «ψευδαισθήσεις της έποχής», άπέναντι στην κοινωνική άμνησία, την πολιτική φυγοπονία και την αυτάρεσκη μοναχικότητα που όργανώνει τή λήθη για τό παρελθόν, τά φληναφήματα του παρόντος και τίς έκπτώσεις του μέλλοντος. Ύπαινίσεται κυρίως τίς ιδεολογίες του «έναλλακτισμού» μέ τίς όποιες συναρτάται κι αυτή ή πολύκροτη μελέτη του Άντρέ Γκόρτζ, ιδεολογίες της υπέρβασης, να έξηγουμαστε: του μαρξισμού και του εργατικού κινήματος.

Ό Άντρέ Γκόρτζ ούτε «τυχαίος» στοχαστής είναι ούτε άγνωστος. Στην Έλλάδα τόν έξουμνε γνωρίσει μέσα άπ' τή Μεταρρύθμιση και έπανάσταση, την Οικολογία και πολιτική και πρόσφατα τους Δρόμους του παραδείσου (βλ. Πολίτης, τεϋχος 73).

Στό Άντίο προλεταριάτο, όμως, σε σχέση μέ τό Μεταρρύθμιση και έπανάσταση, ύπάρχει μιά πολυσήμαντη τομή. Τομή που οϋσιαστικά σηματοδοτεί άν όχι έναν διαφορετικό στρατηγικό προσανατολισμό, σημαντικές ωστόσο διαφορές στην έξεργασία του πολιτικού και του κοινωνικού ύλικού: διαφορές σε σχέση μέ τή στρατηγική των «διαρθρωτικών άλλαγών» στην πορεία μετάβασης στο σοσιαλισμό, που προέκρινε τουλάχιστον στή δεκαετία του '60 διαφορές, τέλος, θεωρητικής φύσεως μιά και ό μαρξισμός στή δεκαετία του '60 για τό συγγραφέα είχε τή δύναμη να πλαισιώνει τίς άνατρεπτικές κοινωνικές δυνάμεις και τά πολιτικά τους ύποκείμενα, ένω σήμερα ύφίσταται μιά άνελέπη κριτική που τόν άναιρεί ως έπαναστατική δύναμη. Οί αίτίες του φαινομένου, για τόν Γκόρτζ, δέν είναι πρόσφατες μόνο αλλά και πολύ παλιές. Ό Γκόρτζ προσπαθεί να δείξει και να στηρίζει τίς άπόψεις του όχι μόνο στο σήμερα και στην πολυπλοκοτήτά του, αλλά στο

χθές και κυρίως στο προχθές.

Ό συγγραφέας θέτει δύο προβλήματα. Ένα «καθαρά» φιλοσοφικό και ένα άλλο «καθαρά» πολιτικό. Παράλληλα, σπεύδει να έπισημάνει την άλληλουχία τους και τή δυναμική άλληλοτροφοδότηση των νοημάτων τους.

Πρόβλημα πρώτο, «φιλοσοφικής» τάξεως: «Η μαρξιστική θεωρία για τό προλεταριάτο δέν στηρίζεται σε έμπειρική μελέτη των ταξικών άνταγωνισμών ούτε σε άγωνιστική έμπειρία της προλεταριακής ριζοσπαστικότητας. (...) Ό Μάρξ έπέμεινε έπανελλημμένα σ' αυτό: δέν είναι ή έμπειρική παρατήρηση των προλεταρίων που μάς έπιτρέπει να γνωρίσουμε τό ρόλο τους ως τάξης. Άντίθετα, ή γνώση του ρόλου τους έπιτρέπει να διαγνώσουμε την άληθινή ύπαρξή των προλεταρίων... (για τόν Μάρξ) τό είναι του προλεταριάτου είναι πάνω και πέρα από τους προλεταριους: άποτελεί μιά υπερβατική έγγυση για την υιοθέτηση από τους προλεταριους της όρθης ταξικής γραμμής».

Σχηματοποιώντας τίς άπόψεις του Γκόρτζ θά μπορούσαμε να ποϋμε ότι:

α) Η μαρξική θεωρία, κατ' αυτόν, όχι μόνον δέν έχει σχέση μέ τήν έμπειρία, την πραγματικότητα και την πράξη αλλά έπιπροσθέτως είναι και άντιεμπειρική.

Δικαιούμαστε όμως να λυγίσουμε τό ραβδί τελείως: Άρα είναι «καθαρή» θεωρία;

β) Τό «είναι» και ή συνείδηση των προλεταρίων είναι πάνω και πέρα άπ' αυτούς, «υπερβατική», δηλαδή έξωτερική. Άλλά ή έξωτερικότητα και ή έσωτερικότητα, τό γήνο και τό υπερβατικό του είναι και της συνείδησης μπορούν κάλλιστα να άνταμύσουν τον Μάρξ μέ τόν Κάντ; Είναι έτσι; Η κατά τόν Κάντ υπερβατικότητα της ήθικης και της συνείδησης προσιδιάζει στον «χυδαίο» μονιστή Μάρξ; Η άγγελική φιγούρα της ήθικης συνείδησης του Κάντ άποτελεί συγκρίσιμο στοιχείο των

θέσεων του μονοφυσίτη «θεολόγου» Μάρξ;

Ἄντιστοιχη είναι και ἡ διαδικασία γιὰ τὴν «κριτική τῆς καθαρῆς θεωρίας». Ἡ θεωρία, μᾶς λέει ὁ Πουλαντζᾶς, «ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ βαθμὸς ἀφαίρεσής της, εἶναι πάντοτε μιὰ ἐργασία πού στηρίζεται πάνω σὲ πραγματικές διαδικασίες... Ἡ θεωρητική ἐργασία ξεκινάει ἀπὸ μιὰ πρώτη ὄλη πού ἀποτελεῖται ὄχι ἀπὸ τὸ πραγματικό — συγκεκριμένο, ἀλλὰ εἴτε ἀπὸ πληροφορίες εἴτε ἀπὸ στοιχειώδεις γνώσεις κ.τ.λ., πάνω σ' αὐτὸ τὸ πραγματικό, καὶ τὴν πραγματεῖται πρόκειται γιὰ ἐργασία πού τὸ ἀποτέλεσμά της εἶναι ἡ γνώση ἐνὸς ἀντικειμένου». Στὴ βάση αὐτῆ οἰκοδομήθηκε, γιὰ παράδειγμα, ἡ θεωρία τῶν τρόπων παραγωγῆς, τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς πού ἄμεσα μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἄνιχνεύοντας δὲ αὐτὸν τὸν τρόπο παραγωγῆς γνωρίσαμε τοὺς ρόλους καὶ τίς τάξεις πού τὸν κάνουν νὰ λειτουργεῖ, τίς περιοχικές δομές του, τίς βαθμίδες του, τοὺς τύπους καὶ τίς μορφές ἐνότητάς του, τοὺς προσδιορισμούς του. Ὅπως ἐπίσης γνωρίσαμε καὶ τὸν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, τὴ λειτουργία του, τὸ δῆμισό τῶν τρόπων παραγωγῆς πού ἐνέχει καὶ τὴν κυριαρχία τους.

Ἄν ὅλα αὐτὰ στοιχειοθετοῦν ἓνα διάβημα πού δὲν ἀντιπροσωπεύει παρά μόνον μιὰ «συνθετική συμπύκνωση τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ ἐγγελλανισμοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ», ὅπως διατείνεται ὁ Γκόρτζ, τότε πραγματικά ὁ μοναδικὸς οὐ-τόπος τῆς μαρξιστικῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς εἶναι ἡ μεταφυσική. Δικαιούμαστε ὁμως νὰ ξαναρωτήσουμε: Εἶναι ὄντως ἔτσι;

Πρόβλημα δεύτερο, «πολιτικής» τάξεως: «Τὸ παρόν δὲν ἀποκτᾶ κανένα νόημα ἀπὸ τὸ μέλλον. Αὐτὴ ἡ σιωπὴ τῆς Ἱστορίας ξαναφέρνει τὰ ἄτομα στὸν ἑαυτὸ τους. Καθὼς ἐπιστρέφουν στὴν ὑποκειμενικότητα τους αὐτὰ θὰ πάρουν τὸ λόγο, στὸ ὄνομά τους καὶ μόνον. Καμιὰ μελλοντική κοινωνία δὲν μιλά μὲ τὸ στόμα

τους, γιατί ἡ κοινωνία πού ἀποσυντίθεται μπρὸς στά μάτια τους δὲν ἐγκυμονεῖ καμιὰ ἄλλη... Στὴ θέση τοῦ συλλογικοῦ ἐργάτη γεννιέται μιὰ μὴ-τάξη μὴ-ἐργατῶν, (πού) δὲν ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ τὸν καπιταλισμό, δὲν ἔχει τὸ σημάδι τῆς σφραγίδας τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς...».

Ἴδου, λοιπόν, πὼς διαπλέκεται ἡ «αὐτοσυνειδηση» μὲ τὴν πολιτική καὶ τί εἶδους προϊόντα παράγει. Ἡ «αὐτοσυνειδηση», πού ἀκόμα δὲν καταργήθηκε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φαναστή, προήγαγε τὴν ὑπαρξιακή προσέγγιση τοῦ πραγματικοῦ. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ ναρκισσισμό ἀπέναντι στὸν ὄποιο πρέπει νὰ προβάλλουμε κάποιον ντοῦρο μαρξισμό. Πρόκειται γιὰ τὸ γόνατο πού κλίνει μπρὸς στὴ διαβόητη Ἵποκειμενικότητα, γιὰ τὴ βελτιωμένη ἔκδοση τῶν διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν πού ἀγωνιᾶ νὰ συστήσει προνομιακά τὸν ἐλεύθερο χῶρο καὶ χρόνο τῶν ἐναλλακτικῶν κινήματων· πρόκειται γιὰ τίς χαραμάδες στὰ κράσπεδα τῆς ἐξουσίας πού μὲ ἐργαλεῖο τῆ μικροφυσικῆ της προσπαθεῖ νὰ ἐμπεδώσει καὶ νὰ οἰκοδομήσει τοὺς ὄρους τῆς ὑπέρβασής της. Γιὰ τὴ «μυριακή ἐπανάσταση» γίνεται ὁ λόγος, πού πραγματικά εἶναι ὁ λόγος καὶ τὸ ὑπέδαφος γιὰ τὸν Γκόρτζ, στὸ ὄποιο ἀκουμπάει ἡ μὴ-τάξη τῶν μὴ-ἐργατῶν (ἄνεργοι, ἄεργοι, ὑποαπασχολούμενοι, εὐκαιριακά ἀπασχολούμενοι κ.λπ.). Ἡ ὁποία μὴ-τάξη μὴ-ἐργατῶν δὲν ἔχει παραχθεῖ ἀπ' τὸν καπιταλισμό, δὲν ἔχει τὴ σφραγίδα του. Τὸ ἐρώτημα πού αὐθόρμητα ἀνακύπτει — μὰ πὼς, ἀπ' τὸν οὐρανὸ ἔπεσε; — ἴσως νὰ μὴν ἔχει τὴ φόρτιση αὐτῆ, ἂν δεχτοῦμε ὅτι περισσότερο πρόκειται γιὰ μιὰ ὑπερβολὴ ἐνὸς πολέμου πολιτικῶν θέσεων καὶ ἀπόψεων. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὁμως προσλαμβάνει ὅλη του τὴν ὀξύτητα ὅταν ὁ συγγραφέας τὸ στηρίζει ἔτσι: «Ἐχει παραχθεῖ — ἐννοεῖται ἡ μὴ-τάξη τῶν μὴ-ἐργατῶν — ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς τοῦ

καπιταλισμοῦ, κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση νέων τεχνικῶν παραγωγῆς».

Ὅμως ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ καπιταλισμὸς καὶ ἄλλο ἡ κρίση του; Γιὰ τί εἶδους κρίση μιλάμε; Ἡ κρίση ὅπως καὶ οἱ νέες τεχνικές παραγωγῆς συνιστοῦν μιὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά οὐδέτερη διαδικασία; Ἡ ταξική πάλη ἢ οἱ κοινωνικές ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις ἐπὶ τὸ κοσμιότερον, δὲν διαδραματίζουν κανέναν ρόλο σὲ αὐτὴ τὴ διαδικασία; Ὑπάρχει ἄμεση ἀντιστοιχία μὲ τὴν πραγματικότητα στὴν ἄποψη τοῦ Γκόρτζ ὅτι οἱ μάζες γίνονται ὀλοένα καὶ πῶς ἀντικρατικές; Καὶ παρενθετικά: Οἱ λεγόμενες κοινωνικές λειτουργίες τοῦ κράτους ἐπεμβαίνουν καὶ πὼς σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία τῆς κρίσης καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος;

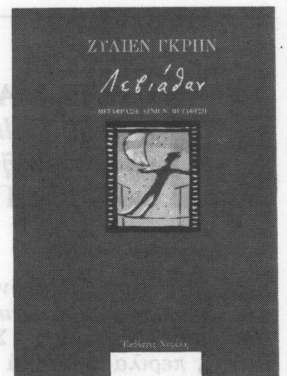
Τὰ ἐρωτήματα πού γεννᾶ ἡ μελέτη τῶν ἀπόψεων τοῦ Γκόρτζ εἶναι πολλά, οἱ ἀπαντήσεις καὶ οἱ ἐνστάσεις πολλαπλᾶσες. Θὰ πρέπει ὁμως νὰ προσπαθήσουμε νὰ κατανοήσουμε καὶ νὰ δικαιολογήσουμε ὄχι τίς ἀπόψεις, ἀλλὰ τίς ἀφορμὲς τοῦ σήμερα πού ἀναγκάζουν τὸν Γκόρτζ καὶ πολλοὺς ἄλλους νὰ στοχαστοῦν ὅπως στοχάζονται. Πραγματικά, τὰ πάντα φαίνονται νὰ ἀλλάζουν, τὴ στιγμή πού τὰ πάντα παραμένουν ὡς εἶχαν καὶ ὡς ἔχουν. Θές ἡ «ἀναβάθμιση» τῆς παραγωγικῆς δύναμης «γνώση» στὴ διαδικασία συσσώρευσης, θές ἡ κρίση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κ.τ.λ., οἱ ψευδαισθήσεις τῆς ἐποχῆς μας πολλαπλασιάζονται καὶ οἱ ἄνθρωποι συνηθίζουν νὰ βολεύονται σ' αὐτές. Ἀπ' αὐτὴ, λοιπόν, τὴν ἄποψη, τὸ βιβλίο τοῦ Γκόρτζ «νομμοποιεῖται» νὰ περιπλανᾶται καὶ νὰ ὀμιλεῖ ἐπὶ παντός τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀκόμα καὶ μὲ τὸν διάχτυο ἐμπειρισμὸ καὶ τὴν περιγραφολογία πού τὸ χαρακτηρίζει οὐσιαστικά.

Δὲν θὰ πρέπει ὁμως νὰ ἀποκρύψουμε τὴν πολλαπλὴ πολιτική καὶ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῶν ἀπόψεών του. Ἀρκετοὶ θὰ μιλήσουν γιὰ τὴ χρεοκοπία τοῦ μαρξισμοῦ ὡς ἐπαναστατικῆς θεωρίας καὶ πολιτικῆς πρακτικῆς,

κυκλοφορεῖ

ΖΥΛΙΕΝ ΓΚΡΗΝ

Λεβιάθαν

Ὁ Ζυλιέν Γκρήν, πού μεταφράζεται γιὰ πρώτη φορά στὴ γλώσσα μας εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους Γάλλους κλασσικούς συγγραφεῖς τοῦ αἰώνα μας. Ἀνατόμος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, βαθιά θρησκευτικός, ἐντονα ἐρωτικός. Στὸν *Λεβιάθαν* ὁ ἀγῶνας Καλοῦ καὶ Κακοῦ, Πνεύματος καὶ σάρκας προβάλλει τὴν ὑπαρξιακή Ἄγῶνιά τοῦ Γκρήν, ἡ ὁποία πέραν κάθε ἐφησυχασμοῦ ὀδηγεῖ τοὺς ἥρωές του σὲ λύσεις ἀκραιές, τραγικές.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομιχάλη 9 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 36.07.744-36.04.793

άλλοι θα βρουν τό θεωρητικό άλλοθι για μιάν «άνανω-μένη» σοσιαλδημοκρατική μετατόπιση. Μερικοί θα επενδύσουν σ' αυτό την ιδιω-τευσή και την πολιτική πα-ραιτήσή τους. Καί κάποιοι άλλοι θα βρουν πειστικά έπι-χειρήματα για να νομιμοποι-ήσουν την άποσυσχέτιση της πολιτικής τους στρατεύσεως από την έργατική τάξη και

τήν ιδεολογία της. Δέν σημαίνουμε κανένα κώδωνα κινδύνου. Δικαιού-μαστε όμως να διαφωνούμε με ιδέες που μοιάζουν νέες και παρθενικές ενδ έρχονται από παλιά, και άκριβώς έ-πειδη θέλουν να φαίνονται ά-μωμες και παρθενικές δέν πάνε πουθενά.

***Ανδρέας Πανταζόπουλος**

3 Γ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ (έπιμέλεια) *Δοκίμια οικονομικής θεωρίας και οικονομικής πολιτικής, Αθήνα, 1986, έκδόσεις Παπαζήση*

Ο τόμος *Δοκίμια οικονομικής θεωρίας και πολιτικής*, που έπιμελήθηκε ο Γ. Σταμάτης, περιλαμβάνει τά κεί-μενα των Γ. Σταμάτη/Φ. Δημάκη (Τό πρότυπο έμπό-ρευμα του Ρ. Sraffa και τό άμετάβλητο μέτρο τιμών του D. Ricardo), Γ. Βαβούρα (Η μέθοδος αξιολόγησης έπενδύσεων των χρονικά τυποποιημένων άποκλίσεων από τούς στόχους), Γ. Μαγουλά (Προβλήματα της θεωρίας της οικονομικής πολιτικής σήμερα), Γ. Σταμάτη (Ο προσδιορισμός των τιμών σε γραμμικά συστήμα-τα παραγωγής), Γ. Βασιλά-κη (Περί της θετικότητας των άξιών σε συστήματα παραγωγής σύνθετων έμπορευ-μάτων), Θ. Παρασκευόπου-λου (Δημόσιος δανεισμός, δημόσιες δαπάνες και συγ-κυριακή οικονομική πολιτι-κή), Γ. Μηλιού (Η διαμάχη για τόν παγκόσμιο καπιτα-λισμό στις κλασικές θεωρίες του ίμπεριαλισμού), Σ. Δρό-σου/Β. Χωραφά (Ο νόμος της πτωτικής τάσης του γενικού ποσοστού κέρδους στον Κ. Μάρξ).

Η θεματογραφία του τό-μου είναι τόσο «πλούσια» που είναι δύσκολο να συνο-ψιστεί. Τά όχτω άρθρα του τόμου καλύπτουν ίσάριθμα θέματα της οικονομικής θεω-ρίας και οικονομικής πολιτι-κής, τά όποια δέν έχουν συνοχή, είναι όμως δυνατή

ή παρουσίασή τους σε τρείς ένότητες.

Τά άρθρα των Γ. Σταμάτη/Φ. Δημάκη, Γ. Σταμάτη και Σ. Βασιλάκη προσεγγίζουν άμεσα ή έμμεσα όρισμένες πλευρές της νεοικαρντιανής θεωρίας και άνασκειάζουν τις άπόψεις των νεοικαρντιανών συγγραφέων για τις οικονομικές θεωρίες των Ρικάρντο και Μάρξ. Τά άρ-θρα ενέχουν άρκετές δυσκο-λίες στην άνάγνωσή τους, άκόμη και για τόν άνανώ-στη μαθηματικό που δέν έχει άσχοληθεί ειδικά με τή γραμ-μική άλγεβρα και τόν διανυ-σματικό λογισμό — για τόν άπόφοιτο των έλληνικών οι-κονομικών σχολών δέν γίνε-ται λόγος. Εξάιρεση άποτε-λεί τό κείμενο του Σ. Βασιλά-κη, ή άνάγνωση του όποίου προϋποθέτει μόνο στοιχειώ-δεις γνώσεις των δύο αυτών πεδίων των μαθηματικών.

Στήν άρχή της δεκαετίας του '60 οι μαρξιστές συγγρα-φείς είτε θεωρούσαν τή νεοικαρντιανή θεωρία ως άκαδη-μαϊκή κριτική της νεοκλασι-κής θεωρίας της άξιας (ή όποια συγχρόνως συνέβαλε στην έπίλυση όρισμένων προ-βλημάτων της κλασικής και της μαρξιστικής θεωρίας της άξιας, όπως τό «πρόβλημα» του μετασηματισμού των άξιών σε τιμές παραγωγής, τό πρόβλημα του άμετάβλη-του μέτρου των τιμών και άξιών του Ρικάρντο) είτε τήν

άγνοούσαν. Στο τέλος όμως της ίδιας δεκαετίας, και κυ-ρίως κατά τήν δεκαετία του '70, οι νεοικαρντιανοί άσκη-σαν συστηματική κριτική στη μαρξιστική θεωρία της άξιας. Η μαρξιστική άντα-πάντηση ήταν μιá γενική κρι-τική όρισμένων άρρητων ή ρητών προϋποθέσεων της νεοικαρντιανής θεωρίας και όχι κριτική της έσωτερικής συνοχής των προϋποθέσεων και των άποτελεσμάτων της θεωρίας. Οι άπόψεις αυτές, μολοντί σωστές σε όρισμέ-νες διαπιστώσεις τους, δέν άνασκεύαζαν τά συγκεκριμέ-να έπιχειρήματα των νεοικαρντιανών και ως έκ τούτου είτε ήταν «περιορισμένες», γιατί δέν ξεπερνούσαν τό έπί-πεδο της συζήτησης Μάρξ, Μπέλεϋ και των πρώτων ρι-καρντιανών για τή ρικαρ-ντιανή θεωρία, είτε εκφύλι-ζαν τό μαρξισμό σε «ήθική πολεμική» για κάποιο άόρι-στο δικαίωμα της εργασίας στο κοινωνικό προϊόν.¹

Τά κείμενα των Γ. Μαγου-λά, Θ. Παρασκευόπουλου και Γ. Βαβούρα πραγματεύονται ζητήματα θεωρίας της οι-κονομικής πολιτικής, κυρίως της κεύνσιανής θεωρίας της οικονομικής πολιτικής, και έπισημαίνονται οι περιορι-μοί και οι άνεπάρκειες της θεωρίας τόσο στο να έρμη-νεύσει τήν (σημερινή) οι-κονομική κρίση όσο και στο να προτείνει μιá οικονομική πολιτική άντιμετώπιση αυ-τής της κρίσης.

Τέλος, τά δοκίμια των Γ. Μηλιού και Σ. Δρόσου/Β. Χωραφά παρεμβαίνουν στις σύγχρονες συζητήσεις για τή θεωρία του παγκόσμιου κα-πιταλισμού. Τό κοινό στοι-χείο που χαρακτηρίζει τά δύο δοκίμια είναι ή «έπι-στροφή στους κλασικούς», δηλαδή ή διερεύνηση των θεωρητικών προϋποθέσεων και άποτελεσμάτων των κλασι-κών θεωριών.

Ο μαρξικός νόμος της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους και ή ση-μασία του για τή συσσώρευ-ση του κεφαλαίου είναι τό κεντρικό σημείο της συζήτη-σης για τή μαρξική θεωρία της κρίσης από τήν άρχή

της δεκαετίας του '70. Οι νεοκλασικοί συγγραφείς, με έπιχείρημα τήν «έπιλογή της πλέον κερδοφόρας τεχνι-κής» από τις δεδομένες, άρνούνται τή λογική συνο-χή του νόμου υπό συνθήκες τεχνολογικής προόδου. Οι άπόπειρες υπεράσπισης του μαρξικού νόμου από μαρξι-στές και μαρξίζοντες συγ-γραφείς βασίζονταν σε άντι-φατικά έπιχειρήματα και οδηγούσε σε έκ διαμέτρου άντίθετα συμπεράσματα, τά όποια άποδίδονταν στον Μάρξ. Τό άποτέλεσμα ήταν ή άμφισβήτηση της λογικής συνοχής του μαρξικού νό-μου άκόμη και από μαρξι-στές συγγραφείς.³

Οι Σ. Δρόσος/Β. Χωρα-φάς παρουσιάζουν τις προϋ-ποθέσεις του νόμου, όπως αυτές άναπτύσσονται στο σύνολο του μαρξικού έργου, και καταδεικνύουν τή σημα-σία του νόμου για τή μαρξι-κή θεωρία της κρίσης.

Τό άρθρο του Γ. Μηλιού παρεμβαίνει στη σύγχρονη συζήτηση για τόν παγκόσμιο καπιταλισμό και τό έθνικό άστικό κράτος παρουσιάζον-τας τά θεωρητικά στοιχεία της πολιτικής, κατά κύριο λόγο, διαμάχης των Μπου-χάριν, Λούξεμπουργκ και Λένιν για τά ίδια θέματα.

Τά κείμενα που περιέχον-ται στον τόμο χαρακτηρίζον-ται από πραοτοπία, πράγμα σπάνιο στην οικονομική βι-βλιογραφία και μάλλον δυ-σεύρετο στην άριστερή οι-κονομική φιλολογία του τόπου μας, που κυριαρχείται από εκχυδαϊσμένες «κρατικο-μονοπωλιακές» ανάλυσεις — μολοντί οι σχετικοί συγγρα-φείς δέν φέιδονται χαρακτη-ρισμών για τά πονήματά τους, όπως «έπιστημονική άνάλυση», «τεκμηριωμένη προσπάθεια» κ.λπ.

Η πρωτοτυπία των *Δοκι-μίων...* δέν έξαντλείται στη θεματική τους ούτε στο ότι βάζουν τόν Έλληνα άνα-γνώστη στην κορυφή ενός προβληματισμού, μεταγρά-φοντας έτοιμα θεωρητικά σχήματα και παρουσιάζον-τάς τα ως καινά δαμόνια, αλλά στο ότι παρεμβαίνουν με ριζοσπαστική μεθοδολο-

για στίς σύγχρονες συζητήσεις θεμάτων της οικονομικής επιστήμης, των οποίων μέχρι πρότινος μόνον ο άποηχος έφτανε ως τήν ελληνική οικονομική κοινότητα.

Παρά τό γεγονός ότι ορισμένα από τά *Δοκίμια οικονομικής θεωρίας και οικονομικής πολιτικής* μπορούν νά χαρακτηριστούν πολύ έξειδικευμένα, παρουσιάζουν ενδιαφέρον γιά τόν αναγνώστη που άποσκολεϊ στή συστηματική μελέτη των δύο αυτών πεδίων της οικονομικής επιστήμης.

Γιώργος Σωτήρης

Σημειώσεις

1. Οι χαρακτηρισμοί σέ εισαγωγικά είναι των Fine and Harris και άφορούν τήν κριτική του Β. Rowthorn στή νεοοικονομική θεωρία, βλ. Β. Fine και L. Harris: *Rereading capital*, 1979, και γιά τή μαρξική κριτική στή νεοοικονομική θεωρία βλ. Β. Rowthorn, *Vulgar Economy*, 1974, NLR 86.

2. Στή σελίδα 149 του κειμένου του Γ. Σταμάτη «Ο προσδιορισμός των τιμών σέ γραμμικά συστήματα παραγωγής» έχει παρεμφερήσει μια λανθασμένη διατύπωση. Στή σελ. 149-205 γράφει: «Τό σύστημα παραγωγής είναι γραμμικό, παρουσιάζει δηλαδή σταθερές άποδόσεις κλίμακος». Η γραμμικότη

του συστήματος παραγωγής είναι ισοδύναμη μέ τή γραμμικότητα της σχέσης της έκροής (άκαθάριστος προϊόντος) μέ τις εισροές (μέσων παραγωγής και εργασίας) και τή σταθερότητα της άναλογίας των εισροών σέ κάθε διαδικασία παραγωγής. Οι άποδόσεις κλίμακος από τήν άλλη πλευρά άφορούν τή μεταβολή του προϊόντος όταν σέ μία διαδικασία παραγωγής οι εισροές μεταβάλλονται κατά τό ίδιο ποσοστό, δηλαδή όταν ή άναλογία τους παραμένει σταθερή. Η σταθερότητα των άποδόσεων κλίμακος δέν προϋποθέτει απαραίτητα γραμμική σχέση άνάμεσα στίς εισροές και τό προϊόν, αλλά άνάμεσα στό ποσοστό αύξησης ή ελάττωσης των εισροών

και τό ποσοστό αύξησης ή ελάττωσης του προϊόντος, όταν ή άναλογία των εισροών δέν μεταβάλλεται. Δηλαδή υπό σταθερές άποδόσεις κλίμακος ο λόγος των εισροών δέν είναι κατ' ανάγκη σταθερός όπως στά γραμμικά συστήματα παραγωγής αλλά μπορεί νά μεταβάλλεται.

3. Ένδεικτικά κείμενα της αντιφατικότητας της συζήτησης γιά τήν πρωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους είναι τό Roemer, K. (1981), *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory*, Cambridge, κεφ. 4, 5, 6, και τό Shaikh, A.: «Political Economy and Capitalism: Notes on Dobb's Theory of Crisis», *Cambridge Journal of Economics*, 2, σ. 233-251, 1978.

ΑΠΟ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ

Κούλογλου Στέλιος: *Στά ίχνη του τρίτου δρόμου*. ΠΑΣΟΚ 1974-1986, Έκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, σελ. 183.

Ροζάνης Στέφανος: *Η κλασική αρχαιότητα στή σκέψη του Κάρλ Μάρξ*, Έκδόσεις ΥΨΙΛΟΝ, σελ. 44.

Άντερσον Πέρυ: *Τό Άπολυταρχικό Κράτος*, Μετάφραση Έλένη Άστερίου, Έκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, σελ. 550.

Δερλιής Γιώργος: *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Τρίτη Έκδοση ΕΞΑΝΤΑΣ, σελ. 340.

Ντούσκος Πέτρος: *Η επιστημονικοτεχνική πρόοδος στό σύγχρονο κόσμο*, Έκδόσεις GUTENBERG, σελ. 315.

Άργυρίου-Κυρίτση Σοφία: *Γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού*, Άθήνα 1986, σελ. 170.

Anderson H. Charles: *Πρός μία νέα κοινωνιολογία*, μτφ. Έλένη Κακοσαίου, επιμέλεια — εισαγωγή: Η.Π. Νικολούδης, Άναθεωρημένη Έκδοση, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, σελ. 703.

Kohut Heinz: *«Άνάτος στή Βενετία»*, *Η άποσύνθεση της καλλιτεχνικής μετουσίωσης*, Β' έκδοση, εισαγωγή — μετάφραση σχόλια Μάριου Μαρκίδη, Έκδόσεις ΕΡΑΣΜΟΣ.

Σπάρτακος: *Άριστερή Άντιπολίτευση του ΚΚΕ*, κείμενα 1928, Έκδόσεις ΟΥΤΟΠΙΑ.

Σπάρτακος: *Κείμενα 1930-1932*, έκδόσεις ΟΥΤΟΠΙΑ.

Κούρτοβικ Δημοσθένης: *Η εξέλιξη της ανθρώπινης σεξουαλι*

κότητας, Έκδόσεις ΡΑΠΠΑ, σελ. 166.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Γούλφ Βιρτζίνια: *Τά Κύματα*, μτφ. Άρη Μπερλή, Έκδόσεις ΚΡΥΣΤΑΛΟ 1986, σελ. 215.

Πέγκα Έλενα: *Αυτή Θερινή*, Έκδόσεις ΑΓΡΑ, σελ. 29.

Scott Nalter: *Η παρακμή της Ίπποσύνης*, Μετάφραση — σημειώσεις Άλόη Σιδέρη, Έκδόσεις ΑΓΡΑ.

Στεργιόπουλος Κώστας: *Περιδιαβάζοντας*, τόμος Β', *Στό χώρο της παλιάς πεζογραφίας μας*, Έκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, σελ. 187.

Σκόρθα Μανουέλ: *Τυπανα βροντάνε γιά τό Ράνκας*, Μετάφραση — Επιμέλεια — Εισαγωγή Βίκτωρ Ίβάνοβιτς, Έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, σελ. 249.

Μισίμο Γιούκιο: *Μετά τό συμπόσιο*, Επιμέλεια Δήμητρα Άσημακοπούλου, Έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, σελ. 251.

Καβαμπάτα Γιασονάρι: *Η λίμνη*, Επιμέλεια Δήμητρα Άσημακοπούλου, Έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, σελ. 152.

Heum Stefan: *Ο έξόριστος του Θεού*, Μετάφραση Β. Κατσάνης, Έκδόσεις ΡΟΕΣ, σελ. 335.

Camon Ferdinando: *Η άρρώστια που λέγεται άνθρωπος*, Μετάφραση Α. Χαραλαμπίκου, Έκδόσεις ΡΟΕΣ, σελ. 208.

Κουμαδωράκη Μ. *Όδυσσέα*: *Ός ελαιόκαρπος*, Έκδόσεις ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗΣ, σελ. 171.

ΠΟΙΗΣΗ - ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΘΕΑΤΡΟ

Όσιπ Μαντεζστάμ: *Ποιήματα*, Μετάφραση Μίλια Ροζίδη, Έκ

δόσεις ΔΙΟΓΕΝΗΣ, σελ. 90.

Ντόκος Δ. Θανάσης: *Όδοιπορικό της Άναμονής*, Έκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ, σελ. 39.

Κοκκίνης Σπύρος: *Ποιητική Άνθολογία Ειρήνης*, Έκδόσεις GUTENBERG, σελ. 339.

Μπράβος Χρήστος: *Σονέτο του σκοτεινού θανάτου*, Έκδόσεις ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ.

Ταρκόφσκι Άντρέϊ: *Σμιλεύοντας τό χρόνο*, Μετάφραση Σερφεϊμ Βελέντζας, Έκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ, σελ. 315.

Παπατάκη Νίκου: *Η φωτογραφία*, Έκδόσεις ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ, σελ. 111.

Λυμπεράκη Μαργαρίτα: *Ό Α-*

γιος Πρίγκιψ, Έκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, σελ. 118.

Λυμπεράκη Μαργαρίτα: *Ό Άλλος Άλέξανδρος*, Έκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, σελ. 101.

ΔΟΚΙΜΙΟ

Verpoortey Charles: *Ό Ρωσικός Πόλεμος των Άστρων*, Μετάφραση Γ. Παπασταύρου, Έκδόσεις ΡΟΕΣ, σελ. 240.

Τζένος Άλέξανδρος (Άεροπαιγίτης): *Άναγνώριση του Άνθρώπου μέσα από τό δίκαιο και τή γλώσσα*, Άθήνα 1987, σελ. 142.

Μπότσαρης Σπυρ. *Όθων*: *Η Μαγική Εικόνα*, Έκδοση Β', Έκδόσεις ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ, σελ. 175.

Η ΝΕΑ «ΑΥΓΗ»
ΑΝΑΤΕΛΕΙ
ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ

Η ΑΥΓΗ

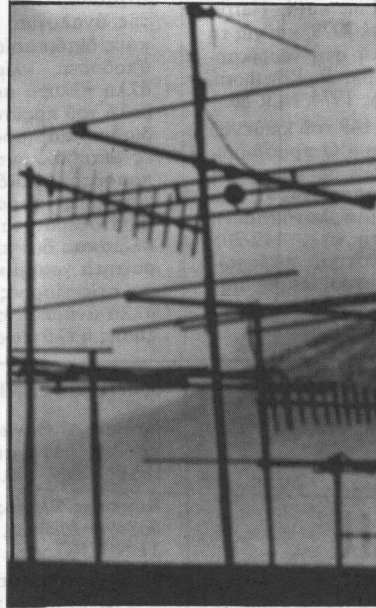
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ
ΑΞΙΖΕΙ
ΜΙΑ
ΜΕΤΟΧΗ

Επιχορηγείται με μετοχές της «Αυγής» Κοινωνία 10.000 δραχμές ή πλεον. Πληροφορίες από γραφείο της εταιρείας: Δεσ. Αγίου Κωνσταντίνου 12, τηλ. 521.811-4

Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί

Στόν Καναδά, και κυρίως στην έπαρχία του Κεμπέκ, παράλληλα μέ τά παραδοσιακά είδη ραδιοσταθμών, τούς κρατικούς και τούς ιδιωτικούς, λειτουργούν εδώ και δέκαπέντε χρόνια οί κοινοτικοί¹ ραδιοσταθμοί (radios communautaires)². Σκοπός του άρθρου είναι μιά σύντομη παρουσίαση του θεσμού, πού ως εμπειρία μπορεί νά χρησιμεύσει στόν τόσο έντονο προβληματισμό γιά τήν «ἐλεύθερη ραδιοφωνία» στόν τόπο μας.

Μιά χρήσιμη εμπειρία από τόν ...Καναδά
του Νίκου Τσικόπουλου

Στίς αρχές του '70, και ως αποτέλεσμα των ιδεών της δεκαετίας του '60, δημιουργήθηκαν και καταξιώθηκαν, κυρίως στο Κεμπέκ, οι κοινοτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί. Σήμερα, πού υπάρχουν 23 τέτοιοι σταθμοί μέ 120 ώρες έκπομπής τήν εβδομάδα κατά μέσον όρο, πού γιά τή λειτουργία και τό πρόγραμμά τους κινητοποιούνται 12.000 μέλη, εκ των οποίων 2.000 ενεργά —ενεργότατα ίσως— και πού απασχολούν 200 μόνιμους μισθωτούς και υπερδιπλάσιους έκτακτους, σήμερα, λοιπόν, μπορούμε νά μιλάμε γιά *κίνημα κοινοτικής ραδιοφωνίας*, παρά τήν άνυπαρξία πολιτικού ύποκειμένου όπου ό όρος πιθανόν παραπέμπει.

Τό Καναδικό Συμβούλιο Ραδιοφωνίας και Τηλεπικοινωνιών (CRTC) όρίζει τούς κοινοτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς ως «όργανισμούς συλλογικής ιδιοκτησίας, μή κερδοσκοπικούς, οί όποιοι προστρέχουν στή συμμετοχή τής κοινότητας γιά τίς έκπομπές». Δηλαδή άφ' ενός ή ιδιοκτησία, άρα και ή άστικώ δικαίω εϋθύνη και πρωτοβουλία σέ θέματα όργάνωσης, λειτουργίας και προγράμματος —μέσα στό πλαίσιο τής *ύπόσχεσης έκπομπής* (promesse de realisation) μέ βάση τήν όποία εγκρίνεται ή άδεια λειτουργίας του σταθμού από τό CRTC— άνήκει στά μέλη του σταθμού, πού είναι βέ-

βαια έθελοντές· άφ' έτέρου, τό πρόγραμμα εκφράζει τά ενδιαφέροντα και ικανοποιεί τίς ανάγκες των τοπικών συλλογικοτήτων, και πραγματοποιείται από τούς ίδιους τούς ενδιαφερόμενους πολίτες.

Οί ιδιωτικές ραδιοφωνίες, στίς όποιες κυρίαρχο στοιχείο λειτουργίας και προγράμματος είναι τό επικερδές τής επένδυσης, συνώνυμο τής ελαχιστοποίησης του άριθμού των μισθωτών πού απασχολούν και τής μέ κάθε τρόπο αύξησης τής άκροαματικότητας, εγκαθίστανται στά άστικά κέντρα και συνήθως —όχι πάντα— καταλήγουν νά είναι τζούκ μπόξ τόπ-τέν μουσικής και διαφήμισης, δηλαδή έμπορικά. Η κρατική ραδιοφωνία, έθνικής ή έπαρχιακής κλίμακας, δέν είναι σέ θέση νά επεξεργάζεται ειδήσεις και ζητήματα τοπικού ή περιφερειακού χαρακτήρα και συχνά άγνοεί τήν τοπική πολιτιστική παραγωγή. Τό κενό πού αφήνουν αυτές οί δύο κατηγορίες έρχονται νά τό καλύψουν οί κοινοτικοί ραδιοσταθμοί.

Κατ' αρχήν, από άποψη παρεχόμενων προς τό άκροατήριο ύπηρεσιών —μείζον κριτήριο του CRTC προκειμένου νά εγκρίνει ή νά άνανεώσει τήν άδεια λειτουργίας ενός σταθμού— τά κοινοτικά ραδιόφωνα άγγίζουν μιά πληθώρα θεμάτων: ζητήματα κοινωνι-

κών ύπηρεσιών, περιβάλλοντος, τοπικής αυτοδιοίκησης, ενημέρωσης του καταναλωτή, άνεργίας, συνεπειών τής κυβερνητικής και δημοτικής πολιτικής στην περιοχή, κ.λπ. Συχνά παίρνουν τό λόγο όργανώσεις γυναικών, συνδικάτα, έπιτροπές ένοικιαστών, κοινωνικοί λειτουργοί, σχολικές έπιτροπές, ομάδες γονιών γιά τό πρόβλημα τής φύλαξης των παιδιών, διάφορες δηλαδή συλλογικότητες τής περιοχής. Ακόμη, γίνονται ευρύτερες, μέσα από μόνιμες ή έκτακτες έκπομπές, συζητήσεις στό στούντιο, άνοιχτές γραμμές κ.λπ. Άλλες έκπομπές άφορούν τήν ιστορία τής περιοχής κι άλλες προβάλλουν τήν τοπική πολιτιστική παραγωγή δίνοντας τό λόγο σέ καλλιτέχνες, μουσικούς, συγγραφείς, προσωπικότητες τής περιοχής. Μερικά ραδιόφωνα εκδίδουν έντυπα: τακτικές επιθεωρήσεις, ντοκουμέντα γιά σημαντικά ζητήματα τής περιοχής, τής γειτονιάς. Άλλά μέχρι και καθημερινό δελτίο ειδήσεων, και μή τοπικών άκόμα, μπορεί ένας κοινοτικός ραδιοσταθμός νά έχει στό πρόγραμμά του, άρκεί νά άποφασίσουν τά μέλη του και νά άναπτύξουν τήν κατάλληλη ύποδομή.

Όρισμένοι σταθμοί εκπέμπουν σέ περισσότερες γλώσσες. Γιά παράδειγμα», τό Radio Centre Ville, στό Μόντρεαλ, εκπέμπει στά γαλλικά, άγγλικά, κινεζικά, ισπανικά, πορτογαλικά, κρεολικά και έλληνικά. Οί έλληνικές έκπομπές καλύπτουν περίπου 13 ώρες τήν εβδομάδα και άκούγονται από 30.000 άκροατές. Όμως, δέν είναι μόνο ό ιδιαίτερος χαρακτήρας των παρεχόμενων ύπηρεσιών πού διαφοροποιεί τούς κοινοτικούς από τούς κρατικούς και τούς ιδιωτικούς ραδιοσταθμούς. Η είσοδος διαφορά έγκειται στόν συμμετοχικό χαρακτήρα των πρώτων. Πρόκειται γιά *συλλογικούς ραδιοσταθμούς* πού ό ρόλος τους δέν έξαντλείται σέ κανάλι πολιτιστικής και κοινωνικής προσφοράς αλλά έχει και τή δυναμική καταλύτη πολιτιστικής και κοινωνικής παρέμβασης.

Στήν έσωτερική τους λειτουργία ισχύουν αρχές και διαδικασίες συλλογικών όργάνων. Σχηματικά: Η έτήσια γενική συνέλευση των μελών ψηφίζει ένα σύνολο προτάσεων, οί όποιες συνιστούν τή βάση του πλάνου δουλειάς πού καταρτίζει τό εκλεγόμενο διοικητικό συμβούλιο. Τό τελευταίο έλέγχει τό διευθυντή ή και τούς ύπαλλήλους και είναι τό μόνο όργανο πού παίρνει άποφάσεις πολιτικού, γιά τόν όργανισμό, χαρακτήρα. Άλλα όργανα, όπως οί έπιτροπές προγράμματος, ύποδοχής νέων μελών, προσλήψεων, προβολής του σταθμού, οικονομικών, εκλέγονται και έχουν καταστατική

έντολή, και άλλα, π.χ. οι διάφορες ad hoc επιτροπές, διορίζονται και έχουν ευκαιριακή έντολή. Τις επιτροπές τις απαρτίζουν έθελοντές και πάντα συμμετέχει ένας υπάλληλος για παροχή τεχνικής βοήθειας και συντονισμού. Ο αριθμός των υπαλλήλων στους κοινοτικούς σταθμούς κυμαίνεται από 5 ως 10. Παρά το ότι τυπικά την πολιτική έξουσία και ευθύνη την έχουν τα όργανα των έθελοντών, σε όρισμένες περιπτώσεις αυτή καταλήγει στους υπαλλήλους. Αυτό όφειλεται στο ότι συνήθως έθελοντές έκτελούν διοικητικά καθήκοντα με λίγο μεράκι, πράγμα που πρόκαλει κάποια συρρίκνωση της έσωτερικής δημοκρατίας. Τό πρόγραμμα σχεδιάζεται συνήθως δύο φορές τό χρόνο, παράγεται δέ και παρουσιάζεται κάθε μέρα ή μόνο από έθελοντές ή και από υπαλλήλους. Είναι προφανές ότι οι άρμοδιότητες ενός υπαλλήλου είναι περισσότερο οργανωτικές και συντονιστικές και λιγότερο δημοσιογραφικές.

Η εκπαίδευση των μελών σε θέματα που άφορούν την παραγωγή έκπομπών θεωρείται θεμελιώδης προϋπόθεση για νά παραμένει τό ράδιο προσιτό και δημοκρατικό. Ένδεικτικά: οι σταθμοί Centre Ville και CIBL προσφέρουν μαθήματα (τεχνικής, ρεπορτάζ, μοντάζ κ.λπ.) που παρακολουθούνται από 200 περίπου μέλη συνολικά τό χρόνο. Η όργάνωση μαθημάτων έξυπηρετεί την άπομυθοποίηση της ραδιοφωνίας, στόχος που έγγράφεται στις διακηρύξεις άρχων άρκετών κοινοτικών σταθμών, αλλά και συμβάλει στη λύση του προβλήματος πομπού — δέκτη.

Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί σπάνια ξεφεύγουν από τό «πεπωμένο» της φράσης. Από τό σύνολο των έτή-

σιων έξόδων λειτουργίας ενός άπ' αútους (150 έως 300 χιλιάδες δολάρια), τό 40% περίπου καλύπτεται από κρατικές επιχορηγήσεις και τά υπόλοιπα από διάφορες μορφές άυτοχρηματοδότησης όπως πώληση διαφημίσεων, συνδρομές μελών, διοργάνωση έτήσιας λαχειοφόρου άγοράς, καλλιτεχνικών έκδηλώσεων, πάρτυ κ.λπ. Οι προοπτικές μείωσης των κρατικών επιχορηγήσεων από τίς συντηρητικές κυβερνήσεις όδηγούν τούς κοινοτικούς σταθμούς σε άπό κοινού αναζήτηση τρόπων πίεσης προς την κυβέρνηση άπό τή μία και άποτελεσματικότερων μεθόδων άυτοχρηματοδότησης άπό τήν άλλη. Και τά δύο άλλωστε ήταν μεταξύ των θεμάτων στή ημερήσια διάταξη του τριήμερου συνεδρίου που όργάνωσε ό Σύνδεσμος Κοινοτικών Ραδιοφώνων του Κεμπέκ (ARCQ), τόν περασμένο Όκτώβρη.

ΑΠΟ ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ

Τέλος είναι εύλογα μερικά έρωτήματα:

1) Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί δέν έλέγχονται ή είναι προσκολλημένοι σε πολιτικά κόμματα;

Έ, λοιπόν όχι. Κανένας τέτοιος σταθμός δέν εξαρτάται, με όποιονδήποτε τρόπο, από κανένα πολιτικό κόμμα. Η σχέση των μέν με τά δέ είναι σχέση «έμπορική». Άν ένα κόμμα θέλει νά στείλει κάποιο μήνυμα στους άκροατές ενός σταθμού πληρώνει ανάλογα με τό τιμολόγιο διαφήμισης που έχει ό σταθμός και μάλιστα, μετά την έκφώνηση του μηνύματος, έκφωνείται ή φράση «ή ανακοίνωση που άκούσατε πληρώθηκε άπό...».

2) Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί δέν κάνουν πολιτική; Και βέβαια κάνουν. Όπως ήδη έγινε

σαφές βγαίνουν στά έρτζιανά ρεπορτάζ, συζητήσεις, σχόλια επί παντός του έπιστητού. Όμως μιά διαφορά: Άτά που βγαίνουν στόν άέρα άφορούν κυρίως συγκεκριμένες έπιπτώσεις που μιά συγκεκριμένη κυβερνητική ή δημοτική πολιτική άπόφαση έχει στήν περιοχή και τούς πολίτες της. Θα τολμούσα νά πώ πώς οι ραδιοσταθμοί άυτοί άσχολούνται με *κοινωνική πολιτική* και όχι τή γενική πολιτική που τόσο συνηθίζεται άπό τίς διάφορους όργανισμούς — τούς μή πολιτικούς — στόν τόπο μας. Δηλαδή άν κανείς χαρακτηρίζει μερικούς σταθμούς σάν άριστερούς, πρόκειται για *κοινωνικά* και όχι *πολιτικά* άριστερούς.

3) Και ή άντικειμενικότητα;

Θά άπαντήσω με ένα παράδειγμα. Στήν διακήρυξη άρχων του Σαν Τρεβίλ, του μοναδικού ραδιοσταθμού που άυτοκαθορίζεται ως ραδιόφωνο γνώμης (radio d' opinion) άναφέρεται ρητά «μακριά οι έννοιες της άντικειμενικότητας και ούδετερότητας άπό μάς». Στή συζήτηση που έγινε για τή διαμόρφωση της διακήρυξης άρχων ή άποψη ήταν ότι «και μόνο τό γεγονός και όχι κάποιο άλλο άπό τά τόσα που συμβαίνουν γύρω μας παραβιάζει κάθε έννοια άντικειμενικότητας μιά και πρόκειται για ύποκειμενική έπιλογή: Έμεις άυτό που θέλουμε άπ' τό δημοσιογράφο είναι νά άναφέρει τίμα τά στοιχεία του γεγονότος δίνοντας τήν πλήρη εικόνα του και μετά, άν μπορεί και θέλει, νά σχολιάσει τό γεγονός».

1. Είναι όλα FM. Δέν συγκαταλέγονται οι φοιτητικοί ραδιοσταθμοί, που συνήθως ή ισχύς τους περιορίζεται για άκρόαση στό χώρο του πανεπιστημίου και λειτουργούν με κλειστό κύκλωμα. Ούτε τά *αυτόχθονα*, καμιά έξηνταριά, AM, που λειτουργούν σε άπομακρυσμένα χωριά του Βορρά, Έσκιμών ή Ίνδιάνων, και ή άκτίνα άκρόασης τους δέν ξεπερνάει τά δύο χιλιόμετρα.

2. Άυτή ή μετάφραση του όρου radios communautaires ταιριάζει περισσότερο στους σταθμούς που έχουν ριζώσει σε άστικά κέντρα, όπου για τόν όρισμό της *κοινότητας* δέν άρκούν γεωγραφικοί προσδιορισμοί. Τό CRTC διαχωρίζει σε ραδιοσταθμούς τύπου Α όσους λειτουργούν σε άπομακρυσμένες περιοχές και συνιστούν ένα είδος «ραδιοφώνου πρώτης άνάγκης» και σε τύπου Β όσους λειτουργούν σε άστικά κέντρα. Οι τελευταίοι όνομάζονται και *έναλλακτικοί ραδιοσταθμοί*. Μιά παρένθεση: Έστο και χωρίς σαφή όρισμό, ό όρος *έναλλακτικός ραδιοσταθμός* είναι πιό συγκεκριμένος και με λιγότερο μαγικό περιεχόμενο άπό τόν όρο *έλεύθερος ραδιοσταθμός* που νά μέν έννοιολογικά βρίσκεται «στόν αντίποδα του κρατικού», αλλά περιλαμβάνει και τόν *έμπορικό ραδιοσταθμό*. Και με τό μπλά μπλά μπάνει στό ίδιο τσουβάλι τό άτομικό δικαίωμα ιδιοκτησίας μέσω ένημέρωσης με τό συλλογικό αίτημα νά είναι τά μέσα ένημέρωσης προσιτά.

Ό «Δεκαπενθήμερος Πολίτης» σε πέντε τόμους

Άπό τόν Νοέμβριο του 1983 ως τόν Όκτώβριο του 1986 πέντε τόμοι του «Δεκαπενθήμερου Πολίτη» καταγράφουν τά προβλήματα μιās έποχής. Κάθε τόμος περιλαμβάνει δεκαπέντε τεύχη (1-15, 16-30, 31-45, 46-59, 60-75), και άναλυτικά εύρετήρια.

Οι τόμοι πωλούνται στά γραφεία του περιοδικού προς 1.500 δρχ. ό ένας. Όσοι έχουν τά τεύχη πληρώνουν μόνο τά έξοδα βιβλιοδεσίας, δρχ. 600 ό τόμος. Έπίσης οι τόμοι μπορούν νά άποσταλούν και ταχυδρομικά στους ένδιαφερόμενους.

ΕΠΙΘΗΜΑΝΟΥΣΑ

Η ΑΥΤΗ

«Τό 'Κ' διά τόν άνθρωπο ἐγένετο, οὐχ ἄνθρωπος διά τό 'Κ'» (κατά Δ.Ι. Πάλλα, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν). Κατά τούς συλλογισμούς τοῦ κ. ὁμοτίμου, «ἄν τό 'Κ' φορτισθεῖ μέ μαγικό περιεχόμενο ὅπως ὁ ἀριθμός 666 στή φαντασία τῶν χιλιαστῶν καί τῶν παλαισημερολογιτῶν», τότε ἰδού ἐνώπιον δεισιδαιμονίας καί θρησκοληκτικῆς παράκρουσης. Διότι ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς ὄμιλοῦσαν βεβαίως γιά Κ καί κομμουνισμό καί κομμουνιστική κοινωνία ἀλλά εἶχαν φροντίσει νά δώσουν ἐπιστημονικό ἔρεισμα στήν πίστη τους, ἐνῶ ὅσοι σήμερα μιλοῦν γιά τέτοια πράγματα, ἐμμένοντας στό Κ, τί ἄλλο εἶναι παρά χιλιαστές, δεισιδαιμονες καί μαυροφορεμένες θεοῦσες, σάν κι ἐκεῖνες πού ἀνεβοκατέβαιναν πρῖν λίγο καιρό τήν Πανεπιστημίου ὠρυόμενες γιά τό σατανικό σύμβολο 666; Καί ποιές εἶναι αὐτές οἱ καθ' ἡμᾶς θεοῦσες πού τόσο ἐρέθισαν τόν κ. ὁμοτίμο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὥστε ἐπιστράτευσε ἀρχαιομάθεια καί μαρξομάθεια, τόν Σιάντο καί τόν Π. Ρούσο, γιά νά τούς καταγγεῖλει; Οἱ τῆς «ἀναβάθμισης».

Τό κείμενο τοῦ κ. ὁμοτίμου πού ταυτίζει τό «Κ» καί τό «666», τούς κομμουνιστές καί τίς θεοῦσες, ὑπόδειγμα πολιτικοῦ ἥθους, βαθύνοιας, εὐγένειας καί δημοκρατικῆς ἀνοχῆς, δημοσιεύεται στήν *Αὐγή* τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1987, ὡς δικό της κείμενο, συμβολή προφανῶς στή σφυ-

ρηλάτηση τῆς ἰδεολογίας τοῦ νέου κόμματος.
 Νά ντρέπεται κανεῖς πού ἀγόραζε τήν ἐφημερίδα αὐτή ἐπί τριάντα χρόνια;

ΤΟ ΚΑΠΑ

Καλοδεχούμενο τό νέο δεκαπενθήμερο περιοδικό τῶν κομμουνιστῶν τῆς ἀνανέωσης, ὄργανο ἐνός νέου πολιτικοῦ ρεύματος, σάρξ ἐκ σαρκός τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ., πού θέλει νά συνεχίσει τόν ἀγώνα γιά τήν κομμουνιστική ἀνανέωση. Δύσκολη ἡ ἀρχή, δύσκολότερο τό ἐγχείρημα, δυσεπίλυτα τά προβλήματα — ὄχι μόνο τά ἐκδοτικά. Τό νέο πρόσωπο θά φτιαχτεῖ λίγο λίγο ψάχνοντας, δοκιμάζοντας, ἀλλάζοντας, τολμώντας.

Φαίνεται ἄλλωστε ἀνάμεσα στό πρῶτο καί τό δεύτερο τεῦχος ἡ ἐναγῶνια προσπάθεια γιά τή διαμόρφωση μιᾶς αὐθεντικῆς ταυτότητας.

Τό σπουδαιότερο ὅμως πού σηματοδοτεῖ ἡ ἐκδοση τοῦ ΚΑΠΑ εἶναι ὅτι ὑπάρχουν κάποιοι πού ἐπιμένουν νά μή θεωροῦν τό τελευταῖο ἰδεολόγημα τοῦ συρμού ἀπαύγασμα πολιτικῆς σοφίας καί κοσμοϊστορική προοπτική! Χαιρόμαστε εὐλικρινά γιά τήν ἐκδοση τοῦ ΚΑΠΑ. Ἡ Ἀριστερά ἔχει ἀνάγκη ἀπό πολλές φωνές, πολλά βήματα προβληματισμοῦ καί κριτικῆς. Μόνο ἔτσι φτιάχνει καί φτιάχνεται. Οἱ ἀριστεροί εἶναι faber, δημιουργοί — ὄχι ἀφισοκολλητές.

«Ἡ κυβέρνηση νίπτει τās χεῖρας της σάν νά μήν ἦταν αὐτή πού ἐπέλεξε (καί τά Κ.Κ. ψήφισαν) τόν κ. Σαρτζετάκη γιά Πρόεδρο», γράφει στό κύριο ἄρθρο τοῦ τό τελευταῖο *ΑΝΤΙ*, στιγματίζοντας τή στάση τῆς κυβέρνησης στό θέμα Ρούσσο. Καί σωστά. Ἀλλά νά θυμόμαστε παιδιά. Γιατί ἡ παραπάνω (σωστή) θέση μπορεῖ νά διατυπωθεῖ καί ὡς ἐξῆς: Σάν νά μήν ἦταν τό *ΑΝΤΙ* πού ἔγραφε (15 Μαρτίου 1985, τεῦχος 283 — μετὰ τή «ρήξη»): «Δέν ντρέπομαστε νά δεχτοῦμε ὅτι χαιρόμαστε πού πέσαμε τόσο ἔξω στίς ἐκτιμήσεις μας γιά τίς προθέσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς πρὸς τήν ἐπανεκλογή τοῦ κ. Καραμανλῆ. Ὅπως ἐπίσης δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά κρύβουμε τήν ἱκανοποίησή μας γιά τήν ἀπόφαση αὐτή τοῦ κ. Προέδρου».

Αὐτά τότε, ἀλλά σήμερα. Ἄρκει νά εἶναι κανεῖς ἀτάρκτης

ἡ νέα ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

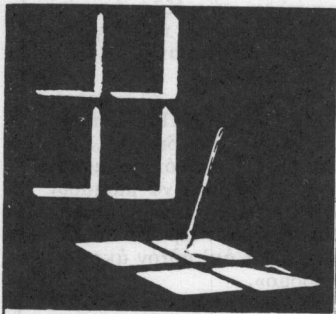
Τό ἄρθρο τοῦ φίλου (καί συνεργάτη τοῦ *Πολίτη*) Μιχάλη Μοδινού στή *Νέα Οἰκολογία* (τεῦχος 28, Φεβρ. 1987), μέ τίτλο «Κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ ἢ κρίση τῆς ἀνάπτυξης», μᾶς ἄφησε μιᾶ ἀπορία. Τελικά, ὑπάρχει ἡ δέν ὑπάρχει καπιταλισμός; Διαβάζοντάς το καί ξαναδιαβάζοντάς το — καί ἀνεξαρτήτως διαφωνιῶν ἢ συμφωνιῶν σέ πολλά σημεία — καθώς συναντᾶς διατυπώσεις ὅπως ὁ «καπιταλισμός εἶναι νεκροζώντανος», «οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς ἔχουν πάψει νά λειτουργοῦν (!) καί ἡ ἐξαγωγή ὑπεραξίας ἔχει γίνει ἕνα δευτερεῶν ζήτημα σέ σχέση μέ τόν διαρκή γιγαντισμό τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης», «ἡ ἐποχή μας δέν θά χαρακτηριζόταν ὡς ἐποχή τοῦ καπιταλισμοῦ» ἢ ἄλλες

ἀσαφέστερες ὅπως «ὁ καπιταλισμός εἶναι μιᾶ ἀφαίρεση, ἕνα μεγαλοφυές σχῆμα γιά τήν ἐρμηνεία τῆς ἐξελικτικῆς συμπεριφορᾶς», ἀλλά καί τίς ἀκριβῶς ἀντίθετες ὅπως «ὁ κυρίαρχος σήμερα τρόπος παραγωγῆς ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ὁ καπιταλισμός», διαπιστώνεις μιᾶ θεμελιακή ἐννοιολογική καί ἀναλυτική ἀμφισημία ἡ ὁποία, ὅσο κι ἄν φαίνεται παράδοξο, ἐπιβάλλει τό ἀρχικό ἐρώτημα: τελικά, κατά τόν ἀρθρογράφο, ὑπάρχει ἡ ὄχι καπιταλισμός;

Τό πρόβλημα φυσικά δέν εἶναι μιᾶ δήλωση πρὸς τή μιᾶ ἢ τήν ἄλλη κατεύθυνση, γιὰ τό ἄν ὑπάρχει ἡ ὄχι καπιταλισμός καί ἀγορά δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὁποιαδήποτε διαβεβαίωση ἢ ἄρνηση. Ἀλλά πῶς ἀ κουβεντιάσει κανεῖς στά σοβαρά τήν ἀποψη πῶς «τό μεγαλύτερο ζήτημα σήμερα εἶναι ἡ ἐκβαση τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τή φύση» ἢ ὅτι ἡ τεχνολογία ἔχει αὐτονομηθεῖ ἀπό τίς κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις, ἄν δέν ἔξερεις γιά ποῖο πράγμα μιλάς; Γιατί, ἀπ' ὅ,τι τουλάχιστον ἔξεραμε μέχρι τώρα, οἱ «ἄνθρωποι» συγκρούονται μέ τή φύση κινούμενοι ἀκριβῶς ἀπό κάποιες κερδοφόρες διαδικασίες μέσα στίς ὁποῖες ἐντάσσουν καί ὑποτάσσουν ἄλλους ἀνθρώπους — τμήματα τῆς φύσης κι αὐτοί —, στή βάση κάποιων συγκεκριμένων σχέσεων πού τίς ὀνομάζαμε ἐκμεταλλευτικές κ.λπ. κ.λπ. Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ μάχη καί ποιοί οἱ ἐκατέρωθεν μαχητές;

Στό σχόλιό μας τοῦ περασμένου τεύχους γιά τό «πολιτικό» φωτορομάντσο τοῦ Παν. Παν. μέ τόν Γκουσκούνη κ.λπ., ὁ *Σχολιαστής* ἀπάντησε ὡς ἐξῆς: «Γιά δογματισμό κατηγορεῖ τόν *Σχολιαστή* ὁ μηνιαῖος *Πολίτης* ἐπειδή ἐπί τόσα τεύχη ἐπιμένουμε στίς ἴδιες κατευθύνσεις. Ὁμολογοῦμε ὅτι ξαφνιστήκαμε. Νομίζαμε ὅτι εἶναι ὑποστηρικτές τῆς ἀναβάθμισης καί ὄχι τοῦ νέου φορέα». Ἡ: καλημέρα Γιάννη, κουκιά σπέρνω.

Γιά τή διδασκαλία «τῆς» λογοτεχνίας στά σχολεῖα

Τό δημοσίευμα τοῦ κ. Κώστα Μπαλάσκου «Ἡ διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας στά σχολεῖα» (*Πολίτης*, 74, Δεκ. 1986, 63-65) ἔχει, ὅσο ξέρω, τήν ἐξῆς ἐντυπία προΐστορία: α) Ἄνδρας Μπελεζίνης, «Ἡ κρίση τῶν Νέων Ἑλληνικῶν», *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, 71, 25.7.86, 42-43 (στό ἐξῆς: Μπε.) β) Ξ.Α. Κοκόλης, «Ἡ δῆθεν κρίση τῶν Νέων Ἑλληνικῶν», *δ.π.*, 73, 6.9.86, 48 (στό ἐξῆς: Κο.): σύντομη ἀπάντηση στό προηγούμενο ἄρθρο, δημοσιευμένη στή στήλη «Ἐπιστολές» καί συνοδευόμενη ἀπό σχόλιο μέ ὑπογραφή «Ὁ δεκαπενθήμερος» (στό ἐξῆς: Δε.) γ) Κ. Γεωργιοπούλου, «Σαλταδόρου», *ἐφ. Τά Νέα*, 9.9.86, σ. 23, στήλη «Ὁ τόνος τοῦ πνεύματος» (στό ἐξῆς: Γε.) δ) τό κείμενο τοῦ κ. Μπαλάσκου (στό ἐξῆς: Μπα.).

Ὁ ἀναγνώστης δέν εἶναι, βέβαια, δυνατό νά τᾶ χει ὑπόψη του ὅλα αὐτά: οὔτε καί τᾶ ὅσα εἶπαν οἱ Ἄλεκος Ἀργυρίου, Ἀλέξης Δημαράς, Τζένη Μαστοράκη, Γ. Παγανός καί Ἄννα Φραγκοῦδάκη σέ μιά τηλεοπτική ἐκπομπή τῆς ΕΡΤ μέ θέμα «Ἡ λογοτεχνία στό σχολεῖο» (22.9.86, παραγωγῆς, ὁμοῦ, 1985).

Θά προσπαθῶ νά σχολιάσω, ὅσο μέ ἀφορᾶ, τό τελευταῖο δημοσίευμα (Μπα.), χρησιμοποιώντας, ὅπου χρειάζεται, στοιχεία καί ἀπό τίς ὑπόλοιπες διατυπωμένες ἀπόψεις.

«Ψυχραιμία, παιδιά...»

Ὁ Μπα. τίς «ἀντιδράσεις» τῶν Γε. καί Δε. ἀπέναντι στήν ἀποψή μου τίς «θεωρεῖ καί ἀπόλυτα δικαιολογημένες καί περισσότερο καίριες» (Μπα. 64α). Τί εἶδους «ἀντιδράσεις» ἦταν αὐτές; Ὁ Γε., δίχως νά μέ ὀνομάζει, μέ ἀποκαλεῖ «Σαλτιμπάγκο», «γραφικό», «γνωστό γιά τᾶ καμώματά του», μέ ἐντάσσει σέ «κάποιους ξύπνιους (!) νεοελληνιστές, ἀντιεξουσιαστές, αντιδογματικούς», μού ρίχνει καί ἕνα «τρομάρα του», κ.ἄ.

(Βέβαια, ἡ περίπτωση τοῦ Γε. εἶναι εἰδική: γιά ἀνθρώπους μέ τίς ἀπόψεις τῶν ὁποίων διαφω-

νεῖ—δίκαια, ἄδικα, δέν ἐνδιαφέρει—, γράφει στήν ἴδια πάντα στήλη τῆς ἴδιας ἐφημερίδας: «ὀπισθοδρομικά περιδεῖ ἀνδρικήλα» καί «Ὅρσε!» 4.10.86· «δέν εἶναι ὑποχρεωτικά συνάνθρωπος; ἴσως εἶναι ἄρκουδα πού κάνει σοῦζα. Ὅδηγηστε τον ἡμερα στό σπῆλαιό του» 9.10.86· «χυδαίότητα τοῦ γούστου, πνευματική λησασρία, μουσικός κρετινισμός, στιχουργική βλακεία, ρυθμικός τραγέλαφος καί τραγουδιστικός χουλιγκανισμός (...) ἕνα περίττωμα πού παριστάνει τό μωστοκούλουρο!» 6.12.86. Παθολογικό φαινόμενο; Δέ νομιζῶ. Μάλλον δραχμοθηρία: ὅποιος βρίζει, πουλάει).

Βέβαια, δέν μπορῶ νά ἐπιστρέψω τούς χαρακτηρισμούς αὐτοῦ στόν Γε. Γιά νά ἐπιστρέψω κάτι, πρέπει νά φτάσει ὡς τήν πόρτα σου· ὁμοῦ, ὁ «τόνος τοῦ πνεύματος» αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπέμπεται σέ μήκη πού ἀγνοῶ.

Ὅσο γιά τόν Δε., αὐτός μού ἀπονέμει δύο φορές τό χαρακτηρισμό «ἀριστερός» (εἰλικρινεῖς εὐχαριστίες!) καί συναφῶς ἀναρωτιέται ρητορικά «μήπως τρελαθήκαμε;» (Δε. 48δ). Αὐτός ὁ συνδυασμός «ιδεολογικῆς καθαρότητας» καί «ψυχογονικῶν διαταραχῶν», συνδυασμός πού δέν σέ καταδικάζει σέ φυλάκιση, ἀλλά κάπου ἀλλοῦ σέ ἐγκλείει, κάτι μού θυμίζει... Ἄς εἶναι.

Ἀπό τήν ἴδια ἔλλειψη ψυχραιμίας (σέ μικρότερο ἴσως βαθμό, ἀλλά ἐμφανῶς) πάσχει καί τό κείμενο τοῦ Μπα. Ἐκτός τοῦ ὅτι θεωρεῖ, ὅπως εἶδαμε, «δικαιολογημένες καί καίριες» τίς ἀντιδράσεις τῶν Γε. καί Δε., ἐν μέρει τίς ἀντιγράφει κιόλας: Τό μισῆς σελίδας ὅλο κι ὅλο κείμενο πού δένεμα στό Συμπόσιο Ποίησης στήν Πάτρα (βλ. Κο. 48α· τό κείμενο ἀναδημοσιεύεται παρακάτω), ὁ Μπα. τό ἀποκαλεῖ «μανιφέστο γιά ὑπογράφες» (ἔτσι καί ὁ Γε.), καί συνεχίζει: «μέ τή λογική περίπου πού οἱ φοιτητές τῆς «Ἀργῶς» [τοῦ Θεοτοκά] ἔβαζαν τό ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ σέ ψηφόφορία» (Μπα. 63)· ἡ εἰρωνεία τοῦ Μπα. ἀναπαράγει τό εἰρωνικό «διά ἀνατάσεως τῆς χειρός» (Δε. 48δ). Ξεκινώντας ἀπό τή φράση τοῦ κειμένου μου «ἡ ζωντανή λογοτεχνία νά ἀποσυνθεῖ» (Δε. 48δ). Ξεκινώντας ἀπό τή φράση τοῦ κειμένου μου «ἡ ζωντανή λογοτεχνία νά ἀποσυνθεῖ» κ.λ.π., ὁ Μπα. ἀναφωνεῖ «Πρέπει στήν ἐκπαίδευση νά μείνουν μόνο τᾶ «ψοφίμια;» (Μπα. 65α), ἐπαναλαμβάνοντας σέ ὑψηλότερους τόνους τό «ἀλήθεια, ὑπάρχει καί ψοφία (λογοτεχνία);» (Δε. 48γ). Τέλος, ὁ Μπα., στό ἴδιο πάντα κλίμα, πρωτοτυπεῖ: ἐμένα μέ ἀνακηρύσσει «προστάτη τῆς λογοτεχνίας» (Μπα. 63β), καί τήν πρότασή μου τή βαπτίζει «στενοκέφαλη» (Μπα. 64α). Κ. ἄ. μερικά.

Δέν μπορῶ, λοιπόν, νά μήν ἐπισπανάω, μέσα σ' αὐτή τήν ταρχή καί τό κακό, τήν πράγμα-

τι ψυχραιμὴ στάση τοῦ Μπε. (πού ὡς πρῶτος θά μπορούσε νά ἔχει δώσει καί τόν τόνο)· τό μόνο ἠπιῶς εἰρωνικό ἐπίθετο πού βρίσκω στό κείμενό του εἶναι ἕνα «καταλασματικά» (Μπε. 42α), ἐκεῖ πού ὁ Μπα. μιλάει γιά «ψοφίμια».

Γιατί χάνετε τήν ψυχραιμία σας, παιδιά;

Ἡ πρόταση καί τὰ ἀρνητικά ἀποτελέσματα

Ἄν ἐγκαταλείψουμε τό «ψυχολογικό» ἐπίπεδο, τό πρῶτο πράγμα πού πρέπει νά δοῦμε εἶναι ὁλόκληρο τό ἡμισελίδιο κείμενο πού προκάλεσε τίς ἀντιδράσεις (βλ. καί Κο. 48 α-β):

«Ἡ τέχνη γενικά καί ἡ λογοτεχνία εἰδικότερα θέτουν ἐρωτήματα στό ὑπάρκτο, ὑπονομεύοντας το: ἀπέναντι στόν πραγματικό κόσμο ἀντιπροτείνουν ἕναν ἄλλο, ἀμφισβητώντας ἔτσι τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων (καί δημιουργώντας μας τήν ἀγωνιστική πεποίθηση ὅτι μπορούμε ὄχι μόνο νά περιγράψουμε τόν κόσμο, ἀλλά καί νά τόν ἀλλάξουμε)· συνακόλουθα, ἡ τέχνη καί ἡ λογοτεχνία εἶναι ἐναντίον τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος.»

Ἡ σχολική ἐκπαίδευση, ἐξ ὀρισμοῦ, στόχο της ἔχει νά «κοινωνικοποιήσει» τόν ἄνθρωπο (δηλαδή νά τόν μετατρέψει σέ χρήσιμο γρανάζι τοῦ συστήματος)· ἀπό τή φύση της, ἐπομένως, ἡ ἐκπαίδευση εἶτε χρησιμοποιεῖ τό λογοτεχνικό κείμενο ὡς πηγή «διδάγματος» εἶτε τό ἐξουδετερώνει ὡς φαντασιοπληξία: ἔτσι, ἐννοοῦνται τῆ λειτουργία τῆς λογοτεχνίας. Ἡ, πῶς ἀπλά: «ἡ ἐκπαίδευση σκοτώνει τήν ποίηση», ὅπως ἔλεγε καί ὁ Τ.Σ. Ἐλιοτ στό *Σεφέρη* (Δοκίμες, τόμ. β', σ. 198).

Ἡ βίωση, ἡ βαθμιαία προσέγγιση, ἡ πληρέστερη οικείωση τοῦ καλλιτεχνικοῦ φαινομένου δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ μέ πειθαναγκασμούς καί προγραμματισμένες ὑποχρεωτικές ἐπαφές.

Γιά τούς παραπάνω λόγους ζητοῦμε τῆ ζωντανή λογοτεχνία (σύγχρονη καί παλαιότερη) νά ἀποσυνθεῖ ἀπό τὰ ἀναλυτικά προγράμματα καί τήν «ὄλη» τῆς πρωτοβάθμιας καί τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης.

ὑπογραφή / ὄνομα / ιδιότητα / διεύθυνση / τηλέφωνο.

Ἡ προσωπογραφία αὐτοῦ τοῦ κειμένου δέν εἶχε (οὔτε στήν Πάτρα τόν Ἰούλιο, οὔτε καί ποτέ) ἄλλην ἔννοια παρά μονάχα νά μετρηθοῦμε ὅσο «αἰσθάνονται ἔτοιμοι» (Κο. 48γ) νά ὑποστηρίξουν αὐτά πού τό κείμενο λέει· τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγότερο. Ὅσοι, ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς «δέκα ἀράδες» (Δε. 48δ), διάβασαν ἄλλα, ἄς ἐπανεξετάσουν τίς προθέσεις τους.

Ὅσοι πάλι ἀνησυχοῦν παρενθετικά (ὅπως στήν πρώτη κιόλας ἀράδα τοῦ ὁ Μπα.: «Δύο ἐπώνυμοι ἀνθρωποὶ τῶν γραμμάτων μας (καί ὄχι ἴσως οἱ μόνοι*) ἀμφισβήτησαν» κτλ.), ἄς ἡσυχάσουν: αὐτοὶ πού «αἰσθάνθηκαν ἔτοιμοι» δέν ξεπερνοῦν τούς δέκα...

Ἐχουν ὁμοῦ καί τὰ ἀρνητικά ἀποτελέσματα τῆ σημασίας τους: κάποτε, μάλιστα, μέγιστη σημασία.

Λογοτεχνία ἴσον γυμναστική; Ἴσον πολιτικῆ οικονομία;

Ὁ Μπε. πρῶτος ὑποστήριξε ὅτι ἡ συλλογιστική τῆς πρότασής μου δέν ἀφορᾶ μόνο τῆ λογοτεχνία: «στό σχέδιο πρέπει νά μπουδν καί ἄλλα πολλά μαθήματα» (Μπε. 42β)· δέν ἀνέφερε ποιά. Ὁ Δε. ἐξειδίκευσε: «οἱ λόγοι» πού προβάλλω «γιά τήν κατάρτησή» κ.λ.π., θά ἔπρεπε νά «ἰσχύουν ἐξίσου γιά τὰ μαθηματικά, τήν ἱστορία, τή μουσική, τή φυσική, τῆ γυμναστική κ.λ.π.» (Δε. 48γ). Ἡ λίστα στό τελευταῖο δημοσίευμα ἀπλώθηκε καί πρὸς τ' ἄλλο: «Ἡ φιλοσοφία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἱστορία, ἡ πολιτικῆ ἐπιστήμη, ἡ πολιτικῆ οικονομία κ.ἄ.» (Μπα. 65α).

Εἶχα τήν ἀφέλεια νά πιστεύω ὅτι, ὅσο κι ἂν ἀντιπαθῶμε μιά ἀποψη, δέν φτάνουμε στό σημείο νά ξεχνοῦμε τὰ αὐτόνοτα· ὅτι ἡ λέξη βίωση (βλ. προτελ. παράγραφο τῆς πρότασής) θά ἔφτανε γιά νά «θυμίσουν» ὅτι ἡ λογοτεχνία καί ἡ τέχνη λειτουργοῦν βιωματικά, ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τῆ συναισθηματικῆ μας συμπεραξη, ἄσκουν ἐπάνω μας τῆ μόνη αὐτόματη πειθῶ (τόσο αὐτόματα, πού ἀπὸ ἐξωθεν πειθῶ γίνεται ἐσωτερικῆ πεποίθηση), τήν πειθῶ τοῦ συναισθήματος· ὅτι, ἐπίσης, ἡ σχέση μας μέ τῆ λογοτεχνία εἶναι «σχέση ἀλόλαυσης» (ὅπως τό ἐπισήμαναν καί οἱ Ἀργυρίου, Μαστοράκη, Φραγκοῦδάκη στήν ἐκπομπή τῆς 22.9.86)· ὅτι, ἐπομένως, ἡ οἰκείωση μέ τῆ λογοτεχνία εἶναι μιά διαδικασία ἰδιαίτερη καί εὐπαθῆς· ὅτι, φυσικότερα, οἱ ποιητές καί οἱ ἐραστῆς τῆς ποίησης ἀνησυχῶσαν ἐν προκειμένω, καί ἀνησυχοῦν.

Ἐκανα λάθος πού περίμενα νά τὰ σκεφτοῦν τὰ παραπάνω οἱ συζητητές: ἐδῶ ἔλειψε ἡ ψυχραιμία, γιά καλή πίστη θά μιλοῦμε;

Διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας;

Ἀπὸ ἐδῶ καί κάτω θά παραθέσω κάποια στοιχεία καί σύντομα θά σταματήσω.

Στήν ἐκπομπή πού ἀναφέραμε, ὁ Γ. Παγανός, σχολικός σύμ-

* Ἡ ἀραίωση δική μου.

βουλος, γραμματέας της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων και μέλος της συγγραφικής ομάδας των νέων σχολικών βιβλίων (έτσι τόν παρουσίασε ο συντονιστής της έκδοσης 'Αλέξης Δημαράς· οι ίδιες ιδιότητες ισχύουν και για τον Κ. Μπαλάσκα, μόνο που αυτός είναι πρόεδρος της ΠΕΦ) — ο Γ. Παγανός είπε (άπομαγνητοφωνώ):

«Μέσω της λογοτεχνίας το σχολείο άσκει μιá άγωγή, περιμένει όρισμένες μεταβολές στη συμπεριφορά των παιδιών. Από τη λογοτεχνία περνάνε όρισμένες άξίες: άξίες αισθητικές, άξίες πολιτισμικές, άξίες κοινωνικές (...) κι όρισμένες άξίες εθνικές, θά λέγαμε».

Ό Άλέξης Δημαράς χρειάστηκε νά σχολιάσει:

«Αυτό όμως δημιουργεί και ένα πρόβλημα. (...) Έδώ είχαμε και μιá άποψη σωφρονιστικού ρόλου, άς πούμε, του μαθήματος της λογοτεχνίας».

Στό συνέδριο του Σεριζί με τό ειδικό θέμα «Η διδασκαλία της λογοτεχνίας» (Ίούλιος 1969), ο Jean Verrier όμολογούσε:

«Στή μέση εκπαίδευση ως τώρα ή λογοτεχνία ύπήρξε ή ύπηρετρια για όλες τίς δουλειές».

Καί ο γνωστός Greimas, στό ίδιο συνέδριο:

«Η λογοτεχνία εξακολουθεί και θά εξακολουθεί επί πολύ άκόμη νά χρησιμεύει ως κάλυψη, ως άλλοθι που επιτρέπει τη μετάδοση όποιαδήποτε περιεχομένων. Βλέπουμε πώς οι συντηρητικοί είναι ίκανοποιημένοι άπ' αυτή τήν κατάσταση (...) οι προοδευτικοί, άπό τη μεριά τους, βλεύονται κι αυτό (...) Κατά βάση, [και οι μόν και οι δέ] πιστεύουν ότι ή διδασκαλία της λογοτεχνίας, όπως έχει σχεδιαστεί στό επίπεδο της μέσης εκπαίδευσης, είναι άκόμη τό μικρότερο κακό. Όμολογώ ότι στό σημείο αυτό είμαι έντονα σκεπτικιστής».

Έπιλογή άπό τά πρακτικά αυτού του συνεδρίου κυκλοφόρησαν σε μετάφραση Ι.Ν. Βασιλαράκη τό 1985, με τίτλο «Η διδασκαλία της λογοτεχνίας· τά παραθέματα, στίς σ. 178 και 35-36. (Άξιοσημείωτο: στόν ίδιο έκδοτικό οίκο ο Μπα. Ένα χρόνο πριν είχε εκδώσει βιβλίο — κι άς μήν άπαντούμε με τά χέρια στίς τσέπες...).

Καί οι ποιητές;

Τό Μάη του 1981 ο Μανόλης Άναγνωστάκης, σε έρευνα με τίτλο «Η διδασκαλία της λογοτεχνίας στό σχολείο» ενός νέου εκπαιδευτικού περιοδικού (Τό τεύχος, 1, Μάης 1981, 8-9), άπαντούσε στό σχετικό έρώτημα ως εξής:

«Φοβάμαι ότι νά επιδιώκουμε «διδασκαλία» της ποίησης είναι μάλλον ουτοπικό. (...) Η ποίηση δέν είναι θέμα γνωστικής συσσώρευσης, όπως είναι ή ιστορία, ή χημεία, ή γραμματική. Προϋποθέτει κάποιο μηχα-

νισμό «μύησης», που άπαιτεί κι έναν άλλο τρόπο διδασκαλίας».

Όμόκεντρος σκέψεις διατυπώνουν, στίς κερκυραϊκές εισηγήσεις τους με θέμα «Ο μορφωτικός χαρακτήρας της λογοτεχνίας» (περ. Πόρφυρας, 28, Άπριλίου 1985), και οι ποιητές Θεοτόκης Ζερβός και Τίτος Πατρικίος (σ. 190-191, 193 και 198).

Περιορίζομαι σ' αυτά τά πρόσφατα.

Όσο για τη «μύηση» και τόν «άλλο τρόπο διδασκαλίας» του Άναγνωστάκη, σε σύγκριση με τους ύπαρκτους τρόπους, ύπογραμμίζω όσα έλεγε (για τη Γαλλία, διάολε!) ο Ρολάν Μπάρτ, σε συνέντευξη με τίτλο «Λογοτεχνία / Διδασκαλία» (περ. *Pratiques*, 5, Φεβρ. 1975, σ. 19):

«Μπορείς μιá έργασία νά την κάνεις άπόλυση; (...) Για νά τό πώ άλλιώς, είμαι άπαισιόδοξος, μου φαίνεται σχεδόν άδύνατο

νά εισαγάγουμε τήν άπόλυση στό σχολική τάξη. (...) [Γιά νά γίνει δυνατό κάτι τέτοιο, ο μαθητής θά έπρεπε ο ίδιος νά] χειρίζεται τήν επιθυμία του, τήν παραγωγή του, τή δημιουργία του. Καί αυτό, σε θεσμικό επίπεδο, θά προϋπέθετε όπωσδήποτε ότι δέν θά ύπήρχε μάθηση (ένα πρόγραμμα) εθνικής ισχύος».

Μιά έγκυρη διαπίστωση· και ή άπορία ενός τρίτου

Ό Άλέξης Δημαράς στην τηλεοπτική έκπομπή διαπίστωση και μās είπε ότι για τήν ίδια τη λογοτεχνία (τό ένα σκέλος αυτού του άπωθητικού, όσο και ένδεικτικού όρου: «τά νέα ελληνικά»· τό άλλο σκέλος είναι, βέβαια, ή γλώσσα), τό σχολείο (της μέσης) διαθέτει δύο ώρες τήν εβδομάδα, τό πολύ.

Θά μπορούσε ένας τρίτος νά

διατυπώσει τήν εξής άπορία: μήπως έχει δικαίο ή Τζένι Μαστοράκη, που παρατήρησε στην ίδια έκπομπή:

«Όπως γενιές όλόκληρες, πριν, μίσησαν τόν Παπαδιαμάντη άκριβώς λόγω διδασκαλίας, (...) με τόν ίδιο τρόπο είναι πάρα πολύ πιθανόν νά μισησουν τόν Έμπειρικο ή τόν Έγγονόπουλο ή και δέν ξερω ποιούς άλλους, μέσα άπ' αυτόν άκριβώς τό δρόμο».

Μέ άλλα, πιό «κακά» λόγια, μήπως τό σχολείο δέν ενδιαφέρεται νά «διδάξει» τη λογοτεχνία μέσα σ' εκείνες τίς δύο όλο κι όλο ώρες, αλλά νά τη μαγαρίσει;

Έξάλλου, και άνεξάρτητα άπό προθέσεις άτόμων, τό πρώτο δέν προφταίνει νά γίνει. Τό δεύτερο, όμως, γίνεται...

Ε.Α. Κοκόλης

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΟΤΗΤΑΣ

ΑΘΗΝΑ, 1-5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1984

ΤΟΜΟΣ Α'

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1986

ΣΥΛΛΟΓΙΑ ΖΗΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ

Η ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1830-1893)

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1986

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Η ΜΑΘΗΤΕΙΑ ΣΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ (16ος-20ος αι.)

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1986

ΜΑΤΘΑΙΑ ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ ΝΙΚΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΩΝ ΓΕΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΝΕΟΤΗΤΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1986

ACTES DU COLLOQUE INTERNATIONAL

HISTORICITÉ DE L'ENFANCE ET DE LA JEUNESSE

ATHÈNES, 1-5 OCTOBRE 1984

ARCHIVES HISTORIQUES DE LA JEUNESSE GREQUE
SECRETARIAT GÉNÉRAL, 3 LA JÉNESSE

ΑΘΗΝΕΣ 1986

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΕΙΚΝΑΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΕΑΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ (1915-1936)

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1986